

~~SM~~
14

1/1230

KEMÉNY ZSIGMOND
TANULMÁNYAI.

KIADJA

GYULAI PÁL.

0175

10 1230

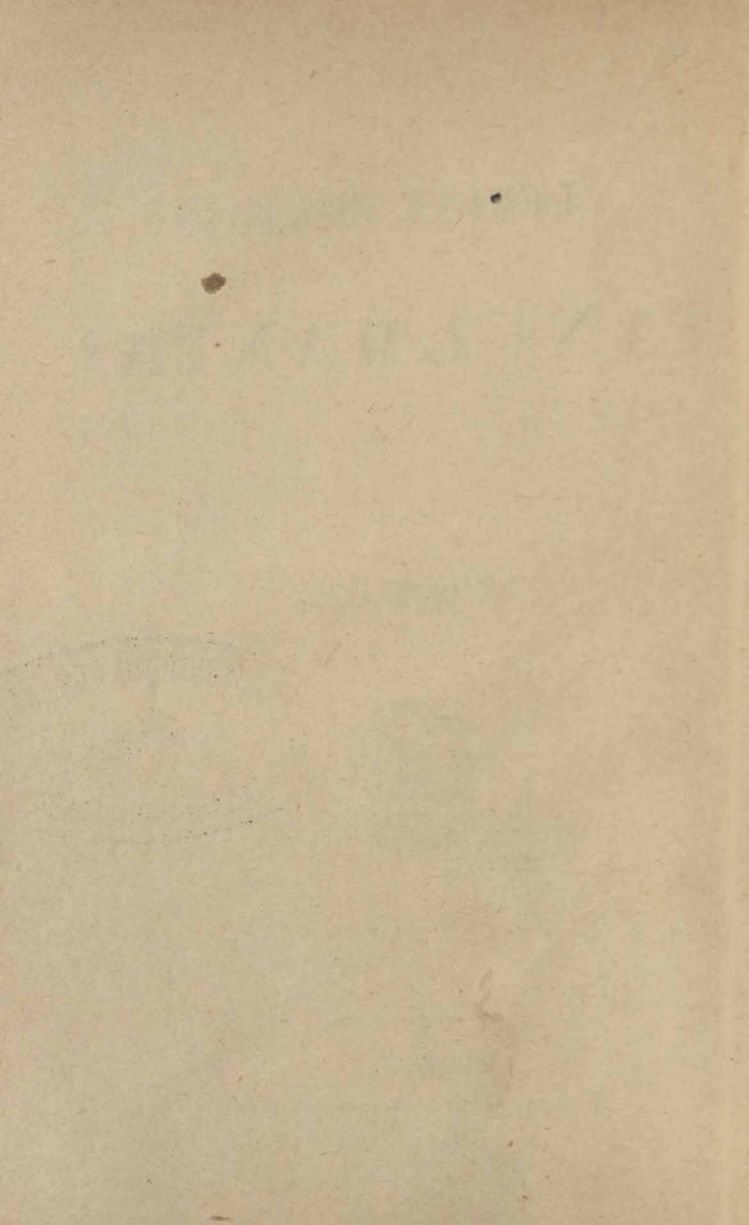
UJ KIADÁS.

BTV 14

4249

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR.

1880.

TARTALOM.

	Lap
Erdély közléte 1791—1848	1
Eszmék a regény és dráma körül	111
Arany „Toldi“-ja	145
Színművészetünk ügyében	193
Szalay „Magyarország története“ czimü munkájáról	227
Macaulay Anglia története czimü munkájáról	257
Idősb Szász Károly	297
Vörösmarty Mihály	337
Függelék a II. kötethez	390

ERDÉLY KÖZÉLETE

1791—1848.

I.

Erdély, ama kis ország, mely a forradalom alatt vadregényes sorsa és niobei könyeivel magához bővölte a világ részvétét, ritkán vala oly szerencsés, hogy a forradalom előtti alkotmányos küzdelmei iránt megnyerhesse nagyobb testvérének, Magyarországnak, rokonszenvét.

Pedig a küzdelmek, kivált 1831 óta, érdekességökre nézve a közfigyelmet méltán igényelheték volna.

Sőt az 1834-ki kolozsvári országgyűlés macacs szelleme, a bekövetkezett ostromállapot, és az 1837-ki szebeni, melynek föladata volt, az állami hatalmak közt folyt versengéseket lecsendesíteni, sokkal változatosabb, és sokkal vonzóbb képcsarnokát tárták föl az eseményeknek, mint Magyarországon az 1836-ki ingerlékeny hangulat, mint azt követő politikai perek, mint Pálffy gróf reakciója, s mint az 1839-ki pozsonyi országgyűlés, melynek magasztos szerepét szintén a kedélyek kiengesztelése és a visszaállított bizalom jellemzi.

S mégis a mult évtizedek alatt, volt-e Pesten az irodalom, Pozsonyban a törvényhozás, bár annyira felvilágosítva Erdély állapotai felől, hogy az ott felmerült életkérdések fontosságát és horderejét átérteni, vagy legalább méltányolni tudhassa?

Beszéltünk Pomare királyné és Otohaiti sziget beföllegzett jövőjéről; beszéltünk az angol s francia követelések jogossága felől, és az ausztráliai ügyeknek európai jelentőségéről, majdnem anynyi érdekekkel s nem sokkal csekélyebb avatottsággal, mint a „Királyhágotúli viszonyok“ bonyodalmaról és azon alkotmányos kérdésekről, melyeknek védelmezése által egy Kemény Dénes, egy Wesselényi pályája szokatlan fényvel volt körül sugározva.

És ily előzmény mellett, nem természetes-e, hogy az 1848-ki országgyűlésen, azok, kik tizenhat évi fáradalmas és áldozatdús küzdelmek után 1110□ mértfölddel gyarapították Magyarország földirati területét, szerény ülhelyeiket úgy foglalák el, hogy egy barátságos pillantás sem fordult feléjük, s a képviselők nevezetes része bennök ujoncokat vélt látni, kik még ezentul akarnak „szűzsónoklataik“ ingó naszádján a vitatkozások szélvésztes tengerére kievezni?

Könnyen megfogható, hogy e hangulat nem kedvezett a férfibüszkeségnek, s hogy egy Kemény Dénes is, ki mint szónok aligha állott valakinél hátrább, teljesen visszatartózkodott a parlamenti tusáktól. Neve a törvényhozás termében csak két

alkalommal fordult elő, t. i. a második minisiteri lajstromon és a halotti jelentésen.

Kellemetlen e tények felhordása.

De a részvétlenség — melyet egyébiránt nem szándékom menteni — történelmi okokból fejlődött ki, mint szintén azon éber és nyugtalan figyelem, mely a XVI-dik és XVII-dik században minden erdélyi esemény nyomait aggódva vagy remélve kísérte.

Mert volt idő, midőn Magyarország legdrágább érdekeinek Erdély volt képviselője, s a krónikairó a pozsonyi törvények szülemelését és magyarázását a Királyhágontúli vidékek szelleméből fejté meg. Volt idő, midőn maga Pázmány Péter esdekelve kérte Erdély fejedelmét egy kevés nyakasságra, mert különben Pozsonyban elnémul minden vélemény.

S alig van több ingert keltő tárgy, mint a két testvér-ország egymás iránti részvétét emelkedései- és aláesésében nyomozni.

Ily nehéz szerep nem lehet ugyan e cikk írójáé, de szabad legyen mégis Erdély közéletének 1791—1848-ig terjedő rajzát e tündérszép, de bánatos ország történeteinek előre bocsátott rövid körrajzai által kiszinezni és fölvilágosítani.

Néhány sorba egész korszakok irányait fogom összeszorítani.

Körrajzaimnak főczélja leend újjal mutatni az időkre, melyek közt magasbult vagy csökkent Magyarország részvéte Erdély iránt.

Mert e részvét a politikai szabadság hévmé-
rője is, és csodálatos pontossággal jelöli ki az Er-
dély alkotmányában történt nagy változásokat!

II.

Midőn Izabella a budai királylaktól Gyula-
Fehérvárra költözött, vagy, ha akarjátok, a váradi
béke megkötése után, a kettészakadt Magyaror-
szágnak éjszak-keleti fele, t. i. „Erdély“ és a szé-
lesebb értelemben vett „Partium“ lőn a magyar
nemzetiség és alkotmányosság súlypontjává.

Mert a szultánok e földet nem tekinték saját-
joknak, hanem a vasalli hűség feltételei mellett,
oly országnak, mely független közjognak és szabad
kormányzásnak örvend.

Ha Erdély a mérsékelt védelmi adót megfi-
zette, és a portának a német császár elleni hadvi-
seletében részt vett, akkor minden megtörtént, mit
Stambulban követelhettek.

Ha pedig az adó kimaradt, és a nagy vezér
táborához Erdélyből ismételt fölszólítások után sem
érkezett semmi segédcsoport: ez esetben Temesvár-
ról egy basa, vagy a havasföldi határszélek megöl
egy oláh vajda, sőt néha maga a nagyságos tatár
khán bevonult a hanyag országba, felprédálta és
kizsákmányolta a kézügyben fekvő falukat, szét-
verte — ha lehetett — az erdélyi haderőt s ilyen-
kor a fejedelmet vagy busásan megfizetteté vagy

lecsapá, és helyébe az országgyűlés által mást választatott.

Ezen rajz elég hűn tükrözi vissza Erdély viszonyát a török birodalomhoz.

Csak két körülményt kell megemlítenünk: azt tudniillik, hogy a rendek által választott fejedelmek megerősítése a török császár jogához tartozott; továbbá se a fejedelem, se a hatalmasabb státusfér-fiak nem valának a Konstantinápolyban font csel-szövényektől biztosítva, ha kémeikkel és pénzszá-kaikkal mindig készen nem állottak, a basáknak és a hárem kegyenczeinek ellenőrzésére vagy leke-nyerezésére!

Iszonyu helyzet! sóhajthatnának az érzékeny emberbarátok, kiknek kedélyét kinpadra vonja minden egyes szenvedés.

Barbár viszonyok! mondhatnák az állami for-mák gyárnokai és kritikusai, kik csak akkor helyeslik a zsarnokságot, ha az tanszerűleg van ren-dezve.

És kétségtelen, hogy a török védelem, mely Erdély sorsa fölött jól és rosszul másfél századig őrködött, nem vala, se a nemes gerjedelmek szem-pontjából tekintve, atyáskodó; se az állami elméle-tek szerint bírálva, a bölcsesség tribunálja előtt si-kerrel oltalmazható.

De az országnak alkotmányos és nemzeti fej-lődését tüzetesen soha sem gátolta; sőt a külviszo-nyokra s az európai államokkal való közvetlen érintkezésekre nézve is hagyott a fejedelem és a

rendek számára, ha nem is széles, azonban csakugyan figyelemre méltó mozgáskört. Erdély rendkívüli képviselői és ügynökei most a szultán jóváhagyásával, majd elnézése mellett, sőt néha nehezteleseinek daczára, a szomszéd országok kormányánál, vagy a távolabb lakó, de reformált hitű királyok udvarában szabadon megjelenhettek, s többnyire nem csak nyilvánosan elfogadtatának, de élénk munkásságot fejthettek ki, és hazájuk érdekeinek nyomatékot szerezhettek.

A porta által eltúrt békekötések, sőt a külhatalmakkal kötött szövetségek is gyakran kerülnek elő az „Erdőntúli részek“ krónikáiban.

S csoda-e, ha már maga ezen fél független állapot, s ha az önálló belkormányzás, melyet Erdély folytonosan meg tudott oltalmazni, magára vonta Magyarország figyelmét, mely kiterjedésére nézve karsu és szaggatott volt, alkotmányos életét tekintve pedig, inkább árnyék-jogai és papir-törvényei voltak, mint valóságos szabadsága?

E figyelmet, e részvétet még magasabbra fokozta több körülmény, melyeknek nevezetesebbjei Erdély belerejéről és politikai életének ébersége felől tesznek tanubizonyyságot. A legkitünőbbeket megemlítem.

Erdély gyakran volt a magyarországi politikai menekültek menhelye, hol vagy letelepülének és az állam szolgálatába léptek, vagy alkalmat találtak Lengyelországba s keletre vonulni. A német császárok az európai keresztyén hatalmasságok vi-

szályai miatt ritkán levén oly állapotban, hogy mint Magyarország királyai egész erélylyel léphessenek föl a török ellen, természetes volt, hogy e menekültek ügyéért Erdély megtorlására komoly szabályokhoz nem nyulhattak, miután minden hadviselet, mely az erdélyi fejedelmekkel kiütött viszályból támadt, rendesen az ozmanokkal való háboruvá változott volna át.

Továbbá, Erdély még a mohácsi vérnapok előtt határozottabban hajlott a protestantismusra, mint Magyarország. Ott a római hit utolsó türelmetlen és lángeszű harczosa Martinuzzi, a nagy államférfiu, de túlbuzgó főpap vala. Az ő meggyilkoltatása és a papi javak securalisatiója eldöntő túlsúlyt adott a reformatiónak, mely a bevett valások törvény előtti egyenlősége mellett is a társadalom minden rétegeiben szünetlen, s néhol majdnem erőszakos foglalásokat tett, és kivált a Báthoriaknak — e fényes és tragikai emlékű családnak — megghiúsult reactiója után, minden magasabb állami és társadalmi polczot magának tulajdonított.

Egészen ellenkező jelenetekkel találkozunk Magyarországon, hol a nép protestáns többségével szemben a trón által határozottan pártolt, s a magas aristokratia többségének védelmére támaszkodó catholicismus egy gazdag és túlbuzgó főpapság zászlója alatt örökké merészebb és követelőbb állásokat foglalt el, mig nem a jezsuiták segítségével, még a protestáns élet házi küszöbére, még a családi viszo-

nyok szentélyeibe is gyakran lépett követelőn és jogtalanul.

Szóval, Erdély a nemzeti fejedelmek korszaka alatt a hiteshmék irányában olyforma szerepet játszott, mint éjszaki Németország, Magyarország pedig mint déli Németország.

Ebből következett, hogy, miként a politikai üldözésekkor a magyar főurak bizodalommal tekintettek Erdélyre, azon földre, mely, ha minden tervek összeroskadt, legalább a börtön és rabbilincs elől számukra menhelyet nyit: szintugy a magyar nép többsége onnan várta a protestantismus győzedelmét, onnan remélt vigaszt, midőn templomai bezárattak, imakönyvei és vallásos iratai elfoglaltatának, predikátorai száműzetésbe küldettek.

Aztán már a Zápolyák korának végéveiben a latin nem vala Erdély kormánytanácsának és törvényhozó termének nyelve. A közigazgatás és közkezelés többnyire magyarul folyt.

A nemzeti szellem s hang lőn általános jellege a műveltebb társadalmi életnek és a fejedelmek udvarában kizárólag uralkodott. Csak a tudományok köztársasága, csak a magasabb irodalom nem tudott még a latintól megválni. A hittani röpiratok és polemiák az anyai nyelv által igyekeztek ugyan a szegényebb sorsuak körében a buzgóság szent lámpáját, mely a család küszöbén belől kedélyesen világít, vagy a rajongás lobogó kanóczát, melyet a szenvedély gyakran a tömegek félrevezetéséért ragad kezébe, meggyújtani: de az irodalmi

munkásság ezen eléggé széles nemén kívül a többiekben inkább a latin művelteték, és kivált a XVII-dik század közepéig történetiróink Erdélyben is nem örömet használták közegül a magyar nyelvet. S ha a kor, melyről most szóltam, egyedül irodalmi tekintetben méretik össze, kétségkívül Erdély nem fog határozottabb nemzeti irányt fölmutatni, mint Magyarország. Azonban, mihelyt a társadalom és közélet mezején minden fölmerülő jele- netekre hasonló gonddal terjesztjük ki figyelmünket, látni fogjuk, hogy a nemzetiség vezérszázóját Erdély lobogtatta és Gyula-Fehérvár, nem pedig Pozsony volt fajunk erejének súlypontja. Érezték ezt pártkülönbség nélkül, hazánk minden művelt és meleg keblű fiai, s nem csoda, ha, midőn Pozsonyban latin törvény, Bécsben német központosítási irány uralkodott, a részvét szünetlen új táplálékot nyert Erdély iránt, hol a nemzetiség utolsó véd- bástyái lerontva vagy elgyengítve még nem valának.

Utoljára hozom fel a legnagyobb különbsé- get, mely Ferdinand és Zápolya trónvitályai miatt elszakadt erdélyi fejedelemséget a magyar király- sággal szemben jellemzi, és a legerősebb rokon- szenvek apadhatlan kútforrásává lőn: — értem, a semmi státuscsin, semmi udvari cselszövények, vagy absolutistikus törvények által soha meg nem gátolt alkotmányos életet.

Gyula-Fehérvárott gyorsan következtek egymás- után a lángeszű és gyöngé, ravasz és könnyelmű, önző és nemes kedélyű, szelid és zsarnok fejedel-

mek. De se egy Báthori István, se egy Bethlen Gábor nagy tehetsége nem hitte hatáskörét az állami formák alatt annyira lebilincselve, hogy eme korlátok ellen föltámadjon, se a ledér Báthori Gábor, a mindent koczkáztató II. Rákóczy György és a tompa elméjü Apafi nem hagyák magukat gyöngeségeik és az udvaroncok ármányai által addig ragadtatni, hogy Erdély alkotmányos rendszerét elvileg merészeljék megtámadni. Báthori Zsigmond volt a legkegyetlenebb és legálnokabb egyén mindazok közt, kiket a szultánok athnaméja fejedelmi süveggel, vezérbottal és paláttal diszitett föl; de ő is — bár a krónikairók második Neronak nevezik, és hő vágya vala rozszabbnak látszani, mint a minő volt — nem bátorkodék az országgyűlés teremét hosszasan zárva tartani, s noha a kedélyeket terrorisálta, az alkotmány egyes pontjait megsérté, és a törvényeket kijátszotta, soha sem vallá magát az alkotmányos élet nyílt ellenségének, és az absolutismust, úgy, mint akkor Európában divatozott, nem kívánta Erdélybe átplántálni.

Szakadatlan sorral tartatának tehát országgyűlések, minden évben, sőt többnyire évenként kétszer. S alig hiszem, hogy legyen régiségbuvár, ki a fejedelmek alatt hozott törvényeket, ki 160 évnek parlamenti eredményeit teljesen birná. Igaz, hogy az anyagok halmozottságán kívül, ez onnan is eredhet, mert I. Rákóczy György nagy szenvedélyt mutatott az elszórt törvényezikkek összegyűjtésére, kiszemelésére, rövidbe vonására, és külön

codexek által közzétételére, melyek elfogadtatván, azon korszaknak, melyre kiterjesztettek, minden más törvényeit érvénytelenné tették. S így nem vala csoda, ha a bekövetkezett zivataros időkben, a csak történeti jelentőségű egyes törvényczikkek rendkívüli gonddal se a köz, se a magánlevéltárakban nem őriztettek.

A Rákóczy szerkesztette *Approbata Constitutio*, mely az 1540-től 1653-ig hozott törvényeket szemelte ki, és a később megjelent *Compilata Constitutio*, mely 1653-tól 1669-ig terjed, alkotják a nemzeti fejedelmek alatti *Corpus Juris*át Erdélynek.

Ha e rendetlen gyűjteményre tekintünk, megosztott bámulással fogjuk látni csekélységét és nagyságát a XVI-dik és XVII-ik század alkotmányos életének.

Az akkori erdélyi országgyűlések — mint kivüláglik — nem sokat törődtek se az állami hatalmak jogkörének, se a törvény és rendeletek közti határvonalaknak szigorú megkülönböztetésével. Figyelmüket ma oly tárgyra szorítják, melyet a kormányrendeletek útján, vagy a hatóságok statutumok által teljesíthettek volna; holnap pedig azon magas régiókba emelkedtek, hol a lelkiismeret szabadságának örök érdekei mérlegeltetnek, és a vallásnak az államhoz való viszonyai nyerne alakot és szabályt: ma egy rendőri hirdetménynyel, egy mezőgazdasági határozattal bibelődtek: holnap az igazgatási formák lényeges részeit állíták össze vagy dönték meg.

De e tarkaság, e fogalomzavar, és a tárgyaknak szeszélyes rendetlensége mellett is, ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallani, hogy a fejedelmek korából fölmaradt erdélyi törvénykönyvek mind a hitvallások szellemi igényeit, mind az alkotmányos élet lényegét határozottabban látszanak fölfogni és visszatükrözni, mint az európai államok nagy részének azon időszakban hozott közjogi s vallásos törvényei.

Mert Erdély az új eszmék irányában az európai állam-tömbek közt a szélső baloldalt foglalta el. A mit nála életbe léptettek, a kornak, mely a mult hagyományaisal szakítani kezdett, radicalismusa volt, s azontúl a politikában a lengyel anarchia, az egyházi életben az ábrándos secták kísérletei voltak hátra.

Az ő alkotmánya — ha szigoruan csak az akkori forrásokat, t. i. az Approbatát és Compilatát tekintjük — inkább demokratico-aristokratikus és köztársasági, mint monarchiai vala.

Lássuk.

A kormány a fejedelem kezében volt, ki az országgyűlés által élethosszára választaték; de legitimitását azon egyezkedési szerződéstől nyerte, mely „fejedelmi conditióknak“ neveztetett, s melyben az ország közjogának elvei kimondattak, a törvények megtartása ünnepélyesen elvállaltaték, és az egyének vagy testületek szabadságai biztosittatának.

A fejedelem tanácsosai, kiknek véleményét minden fontos kérdésben meghallgatni tartozott, a törvényhozás előtt felelősek valának — de csak egyé-

nileg — a nézetekért, melyet a senatusban képviseltek. A rosz tanácsadó honárulási pörbe fogaték. A senatus, melyről itt szólok, collegialis szerkezetű volt, s leginkább a mostani státustanácsához hasonlított. Az egész közigazgatás élén pedig a korlátnok állott.

Az országgyűlés a fejedelem irányában annyira magas helyzetet foglalt el, hogy, kivált a későbbi „conditiók“ szerint inkább fölötte, mint mellette látszott lenni. Mert azonkívül, hogy az adó- és katona-ajánlás alkotmányos jogait sértetlenül bírta, a végrehajtó hatalom több kérdéseit tetteleg saját körébe sodrá, s a veszélyes perczekben — bár az alkotmány szellemének ellenére — kezébe ragadta a kormányt, sőt a fejedelmet hivatalából elmozdította, föloldván az országot a hűségi eskü alól. Az országgyűlés irányában fel vala ugyan ruházva a fejedelem az összehívási és elosztási joggal, de e jog, a későbbi törvények által, melyek az évenkénti kétszer tartandó országgyűlések kinyitási idejéről és hat héti rendes folyamáról emlékeznek, sok tekintetben meg lőn rövidítve.

A törvényczikkeket és országgyűlési határozatokat az utolsó időkben a fejedelem már kénytelen volt megerősíteni; mert azok irányában oly keskeny, oly korlátolt vetőja volt, mely igénybevételt nem érdemelt, miután csak a kedélyek fölingerlését eszközölhette, a nélkül, hogy a szándékok megváltoztatására hathasson.

Az országgyűlés szerkezete rendezve nem volt, s a tanácskozásba befolyó elemek aránya előttem, s úgy hiszem mások előtt is, ismeretlen. A főbirto-
kosok és magas állásu egyének személyesen vettek részt, a többiek választás utján. Választási joga volt pedig a magyar nemes embernek, a tekintélyesebb városok polgárságának, továbbá a székely és szász nemzetnek, a keblében létező statutarius és szokásos megszorítások mellett.

Erdély közjogának legáltalánosabb körvonaláiból sem maradhat ki még annak megemlítése, hogy a fejedelmek korában már Erdélynek kifejlett megyei élete volt, s a megyék élén rendesen két főispán, s azok alatt az összes nemesség által rövid időre választott tisztviselők állottak.

Mennyivel halványabb, mennyivel borongóbb e rajznál Magyarország közéletének képe!

Ott az alkotmányos jogok gyakorlata naponkint keskenyebb körre szorult.

Az önálló kormányzat eltiprása a kényuralom rendezhetéséért, a régi szokások és intézmények fölládoztatása idegen szellem és erkölcsök terjedése végett; továbbá a vallásos villongások és erőszakosságok által a jogon s meggyőződésen ejtett törzsurások; ugyszintén a nádori hivatal fölfüggesztése; a német őrizetek zsarolásai, és a bécsi kormány felolvasztási tervei, az országgyűléseken a sérelmet állandó czikké avatták; az országgyűléseken kívül pedig a „malcontentusok“ mozgalmaiban, az erdélyi fejedelmekkel és török udvarral szőtt titkos szö-

101230
 vetségekben, egy Bocskay és Bethlen Gábor győzedelmeiben, az általok kivivott „nikolsburgi“, „linczi“ és „bécsi“ békekötésekben, a Tököly hadjárataiban s a Rákóczi által gerjesztett forradalom mezején lelték ellensúlyokat. S a mi a magyarországi „Corpus Juris“ lapjain a XVI-dik század közepétől kezdve a XVII-dik végéig a politikai jog és lelkiismeretszabadság nagy kérdéseire vonatkozik, a mi az alkotmányos élet és a vallásos türelem gyarapítását tárgyazta: az többnyire Erdély segítségével, vagy legalább erkölcsi befolyása közt nyert életet.

III.

Említés nélkül hagyom a táborozásokat, melyek, midőn a török hatalomnak a Közép-Duna völgyén történt végső megsemmisítése által Európának és a kereszténységnek érdekeit előmozdították, ugyanakkor az absolutismust, mely II-dik Ferdinánd uralkodása óta az örökös tartományokban minden szabadabb intézményt fölforgatott, a magyar korona birtokaiban is kimerithetetlen segéd-eszközökkel és makacs leigázási szomjjal ruházták fel.

Elég mondanom, hogy Buda bevétele után nem sokára, Lotharingi Károly seregének nagy részét Erdélybe hozta, mint Apafinak jelenté, csak téli szállás végett, s korántsem ellenségeskedésből.

Ekkor megérkezett egy dominikánus pap s tudtul adta a rendeknek, hogy „volentes nolentes proteget vos sua Majestas“.

Az erdélyi kormány és országgyűlés szörnyű aggodalmak közt vala.

Egyaránt félt a töröktől elpártolni és a német császár védelmét visszautasítani.

Alkudozások szövettek, majd komolyan, majd időnyerés végett.

Ezalatt a szultán ismét veszteségeket szenvedett; Teleki, az erdélyi hadak vezére, a bécsi érdekeket erélyesen mozdította elő; Bethlen Miklós, ki a német és török protectio között határozatlanul ingadozott, kezde az új viszonyok felé vonzódni; az időjelek a félhold erejének vég megfogyatkozását hirdeték, a késedelem az egyezkedés föltételei helyett a legyőzetés föltétlen bekövetkezését idézte volna elő: Erdély tehát többé nem habozott s miután a török kimaradhatatlan megtámadásai ellen védelmi módokról intézkedék, gyorsan vonult Leopoldnak, mint magyar királynak, protectiója alá.

E tény Erdélynek alkotmányos életében új korszakot nyit meg, melynek számos kellemetlenségei az által támadtak, mert, valamint az ausztriai ház alá menetel helyes és magasztos eszme volt, szintugy minden lépés, mely ezen eszmének létesítésére vonatkozott, hibásan történt.

A Leopoldi kötlevél alap gondolatja már magában sem árult el igen nagy állambölcsességet.

Megengedem, hogy a helyzetek parancsoló szüksége előre leírta a kört, melyben e kötlevel kívánatai mozoghattak; de Bethlen Miklósnak, kire a szerkezet bízott, későbbi tervei és az okok, melyek Veterani tábornok által történt elfogatását magyarázzák, eléggé föltárták, miként ő is a megváltozott körülmények számára csak a menthetlenül összeomlott mult állapotjainak lemásolásához értett, és nem birt egy nagy eszmével sem, mely az új viszonyokat megtermékenyíteni tudta volna.

Fussunk át néhány szemponton.

Tekintsünk a Leopoldi kötlevel politikai irányára, államjogi értékére és szerencsétlen sorsára.

Az erdélyi nagy urak azon alapszerződést, mely hazájok jövője felett határozott, nem tekinték másnak, mint a fejedelmi conditiók legujabb, de a viszonyok miatt kisimitott, megcsiszolt és meggyöngitett kiadásának. Ha a szultánról a protectio joga Leopoldra megy át, ha a választott magyar fejedelem helyett, majdnem a régi föltételek alatt, ő leend örökösödésileg Erdély souverainje; miért ne lehetne e módosítások miatt megtartani az alkotmányos önállóságot? miért ne örvendhessen Erdély annyira kikerekített és független önkormányzásnak, mint eddig? — miért volna szüksége külön történelmét, mely egyes oly ragyogó lapokat mutathat föl, mintha maga a szabadság és honszeretet mentője sugalta volna, most egyszerre berekeszteni s a mohácsi napok előtti szorosabb kapcsolatot újra kezdeni azon Magyarországgal,

melynek krónikája a megaláztatásé és szenvedésé? Vagy tán nincs, minden képzeten alul rossz közjoga és közigazgatása Magyarországnak? s nehéz-e Erdélynek, mely az alkotmányosság gyakorlatában volt, ezentúl már a német császár ellen fordítani azon eljárást, melyet a török császár kijátszására sikerrel vett igénybe? avagy hatalmasabb-e e Leopold, mint a nagy Szulejman és közvetlen utódi voltak? s nem szerencsés-e Erdély, midőn az új viszonyok közt egy hagyományos, egy másfél század óta megpróbált politika szabályait követheti, melyeknek csak alkalmaztatniok kell, hogy ismét hasonló eredményt idézzenek elő.

Hihetőleg ily eszmék uralkodtak a gyulafehérvári kormánytanácsban, midőn a Leopoldi kötlevél alapjai készültek. Mindenki a kicsiny Erdély önkormányzásának megvédhetéséről álmodozott. Sőt némelyek azon közmondásnál fogva, hogy „távol van a macska, czinczognak az egerek“, talán még remélték, hogy nem lakván már többé a fejedelem az országban, a magános ambícióknak szélesebb pályatér, s az igazgatás körüli cselszövényeknek biztosabb mező nyilik.

Senki sem gondolta meg, hogyan:

Ha igaz is, hogy a német császár nem hatalmasabb, mint a szultánok az ozmán birodalom fénykorában voltak; de másfelől a magyar földről majd egészen kivert törökök már sokkal gyöngébbekké lettek, mint keletnek nyugot ellen folytatott harcza alatt valaha voltak a németek.

Következöleg többé kilátás nincs a független belkormányzásnak azon ingadozó, azon súlyegyenítő politika általi megóvására, mely Bécs ellen Konstantinápolyra, a szultán zsarolásai ellen a magyar királylyal kötött titkos szövetségre és kölcsönös védelmi ígéretekre sikerrel támaszkodék. Pedig épen az ilyen ravasz diplomatiában, melyhez még a közepszerű Zápolya Zsigmond is jól értett, feküdt Erdély önkormányzásának titka.

Senki sem gondolta meg, hogyan:

A török diván nem akarta a birodalomba olvasztani magyar hódítmányait s különösen a védelme alá vett Erdélyt, mert az ázsiai országlástan a szigoru administratív egységről nem sokat tudott; nem akarta az izlám hitre átvonni Erdély népét, mert az ozmánoknál a fegyverrel való hitterjesztés dühét, mely már kihalt, nem váltá fel a tanítások általi téritgetés buzgósága; végre, nem akarta az alkotmányos élet és szabad eszmék gyökereit megsemmisíteni, mert sokkal kevesebbre becsülte a közjogi intézmények erejét és az eszmék táborozásait, hogysen rettegje.

Ellenben a bécsi kabinetnek kedvencz terve volt a birodalmi egységet az igazgatásban és közkezelésben foganatosítani; továbbá Bécsben még nem hagytak fel a reménnyel, hogy a Jézus-rend kezébe tett téritgetési missio által a protestantismus befolyását, ha megtörni nem is, legalább aláásni lehet; végre egész Európában a fölforgatott vagy divatból kiment rendi alkotmányok romjain, már

tetőpontra emelkedett az absolutismus, s alig vala képzelhető, hogy épen a kicsiny Erdélynek Approbata és Compilata constitutiója dicsekhetik ama csodálatos bűverővel, mely a korlátlan uralkodás szellemét vissza fogná rezzenteni.

Senki a Leopoldi kötlevél ügynökei közül nem gondolta meg, hogyan:

A törököktől szerzett visszafoglalások után, már Erdélynél majdnem háromszor nagyobbá vált Magyarország.

Következőleg, legalább a nemzetiség és alkotmányosság kérdéseiben többet lehet Erdély számára a testvérhonnal való régi viszonyok fölfrissítése által megóvni, mint a papiron kiczirkalmazott, de nem érvényesíthető független belkormányzással, mert egy állam önállósága, ha a szükséges erkölcsi és anyagi erővel nem támogatatik, azon mértékben válik képzelmivé, melyben gyakorlativá akart lenni.

Ezt minden idők tapasztalása bizonyítja.

De az elmékedésekről ismét a történetek előadására megyek át.

Bethlen Miklós és a kormány többi tagjai a protectio s nem a visszacsatlás nézponyjából indulván ki, a Leopoldi kötlevél szövegében négy eszmét törekedtek keresztül vinni:

I-ször, hogy Leopold s utódai, mint magyar királyok a védelemért a hűségi eskün és a kölcsönös oltalmi tartozáson kívül, évenkinti pro-

tectionális adóul egy határozott pénzösszeget nyerjenek. *)

II-szor, az ország belkormányzásába mentől kevesebbet vegyülhessenek idegen befolyások, akár Magyarország részéről, akár a Bécsben lakó fejedelem közvetlen környezetéből.

III-szor, a külöszakadás óta keletkezett törvények épségben tartása iránt tett affidatio által biztosítva legyen Erdélyben az alkotmányos élet, a vallások egyenlősége és a három nemzet közti unio.

IV-szer, miután a fejedelem tanácsosai állandólag az országban maradnak, ő meg távol s idegen befolyások alatt leend; — ezen helyzet szükséges, de kellemetlen következményei akként háritassanak el: hogy az erdélyi magasabb kormányzat minden tagjai az országgyűlésen választassanak, szintugy mint a megyei hivatalnokok a megyegyűlésen; azon különbséggel, hogy míg ezek évenként változnak, amazok választása élethosszára terjedjen. Természetes volt, hogy a kormány tanácsosait megerősítés végett föl kell terjeszteni, de hogy a megyei tekintélyesebb hivatalnokok is hasonló sorsban részesítettessenek: — ez az erdélyi alkotmányos fogalmakkal ellenkező nézet vala, de a mely mint lát-szik, a Leopoldi kötlevél első tervéből sem maradott volt ki.

Ime! az erdélyi magna charta irányeszméje.

*) Béke alatt 50,000 tallért, a háboru kiütésétől bevégeztéig pedig 400,000 forintot.

Leopold küldöttjei meg bele tették, hogy a főhadvezér csak német lehessen.

S a tizennyolcz pontból álló szerződmény nem sok idő múlva minden változás nélkül elfogadtattott; de midőn később aláírással ellátva leérkezék, megütközéssel tapasztalták a kormánynagyok és az országgyűlés tagjai, hogy az egyes kifejezésekbe alig észrevehető másítások csúsztak be, melyeknek célja volt, a lényegesebb pontok értelmét valamilyen homályosabbá tenni, mint az eredeti szöveg.

E botrány nem tartóztatható többé föl a rohanó eseményeket, nem vethetett gátot a viszonyok kényszerűsége elébe s a Leopoldi kötlevél úgy mint aláíraték, lőn alaptörvénynyé.

Leopold, ki a magyar királyok koronajogánál fogva vette Erdélyt védelme alá, nem hitte szükségesnek alkudozása eredményeit a pozsonyi országgyűlés elébe terjeszteni, nem kérte ki a magyar rendek utólagos jóváhagyását oly bevégzett tényekre, melyek mind fontosságukat, mind a megoldás módszerét és későbbi eredményeit tekintve, szokatlanul érdekesekek valának.

Magyarország „Corpus Jurisába“ a bécsi és linczi békekötések, a vallásos és politikai nagyobb szerződések, s mind azon lépések, melyek által a hon régi területétől elszakadt részek, a koronára fegyver vagy alku által visszaszállottak, meg vannak említve; de a Leopoldi kötlevél a törvények közé be nem igtattatott, s így magyarországi szempontból méltán lehetett volna Erdély alapszerződés-

sének, melyen, mint kapcsos függött a közjog egész láncolata, törvényszerűsége és érvényessége felől kételyeket támasztani.

Egyébiránt Leopold ezen eljárásával az erdélyi államférfiak nézetét egészítette ki, kik valamint Zápolya János megkoronáztatása óta Erdély multját tökéletesen függetlennek, önállónak tekintették; ugy az ausztriai ház alá térés után is, nem hitték Magyarországot följogositva megemlékezni az együtt leélt századokra oly követelések kedvéért, melyek a megszokott autonomia tartósságáról szőtt szép álmokat háborgatnák.

IV.

Mihelyt a hódolati hit letéteték, kettős erővel éledtek föl Erdélyben lakó magyar és német elem közti surlódások.

A viszály tárgya többnyire az adó kivetése és fölajtása volt, s minthogy a szászok a belkormány által magokat terhelve hitték, szünetlenül Bécsbe folyamodtak, hol az erdélyi közigazgatásnak semmi törvényes organuma nem levén, természetes vala, hogy okvetlenül idegen tanácsosok befolyása közt kellett az udvarnak a nemzetek egyenetlenségei s más felmerülő sérelmek fölött bíraskodni.

Hogy e helyzet kellemetlensége kikerültessék, Keresztesi ügynöknek küldetett Bécsbe, ki a szükséges fölvilágosításokat vala megteendő.

Reá bizaték az udvar és az erdélyi kormány közötti levelezések kezelése is.

Néhány alárendelt egyént vett maga mellé, mint régen szokták volt a szultán és diván értesítése végett Stambulban mulató megbizottak.

E csekély számú s hatáskörü személyzet hivatalszobákba vonult. Munkálkodni kezdett. S megalakult az erdélyi kancellária.

A szerény és igénytelen agentiából rövid idő alatt tekintélyes hatóság lőn, mely a birodalmi ministeriumtól föltétlenül függve, de a kormányzókat rendre maga alá hajtva, gyorsan kezdte Erdélynek önálló igazgatását, mely iránt Bethlen Miklós és társai oly szép csalálmakat gyártottak, a bécsi központosítási törekvések számára elkobozni.

Általában a szathmári és passaroviczi békekötések után nem vala többé a kabinet férfainál komoly szándék a magyarországi és erdélyi alkotmány külszinét s üres formáit megtartani.

Ezen czél még tökéletesebben sikerült a Királyhágon túl, mint a Duna mellett.

Ott az absolutismus semmit régi helyen nem hagyott.

A magasabb kormányzás Bécsbe tétetett át.

A Gyula-Fehérvárról Szebenbe költöztetett kormányzóken az elnökletet, teljhatalmu cs. királyi biztos czime alatt, a katonai főhadparancsnok vitte, ki a Leopoldi kötlevel 17-ik pontja szerint magyar semmi esetre sem lehetett. S bár mily alárendelt szerepe volt a kormányzóknak közigazga-

tási tekintetben, arra mégis följogosítottak tartatték, hogy a törvényhozás hatáskörét legázolja és az alkotmányos élet halk érveréseit hideg kezének érintései által megállítsa. E testület jegyzőkönyveinek száma közt föltalálhatók néhány árnyék-országgyűlésnek határozatai, melyek még a magyarországi „palatinalis congregatiók“ szellemével sem mérkőzhetnek.

A XVIII-dik század közepe felé hirdettetett ugyan három vagy négy országgyűlés is, melyből egész formasággal megerősített törvényczikkek keletkezének; de a tárgyak, mikre azok vonatkoztak, nem vágtak az országlat organismusába, nem folytak be az eddig követett rendszer megváltoztatására, és néhány bányászati czikken kívül igen alárendelt fontosságúak.

A diadalmaskodó absolutismus védszárnyai alatt az aristokratia naponként kizárólagosabb és büszkébb lőn.

Az adómegajánlási jog a kormányrendelet útján behozott új adórendszer által az országgyűlés kezéből elvétellett, a határszéli katonáskodás terhe a szabad székelyre erőszakos módon vetteték; a Leopoldi kötlevel 17-ik pontján kívül egyik sem tartatott meg, és a nemzeti szabadság összes biztosítékai mint füst és pára enyésztek el; de e változások között, e szivrendítő romok fölött, az aristokratiának, mely a „Populus Verbőczyanustól“ egészen külön választotta magát, maradt ideje és léleknyugalma tanácskozni a felől: hogy az egye-

netlen, rangon aluli házasságok kötése, hogyan gátoltassék meg legsikeresebben?

Kétségkívül a mely mértékben adá az erdélyi aristokratia, a közelebbi évtizedek folyamában magas hazafiságának tanujeleit, majdnem oly mértékben volt III-ik Károly és Mária Terézia korában lanyha és hivatásáról megfeledkező.

Aztán akkor érdekeik annyira összetalálkoztak az alkotmány elleni reactio törekvéseivel, hogy szokatlan öntagadás lett volna a kényelmes kasztviszonyok mellett a haza szenvedéseire gondolni.

A nagyobb hivatalok néhány család közt valának fölosztva, mint ivadékról ivadékra szálló örökség; s most is emlékezetben él, a másként igen tiszteletre méltó b. Bruckenthal erdélyi kormányzónak ezen megjegyzése: minthogy a meghalálozott tanácsos ur a gróf Teleki családból való volt, más helyébe egynek a gróf Bethlen családból kell következni.

A kevés számra szorított felső aristokratia kényelmével és előjogaival szemben groteszk ellentétet képezett a jobbágyok sorsa, kiknek tartozásai és szolgálatai semmi urbér által nem valának megszabva; mert a Mária Terézia által kiadott „bizonyos punctumok“ keletkezésökre nézve törvényeknek nem valának tekinthetők, teljesedésbe szigoruan soha sem vetettek, minthogy egészen semleges körben forogtak és még az urbéri állomány mennyiségét sem határozták meg.

Miután a fölbomlás szelleme az alkotmány és társadalom körében daemonikus erejét kifejtette, lehetetlen volt, hogy egészen érintetlenül hagyja a nemzetiséget is. A magyar nyelv lassanként kezdett a magasabb társalgási körökből kiküszöböltetni és helyét a német foglalgatta el. Már Bánffy György kormányzó fényes termeiben ritkán hangzott az anyai nyelv édes zengése, s voltak tősgyökeres magyar házak, hol illedelem elleninek tartaték a zsendülni kezdő honi irodalom műveit megemliteni. Azonban bár e vétkek Erdély értelmes és vagyonos osztályait terhelik; mégis kétséget nem szenved, hogy sokkal kisebb mértékben, mint Magyarországot. A nemzetiség soha úgy meg nem tagadtaték Erdélyben az arisztokratia által, mint Magyarországon. Azok ivadécai, kik a nemzeti fejedelmek udvarában csak magyarul társalogtak, nem hihették el könnyen, hogy anyai nyelvük által lehetetlen eszméket és érzelmeket hűn tolmácsolni.

A nemzetiségnél is aggasztóbb hanyatlásnak indult, sőt kivált a XVIII. század második felének kezdetén egészen tönkrejutott, Erdély legféltettebb, leginkább kedvelt szerzeménye: a lelkiismeret szabadsága, vagy, miután ez szigorú értelemben a fejedelmek korában sem létezett, azon állapot, melyet az erdélyiek mindig e fogalommal cseréltek föl. Értem: a bevett vallások jogegyenlőségét, s különösen a protestantismus szabad fejlődését.

Hogy a Leopoldi kötlevél aláírásával ki van mondva, hogy a római hitűeknek mérsékelt jöve-

delmű vicariusából gazdag püspök lesz, ez természetes volt.

Továbbá az igazság hozta magával, hogy azon apró előnyök, melyek a reformált vallásra vonatkoztak, megszüntessenek és azon korlátok, melyek a katolikusok szertartásait, a processiók tilalma által sérték, rögtön elháríttassanak.

Szükséges volt, hogy az új szerzetesrendeknek az országba hozatala megengedtesse, és a választási joegyenlőségből látszott folyni, a politikai okok miatt kihajtott jezsuitáknak restauratiója.

De a mi ezen változásokon túl történt, az mélyen sebzé egyfelől az alkotmányt, mely különben is több nyilvesszővel volt átszurva, mint a szent Sebestyén teste; — másfelől pedig az erdélyi társadalom közérzületét, mely a politikai zibbadtság mellett is nem veszté el a vallásos kérdések körüli érzékenységét.

Csak három főtenyt említek.

A görög hitűek közül számosan erőszakkal uniáltatának. S van felső rendelet, mely a nem-egyestültek kicsiny gyermekeinek kiszakítását a családból megengedi azért, hogy a római hitben neveltessenek.

Továbbá, míg a térítés szelleme naponként erősült, a protestans vallásra átmenetel szigorú rendszabályok által gátoltaték és a vegyes házas-ságból született gyermekeknek minden esetre a catholica hitben kellett neveltetniök.

Végre apostasia neve alatt terhes bűnvád alá vettetének azok, kik a római vallásra áttérvén, utóbb ismét régi eretnekségeikbe visszaestek.

Szóval az események hatalma bebizonyítá, hogy hivságos volt Apafi tanácsosainak gondolatja, kik a Leopolddal kezdett egyezkedés alatt a mohácsi vérnepok előtti viszonyát Erdélynek azért sem akarták megújítani, mert féltek, hogy a magyarországi gazdag és hatalmas főpapság befolyása által a protestantismus erős szenvedéseknek lehet kitéve.

Ez hasonló mértékben történt meg a tervezett, de papiron maradt önkormányzás mellett is.

A lángeszü és nemes szivü József császár „tolerantiale edictuma“ oltá ki a vallásos gyűlölet és hitüldözés égő kanóczát.

József császárnak lehet köszönni, hogy Erdélyben a XVIII. század végén a hitdüh csillapodni kezdett, és a vallás körüli eszmék többé nem vittek be szenvedélyes harczait a család tűzheleihez.

A Magyarországtól független erdélyi önkormányzás miatt e kellemetlen emlékü kérdések akárhová fejlődhettek volna.

Rövid körvonalakban lerajzoltam az alkotmányos hanyatlás korszakát, mely a Leopoldi kötlevel keletkezésétől fogva a közvélemény minden erélyes tiltakozására, a társadalmi élet minden hatályos ellenszegülése nélkül egészen Mária Terézia haláláig terjed.

Jelleme a szakadatlan, a naponkénti sivárodás volt.

Erdély még kevésbé védelmezhetette magát, mint Magyarország az absolutismus ellen.

Alig 90 év alatt gazdag közélete tarlóvá lőn.

S Magyarország, a mindenben sokkal hátrább levő testvér, bár szintén nem járt rózsás ösvényeken, lassankint megelőzte, sőt hátra hagyá őt a szabadság és anyagi jólét tekintetében.

A távolság nem vala nagy, de már észrevehető.

Ténynyé lőn, hogy Erdély intézményeiben, ugy mint gyakorlatilag állanak, sem eltanulni sem követni való nincs.

Csökkent tehát az Erdély iránti érdek; mi egyébiránt éber azért sem lehetett, mert a kicsiny ország a Leopoldi kötlevél által tiltakozott összevegyíteni jövődjét Magyarország sorsával.

A nemzeti fejedelmek alatt önállósága által magas missiót teljesített Erdély; a Leopold uralkodása után pedig önállóságának, a magyar nemzet kettészakításán kívül más fontossága alig volt.

Ha tehát e második korszak alatt küzdelmei és szenvedései a Duna mellől kevés részvéttel jutalmaztatának, az a magyarországi közvélemény tunyaságát mutathatja ugyan; de még sokkal inkább bizonyítja azon államjogi helyzet fonákságait, mely híres alaptörvényéből, a Leopoldi kötlevéből folyt.

V.

József császárnak kellett, a gondviselés különös szeszélyéből, valamint Magyarországon, ugy Erdélyben is az alkotmányos élet és nemzeti szellem első fölvillezőjává lenni.

Ő az állami intézmények tengerén hasonlított ama híres világhajóhoz, ki mindig kelet felé vitorlázott, s minthogy következetesen haladott kitüzött pályáján, elvégre megérkezék nyugatra, nem gyanított tévedései által a föld alakja iránt egy nagy igazságot bizonyítván be, melyet addig is ösmeretek ugyan a gondolkodó fők, de még sem annyira hogy uj megmutatásokra ne szoruljon.

József, a philosophiai iskola növendéke és II. Fridrik utánzója, egyöntetüvé iparkodott tenni birodalmát; tagadta a történeti jogok szentségét és erejét; nem hivé se szükségesnek, se nagy érdekek által védettnek a magyar korona országainak ősi alkotmányát, s mint bátor kezdeményező ment a felfogott ösvényen mindig tovább, vállalkozva, mérészen, ernyedetlenül, de összeolvasztási eszméi minél messzebb nyomultak, annál kitartóbb ellen-szenvenvel küzdének; a központosítás fölébreszté a régi autonomia védelmét; a nemzetiséget sértő uj követelések figyelmet, részvétet, hő bálványzást gyújtottak Erdélyben és Magyarországon az addig parlagban heverő, a legázolt alkotmány és közélet iránt. Minden, mit a rögtönzött rendszer kívánt,

fölszabadott, minden, mi a multa emlékeztetett, valóságos kegyelettel karoltaték át. József tervei meg nem fogantak vagy hamar elhervadának; de a ledöntött régi közjog és a népeletben gyökeret nem vert új szervezetek üres helyein buján nőtt ki az ingerültség, a gyanú, a bizodalmatlanság — elfoglalt minden tért s még a trón zsámolya előtt is fölszendült.

Ily állapot tarthatatlan volt.

S végre fölládoztaték.

A küzdelmekben kifáradt és beteg császár két rendeletén, t. i. a tolerantiale edictumon és az örökös jobbágyság eltörlésén kívül, többi intézkedéseit megsemmisíté.

S midőn kórágából tiz év romjaira tekintve, vigasztalás nélkül hunyta be szemét, utódja II. Leopold 1791-ben oly országgyűlést hirdetett Kolozsvárra, melynek hangulata — mint előre látható volt — már lényegesen különbözött azon törvényhozásokétól, melyek Mária Terézia lovagias, de enerzált, eszmeszegény korában, egy egy alkotmányos biztosíték vagy vallási jog ünnepeles ledöntögetése végett gyűjtettek néha össze.

Az 1791-dik év korszakot kezdett.

S hogy szellemét és törekvéseit megbirálhasuk, figyelmünk elébe kell idéznünk a hatásokat, melyek a kedélyeket mozgásba és az eszméket fermentatióba hozták.

A mily kornyadt vala Mária Terézia halálakor a közélet, semmi kétség, hogy József császár,

ha anyja nyomdokait követi, azon tíz év alatt, mely számára a danaidák történeteit ujitá meg, minden lényeges ellenszegülés nélkül véget vethetett volna a magyar korona országaiban, s különösen Erdélyben az önálló kormányzás még fenlevő maradványainak.

A hosszas és atyáskodó kényuralom alatt a kedély ugy elveszté emelkedettségét, a jellem szívósságát, a hazaszeretet a kötelességek fogalmát; továbbá az aristokratia már annyira összeszótte saját érdekeit a kabinet irányjaival; hogy könnyű feladat lett volna a birodalmi öszpontosítást a magyar karok és rendek elnézése mellett, sőt hozzájárulásával is létesíteni, mert az egész kérdés titka már csak az idő lassú munkásságának meg nem zavarásában, a rombolások közt a nagy zaj kikerülésében és a nemzet előítéleteinek, különösen pedig az aristokratia hiúságának tömjénezésében állott.

Ha József erőszakos lépésekhez nem nyul, ha a régi fölolvasztási terven halad; ha minden jogbontást magyar kezek által és az olcsó becsszomjak lekenyerezésével hagy teljesíteni: — ekkor matematikai biztossággal számíthatott volna céljának elérésére.

De ő nem csak centralisálni, hanem a XVIII. század bölcseleti eszméi szerint alakítani is akart.

E két törekvés a politikai modor megválasztására nézve teljesen ellenkezett.

Az lassan, ez merészen kívánt tenni, az ámitással, ez nyiltan vágyott szólani; az az erős előítéletek kiméletét, ez megdöntését sürgette.

Az első irány történeti szövetségese a felső osztály nagy töredéke volt, a második iránynak még ezentul kellett rokonszenveket keresnie.

József császár, minthogy nem csupán dynastikus érdekből, hanem az eszmék kedvéért is szeretne volna az öszpontosítást, a nyilt és destructiv modor mellé állott, s midőn a magyar nemzetet erőszakkal germanisálni, a magyar önállóságot nyiltan meg akarta szüntetni, ugyanakkor egyszersmind a hűbéri és aristokratikus előjogok ellen ez encyclopaedisták hevével lépett fel s messzerezzenté magától a birodalmi központosítás régi barátjait, a nélkül, hogy ujakat szerezhetett volna oly illuminatismus zászlója alá, mely a szabadság első zsengeiért a nemzetéletet látszott áldozatul kívánni.

A helyzet szerint, melyet a szabadelvű József a magyar alkotmány és magyar nyelv irányában elfoglalt, az ellenhatásnak okvetlenül nemzetinek és illiberalisnak kellett lenni.

Visszaköveteltettek a jogok, ha kártékonyak valának is, azért, mert veszélyesebb volt az önkény, mely azokat eltörölte. S ezen alapnézet, valamint a magasabb alkotmányosságának zamatját tevő; ugy másfelől számtalan önző vagy szűkeszü törekvésre vetett népszerűséget. A magyar az erőszak által makacscsá tetetvén, nem akart többé a legártatlannabb és leghasznosabb reformban mást látni, mint ámitást, ha kecsegtetőnek tünt föl, vagy veszélyes célzatot, mely később fog lelepleztetni. S mert minden viszonyok összedulva és egymáson heverték,

nem vala csoda, hogy a kéz, mely annyit rontott, még az építés foglalatosságai közt is el lőn kárhoz-
tatva a tömeg, és segéd nélkül hagyatva az intelli-
gentia nemesebb része által.

Innen van, hogy kivált Erdélyben, ha vizsgá-
lat alá vesszük a kérdéseket, melyek a közhangu-
latot leginkább ingerlék, kétségkívül úgy találjuk,
hogy József reformjai örökké akkor gyűjtötták a
szenvedélyeket lángra, mikor a nemesi rend előjo-
gait vagy előítéleteit fenyegették; a szabadság el-
méleti érdekein és az alkotmányosság nagy garan-
tíáján ejtett sérelmek pedig, rendszerint hidegebb
vérmérsékű és gyéresebb számu kritikuskra találtak.

Halálakor is nem a közigazgatás szervezetére
vonatkozó rendeletei égettettek meg a megyeter-
mekben és a városi piacokon; de a kataster elő-
készületei, a népösszeírás, a földmérési adatok.

Bizonyára, kik József intézkedései ellen szivós
és átkodott visszahatást folytattak, többnyire in-
kább szerették a sarkaiból kivetett alkotmány kö-
zépkezi kaszt-rendszerét, mint a ruganyosságot,
melylyel az birt, mint az éber s magát mindig meg-
újító és fokozó közéletet, melyet védelme alatt ki-
fejteni lehetett volna.

Nagy része az elégületleneknek más nem volt,
mint oly reactionarius, ki ha József reformjai ma-
gyar érdekekben és alkotmányos úton létesítették
volna, akkor is hasonló keserűséggel lép föl az
ujítások ellen.

S mégis a maradéknak hálával kell e férfiakra emlékezni, mert mozgásba hozták az elszibbadt nemzettest vérereit, fölélesztették az önzés és önfenntartási érdekei által az ország jogainak megtaltalmazására irányzott törekvést, s majdnem annyit tettek a haza szabadságára, mintha a szabadság helyett magát a szabadságot szerették volna.

De igen csalatkoznánk, ha azt hinnők, hogy II. Leopold megkoronáztatásakor csak ezen elem várta a két testvérhaza régóta zárva tartott országtermeinek megnyilását.

Találkoztak a József kormányzási rendszerével elégtelenkedők között oly egyének is, bár aránylag nem nagy számmal, kik a magyar nyelv és alkotmány elleni sérelmeket mélyen érezték és buzgón óhajták orvosolni; kik hazájuk történeti autonomiáját az egyöntetűség kétséges kísérleteiért szintén nem birták fölláldozni, s kik mindenek előtt magyarok és csak mint azok akartak alkotmányosak lenni, de hazafiui jellemük mellett is méltányolni tudták József császár számos reformjainak alapeszméit, sejdíték a szabad sajtó által tolmácsolt irányok egész jelentőségét és a század doctrínáinak hatásai alól magokat kivonni nem szerették.

Ezekre felötlő hatást kellett a francia forradalom szellemének gyakorolni, és azon fényes eszméknek, melyek a genevai bölcs irataiból hihetetlen gyorsasággal vitettek át az életbe.

De, kivált Erdélyben, három nemzedék alatt nem csak a közélet, hanem az országlatra vonat-

kozó irodalom is parlagon hevervén — természetes volt, hogy a Párisban megkezdett nagy események és az azokat előidéző tanok, a reformok meleg barátainál is, inkább valának a szív és képzelem által felfogva, mint a kritika szigorú vizsgálásával kísérve.

Ha már azon ellenzékét, mely a szabadalmak megóvásáért védelmezte az alkotmányt, a másik töredékkel, mely azt a szabadság eszméinek kifejtéséért követelte, összehasonlitanók szám- és népszerűség tekintetéből: akkor látni fognók, hogy óriás többségben voltak a restauratio határozott színű emberei az illuminatizmus tanítványai fölött: mert az első irányhoz tartozott a megyei kis- és középbirtokú nemesség majdnem kivétel nélkül; míg a másodiknak képviselőit többnyire csak a társadalom legfelső rétegeiben és a tudományok fátylavívői közt lehetett — bár ott is gyéren — föltalálni.

Azonban az ó-alkotmányosok osztályában is a Szajna melletti események óriás nesze már az 1791-ki országgyűlés kihirdetése előtt figyelmet gerjesztett, és sokan, kik József uralkodása derekán még a legüdvesebb reformjait is, nem csak a megsértett formaságok, de az elv tekintetéből is kárhoztatták, komolyakká és fontolókká váltak, midőn hallák, hogy az eszmék, melyek Bécsben a trónról hirdettettek, Párisban a tribuneről szavaltatnak el.

Az örökös kormánypárton kívül ily elemek foglaltak helyet az 1791-ki országgyűlésen.

S elkezdődtek a tanácskozások oly emberek összege által, kik közül egyiknek sem volt parlamentalis tapasztalása, sőt sejtelve is a pártok vezetése és a szőnyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s az 1791-ki országgyűlés Erdély évlapjain kitűnő helyet foglalt a megfontolás, a szónoklat és hazafiság szempontjából, ámbár tévedései, melyek a viszonyok nehézségei miatt menthetők valának és az organisatio körüli botlásai, melyek néha a körülmények kényszerűségén kívül az államférfiui belátás hiányára is mutattak, igen könnyen kimutathatók.

II. Leopold kabinetje, midőn a magyar korona országaiban a rendek összehívására rászánta magát, a régi viszonyok helyreállítását csak lényeges módosítások mellett akarta.

1791 tehát alkotásra bízott meg a romok között.

1791-nek kellett a visszaélésből azokat eltörölni, melyeken a hatalom önkényt kívánt túladni, és a régi törvényekből azokat visszahozni, melyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnék szinlelni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követeléseit.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

VI.

Az országgyűlés előtt két út állott, mindenik akadályokkal, sőt veszélyekkel.

Az egyik a teljes visszahelyezés követelése, a másik a régi közjognak új törvények általi fölvilágosítása és módosítása.

Száz sanyaru év után maga a Leopoldi kötlevel, ámbár a nemzeti fejedelmek mindenik conditiónál az alkotmányos szabadság biztosítására nézve sokkal hátrább állott, oly kedvezőnek, oly kielégítőnek látszék, hogy életbe léptetése a legmerészebb vágyakat is túlszárnyalta volna.

Az országgyűlés tehát, ha kezét nem nyujt a régi alkotmány vizsgálat alá vételére, s csupán az eskü által szentesített törvények foganatosítását sürgeti, többet kívánt volna, mint a mennyit a legszerencésebb csillagzatok közt is inditványozni és keresztülvinni remélhetett, mert Erdély már annyira csekély jelentőségű tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutistikus kormány mellett, az alkotmányos belélet tovább fejlesztése és új törvényekkel támogatása költői ábrándnál több alig lehetett.

E tény a honatyák kötelességévé teszi vala, hogy a sérelmi sánczokból és a jogvédelem rayonjából ki nem lépve, szigoruan és következetesen sürgessék a szentesített, de soha meg nem tartott törvények végrehajtását, mielőtt újak kezdeményezéséről lenne szó.

„Et si fractus illabatur orbis“ mondhatták volna — ők a sérelmi téren maradnak, míg a Leopoldi alapszerződés irott malasztja igazsággá nem válik.

Azonban meg kell vallani, hogy ezen catói szigor akkor még több nehézségekbe ütközött mint később 1834-ben.

Mert végtére is, voltak a Leopoldi kötlevelnek szándékosan homályba burkolt kitételei, voltak csak elvileg oda vetett intézkedései — s míg azok fölvilágosítást — ezek részletesebb rendelkezést igényelhettek.

Továbbá a hosszas reactio és József törvénytelen reformjai alatt oly sok állami viszony nyert patensek és normativumok útján alakot és tömörödést, hogy mindent a régire szorosán visszavinni alig lehetett, és némely kérdések fölött okvetlenül kellett a nemzet akarátának haladék nélkül nyilvánulni.

Végre, ha e tekintetek elég fontosak nem valának is: hihető volt-e, hogy a megcsökönösödés esetében nem oszlattatik-e el az országgyűlés eredmény nélkül? S midőn a multból semmi sem maradt épen, a létezőből semmi sem kedveltetik és a jövőre kezesség és szabály nincs, helyeselhető-e, ha a törvényhozás jogos makacssága a felosztatás esetében egy jogtalan provisoriumon kívül, az ország igazgatására nézve más lehetőséget fönn nem hagy?

Ily okok pártolták a törvényalkotás útjára térést.

S a nagy többség vágyott kilépni a tiz évi sükertelen kísérletek által hátrahagyott zavarból, mint a csolnakból az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte, és az emberi természetnél fogva megutálta.

A koczka el lőn vetve.

Az 1791-ki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormányzékot újra rendezte a Leopoldi kötlevél alapján, de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszínének megkeskenyítése mellett.

Ezen alább szállítása az irott szabadságnak, ezen egyezkedés a kényszerúséggel, nem történt fájdalom és küzdelmek nélkül.

S midőn ily lényeges kérdések oldatának meg vagy metszettek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak kiformalódnai, magokat eszmék és modor által jellemezni, sőt egymással hevesen csatázni is kellett.

Az engedékenységet rendesen a kormányval való összevetkezések előzték meg.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté, eltemette. Sajnálta midőn azok szőnyegre jöttek, sejtven, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virággal hinté be, míg bárd alá vonszolá.

Mit tehetett?!

De vád helyett, melyet különben is a későbbi országgyűlések inkább érdemelnek meg, lássuk az 1791-kinek az alkotmány körüli főbb intézkedéseit.

József császár központosítási kísérletei okozván az ingerültséget, szükségesnek tarták Erdély karai és rendei szintoly határozottan, mint a magyarországiak, kimondani, hogy Erdély csak mint saját alkotmánynyal és közigazgatással bíró állam; nem pedig, mint a birodalomban fölolvadt tartomány s nem „ad normam aliarum provinciarum“ kormányoztathatik. E törvény a *pragmatica sanctiónak* az ország területi épségét és független beligazgatását biztosító általános kifejezéseit oly határozottan magyarázza meg, minél világosabban a régi törvényeknek szintén erőben levő intézkedései sem szólottak.

Továbbá mellőzhetlen vala a haldokló császár által visszavont szervezetek közül a törvénytörésekre és az ügyfolyamra vonatkozók iránt részletesen intézkedni; mert több megkezdett pör vala eldöntetlen, s a személy és vagyon érdekében feküdt szabályt állítani föl, mely meghatározza a „*competentiát*“ és „*eljárást*“ a még függőben levő kereketekre nézve. — Az országgyűlésnek e tárgyat kimerítő intézkedései inkább arról tesznek bizonysgot, hogy a többség a régi állapotot czafrangjaival és bonyodalmaival együtt kedvellette, mint pedig arról, hogy elég ismerettel és akarattal birt a törvénytörések és a pörfolyam reformjában rejlő, állami és társadalmi nagy kérdéseket méltánylani.

József császár „*tolerantiale edictuma*“ által a hitdühnek és a térítgetési erőszakolásnak árját föl tartóztatván, természetes volt, hogy a három háttérbe szorított és üldözött vallás, a beállott nyuga-

lom alatt új erélyt és bátorságot merített: törvényes jogegyenlőségét oltalmazni és a jövőre számára biztosítani. Erre czéloztak a vegyes házasságot, a reversalisok érvénytelenségét és az áttérést érdeklő törvények, melyek kétségtelen hiányaik mellett is a lelkiismeret szabadságát magasabb fokra emelték, mint a minőről a Leopoldi kötlevel aláírása óta valaha tetteleg szó lehetett.

Vége, József az örökös jobbagyságot eltörölvén, e reformot a kedélyek megnyugtatósáért a felső rendeletek közül a törvények hasábjaira is át kellett plántálni. — És az 1791-ki honatyák megelégtültek ily kötelesség teljesítésével, s néhány pottom intézkedésen kívül, fölöslegesnek tarták az urbéri viszonyok szabályozásáról többé gondoskodni; mert, mint hívek, a fontos kérdés tüzetes és hosszú vizsgálatot érdemel.

Az elősorolt törvények által leszámolták a rendek József császárral.

Hátra van még látnunk, hogy miként szerződtek a Leopoldi kötlevelet folytonos sarcz alá vető absolutismussal, melynek 1691 óta József trónralépéseig sikerült volt, azt egészen kifosztogatni és a közéletre befolyás nélkülivé tenni.

Itt tekintetet két tárgy érdemel; t. i.

I-szor a kormányzék tagjainak,

II-szor a megyei tisztviselőknök választását és megerősítését illető újabb szabályok, melyeknek föladata volt: a Leopoldi kötlevelből fölládozni a fenntarthatatlanokat és foganatosítani a megvédhetőket.

Mi a kormányzékot illeti: az 1791-ki többség hosszas alkudozások közt abban állapodott meg, hogy a kormányzék megüresült helyeit ezentulra is az országgyűlés töltsi be választás útján; de oly megszorítással, hogy a Leopoldi kötlevéiben is világosan említett felső megerősítésre a négy bevett vallás közül mindenikből felküldi a három legtöbb szavazatot nyert tagot. Tehát az ürességbe jött tanácsnoki hivatalra öszvesen 12 egyén terjesztetik föl, s ezek közül ő felsége, a vallások egyenlőségére ügyelve teendi megerősítését.

Csak ennyi fordul elő magában a törvény-cikkben a sarkalatos hivataloknak — hová a kormányzék elnökségen és tanácsosokon kívül az udvari kancellár, a nemzeti fölkelés vezére és a királyi tábla elnöke is tartoztak — betöltése iránt. De a jegyzőkönyvben még az is említettik, hogy ő felsége minden választási lajstromból a vallások egyenlőségének tekintetbe vételével örökké a legtöbb szavazatot nyertet erősíteni meg.

Nincs miért mondjam, mert, minden tiszta értelmű ember magától átláthatja, hogy e törvényben egy eszme világosan és félremagyarázhatatlanul van kifejezve: az t. i., miszerint kormányzék tanácsos és általában sarkalatos hivatalnok sem az nem lehet, kit az országgyűlés meg nem választott, sem az, kit a fejedelem meg nem erősített.

A többi megállapodáshoz, a választottak számán kívül, férhet commentár, s az 1848-ki országgyűlésig tudtommal egy országgyűlés sem tartaték,

melyben vitatkozás vagy sérelemként ne fordult volna elő, hogy ő felsége elvileg vagy gyakorlatban más értelmezést ad a sarkalatos helyek betöltését illető törvénynek, mint a minő abban valósággal rejlik.

Még sokkal gyarlóbb, sőt majdnem szándékos homályba burkolt szerkezetű azon törvényczikk, mely a megyei hivatalok választási módszerét rendezé.

Mint olvasóim emlékezhetnek, a Leopoldi kötlevél szerint a megyei tekintélyesebb hivatalhelyeknek betöltése is felső megerősítéstől függött. Erdély többé nem vala oly nyomatéku, hogy egy jogot, melyet tetteleg a birodalmi igazgatásnak adott át — mert ilyesekben az udvari kancellár contrasignaturája csak bábjáték volt — valaha új vitatás és eldöntés alá vonni merjen.

Az 1791-ki országgyűlés is tehát alkotmányozásában csupán azon kérdésre terjeszkedett ki: minő hatásköre legyen a megyéknek a felség által megerősítendő hivatalok választása körül?

A kijelölési jog a főispáné volt, kinek mindenik bevett vallásból külön az egyes állomásokra hármat kellett kandidálni.

A megerősítési jog — viszont tekintettel a vallások egyenjoguságára — a felségé.

E két igen jelentékeny befolyás közt volt szükség, a megyék választási joga számára a hatáskört kimutatni.

Az 1791-ki többség ezen komoly föladatot úgy oldá meg, mint a jövő idők talányait szokták a Pythiák.

Terjesztessenek megerősítés végett föl, így szól a XII. törvényczikk — „*tria e receptis religionibus idonea individua pluralitate votorum electa.*“

Mit jelent e szó: tria — három — a négy bevett vallás egyenjoguságával és a főispánok fennebb említett kijelölési jogával egyeztetve? adott-e valami hatalmat a megyei választók kezébe, vagy pedig pusztá szójáték vala, mely alatt valóság nem feküdt? — oly kérdések, miknek megfejtése országgyűlési jegyzőkönyvek és megyei szónoklatok által, az évek változó folyama alatt mindig nehezebbé tétetett; oly kérdések, melyek a legjelesebb erők munkásságát emészték föl, és kétszer helyezék az országot ostromállapotba. . . .

Ekként végzett a Leopoldi kötlevéllal az 1791-ki országgyűlés.

Igy egyenlité ki a haza alaptörvénye és az absolutismus közt folyt kilenczven éves pört.

Melyik nyert e *transactio* által többet? az alkotmány, vagy az alkotmányt feleslegessé tevő önkény? később fogjuk meglátni.

Annyi bizonyos, hogy az 1791-ki rendek többnyire jó hiszemmel teljesíték szerepüket, s ha munkálkodásaikon ritkán volt áldás — ezért a vád igen kevés része erejük gyengeségére, a sokkal nagyobb rész pedig a viszonyok erejére hárul.

Miután a kormány székek és a megyék körüli intézkedéseket vázolni igyekeztem, mellőzöm a XI. törvénycikknek az országgyűlés rendezésére vonatkozó határozatait; mert azok fölött a későbbi időkben nem folyt se a parlamentben, se a nyilvánosság ítélőszéke előtt élénk és az események alakulására ható vita.

Csak annyit jegyzek meg, hogy a XI. cikk, midőn szorosán meghatározta a megyei és városi képviselők számát, ugyanakkor a felség által a kormánytanács ajánlatára kinevezendő királyi hivatalosok mennyiségéről semmi intézkedést sem tett. Továbbá a királyi hivatalosok qualificatióját két föltételhez kötötte, t. i. hogy a királyi hivatalos, „potior nobilis“ és „sufficiens possessoriummal“ ellátott egyén legyen: de, miután 1791-ben a mágnási rend eltöröltették, és azt, hogy mennyiből kell az „elégészes birtok“-nak állani, maga Oedipus sem tudta volna megfejtetni, természetes vala, hogy az igazgatás valamint tetszése szerint számmal, szintegy egészen tőle függő elemekből alkothatta a királyi hivatalosok testületét — azon testületet, mely a követekkel egy teremben tanácskozott, s melynek mindenik tagja épen úgy szavazott, mint akár mely követ.

Ennél elméletig nem lehetett nevetségesebb organisatiót kigondolni.

De az 1791-ki rendek mentségeül föl kell hoznom, hogy ők a XI. cikkben nem condificáltak, hanem csak a létező, a hagyományos, vagy szokás

által becsuszott tényeket regisztráltak. — S a mi keveset e történeti állapotból eltöröltek, többnyire oly helyesen történt, mint a mily gyarlók valának azon csekély mennyiségű új indítványok, melyek a XI. törvénybe csusztak.

Bevégeztem a korszakot alkotó 1791-ki országgyűlésnek — mint alkotmányozó gyűlésnek — rajzát.

Azonban az idő szellemének ismertetésére még fölhozom a Magyarországgal való egyesülés kérdését, mely először 1791-ben pendített meg, s onnan nyerte pártolóit, hol később gyanakodással fogadtaték.

A magas hivatalnokok köre és a kormánypárt zászlóvivői, voltak az uniónak első barátai.

Ebből magyarázható, hogy a Magyarországgal leendő egyesülés ügyében kezdeményezővé II. Leopold lón, ki a királyi előterjesztményekben fölszólitja a rendeket, az unió mikénti létesíthetése iránt tervet készíteni, és a trón elébe terjeszteni. II. Ferencz követte elődének nyomdokát, a mennyiben szintén hajlandónak nyilatkozott a Magyarországgal való egyesülés eszméjét különös figyelemre méltatni; azonban, mint látszott, a felsőbb régiókban e kérdés iránti rokonszenv naponként apadt. De nem tagadhatni, hogy magában, a törvényhozás termében sem vala az uniónak népszerűsége, sőt a testvérhonnal való szorosabb kapcsolatra vonatkozó előleges javaslatok, ha súly nélküliek valának, hideg pártolásra, ha fontosak, elnapolásra vagy visszaüta-

sításra számíthattak. Csak két kérdés volt, mely a többenél általánosabb helyeslésre talált, az t. i., hogy az erdélyi udvari kancellária egyesíttessék a magyarországgal, s hogy a kormányzó a pozsonyi országgyűlésen a felsőház tagja legyen, és a magyarországi hivatalnokok hierarchiájában az rangot foglalja el az országbíró és a horvátországi bán közt, mely a mohácsi veszedelem előtt az erdélyi vajdáké volt.

Gróf Bánffy György rendkívül vágyott a vajdák régi rangjára; ellenben gróf Teleki Sámuel nem vágyott az egyesítendő udvari kancelláriák alkorklátnoká lenni; a két legfőbb hivatalnok ezen szembe álló érdekeiből folyt, hogy Bánffy az említett indítványokat az országgyűlésen elfogadtatá, Teleki pedig Bécsben megbuktatta.

E vala az unió sorsa az 1791-ki országgyűlés alatt.

Az alkotmányozó 1791-ki gyűlés sejté, hogy transignálván a multa nézve a kormánynyal, fontos teendői vannak a jövő számára; még pedig nem csak a sérelmek és közjog, de a reformok s kivált az anyagi érdekek mezején is.

Tagjai közül többen kísérték rokonszenvökkel a francia pártok mozgalmait, s minthogy a Szajna mellett divattá vált a kor nagy igényeit, a mult minden hagyományaitól megtisztított és „tabula rasa” lett államba codificatio útján ültetni át: az erdélyi törvényhozás tagjai, legalább a tárgyalási módszerben, hódolni akartak az európai divatnak,

mely II. Katalin udvarában is már egypár évvel régebben nagy pártolókra talált; ennél fogva az urbéri viszonyoktól kezdve a törvényszékek rendezéséig, minden fontos ágára nézve a reformoknak, országos és rendszeres bizottságokat neveztek ki, s azoknak kötelességökké tétetett, alapos, kimerítő és részletes törvényjavaslatokat készíteni a szakmájukba eső tárgyak felől.

Igy jöttek az erdélyi parlamenti életbe az országgyűlés bezárása után és a következő törvényhozás számára munkálkodó bizottságok, melyek alakulásoknál fogva csak a széteszlott országgyűlés többségét tükrözhatték vissza, s épen ezért gyakran kellett volna az új gyűlés többségét kielégítetlen hagyniok, ha valósággá válhat vala szerepük, mi Erdélyben még kevesbbé történt meg, mint Magyarországbán.

VII.

Az 1791-ki országgyűlés pályájának végével megint nagy csökkenésnek indult a közélet.

A rendek eleinte többször hivattak össze tanácskozásra, de a szellem naponként szolgáljabbá vált. S Erdély tiz évi alkotmányos lét alatt, mig országgyűlései gyorsan következtek egymásra, annyit hullatott el a különben is árnyékalkotmányból, hogy ha még tiz évig lett volna rendesen országgyűlése, a végsőnek alig maradhat egyéb

teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtaját, s miután többé tanácskozásra szükség nincs, mint a római színésznek, midőn a komédia beveztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: plaudite!

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a hon atyjai.

Ezen hosszú korszaknak jelleme volt az 1791 óta hozott törvényeknek erejét kivenni, szokások, felső rendeletek s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtére a kétféle t. i. az országgyűlési és az azon kívüli eljárás eredménye lőn, hogy a bürokratian kívül más állami hatalom nem létezett Erdélyben.

Az évenként tartatni rendelt országgyűléseknek megszűnéséből pedig önkényt folyt a kormányzók legalitásának elenyészése; mert a halál által koronként apadt azon tanácsosok száma, kik az országgyűlésen választatván meg, törvényesen ültek helyeiken.

Továbbá a megyegyűlésekből az idők nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utoljára a tisztujítások divatból kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesített hivatalnokok folytatták állandólag és bürokratiai függésben a felsőségtől, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tettleg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a hagyományok közé tartozott, melyben senki sem akart hinni mindaddig, míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok, magokat, miután a közügyekre hatást elvesztették, a

hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látták.

Ily hátratékel többeknél párosulva a hazaszere-
tettel, némelyeknél a hatalom polczán levők iránti
gyűlölettel, nagy mértékben elősegítette az ellenzék
alakulását, s oly gyors terjedését, hogy igen rövid
idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközök ál-
lottak szolgálatára, majdnem mindentevő volt, tel-
jesleg népszerűtlenné lőn.

A békétlenkedés a nyilvános életre újra szint
és jelentékenységet ruházott.

Erdély befolyásosabb egyénei a közügyek iránt
érdekekkel viseltetni, s részt kezdettek venni a me-
gyei gyűlésekben.

Többen a felsőbbbrangu és vagyonos osztályból
megyéről megyére járván, mindenütt meglátogatták
a tanácskozmányokat, s folytonosan ostromlák a
kormány és a törvényhatóságok élén álló férfiakat.

Kétségtelen, hogy az 1791 óta bekövetkezett
demoralisatio és jogtapodás a viszonyok természe-
tén kívül, mellékesen az egyéneknek is vala tulaj-
donitható.

De a pártszenvedélyek mindent csak az egyé-
nek hanyagságaira vagy bűneire háritottak, mi
egyébiránt más országok történeteiben is hasonló
körülmények közt elő szokott kerülni, s a harcz,
mely később a szabadelvűeknek a conservativek
elleni küzdelmévé változott, egyes személyek nép-
szerűtlenné tételével kezdődék: de már 1830 körül
politikai szint vett magára, s bár tárgyainál fogva

kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméi által, az újabb kor pártmozgalmaival naponként szorosabb rokonságba jött.

Azonban, mielőtt előadásom fonalán tovább haladnék, legyen szabad fölhoznom, hogy noha csak negyven rövid év választja el az 1791-ki országgyűlésektől azon pillanatokat, midőn az újra fölébredt nemzeti és alkotmányos szellem egy Wesselényi, egy Kemény Dénes és Bethlen János vezérlete alatt diadalmas táborozásokhoz kezdett; mégis e csekély időköz oly nagy arányban hatott a közélet megsemmisítésére, hogy 1830-ban magok az 1791-ki törvények már elérhetlenebb malasztnak látszottak, mint 1791 előtt a Leopoldi kötlevel szerinti alkotmányos jogok összege.

Hogyan volt ily sülyedés lehetséges? vagy ha az absolutismus ereje az európai körülményekben rejlek, mi módon történhetett, hogy az 1791-ki nyers hangulatot azon gyors meghunyászkodás, azon szolgai szellem válthatta föl, mely a szenvedett igazságtalanságokra fölsivalkodni sem mer, és az alkotmányos formák töredékei közül restelli vagy nem bátorkodik még azokat is használni, melyeket a hatalom keze elvenni nem akart?

E kérdések önként vetik magokat a figyelem elébe.

S bár az ember alig akarja elhinni, hogy egy élénk és zajos közéletet, mely majdnem forradalmi jeleneteken kezdődék, és az alkotmány visszaállítására vezetett, minden erőszak nélkül, néhány év

alatt semmivé lehessen tenni: mégis meg kell vallanunk, hogy könnyebben feltalálhatjuk e változás kulcsát, mint első tekintetre látszik.

Okai, nézetem szerint, következők :

A lármás ellenzék, mely nyílt helyeken égette meg József rendeleteit, s mely az 1791-ki országgyűlésen is a kialkuváshoz inkább sodortaték, mint sietett, — főként oly elemekből állott, kik nem az alkotmányosság, de a szabadalmak és nemesi előjogok összeromlását fájlalták, s kik József törvénytelen reformjai ellen a hamilcari gyűlöletet nem azon forrásból meritették, honnan a szabadságérti lelkesedés árjai ömlenek. Mihelyt tehát II. Leopold és különösen II. Ferencz igazgatási rendszere által aggodalmuk a IX. titulus erőszakos fölforgattatására nézve elenyészett; legott megszűntek az alkotmány őrzői és a kormány politikájának bírálói lenni. Falusi csendes birtokaikon — mert többnyire a közép és kisebbvagyonu nemességhez tartoztak — gazdasággal foglalák idejüket el, s nem sokat törődtek többé a világ forgásával. Azok pedig, kik közülök a mozgalom vezérei voltak, meg nem sérték elveiket, s nem valának multjokhoz következetlenek, ha a régi rendszer visszaállítása után a kormányt pártolták és hivatalokat vállaltak.

Igy mállott el egy része a tényező és mozgalmas erőknek, melyek József császár politikája ellen tömör phalanxot alkottak volt, s még 1791-ben is hangoztaták az alkotmány sértések miatt támadt indignatiókat.

Az ellenzék másik töredéke — mint fönnebb említettem — a bölcseleti század tanainak ujonczaiból állott, kik örömmel olvasták az illuminatismus könyveit, fölvetették magukat a szabadkőművesek páholyába, s el valának ragadtatva, midőn a francia forradalom kezdé életbe léptetni az eszméket, melyek miatt annyi bölc és charlatan ült a bastille-ban, s melyek a legnemesebb érzelmekre hivatkozva magának az aristokratiának vezére alatt, folytatták irtó-háborúikat, az előjogok ellen.

Nem szükség fejtegetnem, miként az 1791-ki országgyűlésnek szabadelvű töredéke a legnagyobb mértékben el volt rémülve, midőn az eszmék hátterében meglátta a guillottine-t, s midőn a philanthropok helyébe a septembriseurek léptek — és Condorset után Danton alakja tűnt föl.

A francia rémuralkodás elnémitá és a szabadság iránt kétségbeejté vagy egészen kiábrándította az 1791-ki ellenzék alkotmányos kisebb töredéket.

Igy mállott el a tényező és mozgalmas idők másik része is.

Innen magyarázható, hogy 1791 óta mindig engedékenyebb szellemű országgyűlések következtek.

Vegyük még fontolóra, hogy ép ezen időktől kezdve több éven át, kitünő tehetségű férfiakkal szaporodott a magasabb hivatalnokok kara. A Bánffy György és Teleki Sámuel megállapított hirű neve mellett is, gróf Kemény Sámueltól kezdve Kosztáig és Kenderessy egész sora tűnt fel a tehetségök s

becsületesség által elismert hirü hivatalnokoknak. Ezek népszerűségök szétpazérolt kincsével megara-nyozták a burokratia igáját; ezek nevével fedték az absolutistikus kormányzás gyűlöletességét s visszariasztottak minden komolyabb irányu ellen-zést, mely csak a politikai láthatárról való letüné-sök után néhány évvel kezdett tekintélyre kapni.

Tegyük még ehhez: hogy a valmyi győzelem óta az európai háboruk hosszu cyklusa magára vont minden figyelmet, s az ország belkérdései a nemesi fölkelések, a rendkívüli subsidiumok és katonaállít-ások sürgetős kérdései miatt, okvetlenül háttérbe nyomattak; az európai béke megkötése után pedig a szentszövetségre támaszkodó nézetek sokkal erő-sebber valának, hogysem az alkotmányos ellenzés ellankadt, szétszórt, lefegyverzett táborát hamar le-hetett volna új toborzások által organizálni.

Miután kifejtettem az 1791-ki szellem meg-semmisülésének okait, megint fölfogom elbeszélésem fonalát, s Erdély alkotmányos küzdelmeinek utolsó korszakát terjesztem olvasóim szeme elébe.

VIII.

1831-től kezdve, kivált a Széchenyi gróf Hi-telének elterjedése és a juliusi forradalom után, melyet a belgiumi s lengyel gyorsan követett, az erdélyi közvélemény szemlátomást éberebbé és a kormány visszaélései irányában szigorubbá lön.

Az ugynevezett „vándor patrioták“, kik az ország minden részében tartott megyegyűlésekre nagy csoportokban jelentek meg, szervezni kezdék az ellenzékot az által, hogy az általános recriminációk és az egyes főispánok vagy administratorok elleni kikelések teréről néhány nagy alkotmányos sérelem körébe vontak minden figyelmet és tevékenységet.

Különösen a megyei tisztviselők jogtalan állása, kik, tisztujtások nem tartatván, helyettesítés útján bírták hivatalaikat, vala a legalkalmasabb kérdés a szétszórt s még nem fegyelmezett ellenzéki elemek összpontosítására.

Ez gyorsan is haladott előre; mert a megyei élet teljes ájultságát, s a közbizodalommal — mint felesleges vagy gyanus tulajdonnal — nem gondoló tisztviselők apró zsarnokságait rég érezte és megunta a tömeg. Kiki tudta, hogy a választási jog tetteles elzárólása s azon burokratiai rendszer, mely a helyettesítés ürügye alatt a megyei hivatalokat állandólag adta a hatalom teremtményei kezébe, az ország törvényeivel ellenkezik.

Könnyü volt tehát a municipalis jogok védelmezésének zászlója alá erős rokonszenveket gyűjteni.

A megyei hivatalnokok egyes kihágásai ellen megkezdett szenvedélyes csatározások csakhamar mindenütt elvküzdelmekké változtak, melyek az Approbata, a Compilata, a Leopoldi kötlevel és főként az 1791-ki törvénycikkek szavaiból vett fegyverekkel vivattak ki, s majd mindenütt az ellenzék teljes győzedelmével végződtek.

A választási jog — melyet az 1791-ki XII. cikk szabályozott — visszakövetelték, s kik helyettesítés útján bitorolták állásukat, vagy kiléptek, vagy engedelmességre nem találtak, és a közvélemény ostromozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormányzék, látván e szellem terjedését s összemérhetlen túlsúlyát, a követelések igazságát elvileg elismerte ugyan; de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősítés végett az egyes állomásokra felküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az irott törvények szavai világosak volnának: ennél fogva mig az országgyűlés — melyet egyedül illet a törvénymagyarázati jog — kinyitathatnék, a létező hatalom és hatósági organumok iránt teljes engedelmességet kívánt.

Rendeletei félretetettek.

Midőn a megyei választásjog miatti keserűség tetőpontra ért; midőn főként Alsó-Fehérmegyében Kemény Dénes kitűnő szónoki tehetsége és alapos törvényismerete kijelölte s diadalemlékekkel ékesíté föl a terrenumot, melyet az ellenzék a municipalis életen ejtett jogtiprások kérdéseiben elfoglalandó vala: ugyanakkor egy másik és még érzékenyebben sujtó vitatárgy emelkedett fel a sérelmek tengeréből, s Kolozsmegye tanácskozó termeiben egy oly férfit kezdé meg politikai pályáját, ki Erdély politikai fejleményeire egy pár évtized alatt leghatározottabb befolyást gyakorolt.

Bethlen János gróf — a két nagytekintélyű államférfiúnak és történetirónak, Bethlen Jánosnak és Bethlen Miklósnak ivadéka — 1791-ben született.

Tanulását Maros-Vásárhelyen a ref. tanodában végezte.

Európa viszonyai akkor az aristokrátiának legfényesebb kilátást a katonai pályán ígértek. Bethlen is ezen pályára lépett, s csakhamar kitüntetvén magát, két év alatt már kapitánynya lett a Colloredo-Mansfeld ezredben; de miután a szövetséges hatalmak Párisba vonultak, s Napoleon megbukása és a restauratio által a világbéke helyre állott, Bethlen katonai pályáját polgárral cserélte föl, s az erdélyi udvari kancelláriánál tiszteletbeli titkárrá neveztetett ki.

A birodalmi fővárosban Bethlen, a szép külsejű, fényes tehetségű, magas születésű s rendkívül kellemes társalgási modoru fiatal ember azon könnyelmű szerepet játszodta el, melynek vége: sok tapasztalás és nagy csalódások, életbölcse ség és zavart pénzviszony.

Szerencséjére épen midőn minden vagyonából kifogyott, nagybátyjától szép kiterjedésű birtokot öröklött.

Bethlen azon erélyes jelleme k közé tartozott, kik tévedéseik következményein okulva, magokat egy szilárd eltökélés által újra tudják teremteni. Ő Erdélybe visszavonulván, takarékos sá lón, s jószá gainak rendezésére fordítá figyelmét. Sokáig nem

vett részt a közdolgokban, s nőjének betegeskedése miatt többnyire Beszterczen, egy igénytelen szász városban lakott.

Midőn az oppositio naponként növekedék, midőn Kendeffi Ádám gróf, a „vándorló patrioták“ feje, az absolutistikus irányu kormányzási rendszer szembeszökőbb visszaélései ellen az ország minden vidékein kezdett izgatni, midőn az általános elégtelenséget Kemény Dénes és elvbarátai határozott kérdések körébe vonták, és a megyék tisztújítási jogának visszaszerzését tüzték ki főirányul, az eszmék élénk mozgalma Bethlen Jánost is, ki évek óta visszavonultságban élt, a család szentélyéből a haza küzdhomokára szólította.

Megjelent Kolozsvárott, s a megye közgyűlésén az eddigi sérelmi tárgyokról elvonatkozván, maga a főkormányzók ellen kezdett ostromot, és miután évek óta követett politikáját szigorú birálat alá vette, nem csak eljárásaiban, de mint testületet is e kormányzókot törvénytelennek nyilatkoztatá ki, mert tagjai nem az országgyűlés által választottak, s mindenik tanácsnoknak — egyen kívül, ki az 1809-ki országgyűlésnek köszöni helyzetét — hivataloskodása gúny a Leopoldi kötlevel és az 1791-ki törvényczikk ellen. Ily szempontból Bethlen János fölirást javasolt ő felségéhez az országgyűlés rögtöni összehívása iránt, s elhatározatá, hogy a megye a kormányzókot tagadja meg az engedelmességet, és csak azon kérdésekben tőrje el rendeleteit,

melyek nélkül az administratio tökéletesen megakadna.

E fölszólalás hire villámgyorsan terjedt szét a vidékeken.

Az ország majd mindenütt a kolozs megyei gyűlés irányait fogadta el. A kormányzék rendeletei föl sem olvastattak. Megszakadott csaknem minden kapocs azon igazgatással, melynek csak a hetvenéves Straussenburg vala törvényes állásu tagja, de ez is már beadta nyugalmaztatási kérelmét.

Bethlen pedig, szilárd vagy talán merész föllépése által rögtön az ellenzék vezérévé lett; kik régibb befolyásuak valának, elismerék szelleme felsőségét. A kormányzék maga érzé, hogy helyzete az ország sark-törvényeibe ütközik, s e büntudalom miatt erélytelenné vált. Meggyőződév, hogy nincs igaza, nem mert parancsolni. Az anarchia kikerülhetlennek látszott, ha a nagy többségben levő ellenzék követeléseit túlfeszíti és véleményeiben elágazik. De szerencsére a pártfegyelem ez időben az ellenzéknél igen szoros volt. Nem támadtak veszélyes nagyravágások. Bethlen határozó tekintélynek tartaték. S Erdélyben a terület csekélyisége miatt nem vala nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmait, az alkotmányos törekvések minden sugarát egy gyűlpontba vonni. A Bethlen János házából — ki Kolozsvárra költözött — igazgataték, kevés kivétellel az ellenzék. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és a

portyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapon és szigorubb fegyelmen nyugvék, mint Magyarországon. S minthogy tudva volt, hogy a párttanácskozmányok örökké Bethlennél folynak, oly esetekben, midőn nem vala megállapított zsinórmérték, Erdély különböző vidékeiből eljöttek a megyei befolyások tőle utasítást venni.

Szóval: az ellenzéki mozgalmak centralizálva voltak, s minden hatásfonal szálait Bethlen tartotta kezében, ki a mily határozottan szabadelvű, oly óvatos, mérséklő, sőt ha kellett ravasz is tudott lenni — mind oly tulajdonok, melyek pártvezérben szükségesek.

Csakhamar a megyegyűléseken kívül még egy küzdohomoka nyilt a pártoknak, t. i. a reformatusok egyházi főigazgatótanácsának nagy-gyűlése.

Némi ismétlés nélkül lehetetlen fogalmat nyujtani olvasóimnak azon széles hatásköréről, melyet az ellenzék az egyházi kérdések által a kormány ellen mozgásba hozhatott. Kénytelen vagyok hát egy pár sort ismét az erdélyi közjog jellemzésére szentelni.

Az alkotmány három nemzet és négy bevett vallás teljes jogegyenlőségén nyugvék. Inगतagabb alapot alig lehetett ennél képzelni. A hivatalok papiroson egyenlőleg osztatának el, minden befolyás szorosán kiméreték és meglátoltatott, hogy se nehezebbnek, se könnyebbnek ne találtassék. A szembe tett érdekek Cerberusként ellenőrözték egymást, s úgy kimarták minden positióból, hogy végtére a

befolyás — mint tudjuk — egészen a hivatalszobákba vonult — s Erdély a sokféle garantiák daczára — sőt tán épen azok miatt könnyen sülyedt a korlátlan absolutismusba. S minthogy a katholika vallás az osztrák birodalomban más vallásoknál több kedvezményekben részesült: tehát Erdély, a jogegyenlőségi szép elméletek mellett is, 1791 óta viszont tapasztalni volt kénytelen, hogy valamint közigazgatása absolutistikus vala, szintugy hivatalnokai majdnem kivétel nélkül katholikusok voltak. Ebből következett, hogy az ellenzék, kivált az első időkben, többnyire protestansokból, a kormánypárt pedig, alig valami kivétellel, mind római hitüekből állván, a politikai küzdelmekbe vallásos szinezet, érdek és irány vegyült. Ez elevenebbé, de eredménytelenebbé is tette a tusát.

Különösen a reformatusok egyházi főigazgatótanácsa igen gyakran volt az ellenzék legnevezetesebb kérdésében: az erdélyi főkormányiszék törvénytelen helyzetének megtámadásában, mig fényesebb szónoklatok s még erélyesebb határozatok szinhelye, mint a megyei gyűlések.

A törvény szerint t. i. a püspökön kívül az egyházi főigazgatótanács többi elnökeinek az erdélyi főkormányiszék reformatus tanácsosaiból kellett volna választatni. Legalább ez látszik két ellenkező törvény legloyalisabb magyarázatának. De azon egyetlen tanácsos, ki az erdélyi főkormányiszéknél reformált hitü volt, hivatalánál fogva követelte az egyházi főigazgatótanácsnál az elnökséget. Az

ellenzék tiltakozott ily jogbitorlás ellen, mert a guberniumot nem ismerhette el törvényesnek, s ha szintén azt törvényesnek tekinthette volna is, csak oly elnök alatt kívánt egyházi főigazgató-gyűlést tartani, ki szavazattöbbséggel egyik elnökké megválasztatott.

Alig lőn e diadal megnyerve, midőn az ország figyelmét még inkább igénybe vette az egyházi főigazgatótanács organisatiójának kérdése, mely ugy került szőnyegre, hogy az aristokratikus érdekek egész visszahatását fölköltötte s több aggodalmakat gerjesztett a kormánypártnál, mint a szabadelvűek minden más tettei és nyilatkozatai. Mert a régi törvények kiszabták azon cathegoriákat, melyekből az egyházi főigazgatótanácsnak alakulni kell, de oly homályosak voltak e cathegoriák körvonalai, hogy törvénymagyarázat útján egyaránt lehetett volna a főigazgatótanácsot bürokratiai, aristokratiai vagy demokratiai alapra fektetni, nem is említve azon mennyiségét a befolyásnak, mely a papság számára vala fenntartandó, s mely viszont a törvénymagyarázónak hajlama szerint igen különböző nagyságúnak üthetett volna ki.

Csak egy példát hozok fel, minthogy sajátlag azon fordult meg az egész organisatio kérdése minden pártszakadásokkal és ingerültségekkel együtt, melyeket magával vont.

A törvény szerint némely papi és világi hivatalnokon kívül az egyházi főigazgatótanács tagjai közé tartoztak minden patronusok. De a kérdés ez

volt: kiket lehet patronusoknak tekinteni. Erre semmi világosítást nem nyújtottak a régi adatok, a régi gyakorlat; mert a vallásügyben is az ellenzék érelyes föllépése előtt a hatalom a szokott visszaélések-nél fogva kizárólag a hivatalnokok kezében vala.

Bethlen János és az általa vezetett párt a képviseleti rendszer útján vélték a kérdést megoldandónak.

Ha emlékezetem nem csal, 96-ra határozottatott a bizonyos évekre megválasztandó patronusok száma s minden protestans családfő választási joggal ruháztatott fel. De a választás két fokú vala, mint-hogy akkor az erdélyiek az éjszakamerikai alkotmányra fordítván legtöbb figyelmet, a kétfokú választás által hitték egyeztethetőnek az általános szavazatjogot a rend eszméjével.

Mihelyt az egyházi főigazgatótanács organisatiója elkészült, a választások elrendeltettek, s a nép, mely századok óta soha semmi iránt meg nem kérdezett, élénken vett részt e szokatlan működésben.

Az eredmény annyiban kedvező vala, hogy majd mind ellenzékiekre estek a szavazatok; de viszont aggodalmat gerjeszthetett azért, mert néhányan, kik magokat születésüknél és vagyoni viszonyaiknál fogva az egyház oszlopainak tekinték, egészen mellőztetének. Aztán megtörtént, hogy a nép egypár oly patronust is választott, kik az alsóbb osztályba tartoztak.

A kormánypárt és az előjogok barátai rendkívül fölingerültek valának ez organisatió miatt, s kétséget sem szenved, hogy a széles alapú képví-

seleti rendszer az egyházi ügyek igazgatásánál, legkevesebb összhangzásban sem volt azon absolutistikus és aristokratikus formákkal, melyek Erdély közjogának minden gyűrületén átvonultak.

Az egyházi főigazgatótanács mintaiskolája akart lenni a demokratiának, és az ellenzék megmutatni kívánta, hogy mi módon szándékozik Erdély közjogát átalakítani: ezen gondolat foglalkoztatta a kormány- és aristokrata párt egyéneit.

Több fölterjesztések küldettek az udvarhoz, s Bécsből rövid idő múlva egy feddőrendelet érkezett le, mely az organisatiót megsemmisíti, s mindent a régi lábra állít vissza.

A kormányzék, minthogy törvénytelen helyzete miatt sokszor támadtatott meg az egyházi főigazgatótanács által, örömmel ragadta meg az alkalmat a kölesön visszafizetésére, s egy katolikus biztost nevezett ki kebléből, ki a consistorium nagygyűlésében megjelenván, a pirongatást és az organisatió megsemmisítését fölolvassa.

Ezen eljárás méltó boszankodással fogadtatott; de magára a felső rendeletre nézve az engedelmesnéél egyéb választás nem maradt fenn.

A szenvedély, az indulatos polemia, mely a megyei és egyházi tanácskozmányokon átzúgott, és a higgadtabb kedélyt is magával sodorta, a társadalomban sem szűnt meg növelni azon különszakadást és kölesönös gyűlöletet, mely főként a felső aristokratiát, a politikai mozgalmak kezdete óta a családéletben is két ellenséges táborra osztotta.

Minden körülmény arra mutatott, hogy a pártok közt már oly nagy hézag támadt, melyet egyes engedményekkel többé betölteni nem lehet. Vagy a rendszernek s az azt képviselő egyéniségeknek kellett megbukni; vagy a kormánypártnak az erőhatalom segítségére vala szüksége, hogy a rend, oly értelmezésben, mint általa vétetett, helyreállhasson. — Bécsben az utolsó fogadtatott el.

Wlassics báró, altábornagy és horvát bán, teljes polgári és katonai hatalommal küldetett Erdélybe. Az alkotmány felfüggesztetett. Megyei gyűlések csak engedelem mellett és egyszerre hirdetetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett; de e cél nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Már a bán Kolozsvárra érkezésekor az ellenzéknek szüksége volt, arról tisztába jöni, minő politikát kell a kivételes viszonyok közt követnie.

Mert, öszhangzás a legtávolabbi vidékek eljárásában a központ törekvéseivel és szoros egyetértés az ellenzék soraiban: ezen nyugvék a siker lehetsége. De minden összejövetel, minden értekezlet gyanus levén, most a szakadás kikerülése a közönségesnél nagyobb államférfiai bölcsességbe került.

Bethlen mindent elkövetett erre nézve, azonban látszék, hogy az akadályok szaporodnak, és a párt kezd a kitüzendő terv iránt, előleges és macacsul védelmeszt irányeszmék körül nagyobb vagy kisebb csoportozatokba gyűlni.

Bethlen terve volt, a horvát bánt nem azonosítani az erdélyi kormánypárttal, s arra törekedni, hogy Wlassics bíróvá tétetvén a viszonyok fölött, az ellenzéknek adjon igazat.

Ily nézpontról kettő következett volna: először a bán alkotmányellenes megbizását nem támadni meg, vagy legalább csak formából; másodsor, az erdélyi kormánypárt törvénytelenégeit az eddigi őszinteséggel ostromolni.

De Wesselényi Miklós, ki Magyarországból babérokkal és nagy szónoki hirnévvel érkezett meg, hibáztatta e politikát. „Ha, így szólott, Wlassics tányéron hozná és nyujtaná át nekem lelkiüdvességemet, azt sem fogadnám el tőle.“

Az ellenzéknek a két irány közül választani kellett, s az némi ingadozások után a Bethlenét tette magáévá, ki leigéző társalgási modora, élczei és világismerete által már az öreg altábornagynál rendkívüli tekintélyt szerzett.

A bán szivesen hallgatta ki a szabadelvüeket, rokonszenvet kezdett érezni irántok, megvallá, hogy Erdély ily alkotmánytalan helyzetben soká nem maradhat, és sürgeté ő felségénél az országgyűlés kihirdetését, mi a kormányszék hivatalnokainak megbukásával egy vala, miután már elvileg nem hozaték kétségbe, hogy törvény szerint az országgyűlésnek kell választani a kormánytanácsot.

E közben Wlassics báró, midőn legkevésbbé gondolta volna, Bécsben fölhivatott, s többet soha le sem jött. Erdélyben gyaníták, hogy a kormány-

elnök és pártja buktatta meg, az ellenzékkel kezdett czimborálás miatt. Ezért nagy harag volt és nagy méltatlankodás, noha belátni alig lehet, hogy mi bűne van egy pártnak abban, ha magát oltalmazza.

Wlassics távozása után kitünő idegenkedés kezdett a polgárok és a katonaság közt fejlődni. Mi volt oka? senki sem tudá. Némelyek a Kendeffy Ádám gróf temetésekor támadt neheztelések-ből magyarázták; mások hinni akarták, hogy a katonaság lázadási szellemet lát mindenütt. A gyúanyagok közé egy fiatal ember gondatlansága szikrát vetett. Az 1834-ki farsang utolsó napján t. i. az ör letartóztatott valami rendetlenségért a főörhely előtt egy tanulót. E miatt többnyire diákokból álló csoportozat alakult, s az ifju kiszabadításaért küzdés kezdődött. A zavar hírére támadó doboltatván, sortűz adaték s a különben is futó nép szuronynyal üzetett tovább.

Bethlen több társaival a nagypiaczra sietett, hol a csoportozat és a katonaság közt a krawall már elkezdődék. Ők csendesíteni akarták a kedélyeket, és személyes tekintélyökkel befolyjni a rend helyreállítására. De Bethlent egy szurony arczban sértette meg és a sortűz alkalmával az ellenzék néhány tekintélyes tagja szintén sebet kapott.

Nagy zaj támadt egész Erdélyben a kolozsvári szerencsétlen eset miatt. Az ellenzék a kormányelnökre háritá, noha alaptalanul, a krawallt, minden felelősségével együtt. A megyegyűlések az ország-

gyűlésnek, mely a sok rendetlenségeknek véget vessen, összehívásáért folyamodtak a legkomolyabb hangon, s küldöttségeket neveztek ki az udvarhoz, kik fáradhatatlanul és ismételten kérjék az ország alkotmányos jogainak visszaadását.

IX.

Az 1834-ki országgyűlés a legfényesebbek egyike volt minden erdélyiek közt, ha a szónoklatokat tekintjük, de a legkevésbé gyakorlott és a leghibásabb, ha a kínálkozó alkalmak eszélyes fölhasználásáról és az eredményről ítélünk.

Pedig alig vala országgyűlés, melynek teendője iránt oly világos, oly határozott programm lett volna nemcsak a pártszónokok fejében, de magának a közönségnek meggyőződésében is.

Kiki hitte, hogy 1834-nek föladata a kormányzók tagjainak megválasztása által Erdélynek törvényes és népszerű kormányt adni, melynek védőszárnyai alatt gyorsan egyenlítettessenek ki a sérelmek, és az ország alkotmányos szabadsága helyreállítottassék.

Ezenfelül sokan a törvénytelen tanácsosokat, vagy közülök legalább azokat, kikkel élesebb surlódásba jött a közvélemény, az országgyűlés bírószéke elé állítani, s az Approbata szerint hűtlenségi pörbe vonatni akarták, de a nagyobb rész megelégtült, ha a nemzet a választásokból való kihagyás

által nyilvánítandja, hogy e férfiak törvénytelen állást foglalván el, és az alkotmány megsemmisítésére munkálván, a haza bizodalját elvesztették.

Ennyi vala, mit a megyei többségek 1834-től vártak.

Ők a tisztujítás körüli sérelmeket a kormánytagok helyes választása által önként megszünteknek képzelték.

S a közvélemény annyira föl volt ingerelve a kormányzókra, hogy boszankodásai miatt eszébe sem jutott, hogy e hatóság tetteleg a birodalmi gépezetnek csak egy alárendelt része, mely nem határoz azon mozgalom fölött, melyért a gép alkotva lön: hanem vagy teljesíti hivatását, vagy ha az erők utjában áll, mielőtt sokat árthatna a gépnek, szét fog törtetni.

A tanácsosok tehát egyenként és együtt vádoltattak hibákért is, melyeket valósággal elkövettek, de csakugyan sokszor valának oly bűnök szemökre vetve, melyek a helyzet természetéből eredtek, s később szintén ismételtetének a többség választottjai által.

Azonban ezen ingerültség mellett is, noha Wesselényi, ki a heves megrohanásokat kedvelte, szünetlenül verte a hadi tárogot — győzött Bethlen János mérsékeltebb modora, s Kolozsvárról oly követutasítási tervek mentek ki a megyékre, s fogadtatának el többnyire pontról pontra, melyekből a tanácsosok hűtlenségi pörbe idéztetése kima-

radt, s minden súly a választási jog visszaszerzésére és helyes módszerü gyakorlására vetteték.

S bár majd minden törvényhatóságban az ellenzék követjelöltjei nyertek többséget, az országgyűlésen erélyes, de nem túlcsapongó szellemre vala kilátás.

Ily előjelek közt jött nyilvánosságra a királyi hivatalosok névlajstroma.

Az ország megütközéssel látta, hogy a követi kart majdnem háromszor fölülhaladja azok száma, kiket a kormány nevezett ki a nemzet képviselőivel egy teremben szavazni és tanácskozni.

Soha a kormány a királyi hivatalosok kinevezését oly nagyban nem üzte. Még a legmostohább korszakban is figyelem volt, miszerint a képviseleti elem a kormány választottjai által túl ne szárnyaltassék. De most, midőn évek óta elég gyulékony anyag vala a szenvedélyek közé vetve; a kormány legkevésbbé látszott a gyöngédség és mérséklet korlátait ismerni s törekvését nem a nemzet véleményének kitudására, hanem megsemmisítésére irányzá.

Ide mutatott az is, hogy a roppant mennyiségü királyi hivatalosok sorában aránylag kevés volt, ki vagyona, tehetsége vagy függetlensége által, a haza előtt magának nevet és elismerést vivott volna ki.

E lépése a felső kormánynak, mely az erdélyi kormányzék fonák értesítései és cselszövényei miatt történtnek állittaték, a gyanakodó kedélyeket szokatlan ingerültségbe hozta, a mérséklett vélemények kelendőségét csökkenté.

Növekedő surlódások közt érkezett el tehát a rég várt országgyűlés kezdetének ideje.

A tagok megjelentek.

Az előleges tanácskozásokhoz hozzá kellett fogni, annál is inkább, mert azon főhivatalnok, kit a kormány a ház elnökének tekintett, a törvények szigorú értelmében nem vala elnök, az pediglen, kit ideiglenesen vagy kora miatt a rendek az elnöki székbe ültettek volna, a kormány által nem ismertették el.

Hogy ily tömkelegből a pártok kibontakozhassanak, egyezkedésre volt szükség, mert a huszonhárom év óta várt országgyűlést senki sem óhajtott mindjárt a megnyitáskor széteszlatni.

Természetes vala tehát összegyűlni és a kiegyenlítés módjáról gondoskodni.

De ez is lehetetlen volt pártcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, mely egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a követek számára nézve alig tették a magyarok negyed részét, a székelyek alig felét. Továbbá a szászok közül csak három vagy négy nemessé emelt család tagjaiból lehetett királyi hivatalosokat teremteni, és a székelyek is a magyarokkal e részben a versenyt ki nem állhatták.

Kérdés vala tehát: minő gyűlésen történjék az elnöki ügy felett az előleges vitatkozás.

Volt tudniillik minden nemzetnek nemzeti gyűlése, és volt egy közös nemzeti gyűlés.

Az egyik az előleges tanácskozmányokban a curiás votum eszméjét, a másik a számszerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyűlései — miután az országos ülésben a szavazás a százados gyakorlat és az 1791-dik évi XI. törvényczikk szerint személyi és nem curiai volt, — nevetségesek valának, s legfelebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozmányokban örökké egyéb megállapodás történjék, mint a mi az országos ülésben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart. A kormánypártnak sem látszott az ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégtelenek.

A kitüzött órára a követek s többen a királyi hivatalosok közül a kormányzék udvarába siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Néhány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve volt.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

Az zárva vala.

A kirekedt karok és rendek eleinte a kormányzolgák részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokból és ajtókból egy arcz sem mutatkozott.

Kihaltak látszék az udvar. Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról, és azok feleletre vonása iránt.

A kormányzék udvara népgyüléssé vált, melyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnok egy küldött által tudtul adta az összegyülteknek, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, melyet diplomatikus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében nem fog kinyitítani.

Ily céltalan megaláztatás rossz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnok tettét éles bírálat alá vetette.

A hangulat ingerültté vált. Ez alatt a közel fekvő reformatum templom a lelkész szivességéből a nemzeti gyűlés tartására megnyitított, s kiki oly sejtelemmel távozék oda, hogy az iménti jelenet miatt a mérsékelt ellenzék sokat veszített a terrenumból, Wesselényi sokat nyert, és ha még a kormányzék által több botlás követtetik el, akkor nem Bethlen János, hanem Wesselényi fog az országgyűlési nagy többség vezetője lenni.

Általában a kormánynak a nemzeti gyűlések iránt követett későbbi politikája is, mindinkább a szélsőségek felé ragadta a kedélyeket.

Eleinte t. i. e tanácskozmányok, melyek a magyarországi egyesült kerületi gyűlésekhez hasonló befolyást gyakoroltak a megállapodásokra, a gróf Bethlen Gergely-féle lovardában tartatának s a kormánypárt több tekintélyes tagja által is látogatva valának.

De midőn az ellenzéki eszmék növekedő ereje észrevétetett, meg lőn ugyan engedve a nemzeti gyűléseknek az országos teremben összehívása, azonban a kormány arra törekvék, hogy oly intézkedések lépjenek életbe, melyek e gyűlések tanácskozatait fölöslegessé vagy sikertelenné tegyék.

A királyi hivatalosok kezdetek tehát kimaradni.

A három nemzet külön gyűléseinek fölélesztése a kormánypárt által elhatározottat.

De e terv a kitűzött célra a közhangulat miatt legkevésbé sem vezetett.

Mert a magyar nemzet külön gyűlésére senki sem jelent meg; a székely gyűlés az udvarhelyszéki főtiszt elnöklete alatt legfőlebb hét vagy nyolcz egyénből állott. A szászok pedig régóta annyira elkülönözték magokat az uralkodó eszméktől és oly éles surlódásban voltak a nagyobb érdekekkel szemben, hogy megállapodásaik által semmi erkölcsi súlyt már többé nem vethettek a politikai pártok mérlegébe.

Mig tehát a külön nemzeti gyűlések iránti kísérletek történtek, a köz nemzeti gyűlés, rendszerint ugyanazon órákon, az ellene intézett tényeket tel-

jesen ignorálva tanácskozott. S mert a kormányhoz szító királyi hivatalosok többsége, a külön nemzeti gyűlésre a közvélemény félelméből, a köz nemzeti gyűlésre pedig a kormányszék neheztelése miatt nem mert megjelenni: e kettős rettegésből önként következett, hogy politikai befolyását gyorsan pazarolta el, s a kisebbségben levő követi kar vezette a köz nemzeti gyűléseken hozott megállapodások által az országgyűlést.

Különben is a dolgok természete csakhamar megmutatá, hogy a hol egy házban ülnek a képviselők azokkal, kik senkit sem képviselnek, ott ha nagy kisebbségben vannak is a nemzet megbizottjai, mégis — mihelyt a közvélemény élénké válik — uralkodniok kell. Mert a nagy birtok érdekei csak addig képviseltetnek a törvényhozásban, míg a párirek külön teremben tanácskoznak, de mihelyt a főrend leszáll, mint testület, az alsóházi padokra, ne reméljen ott a mozgékony időkben hatást, sőt kihallgattatást sem. Szerepe a föltétlen alárendeltség. A határozatokat ilyenkor a néptribun fogja hozni, s az aristokrata szerényen elfogadja. Az állami erők rosz alkalmazásából, s nem a pártok programjai által készülnek a nagy változások, melyek a fönrtartás embereit is, a határozó percekben, örökké a fölforgatás eszközeivé teszik.

Ezt Európa közelebbi éveit eléggé megmutatták.

Bethlen János, mint az ellenzék feje, a követválasztáskor a központi megyének bizodalma által

tisztelteték meg; de követségéről lemondott, mert királyi hivatalossá neveztetvén ki, barátjai a párt érdekében czélszerűbbnek találták, ha a követségtől visszavonulás által alkalmat nyújt egy taggal szaporítani az országgyűlési ellenzék számát.

Ez — a főnebb említett fejlemények szerint ítélve — kétségtelen ballépés volt, mert a párt legesélyesebb egyéniségét, helyzetének természeténél fogva, a nyilvános tanácskozmányokban melléksze-
repre kényszerítette.

Bethlennek nem lévén semmi ambíciója, örvendett az alkalmon, mely föloldja őt a cselekvőségtől, azon folytonos munkásságtól, melyre különben sem vala elég hajlama.

Három ragyogó szónok, t. i. Wesselényi Miklós, Kemény Dénes és Szász Károly közt oszlott meg az ellenzék vezérlete. Eleinte Szász és a mérsékelt irány, utóbb Wesselényi és a radikál párt került felül, s kísérteték a tömeg ovatiói által.

Ily népszerű férfiak ellenében egyedül báró Jósika Sámuelnek, a kormánypárt nagy tehetségű vezetőjének kellett az eredmények kivívásában versenyezni.

Mert a lefolyt évek küzdelmei alatt a közélet a vagyon és erély emberei rendre mindinkább az ellenzék sorába vonattak, s egypár összekopott 1811-diki tekintélyen kívül az 1834-diki országgyűlésen már többnyire oly férfiak ültek a jobb oldalon, kikről a világ azelőtt igen keveset, vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak, a parlamentben csak vezére volt kitünő, katonasága keveset ért.

S az nem sokat használt, hogy Jósika, mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politikus az ellenzéknél tekintélyben állott, és mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsülést vivott ki; mert követői gyakran compromittáltak, s neki mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthivei ne vitatkozzanak és őt szónoklataikkal ne oltalmazzák.

Igy győzni alig volt lehetséges. S csupán a tisztességes visszavonulásokról lehetett szó.

De a bécsi ministerium kevéssé vala engedékenységre hajló, a kolozsvári kormányzék pedig megszokván uralkodni, nem óhajtott oly kiegyenlítést, mely a hivatalban levő személyek nagy részének föláldozásába került volna.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlóját emelé; mert a mérsékelt közép ott nem fejthet ki hatást, hol az izgatottság nagy, a jobboldal pedig gyöngé és nem érti a pártfegyver forgatását.

Az ügyes jobboldal teremti az erős középet, az erős közép egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-ki országgyűlés sorsa.

Havak folytak le oly tusában, melyben a szónoklatok, mint az árviz, elborították az egész láthatárt, a nélkül, hogy a siker reményének legkis-

sebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb eredmény emelkedett volna föl, melyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánatok horgonyt vetni tudtak volna.

A királyi hivatalosok lajstromának és a követek megbízó leveleinek átvizsgálása, szóval a verificatio kérdése meddő küzdelmek után végtére átnapoltaték azon időre, midőn a ház elnöke — ki törvény szerint a kormányzék birói osztályának elnöke volt — s a ház tollvivői — kik a szintén választás alá tartozó ítélő mesterek valának — szavazattöbbség által megválasztatván, a felség által megerősítettvén, hivatalra lépésök következtében mintegy legalissá teszik az országgyűlést.

Ekkor csakhamar a választás elvei kerültek szőnyegre, viszont nagy zajjal és kölcsönös ingerültséggel fejtegettetve.

Hogy minden kérdésben levő állomásra a négy vallásból külön három, tehát összesen 12 egyén küldessék fel: csak ez iránt valának a pártok összhangzók, mert a törvény szavai világosak voltak.

Ellenben száz apró nehézség és solutio vált Eris almájává.

A kormánypárt csekélységekben sem engedett, az ellenzék lényegtelen dolgokban sem hátrált.

Bámulatos micrologiával kerestetett ki minden akadály, s a csatázó felek fölváltva vádolák egymást szándékos halogatással.

Csak egy kérdés gördült elő, mely valósággal kitünő fontosságú volt s Európa minden országában

oly általános elismerésben részesült, hogy sehol kétség alá nem hozatott volna.

De Erdélyben ez járt legszerencsétlenebbül.

Szász t. i. indítványba hozta, hogy csak az tekintessék megválasztottnak, ki a szavazatot adók felénél legalább egygyel több szavazatot, azaz ki általános többséget nyer.

A hires vizaknai követ e tárgyban tartá az egész országgyűlés folyama alatt, kétségkívül a legragyogóbb szónoklatot, melyben a szónoki előadás szépségei az érvek leirhatlan erejével versenyeztek.

De azon tapintatlanságot követé el, hogy indítványát a nemzeti gyűlésen be nem jelenté s meg nem vitattatá.

Következőleg, midőn megtámadtaték a jobb-oldal szónokai által, egyszersmind Wesselényitől is hideg dicséreték közt visszautasított, és az ellenzék hatékony pártolását, a formaságokérti nehezítés miatt nem nyerheté meg.

Az indítvány tehát mellőztetett, s azzal el volt döntve a választások sorsa.

Mert végtére vád és ellenvád közt kifáradván a szenvedélyek, előhozatának a szavazat-ládák; a korteskedések folyamba indultak, a pártok sürgének az ingatag tagok rábeszélésében, a szavazatok a házelnök és ítélő mesterek állomásaira beszédettek, a szekrény lepecsételtetvén a következő gyűléseken fölnyittatott: az eredmény megmutatá, hogy mindenik hivatal és mindenik vallás jelöltjeire nézve

az ellenzék nagy többségben volt ugyan, de midőn e párt emberei majdnem 200 szavazattal az első és második helyeket elfoglalták, ugyanakkor a kormánypárt jelöltjei is 90 vagy 100 szavazattal minden vallásnál a harmadik helyre becsusztak.

Ezen váratlan kimenetel nagy nyugtalanságot okozott a teremben.

Ékes szónoklatok közt a felküldendő névlajstrom mellé kísérő fölirat készítették, melyben a gyűlés többsége a trón elébe terjeszté azon reményét, hogy ő felsége a vallások egyenlőségét szem előtt tartva, a legtöbb szavazatot nyertet erősíteni meg.

A bécsi kormány azonban nem hajlott ezen kérésre, s azok nevezettek ki, kik a kormánypárton valának, mi az erdélyi rendek előtt nem látszék természetesnek, noha a legnagyobb mértékben megfogható vala. — A hiba, mely elkövetteté, a későbbi idők számára is cynosurává vált ügyetlen választási módszerre esik; de a rendek hajlandók valának inkább a kormányt, mint magokat kárhozatni, s Nopcsának, a ház új elnökének, kelle legelőbb a szerencsétlenül végződött választások eredménye miatt az öröm-poharat kiüríteni.

Mert midőn székét elfoglalá, kérdésbe hozott, vajon törvényes elnök-e ő, ki a szavazatoknak alig birván harmadát, tulajdonkép egy csekély kisebbség által igttattaték fényes hivatalába?

Ekkor a többség Cato-censorrá vált, s nem csak a kormány régi és nem régi bünei soroltat-

tak elő; de különös szemle tartaték Nopcsa fölött is, s meg lőn mutatva, hogy ő sem előbbeni tettei, sem mostani helyzete által nincs jogosítva elhinni, hogy közpályáján a rendek bizodalma, mely nem erőszakolható, támogatni fogja.

Ily gyöngédtelen és tapintat nélküli jelenetek közt mind zordonabbá vált a szellem, követelőbbé a közvélemény, mélyebbé a pártviszály.

Az első választások eredményéig inkább a kormányzók barátai gátolták az országgyűlés folyamát, félvén, hogy a siker a hivatalnokok nagy részének fölládoztatásába kerülend, azontúl már a baloldal tagjaiból váltak többen a gyors fejlemények ellenségévé, attól tartván, miként minden 12 egyén közé vegyülhet valaki a törvénytelen kormányzók tanácsnokaiból, és felső megerősítés által a régi emberek fognak a hatalom polczán maradni.

Ez irány, melynek képviselője leginkább Wesselényi volt, bár gondosan eltakartaték, még dagályosabbá tette a szenvedélyek árfját, melyet a kormánypártnak is egymásra következő ballépései növeltek.

Most a napirend fölötti háborgó viták, majd a házelnöki jogok tulterjesztése miatt gerjedt neheztelesek voltak szőnyegen; ha e csekély kérdésekben az ellenzék győzött, a jobb oldal, ha a kormánypárt győzött, akkor a bal oldal igtatá jegyzőkönyvbe ünnepélyes tiltakozását.

A törvényhozás hajó volt, mely iránytűjét elvesztette, s hanyaték a tengeren, fölötte borús láthatár, körüle tajtékzó hullámok.

Végre már halaszthatatlan vala, megint elővenni a választási ládákat.

Az ellenzék, mielőtt a rendek szavazathoz fognának, sürgeté a verificatio kérdését, minthogy az csak a házelnök és ítélő mesterek megerősítéséig vala elhalasztva.

Most a kormánypárt nézete szerint is ki vagyunk egészítve, mondák a bal oldalon, ideje tehát megtudni, kiknek van kétségtelen joguk szavazni, s kik foglalták el jogtalanul vagy az alkotmány szellemének megsértése mellett, a törvényhozási padokat?

E követelés — mely bár meddő vitatkozásokra nyitott tért, eléggé igazságos vala — többséget nyert.

A verificatio alatt természetesen azon sérelem rejlett, miszerint a felső kormány az eddigi gyakorlat és az alkotmányos fogalmak daczára, annyi királyi hivatalost nevezett ki, a mennyi, ha nem sodortaték vala az idő szelleme és a követi kar erélye által, kétségkívül semmivé tehette volna a képviseleti elemek minden hatását.

Ez ugyan nem történt meg, sőt az ellenkezője vala látható; azonban elméletileg lehetséges volt, s a jövőre tekintve, az aggodalmaknak a politikai történhetőség iránt tág kaput nyitott.

Elővétettek tehát a királyi hivatalosok, hogy megmérettessenek, és a juhoktól a kecskék különválasztása végrehajtassék.

De midőn a legerősebb szónoklatok zsilipjei már fölemeltettek, valaki észreveszi, hogy a királyi hivatalosok autentikus lajstroma azon boritékba, melyben beérkezettnek mondaték, be nem fér.

És lőn nagy lárma.

Némelyek e tényt valami titkos cselszövény jelének tarták.

Mások hinni akarták, hogy az egész lajstrom Kolozsvárott készült és még Bécsben desavouiroz-tathatik.

Nem mutatott nagy államférfiui bölcseségre ily reményeket komolyan táplálni, de talán az ellen-zék tekintélyei közül egyik sem ringatta magát épen ekkora csalálomban: a fölmerült kérdés uti-lításáról vala inkább nálok szó, mint valódi jelenté-kenysége felől.

Elhatározták tehát, hogy a rendek a felség-től óhajtják megtudni a királyi hivatalosok kine-veztetésének körülményeit, midőn egyszersmind az ország panasza a kormányshézék régibb és újabb eljárásai iránt a trón elébe terjesztendő.

E célra egy bizottság neveztetett ki minden specialis utasítás nélkül, csak az tétetvén köteles-ségévé, hogy miután Pozsonyban országgyűlés tar-tatik, terjeszsze ott is elő Erdély számos sérelmeit és a testvérhon rokonszenvét hívja föl a törvény-telen állapot megszüntetése iránti közremunkálásra.

Hogy ily informatio hivatalos uton nem tör-ténhetett, s hogy az egész pozsonyi eljárás inkább

diszselgés mint siker végett mellékeltetett a bizottság teendőjéhez — nincs miért emlitem.

Több héti szünet állott be.

A fölküldött tagok Bécsbe s onnan a fővárostól távollevő felséghez mentek. Közülök néhányan, különösen Bethlen János és Szász Károly, magán elfogadtatást nyervén, az ország állapotjáról részint Bécsben Metternich herczegnek elmondák véleményeiket.

Egyébiránt a követség, mint előre lehetett tudni, fő céljára, t. i. a királyi hivatalosok lajstromára nézve, eredmény nélkül járt; de valának, kik hitték, hogy a kormányzék elnökének néhány hét múlva történt lemondása kapcsolatban állott volna a követség működéseivel.

Ez több körülmények összevetése szerint nem látszik ugyan valószínűnek, de a szállongó hírek majdnem annyira szokták a pártok közti hézagokat tágitani, mint a kétségbehozhatlan tények.

Az országgyűlés szünidejének lepörgése után is, az ülések folytak mindaddig — szenvedélyességgel és eredmény nélkül.

Sőt még egy új tárgygyal szaporodott a vizsály halmaza.

Mert a nemzeti gyűléseken tartott szónoklatok kiadását a rendek elhatározták: a kormány pedig akadályoztatá. S midőn az országgyűlés ily önkény ellen szabadkozék, Wesselényi a naplót, mint magánvállalatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állitván, hogy jogilag nincs censura, s állitván —

de ez már sophismának is különös volt — hogy ha a nyomdákrol volna is rendelet, a könyomda felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából néhány iv, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi műhelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óráként emelkedének.

Az elnöktől Wesselényi követelte: hogy e sérelem tárgyalása és a szükséges intézkedések megtevéte végett tüstént országos ülés hirdettessék.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző szinek alatt hátráltatva lőn. A keserőség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen ezen eljárás megalázó modora.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magok az országgyűlés tagjai is nagy zavarba hozattak Wesselényi Miklós által; mert a sajtó-szabadság, és a könyomdának tetszés szerinti használata, mind oly kérdések valának, melyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak, s alig voltak többé különválaszthatók.

A mérsékelt véleményűek jól látták, miként a sajtó-szabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által dekretálni. Ábrándnak tarták az osztrák birodalom egyik zugocskájában, a régi törvényekhez kapaszkodva megbuktatni a censurát, és ugy buk-

tatni meg, hogy a korlátlanóság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Választaniok kellett, vagy Wesselényi pártolása által az országgyűlést bezáratni, vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzéket két pártra szakítani, s magokat a hőbb vérűek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesíthetőnek hisznek, népszerűtlenné sőt gyanussá tenni.

Az utolsóra határozták el magokat.

Szász konferenciát tartott a módokról, melyek által ily visszavonulás daczára is a törvényhozó test tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén öszszegült.

A meg hasonlás kikerülhetetlen vala.

A mérsékelt ellenzék többségre számított, de a kormánypárttal — melytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a napló kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párt tanácskozáék külön, alig sejtve egymás taktikáját.

Babeli zavar volt a czélok és eljárás iránt.

Az ingatagság és végletek közti hullámozás e pillanataiban szokatlan mozgás támad az utcán.

A főherczeg Ferdinand palotája előtt, bár korán reggel van, hintók állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és le.

Néha katonacsapatok vonulnak el a főtéren és nagyobb utczákon.

A nép beszéli, hogy egész töltés-ösplet osztatték ki a legénység közt.

A czélt nem gyaníták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni fog a többiektől.

Nyolcz óra körül az utczaszögletekre föl volt ragasztva, hogy 11 órakor országos ülés fog tartatni.

Tömegben gyűlt a nép a kormánysház udvarára s elfoglalá a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratát.

A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülhelyeikhez érkezni.

Egy harsány „éljen“ Wesselényi jövetelét jelentette, ki az előlegesen tartott nemzeti gyűlés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is, látható zavarral arczán a gyűlést kinyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hírek terjedni egy Bécsből jött leirat felől.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárolását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyűlés megaláztatását rajzoló.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult rokonszenv mellett is figyelmet nem gerjesztett.

Minden elme a közlegő eseményekkel vala foglalatós.

A kedélyizgalmak közt jelentették a főhercegnek, estei Ferdinánd országgyűlési cs. k. biztosnak érkezése.

Wesselényi félbe lőn szakítva.

Katonaság állított föl az országgyűléshez közel eső utcákra.

A nép sora megnyilt.

A tanácskozó terem szárnyajtói föltárattak.

A főherceg, kísértetve a kormányszék, a mellette rendelt hivatalnokok és katonai segédek által, megjelenék s a trónra lépván elolvasta ő felsége leiratát, melyben az országgyűlés szelleme szigorúan kárhóztatva van, az alkotmány fölfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a főherceg kezébe összpontosittatik, és az országgyűlés fölosztatottnak nyilvánittatván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

Igy végződék az 1834-ki országgyűlés.

Wesselényi, kinek elfogatásáról szó volt, délután az utcákon végig ment, hogy a közönség láthassa, hogy az események által nincsen megzavarva: de estve néhány barátaitól elbúcsuzott és lóra ülván Magyarországba sietett, Pozsonyba, mint felsőházi tag a *salvus conductus* védelme alá szándékozván magát helyezni.

Bethlen János, ki estvére egy párttanácskozmányt hirdetett volt, ismerősei intéseinek ellenére, azt a kitűzött időben megtartá, s a jelenlevők a rendkívüli körülményekben követendő politika felől értekeztek.

A pártfegyelemre vonatkozó viszonyok lassanként megint régi medreikbe mentek vissza.

Ismét Bethlen János körül gyűltek össze az ellenzék tekintélyesebb egyénei. Az ő eszélyétől és tiszta combinatióitól vártak a bonyodalmak közt irányfonalat.

Megint Bethlennek lőn egyedül központi hatása.

X.

Ferdinánd főherczeg átvevén az országgyűlés eloszlatásakor az ideiglenes, de teljhatalmu kormányzást, mind azon nagyobb hivatalnokok, kik e tényben az alkotmány fölforgatását látták, állomásaikról lemondottak.

A főkormányshék tanácsosai közül b. Kemény Ferencz és Zeyk Dániel kezdték meg a visszavonulást a magán életbe.

Példájukat követték több megyei főispánok és administratorok: jelesen gróf Degenfeld Ottó, báró Bánffy László, gróf Haller és Ugron István.

Általában a hivatalnokoknál szembetűnő ellenhatást okozott a dolgok véletlen fordulata.

De a főherczeg, bár ideiglenes kormányzása alatt az ország politikai irányainak megváltoztatására befolyjni igyekezett, a megyei gyűlések, és az egyházi főigazgatótanács nagy gyűléseinek tartását nem tiltván be, a közélet régi organumai tovább folytatták működéseiket.

Azonban e működés többnyire csak jegyzőkönyvi tiltakozásokból, a „vis inertiae“-nek gyakorlatba vételéből, vagy a mikor az alkotmányos tételesség erejének fölhasználása veszélylyel járt, azon nyilatkozatból állott: hogy a mit a kivételes kormány követel, a többség teljesítendi ugyan, de nem meggyőződésből, hanem azért, mert az erőnek engedni kénytelen.

A főherczeg kormánya nagyobb politikai pört csupán Wesselényi ellen indított.

Ő az erdélyi királyi tábla elébe a könyomdáért idéztetett, de mellékesen oly csomag botrány hozatott szőnyegre, melyről egy politikai keresetben nem kellett volna említést tenni.

Mivel pedig Wesselényi szintén akkor a magyarországi királyi táblán is, a szathmári közgyűlésen az örökváltság fölött tartott beszéde miatt nota pörbe fogatott, természetes volt, hogy Vásárhelyre személyesen, a mint idézve volt, meg nem jelenhetett. Itt tehát a királyi tábla által „in contumaciam“ elmarasztatott. De miután a főügyvéd ellene „példás testi büntetést“ kért, senki sem tudta, hogy az ítélet oedipusi talánya mi módon fog megoldatni.

A kivételes kormány nem annyira a személyek, mint az elvek ellen intézte szabályait.

Fő törekvése volt, a megyei tisztválasztás kérdését oly mederbe vezetni vissza, hol az a birodalmi központosítás érdekei szerint oldathatik meg.

Ez leginkább a tetteleg becsúszott, de soha nem törvényesített régi állapot alapján történhetett.

A régi állapoton értették pedig az országgyűlések megszűnése után az ellenzék erősödéséig, tehát 1811 óta 1830-ig némely megyékben divatba jött szokást, melynek támasza és kifejtője: kétséges magyarázatu országgyűlési jegyzőkönyveken kívül, a főispáni önkény és a közvélemény ájultsága volt.

Nem csekély érdekü a történelemre nézve, mely az eszmék mozgalmait kíséri, a megyei tisztujítás körüli pártviták áttekintése.

Minthogy czélom: mentől kevesebb szóval tisztán és határozottan fejezni ki magamat, röviden szembe fogom állítani a kormány és ellenzék érveit.

Az 1791-ki XII. törvényczikk rendeli, hogy a megyei hivatalokra állomásonként megerősítés végett küldessenek Bécsbe „tria e receptis religionibus idonea individua votorum pluralitate electa“.

Ime! a törzskérdés, mely a vitatások sarka volt.

Felőle ekként vélekedtek a pártok:

Kormánypárt. Az 1791-ki törvényczikk értelme, hogy mindenik megyei hivatalra, mindenik vallásból külön, három egyén küldessék föl, tehát, miután lutheranus nincs a megyékben, összesen kilencz egyén.

Ellenzék. Az lehetetlen, mert a törvény világosan csak hármat, tehát minden vallásból egyet, rendel felküldetni. Továbbá azért is lehetetlen, mert a főispán jelöl ki minden vallásból külön hármat,

tehát az önök módszere szerint a megyének semmi joga nem maradna, és a választás üres játéknál egyéb nem volna.

Kormánypárt. Mellettünk szól a későbbi országgyűlések jegyzőkönyve, melyben állomásonként kilencz egyén említettik.

Ellenzék. Jegyzőkönyv által egy irott törvényt nem lehet mellelgesen megsemmisíteni. Aztán szintén az országgyűlés jegyzőkönyvében van, hogy ha kilencz küldetik fel, abból okvetlenül a legtöbb szavazatot nyert erősítsék meg. De erre önök nem állanak rá, mert általa a megerősítési jogot tekintenék üres játéknak.

Kormánypárt. Igaz, mi rá nem állunk, mert a megyei folytonos usus szerint, kilencz küldetett föl, a nélkül, hogy a megerősítési jog valaha ily megszorítást szenvedett volna.

Ellenzék. Tagadhatatlan, hogy valának megyék, melyek így tettek. De egy országos irott törvényt az usus, a szokás megyénként meg nem dönthet. Ekkora autonómiaja a törvényhatóságoknak anarchia volna, melytől önök méltán rettegnének. Mi még a megyei statutarius jognak sem tulajdoníthatunk annyi erőt, hogy kénye szerint szakíthasson egész leveleket ki a törvénykönyvből, annál kevesebbé pedig az egyes municipiumok eljárásába átcsúszott szokásoknak. Azonban a kilencz fölküldése még szokásnak sem nevezhető, mert csak néhol és néha volt gyakorlatban; s mert az önök által pártolt kormány nem tartott ország-

gyűlést, melynek elnézése mellett alakulhasson ily szokás, a kormány elzárta a nyilvánosságot és a vélemény szabadságot, szétosztatá a megyegyűléseket, hol nem a főispáni önkény szerint folytak a dolgok, s midőn minden alkotmányos életet semmivé tett, a visszaéléseket szokásnak keresztelni annyi volna, mint az önkényt a jog kutforrásának hirdetni ki.

Elmondám a pártok eszméjét a megyei választás törzskérdésére nézve.

Lássuk a mellékágakat is.

A Leopoldi kötlevél elősorolja a hivatalokat, melyek felső megerősítés alá tartoznak. Köztök nem említik a főjegyzőt és a pénztárnokot.

E két állomásra nézve így vélekedtek a pártok:

Kormánypárt. A főjegyzőt a megye elnöke állandólag nevezi ki, vagy legalább a többség hosszabb időre választja és megerősítésre felküldi.

Ellenzék. A főispáni kinevezésre ürügyet sem lehet találni, a hosszabb időre választás jogtalan, miután a tisztujításnak a törvény félremagyarázhatatlan szavai szerint évenként kell történni; a megerősítés végetti fölterjesztés pedig a főjegyzőre nézve azért lehetetlen, mert midőn a tényt a Leopoldi kötlevél és semmi későbbi törvény nem kívánja, ezen állomás, mint például a szolgabirói, azok közé soroztatott, melyekre nézve a nemzet régi választási szabadsága épen meghagyaték.

Térjünk a pénztárnokra.

Kormánypárt. A megyei pénztárnokot felső helyen kell kinevezni.

Ellenzék. Sőt inkább az Approbata szerint a megyének kell a pénztárnokot választani, s azt, mert a Leopoldi kötlevel nem kívánja, még megerősítés végett sem szükség felküldeni.

Kormánypárt. Az Approbata rendeletének ez esetre nézve nincs semmi értelme, mert az 1752-ben kiadott adózási rendszer egészen más pénzügyi viszonyokat idézett elő.

Most a megyék tetteleg a házi pénztárról nem intézkednek. Egy hidat sem igazithatnak meg a kormányzék engedelmére és utalványára nélkül. Hogyan képzelhető tehát: hogy ne az tegye a pénztárnokot, kinek megörzeni való pénze van, hanem az, kinek csak eszményileg volna megörzendő pénze, de valóságban egy garasa sincs?

Ellenzék. Igaz, hogy a megye most függetlenül egy fillér sorsa felől sem határoz. Miért? Egy patens által életbe léptetett adózási rendszer miatt, melyet a törvényhozás még soha határozottan magáévá nem tőn, és articulusokba nem foglalt. A kérdés tehát itt az, hogy a jogtalan felső rendelet öszhangzásba hozataláért, az egyes törvények áldoztassanak-e föl, vagy a különböző törvényeknek öszhangzásáért a közjök tolakodó felső rendelet? A megyei pénztárnok választása nem leendő nevetéses, mihelyt az önök által pártolt kormány, a törvény utjára visszatér.

Még egy tárgy vala, mely a megyékben nagy súrlódást okozott.

Ez a helyettesítés.

Az ellenzék kárhoztatta azon jogbitorlást, minél fogva a főispánok a helyettesítés ürügye alatt hivatalnokokat teremtenek, kik néha tíz évig is elfoglalva tartják a választás alá eső állomásokat.

A kormánypárt szintén abnormisnak hitte az ily helyzetet, de a viszonyok kényszerűsége által menté; mert az ellenzék elv-viták miatt lehetlenné teszi a tisztujítás végrehajtását.

Miután fölhoztam a pártok érveit a törvény és a tényleges állapot egyes részleteire nézve, még zárkövíül egy szempontot kell emlitenem.

A mint a szenvedély első tüze ellobogott, — belátni kezdék az eszélyesebb kormánypártiak, hogy az oppositiót a részletekre nézve alig lehet sikerrel ostromolni.

Megvallák tehát, miként a megyei életnek tágabb körben szükséges mozogni.

Megvallák a választások körül szokásba jött módszer gyöngeségeit.

De állíták, hogy az 1791-ki törvény összevetve az országgyűlési jegyzőkönyvek szavaival, legalább úgy szól mellettök mint ellenök.

Tehát homályos és magyarázatot igényel.

Fölszólíták ennél fogva az oppositiót, hogy szünjék meg egyedül magának követelni a törvény-fejtegető szerepet, mely semmi pártnak nem vált kizáró szabadalmává, de a helyett lépjen az országgyűlésen törvényjavaslattal föl, mely üdültebb életet adjon a megye autonomiájának, s megszüntesse a fennforgó egyenetlenkedéseket.

Az ellenzék világosnak látta az 1791-ki törvényt, s nem akart a sérelmi mezőről lelépni; mert állhatatosan hitte, hogy midőn onnan eltávozik, a birodalmi központosítás számára föladta az egész tisztujítás kérdését s a viszonyok kényszerűsége miatt még sokkal szerencsétlenebbül fog codificálni, mint az 1791-ki országgyűlés tagjai, kik a hivatató szó után indulva, posvány és lápok közé jutottak, hol alig volt tér biztos és tiszta.

XI.

Visszavezetem olvasóim figyelmét a kivételes kormány politikájára.

A főherczeg a megyeelnökök kötelességévé tette a gyűléseket rendesen összehívni ugyan; de viszont rögtön eloszlatni, mihelyt a többség akár a helyettesített hivatalnokok hatáskörét megtámadja, akár pedig a tisztujítást nem a kormánypárt értelmében szándékozik végrehajtani.

Ily korlát közt rendszerint az összejöveteleknek, a szónoklatokon és kölcsönös tiltakozásokon kívül más eredménye nem volt.

Az ellenzék nem vesztett tért, a kormány nem nyert.

De az administratio egészen megbomlott.

A tisztviselő tarthatatlannak hitte a létezőt.

Igyekezett legalább magánkörben kikelni a rendszer ellen; mert ezen az úton remélte magát még el nem viseltnek.

Divatba jött bevallani, hogy csak a szegénység, csak a szorító családviszonyok miatt szolgálják a hatalmat, melynek irányait szívükből kárhoztatják.

A kivételes kormány második célja volt addig tartani a damoclesi kardot a tömeg fölött, míg a követválasztásokra nézve kezessége van a szélsőbb elem háttérbe nyomására, s míg a lecsillapult hangulat miatt lehetségessé válik a kormánytanács tagjainak népszerűtlen részét, az országgyűlési többség szavazata által, a mult években rájuk halmozott bizodalmatlansági nyilatkozatokért kármentesíteni.

De a cél valósíthatása mindig csak a távoli láthatárban derengett.

A pártok továbbra is bizodalmatlanok valának egymás iránt, s a kormányzék tettei az egész országban az ellenzék régi szemüvegén át bíráltattak.

Azonban a közhangulat mindinkább higgadt lett, mit lanyhultnak tekintettek; a szónoklatok egyes kifejezésekben naponként óvatosabbá váltak, mit kifáradásnak kezdetek hinni; s midőn az ellenzék régi tekintélyei közül egypár visszavonult vagy politikai térről leszorították; elérkezettnek látszott az idő a kivételes állapot törekvéseinek országgyűlési többség általi szentesítésére.

Kihirdettetett az országgyűlés, melylyel azért is kellett sietni, hogy a magyarországgal egyszerre ne tartassék.

Helye Kolozsvárról Szebenbe tétetett át, nem akarván a kormány a hallgatóság befolyása alatt látni a tanácskozományokat.

A követválasztások eredménye tisztán ellenzéki volt.

Nem jelentek meg ugyan a törvényhozás termében az 1834-ki legtekintélyesebb szónokok: Weselényi és Szász, de Bethlen János inkább előtérre lépett, Kemény Dénes a lefolyt három év alatt a párt legünnepeltebb egyéniségévé lőn, s a hivatalaikról lemondott főispánok és kormánytanácsosok, kik mind követekké választattak, a réginél gyakorlatibb elemmel szaporították az ellenzék sorait.

Midőn a tanácskozmányok már elkezdődtek, szétterjed a hir, hogy a királyi biztos estei Ferdinánd főherczeg a három év óta követett politika helyeseltetését kívánja az által, hogy szavazattöbbséggel erdélyi kormányzóvá szándékozik magát tétetni.

Eleinte senki sem adott hitelt a kósza hirnek. Később valósága iránt kezdettek aggódni.

Végre pedig fél-hivatalosan tudtul adaték, hogy estei Ferdinánd főherczeg hajlandó a kormányzói hivatalt a rendek kezéből elfogadni.

Ezen értesítés határozott a pártok állása iránt.

Ha az öt országgyűlésnek, mely 1834 óta a forradalom kiütéseig tartatott, szellemét összehasonlítjuk, eszély és számítás tekintetében az 1837-ikinek fogjuk a pálmát átnyujtani.

Folyama alatt egyik párt sem győzedelmeskedett föltétlenül a másik fölött; egyik sem tulajdonította az eredményeket kizárólag magának: de bevégződésekor mindenik kényelmesebben érezte ma-

gát, kevesebb ingerültséget táplált keblében a mult miatt, több reményt a jövőre iránt.

A szebeni országgyűlésnek hatásköre nem vala oly chaotikus, oly sivár, oly beláthatlan, mint az előbbenié, mely hogy gyógyithasson, minden régi sebet föl akart szaggatni, s melyben a pártok többnyire fék és cél nélkül ragadtattak a szenvedélyek tusaira és rögtönzött kérdésekkel emeltek korlátokat szándékaik és a siker közé.

A szebeni országgyűlés kevés tárgy körül mozgott s egy főtörekvésért föláldozta a mellékebbeket.

Az ellenzék nem csak párttekintetből, de leginkább a haza iránti aggodalomból kívánta eltávolítani azon kedvetlen helyzetet, midőn évek óta többnyire őszintén és igaz hittel táplált reményei, egy bizodalmi nyilatkozatnak kiadható korteskedési vagy megfélemlítési tény által füstté és párává oszlanak.

Az ellenzék irtózott látni azon pillanatot, melyben a mérleg azon serpenyőjét, hol a törvénykönyvek, az alkotmányos biztosítékok és a hon minden érdekei együtt vannak, föl fogja billenteni a másik serpenyő, hová a rettegés vagy haszonvágy egy szavazati ládát fektetett.

E hangulatot nagy ügyességgel használta Bethlen János a pártok közelítésére.

Ő a kormánypártnál viszont többféle nyugtalanság elemeire talált.

A Ferdinánd ő fenségének kormányzósága, bár titkolák, náluk is visszatetszést okozott.

Mert a főherczeg mindenestre a legmagasabb hivatalt, melynek megnyerhetését nehányan már régóta becsszomjaik közé szőtték, magához ragadván, ez nem sziveltetheték.

Mások a mult évben mellőzést tapasztaltak.

Többen valának, kik belátták, hogy a kivételes igazgatás alatt a hatalom inkább volt egy cotteria mint egy párt kezében.

Sokan, noha haragudtak az ellenzékre, nem voltak az absolutismus barátai.

Bethlen látván a más oldalon is az elégtelenséget, rendre közelebb vonta a pártok főnökeit egymáshoz, alkudozni kezdett a hivatalhelyek iránt és a herczeg kormányzósága ellen szövetkezék azokkal, kik e magas polcz iránt reményt formáltak volt, még mielőtt a pártok közti gyűlölet lángjai kitörtek.

A királyi biztos személye körül levők ily közelítésnél mindent lehetségesebbnek tartottak; gyanu és aggodalom nélkül várták tehát a dolgok kimenetelét.

S a ki az erdélyi volt törvényhozás alkatrészeit ismeri; a ki tudja, hogy a tagoknak legalább két harmada vagy mint hivatalnok vagy mint a kormány által kinevezett regalista foglalt ottan helyet; a ki hallá, hogy a szavazati czédulák a „biztos“ egyének közt már ki voltak osztva és a többség, ha a kétségesek vagy a lágymelegek mind az ellen-

zékhez állottak volna is, az előleges lajstromok szerint nagynak mutatkozott: — szóval a ki a körülmények iránt tisztában volt, természetesnek fogja találni e túlbizakodást, mely egy jól kiszámított terv megghiusulását képzelni sem akarja.

Kinek juthatott volna eszébe, hogy a pártok, melyek hosszú évek sora alatt egymás ellen törtek, ledobhassák fegyvereiket, hogy a pihenés óráiban időt nyerjenek közös céljaik létesítésére?

Az ellenzék rá állott, hogy a legmagasabb hivatalra épen azon egyének nevét vigye, kiknek megbuktatását kilencz év óta szeme előtt tartá, a kormánypárt pedig magáévá tenni igérte az ellenzék szavazati czéduláit. — Hihető vala-e ily együtt munkálás, eszközölve az utolsó momentumokban, a választás előestvéjén, sőt a szavazati ládák előtt?

A főherczeg nem csak legtöbb szavazatot nem nyert, de a kijelöltek sorába utolsónak sem esett be.

Az ország határozottan nyilatkozott a rendszer ellen, mely a herczeg egyéniségével azonosítva volt, s midőn később a meglepő eredmény indító okai világosságra kezdenek derülni, s a magas egyéniség füléhez hatottak, ő ezen értesítést, mint mondják, következő szavakkal fogadá: „Inkább szeretnék Wesselényivel egy szobában, mint Bethlen Jánossal egy országban lakni!”

A kormányzék többi állomásai is két párt közti egyezkedések útján töltettek be. A conservativek szavaztak a kivételes állapot miatt lelépett tanácsnokokra és főispánokra, kik a mérséklett el-

lenzék sorába tartozának; az ellenzékiek szavaztak a kormánypárt kijelöltjeire, hacsak magokat túlzó irányaik miatt rendkívül népszerűtlenné nem tették.

Igy alakult meg a kormányszék, először vétetvén teljesen igénybe azon választási jog, a melynek erélyes visszakövetelése miatt kétszer vetették ostromállapot alá az ország, kétszer függesztettek föl az alkotmány garantiai, a személy bátorsága és a nyilvánosság törvényes eszközeinek működései.

A szebeni országgyűlésnek második teendője volt a megyei tisztujítás kérdésének végeldöntése.

Ha e részben is akkora eredményt mutathat vala az országgyűlés, mint a kormányszék törvényesítése körül: akkor a Leopolddali kötlevél lényegesebb pontjai nagyobb mértékben foganatosítottak volna, mint az 1791-ki törvények keletkezése óta.

De a tisztujításnál már a pártokat személyes érdekek nem inték szövetkezésekre, együttúthásra, áldozati készsége.

Mindenik fél az elvek sorompói mellett maradt; mindenik vezér-szónok a párt történelmi hadpontjairól védelmezte vagy ostromlá a nézeteket.

Az ellenzék hosszas küzdelem után győzött: mert elhatározatá, miként a megyei tisztválasztásról szóló törvényczikknek oly világos értelme van, hogy új törvényalkotásra nincs szükség, és a réginek hű foganatosítása, mit eddig a kormány elmulasztott, nem a kétséges kifejezések, de a mesterkéltnél félremagyarázások következtében lőn hátráltatva.

Ily diadal a kérdést nem annyira megoldá, mint hátrább napolta.

1837-ben az általános sérelmek összeszedésére fordított fáradságon kívül, még a „Részek“ körüli eljárás igényelt legtöbb figyelmet.

Ennek rövid története következő: 1836-ban szentesítve lőn négy törvényhatóságnak Erdélytől elvétele.

De a pozsonyi országgyűlés, midőn a „Részeket“ visszacsatolá, az erdélyi közvélemény szerint oly kérdésben rendelkezett, mely iránt nem volt joga semmit egyoldalulag határozni.

A XXI. cikk által a reincorporatio foganatosítása a végrehajtó hatalom kötelességévé tétetvén, a legsajátságosabb bonyodalmak támadtak. Mert a magyarországi kormány a hozott törvényt teljese-
désbe akarta venni, az erdélyi kormány ellentállott. Mind a két államban az ellenzék e kérdés iránt egyetértett a kormánypárttal. A birodalmi központban pedig ugyanazon időben adtak igazat mindenik versenyző félnek, s Bécsből a magyarországi helytartó-tanács-
hoz utasítások mentek a reincorporatio végrehajtására, mig szintén Bécsből az erdélyi főkormány-
szék a végrehajtás meggátlására buzdította. Több évig folyt e különös eljárás, melyet még az is tetőzött, hogy magok a partiumi megyék a legváltozatosabb szeszélyt követve, majd Magyar-
országhoz csatlakozni, majd Erdélynél maradni akartak. Ezen ingadozás alatt az anarchia köztök mind inkább lábra kapott, a megyék jogai majd a ma-

gyarországi majd az erdélyi fogalmak szerint definiáltattak s a függés mentől kevesebb vala.

S valóban a XXI. törvényczikk miatt előidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása sem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

1837-ben azonban a kapkodásnak és az egymást átvágó intézkedéseknek még csak kezdete indult meg.

Krasznamegye t. i. követet küldött a szebeni országgyűlésre, de oly utasítás mellett, hogy a „Részek“ visszacsatlásán kívül más ügyszöz ne szóljon; ellenben Zaránd megengedte képviselőinek a fölmerülő tárgyak vitatásába vegyülni, s így tetteg Erdélyhez tartozónak képzelte magát; végre Közép-Szolnok a XXI. czikket kötelező erővel birónak nem tekinté, sőt — ha jól emlékszem — Magyarországhoz csatoltatni ezentúlra sem kívánt.

A „Részek“ ügyének ily stadiumában az erdélyi országgyűlés közmegegyezésből nyilatkoztató jogtalannak és érvénytelennek a XXI. czikket, s a trónhoz intézett felterjesztésben alaposan kifejtette, hogy az adatok, melyek a magyarországi törvényhozást vezették, egyoldalualak, hiányosok és csonkák valának, a következtetések, melyeket azokból a karok és rendek vontak, a diplomatiail elveket és az igazság érzetét megtámadják; — kifejtette, hogy Magyarországnak nincs több joga egyoldalualu határozat utján a „Részeket“ mint magát Erdélyt visszacsatolni, és a felség az alkotmányra tett affi-

datiójánál fogva kéretett meg, Erdély területi ép-ségének oltalmazására.

Ezen vita, mely most kevés érdekességü, de akkor nagy tüzzel folytattatott, sokat szelidült azon nyilatkozat által, hogy Erdély, noha a négy megyét kezei közül ki nem bocsátja, kész egészben a test-vérhonnal egyesülni.

Ily alakban mondaték ki az unió iránti rokonszenv. Hogy az még akkor általános óhajtássá nem vált, és csak a nemesebb kedélyek sovárgása vala, melyet a tömeg a „Részek“ kérdésének hát-térbe nyomásáért tett magáévá: ez, gondolom, két-séget sem szenved.

II. Leopold első indítványától fogva ötvenhét, az erdélyi rendek rokonszenvi nyilatkozatától szá-mítva, tizenegy év kelle míg a Magyarországgal való egyesülés életbe léphetett, hogy egy rövid év alatt megint semmivé tétessék.

De a mi a belső szükség által van indokolva és történeti emlékeken nyugszik, gyakran szövi ma-gát keresztül az idők s viszontagságok rétegein; mint a régi néphit szerint, Arethusa — a nagy gondolatokra lelkesítő folyam, — Görögországban merül a föld alá, hogy a széles tenger ágya alatt végig vonulva, Szicília virágos völgyében emelje hullámaint ismét napfény elébe.

ESZMÉK

A REGÉNY ÉS DRÁMA KÖRÜL.

I.

A regénynek — e szabálytalan alaku műnek, mely a cselekvény egységére sem kénytelen szigoruan ügyelni, mely a meglepő bonyolításokat mellőzheti és néha a legegyszerűbb mesével is kijöhet, sőt az operenczián túlig mindennel tapsot arathat, — a regénynek egy nagy előnye van a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű dráma fölött, tudniillik: a körülményesség, a détail-ok varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemek festésében.

Nem szükség most megvitatnom: vajon ama tulajdonban, melyet előnynek neveztem, nincs-e annyi prózai vegyület, hogy épen miatta nehéz már a regényt a költészet nemei közé sorolni, és épen miatta nem nyerhet az oly törvényeket, melyeket a szervezetben követni tartozzék, s oly határozott formát, mely a kényesb műizlést is annyira kielégitse, mint egy hibátlan alaku drámáé? S én még azt sem vonom kétségbe, hogy állhatnak elő az összhangzás és széparányuság iránt a miénknél

sokkal fogékonyabb nemzedékek, kik a regény széles alapeszméjéért nem fogják elengedni a mese szoros egységét, és a körülményesség bűbája miatt nem hunyják be szemöket a szabálytalanságokra; midőn aztán a regény kénytelen leend drámai szervezetet venni föl, s oly térre lépni föl, hol babért bőven gyűjthet, de befolyásának nagy részét elveszti, s létezése sem lesz eléggé indokolva.

Ezen paradoxnak látszó állítás érthetővé válik, ha egy kevésbé megvizsgáljuk: hogy a mostani közönség — s itt a művelt világ olvasó közönségéről szólok — mit keres a regényekben? és minő regények azok, melyek általános és tartós befolyást gyakorolnak a kedélyekre és elmékre?

Korunk láthatárán sok világosság s kevés meleg van.

Az előítéletekkel együtt, melyeket eszünk szétbonczolt és tartalmatlanságuk miatt megvetett, csökkent keblünkben a hit az igazságok iránt is.

Nem a szám- és természettani, de az erkölcsi, politikai s társadalmi igazságokat értem.

Vizsgálunk és kétkedünk.

Dialektikánk ostromszereivel megdöntöttük a történeti jogok nagy részét, de sokszor magasztalt bölcseségünk, mely naponként érdekes elméleteket tud gyártani, az alkotásban erőtlennek mutatkozik, és a gyakorlati élet terén, hamar elkallott kísérleteket cserél föl rögtönzött ujjakkal.

A régi jogviszonyok bukása a létező társadalmi rend alapjait is ingatabbakká tette. Az egész

épületen repedések látszanak s tartóssága iránt szívünkben kételyek fészkeltek. Mi azonban követ kő után feszítünk le, s rettegve az összeroskadástól, előmozdítjuk azt. Kiváncsiak vagyunk társadalmi viszonyaink hibáinak kikeresésében, fürgék nevetségessé tételében, majdnem oly mértékig, mint a mennyi ujságvágygyal fogadjuk az új társadalmi eszméket, és a mennyi elmeállással állunk készen azok kigunyolására.

Ugyanezen vizsgálati ösztön és kétely, ugyanezen tevékenység a gondolkodásban és tehetetlenség az alkotásban, jelenkezik az erkölcsi fogalmak körül is. Ha materialisták vagyunk, átaljuk elvünket cselekedeteinkre nyomni; ha vallásos, szellemi és erkölcsi kötelelességeket ismerünk el, gyakorlatba vételüket bizonyos pontokon túl szégyeljük, s kinevetjük. Egyik irány felől sincs mély hitünk. Mindeniknek kémleljük gyengeségeit. Mindeniknek ellenkezőjébe objective sokszor beleéltük magunkat. Majdnem egyenlő gyönyörrel olvassuk nézeteink megtámadását, mint védelmezését: s majdnem egyenlő érveket tudunk felhozni magunk mellett, mint ellen.

Aztán az újabb európai események s az óriás közlekedési eszközök a nemzeti és egyéni sajátságokat is kezdik gyengíteni, míg a kereskedelmi és szellemi közös érdekek által, az egyetemesség érzését és a világpolgárság előkészítő eszméit hintegetik szét.

Már is rendkívüli ingerrel hatnak reánk az idegen állapotok, szokások, fogalmak és társadalmi viszonyok.

Mindent vizsgálni s kiismerni, elfeledni önmagunkat, hogy az általánost és jellemzőt egyaránt tudjuk érteni; érzéseinkkel idegen érzésekbe, gondolatainkkal idegen gondolkozás-módba olvadni; a legszembetettebb helyzetek pathosát és komikai oldalát finom tapintattal felfogni; minden élményünk közé képzelődésünkkel besimulni; mindennemű viszonyok nyelvét fogékonyan beszélni, tárgyilagosságra törekedni, alanyiságunknak, sőt néha jellemünknek gyengítésével is: ezek ama tulajdonok, melyeket az európai mivelt közönségben eddig is kifejtettek, s ezentúl még inkább fognak előmozdítani, a közlekedési eszközöktől kezdve századunknak mindazon irányai, melyek államot államhoz, népeket népekhez közelebb vonnak.

Szóval: a mi korunk gondolkodásában vizsgáló és kétkedő; érzéseiben blasirozott s erős hatások után vágyó; jellemében pedig több utánképzési ügyesség, mint merev sajátságok, több fogékony*ság mint kitartás, több méltánylat a mások cselekedeteinek indokai iránt, mint szigor önmagához.

A makacs alanyiság, mely nézköréből kilépni nem tudott, s mely lelkesedésre oly hajlandó vala, mint gyűlöletre, és hogysen magát megtagadná, kész volt megsemmisíteni — a türelmetlen, de vas-következetességű jellem, mely meleg hitből és ingatlan meggyőződésből támad, s mely az erkölcsök

sivar, de nemes ascetismusa nélkül alig képzelhető, mindinkább kezd enyészni, s helyét azon felvilágosodott és engedékeny érzület foglalja el, mely senkire a kárhooztatás kövét nem szereti dobni, mely tárgyilagos sokoldalúsággal kíván a más szivébe tekinteni, mely a lélek minden mozzanatainak indokait felfogni, eredményeit menteni vagy megboocsátni tudja, a mely, midőn tetteinek igazolásával tisztában van is, szünetlenül követeli: audiatur et altera pars, hallgattassék ki a másik fél is. Mert hátha az is szintén képes magát igazolni? hátha az eszmék és indulatok ellenkező polusánál is van valami tárgyilagos igazság, melyet saját szempontjából érteni, sőt dicsérni sem lehetlen.

Korunk e tulajdonainak leginkább bir a szép-irodalom minden nemei közt a legkétségesebb aesthetikai becsü, a legformátlanabb alaku, tudniillik a regény, eleget tenni.

Törvényei oly engedékenyek, köre oly tág, hogy majd mindent a művészi földolgozás anyagává tehet.

✕ A mi felett az emlékezet vagy a vágy dicsfénye leng, a mit a jelen élvezőn karol át, vagy a hívékeny remény egy álomvilágban lát; a mit a szeretet vagy gyűlölet, a megvetés vagy iszony érdekkal ruház fel; a mi különös ritkasága által piquant vagy gyermeteg sajátságainál fogva bizarr vagy vonzó; a mi hű tükre az életnek, mely elenyészett, vagy az életnek, mely folyamatban van; a mi bölcselmi eszme, társadalmi kérdés, politikai

irány, és lélektani igazság vagy problema, a mi a létező érdekeket egymás ellen fegyverkezteti, vagy egymással kibékélteti; a mi az egyént a világhoz közelebb vonja, és a világot az egyénnek, az egyént a világnak föltárja, a mi a természetből kedélyünkre hat, varázsol és izgat, elragad és elborít; a mi a költészet különböző nemeinek tárgya lehet; a mit beléletünkben s a külvilágból, a lyra, az eposz és a dráma magának anyagul választhat: szóval, minden — az undorítón és feltétlenül unalmason kívül — egy regény tartalmává válhatik, s ha művészi kéz dolgozza föl, nagy hatást gerjeszthet még akkor is, ha a költészet semmi más neméhez vagy általában nem simulhat, vagy pedig, ha valamelyiknek formájába be is férhetne, azon formák korlátai közt semmi valódi, semmi tisztább műélvezetet, sőt mulékony érdeket sem tudna támasztani. X

A tapasztalni és élvezni, az életet millió árnyalataiban látni és megbírálni akaró közönség, s a változó benyomások által kihűtött kedélyü és mégis új meghatásokért esengő társadalom, a legkülönösebb követeléseket intézi a regényíróhoz, ki hogy a kor szeszélyének és igényeinek eleget tehessen, a legtágabb formákat tartá fenn a maga számára, minden tárgyat körébe vont, minden akadályt, mely a feldolgozást nehezítné, leküzdeni ígért.

X Körülöttünk romok vannak, mondja a közönség, szokások, erkölcsök, világnézetek, élmények és szenvedések emlékei, melyek közt mi könnyelműen, nevetve, fecsegve haladunk tovább; de néha a kéjek

mámorában a szórakozás repkedő, enyelgő perceiben is, egy fájó vágy, egy szent elborulás von a mult felé vissza. Óhajtanók látni a század szellemét. A kihalt eszmék élettörténetét érdeklő hallgatnók meg. A letűnt szokások és erkölcsök légkörében kívánnánk lélekzeni, játszani, sirni. A rég eltemetett családtűzhely előtt akarnánk melegedni, a rég ledöntött oltároknál imádkozni, a rég elhangzott dalok mellett szeretni és csalódní. Aztán a rég eltört csillárok fényénél, a divatból rég kiment öltözetekben vágnánk a rég leroskadt várak termében időzni, most társalogva a régi étiquetté szabályai szerint, majd a régi viszonyok akadályai közt küzdve a régi előítéletekkel; most a szenvedély régi féktelenségeivel támadva meg a régi társadalom szokását, illemét, világrendjét, majd viszont legyőzve, kiállani a régi társadalom és erkölcsi eszmék boszuját, végig szenvedni megvetéseit, kegyetlenségét, nemesítését, börtöneit, kényszereit, poenitentiáit, bakóit, tűz- és vizpróbáit. Mi mindezeket szeretnők, mondja a közönség. Szeretnők egy óriási képbe foglalva, vagy külön rajzokban. Továbbá még vágnánk a régi kabinetek titkaiból, a régi zárdák némaságából, a régi charlatanok lármáiból, a régi tudatlanok büszke igényeiből, a régi bölcsék ábrándjaiból, és a régi vértanúk lelkesedéséből, a szépet és nevetségest meghallani. Vágnánk a nép primitív állapotjából, életmódjából, bűneiből és erényeiből, s aztán ráadásul a régi országok, városok külalakjából, a régi testületek szelle-

méből, a régi jogi s állami fogalmakból, sok, igen sok, művészileg hű, s történelmileg igaz sajátságokat ismerni, tényeket tudni meg, s jellemző rajzokat birni. Mind ezt, te regényíró, könnyen megteheted. Támaszd fel nekünk a multat, s a multban nem csak az emberit, az általánost, de azt is, mi oly sajátágos, hogy csupán a művészileg előállított részletek által válik századunknak egészen más szelleme miatt, megfoghatóvá, érdekessé és lélektanilag igazzá. Erre a drámairó a szűk formák bilincsei közt nem ajánlkozik, de a te széles jogaid által uralkodhatol a hajlithatlan, s a művészet tégelyébe nehezen olvasható anyagok felett is. Teremtsd tehát vissza a multat, a történetirónál hűbben, mert művészileg.

A közönségnek hasonló kívánatai vannak a jelenre nézve is. A regényíró a genre-képektől vagy a családélet kedélyes rajzaitól kezdve, a politikai és társadalmi eszméknek incarnálásaiig mindenhez hozzá nyúl.

Mert az olvasó tőle várja a magával meghasonlott társaság legélesebb bírálatát.

Mert neki jutott szerepül az analysis bonczkését, ezen legkevesbbé költői műszert, úgy használni, hogy az eredmények, melyeket általa fölmutat, kevésbbé láttassanak bölcselmieknek, mint költészetieknek, s hatásuk inkább elragadó, mint elmélyesztő legyen.

Neki kell az osztályok 'beléletét cselekvényekben hűn állítani elő s a körülményesség daczára,

mely egy csoport csattanást kizár, egy csoport megoldást lehetlenné teszen, annyi érdeket, annyi költsézetet meríteni a valóból, a pozitívból, a mennyit az álom és lehetetlenség országában kalandozók nem tudnak összehajhászni. A regényírónak gyakran a kor feladatait, törekvéseit is anyagul kell választani: míg ellenben a drámairó a politikai és társadalmi irányokkal bűnhödés nélkül ritkán foglalkozhatik, s bár a vigjátékokban sikerül ugyan olykor nevetségessé tenni a különböző tanok és pártnézetek embereit; de általában a színművészet tiszta és szoros formái mellett a legtöbb korkérdés drámailag földolgozhatlan marad.

S kétségtelen, hogy ritka színműnek van valódi értéke, ha Thalia sok tért engedett abban a párt-célzatoknak, vagy ha épen az alapeszmét a napi politikából kölcsönzé: míg más felől bizonyos, miként a legkedveltebb regények épen a társadalom sebeinek föltárásával, és a hibás közjogi intézmények megdöbentő eredményeinek leleplezésével foglalkoznak, s gyakran oly sikerrel, hogy a művészileg visszatükrözött részletek által a kedélyekben és a gondolkodásmódban forradalom idéztetik elő.

Nincs szükség példákra utalnom; mert mindenik olvasóm helyettem eleget hozhat föl.

Még csak azt jegyzem meg, hogy, ha a kört, melyből a regényíró a mese anyagját választhatja, átvizsgáljuk, úgy fogjuk találni, miként a regényre alkalmas tárgyak nagy része a drámai földolgozásra teljesen alkalmatlan.

Ezen észrevételből folyó következtetések közelebbi czikkemnek lényeges részét teendik.

II.

Miután a regényíró a legmagasabb és általánosabb conceptióktól kezdve a legkissebbekig hozányul; miután a politikai és társadalmi megoldásokhoz néha több súlylyal járul, mint a hirlapok czikkirói, mint a szaktudományok képviselői, mint a parlament szónokai, mint az utczák demagogjai, mint a salonok tekintélyei, és mint a pártok férfiai; miután az irányregények divatba jöttek s körünk viszonyai közt a divatból kimenni nem fognak: e körülményekből a regény elmélete körül oly szempontok merülnek föl, melyeket a regényíró, ha az elméletekkel nem is szokott bajlódni, a keze alá vett anyag természeténél fogva okvetlenül követni fog, de a melyeket a felületes kritikusok nem könnyen vesznek észre s ennélfogva a regények birálatában lőnek legtöbb bakot.

Kivált nálunk a nemzetektől tanult drámai elvek szerint ítélgetik — még a jobbak is — a regényeket; holott a hőskölteményekre nézve ily képtelenség eszökbe sem jut s holott magok kacznának ki legelőször azt, ki a szobrászat szabályaiból látna törvényeket az olajfestészetre, és az anyag természetét elfeledvén, a gránit- és márvány-épitményektől azon kedves és nevető tekintetet,

vagy azon könnyűséget s idylli bájt, vagy azon kaczér cziczomákat, vagy pedig azon comfortot és lakályosságot kívánná, melyet a schweitzzi kunyhók, a hollandi nyárilakok vagy az angol cottagek nyujtanak.

A regény tárgyainak egy része olyan, mely a drámai földolgozást is megtűri. S ekkor az írónak, ha művészi tapintata van, nem fog könnyelműleg eltérni a dramaturgiában annyi hatást és műélvezetet nyujtó szabályoktól; sőt örvideni fog, ha a regényének oeconomiája minél inkább közelithet a szinművekéhez, s ha különösen a cselekvény egységéből folyó széparányuságot, összhangzást és bevégeztséget, minél szeplőtlenebbül megóvhatja.

De egy kevés körültekintés után ugy fogjuk találni, hogy épen a legnagyobb hatást gerjesztett regények tárgyai igen szélesek, igen szétágazók, s nem engedik magokat a drámai törvények rájárába szorittatni.

S főleg mióta az irányregények lábra kaptak, ha azok ellen sikertelen, és a mi még rosszabb, eléggé nem is indokolható tiltakozásokhoz, melyek jobbára csak egyoldalúságunkat bizonyítanak, nem folyamodunk; akkor be kell vallanunk, hogy a cselekvény egységének szigoru megtartásával, lehetetlen volna a regényírónak a nagyobb politikai és társadalmi eszmék felett uralkodni.

A ki — mint például Dickens a Bleak-Houseban — az apró formaságokhoz kötött, halasztásokhoz szokott, és az incidensek miatt a főkérdést nem

ismerő törvényszékeknek minden gyarlóságait fel akarja leplezni; a ki kitárni törekszik, hogy az ily igazságszolgáltatás minő befolyással van az állam tekintélyének csorbitására, a birák elméjének s lelkiismeretének megtompítására, a közerkölcs sülyesztésére, és a pörlekedő felek pénzügyi állapotjának, családi viszonyainak, jellemének s egész kedélyvilágának szétdulására; a ki egy hosszas és parókás pörrendszer átkait akarja cselekvények által szeméitek elé vezetni: az oly regényiró nem fogja magát tartani szigorúan a mese egységéhez; mert jól tudja, hogy regényének anyagát e kicsiny rá-mába becsukni lehetetlen.

A ki — mint például Eötvös a Falu jegyzőjében — egy politikai intézmény ellen, mely ezer gyökérágot eresztett a köz- és magán élet rétegei közé, minden ostromszereket, melyek a költői tehetség rendelkezésére állanak, működésbe hoz: az már midőn az alapeszmét maga elé tűzte, tisztába jött az iránt, hogy tárgyáról legrosszabb regényt a cselekvény-egység szoros törvényei szerint irhatna.

És ezen felvilágosítás végett idézett tárgyak, még koránsem a legszélesebbek.

Lefesthetni a munkás osztály viszontagságait, a gyárok és műhelyek homályába takart szenvedések alakjait, és a nyomort, az elsatnyulást, az éhhalált, a prostitutiót, a bűnt, mely az olcsó bérért is elég munkát nem lelő tömegek osztályrésze; irhatni „Párizsi rejtélyeket“ vagy „Világ-rejtélyeket“; irhatjátok egész polgárisodásunk rejtélyeit, a

tőke és a munkás kéz, a hatalom és elhagyatás közti óriás párvonalnak rajzáig. Vagy ha büszke elmétek még e feladatokkal nem elégednék meg; akkor visszavonulhatna a történelembe, megragadhatná a kort, melyben az ó világ az új eszmékkel, a paganismus a keresztyénséggel küzdött, s a legmagasabb két ellentétet, a világtörténelem legérdekesebb jeleneteit, vehetné egy regényvakmerész feladatául.

És már ekkor ugyan mi hasznát lehetne venni a mese szoros egységének? Ugyan mennyit olvashatna magába a nagy conceptióból? És nem annyi maradna-e földolgozatlanul, a mennyi kívül hagyná a regényen épen azt, a miért a regény készült?

Szóval: miután korunkban a regény tárgyai többnyire felül vagy kívül állanak a dráma-tárgyakon, önkényt foly, hogy a szinmű szabályainak leglényegesebb részei az anyagi természetnél fogva a regényre igen ritkán és csak nagy óvatossággal alkalmazhatók.

Mert a regényíró választott tárgya szerint, gyakran csak egyes bogok által köti össze meséjének különböző ágait, s legfelebb a kifejlődésnél hozza egymással szorosabb kapcsolatba. Ő néha kénytelen azzal megelégedni, hogy egy uralkodó egyéniség vagy esemény körül gyűjtheti, mint kevéssé összefüggő tömbeket, a mellék-cselekvényeket és mellék-személyzetet. Sőt olykor a mű alá vett anyagért, azt is kénytelen elfogadni, hogy a fő-történet mellett egy második párhuzamban folyjon

tovább, a fejlődés alatt mindig emelkedjék fontosságban, végre versenyezzen a hatás felett s két felé, vagy több darabokra hasítsa a művet, melyet aztán jobbára csak az alapeszme egysége tart együtt.

De ha a regényíró — az anyagért — a drámai egység természetével ellenkező ily szabadságot vehet magának; akkor tőle e szabadság szükséges corollariumait sem tagadhatjuk meg, bármily ellenkezésben álljanak azok egyenként a szinmű szervezetének törvényeivel.

Különösen pedig a regényben az alapeszme episodokat tehet szükségessé, melyeknek nincs semmi hasonlatosságuk azzal, mit a drámában expositiónak nevezünk, vagy azzal, mi az újabb szinművekben előjátékként fordul elő s melyek se mint előzmények, se, mint későbbi fejlemények, a regény valóságos meséjével kapcsolatban nem állanak.

Továbbá a drámában a cselekvénynek minden jelenettel egyenesen kell a megoldás felé haladni, még akkor is, midőn új bonyolítások állanak elő; de a regényben az író, ha szükségesnek látja, megnyugszik, kényelmesen körütekint, félbeszakítja a megkezdett fonalat, mást vesz kezébe, régibb vagy egyidejű történetekre tér át, s midőn azokat is bizonyos pontig vitte, egy harmadik eseményre ragadhatja figyelmünket, s csak azután von vissza minket ismét az első cselekvény szinterére, ott szővén tovább elbeszélését, hol félbe hagyta; vagy

pedig a cselekedtetés helyett egy rövid expositióval lép elő, és értésünkre adja: hogy miket képzeljünk hallgatása óta megtörténteknek.

A drámában az érdek a szembetett szenvedélyeknek küzdéséből támad. Az egyén, ki körül öszpontosittatik részvétünk, jeles, vonzó, nagyszerű vagy megdöbbenő tulajdonaival viv az ellenkező hatások ellen, melyek a mű természete szerint, most kísértés, bűn, ármány, gyengeség, szédítés, kéj és csáb alakjában jelennek meg, majd a viszonyok kényszerűségéből, a conventionalis nézetek súlyából, a megcsontosodott előítéletekből, a korszellemből, a hagyományos erkölcsök és szokások bűverejéből, a társadalmi rend hierarchiájából, kegyeletekből, vallásos eszmékből, állami kötelességekből állanak. S midőn az egyén, kit részvétünk — mint az éltető lég a földet — átfogott és mindig körülövezve tart, meghajlik egy bűn, egy csáb előtt a nélkül, hogy eltörpülne, vagy keztyűt dobott a jogos viszonyok, a társadalmi és világrend ellenébe — s e két botlás valamelyike által a nemezist földidézvén, megbukik: mi könyezni fogunk sorsán, de egyszersmind érezzük, hogy a költői igazságtétel — a művészeti világ gondviselése — nem hagy hátra kedélyünkben semmi ingerlő dissonantiát. Megnyugszunk a tévedés, bűn vagy vakmerőség lakoltatásán. Ez a drámai érdek legtermészetesebb neme. Megengedem, hogy van még más két eszközlése a drámai érdeknek; de mindkettő sokkal kétségesebb becsű, s csak nagy óvatossággal

használható. Egyik az, midőn egy szörnyet teszünk hőssé, kit a szenvedők és üldözöttek, diadalának mámorában, a becsszomj vagy kéjvágy tetőpontján, az elért vagy rögtön meghiusult cél perczében buktatnak meg. Ilyen a drámába vitt Nerók és Caligulák katasztrófja. Azonban a szinműirő e tárgyaknál igen hamar bukhatik, mert a feltétlenül gonosz csak iszonyt, a feltétlenül aljas csak undort, az ok nélkül szenvedő ártatlanok sorsa csak bőszerű ingerültséget költ bennünk, és a katasztrófnál könnyen történhetik, hogy nem a költői igazságtételt érezzük, hanem csak azt a csömört, melyet egy ronda rovarnak eltapodása okoz; vagy azon épen nem költői ujongást, mely egy dühös bikának leveretésekor tör ki keblünkből. S mi köze lehet ez érzésekhez az aesthetikának? A másik szintén nehéz, bár az előbbinél könnyebben kezelhető eszközölője a drámai érdeknek, midőn egy szörnyeteg, vagy nyomorult egyén, kit különben gyűlöletünk vagy megvetésünk kísérne, valami emberi érzés, valami mozgásba hozott szenvedély által, tisztulni, javulni, emelkedni kezd; de mikor már részvétünkre igényt tart, föltámad a mult a megteremtett bonyodalomakkal együtt, föltámad a nemezis és megsemmisíti őt. A szörnyetegek purificatióját drámai érdeküvé tudta tenni Hugó Victor Borgia Lucretiájában; a renyhe, a gyáva Sardanapalt pedig — e mintaképét a nyomorultaknak — Byron lord lángesze a katasztróf által majdnem drámailag érdekessé tudta varázsolni.

Elmondám mind a három nemét a drámai érdekeknek.

Mindenikre okvetlenül szükséges — az általam lerajzolt lélektani skálán kívül — hogy a főjellem cselekvő legyen *) s hogy a katasztrófban jellemző, erős és valami tényben mutatkozó költői igazságszolgáltatást lássunk.

Ellenben a regény érdekessége, az általa használt anyag természete szerint, néha a szembetett szenvedélyek küzdésit főelemként nem is követeli, s ez által a drámai érdek kellékeinek nagyobb része alól feloldatik.

Továbbá a regény hősei lehetnek passiv egyéniségek is, kik benyomásokat fogadnak el, a nélkül, hogy azt tetté alakítsák, s kik a véletlen vagy az események hullámai által, mint a könnyű sajka vettetnek a tenger közepére vagy a révpartra.

Végre a regényben nem okvetlen szükség, hogy a katasztróf jellemző, erős és tényben mutatkozó legyen; mert itt a költői igazságszolgáltatás bágyadtabb, halványabb, kevésbé csattanó, vagy épen csak egy bölcselmi észleletben nyugvó nemeivel is céljt lehet érni. A regényben könnyen motíváltathatik egy kedélyállapot, melyben látható tények nélkül is nemesis rejlik. Így, például a gazdagságra törekvő, mig dús lesz, elveszti a kéjérzést, a vétkes, ki bűn által nyerte nőjét, nem tud többé

*) Byron Sardanapalja a passivitás miatt nem tudott drámai alakká válni a végső jelenet nagyszerűsége mellett is.

mosolygani, szeretni, álmodni; a ledér, ki föláldozta könnyelműségének az őt imádó némbert, végre a kicsapongás miatt blasirozottá válik, a becsszomjas, ki az alacsony sorsu mátkának visszaküldi a jegygyűrűt, a fényes viszonyoknak, melyekbe lép, csak terhét érzi. Ezek, s a többi körülményeknél is, az ezekhez hasonló érvü katasztrófok elégségesek a regényíró számára; mert ő a földolgozás ezer meg ezer módjai által, belőlök a költői igazságtételt az olvasónak, tanulságra és megnyugtatósul átadhatja.

Nem vonom tovább a párhuzamot.

Mert ennyiből is már gyanítható, hogy egy jó regénynek minden lényeges tulajdonai, bármily hatásuak a maguk helyén, a drámába átvitelve hibá-sokká változhatnak.

Általában a regények nagyobb részének semmi hasonlatossága nincs a drámához.

Sőt még az is megtörténhetik, hogy a mely regénynek tisztán drámai szerkezete van, e tulajdon daczára sem vitethetnék színpadra, a jellemek lélektani fejlesztésének és a tények indokolásának a dráma számára el nem sajátítható modora miatt.

De erről a következő szakaszban:

III.

Már láttuk, hogy a regénynek — azon alakban, mint most divatos — mily csekély köze van a dráma törvényeihez.

Csak egy szempont felvilágosítása van még hátra.

De e szempont talán a legsajátságosabb különbséget állítja elő, s úgy hiszem, hogy valamint eddig nem volt kiderítve, szintugy az én vizsgálódásaim után is fog körüle valami homály maradni.

Azonban a feladat nehéz volta nem tartóztat-hat vissza a megkísértéstől.

A kérdéses szempont következő:

A regényben a jellemelek még szigorúbban lehetnek indokolva és még legigézőbb varázsszal ragadhatják magukkal az olvasót, mint a drámában; de másfelől, ha a regény szigoruan indokolt és rendkívül érdekes jellemeit a drámába átviszszük, azok igen gyakran indokolatlanná és érdekesség nélkülivé fognak válni: mig ellenben e tétel megforditva sokkal kevésbbé igaz; mert a dráma valódi és hatásos jellemei, ha a regénybe átvétetnek, egy ügyesen alkalmazó kéz apró módosításai mellett biztositva vannak, hogy indokoltságukat és érdekességöket nem veszitik el, s hogy belőlök ugyanazon cselekvények folyhatnak ki, melyek a dráma szövegében előkerültek.

Miért van ez így?

Vizsgáljuk.

De mielőtt vizsgálónók, tartsunk szemeink előtt egy költői hasonlítást, mely — minthogy a közmondás szerint: minden hasonlat sántit — talán egy keveset biczenteni fog, azonban e hibája mellett is jobb kalauzunk leend, s gyorsabban visz a cél felé, mint a száraz okoskodások.

Egy utas, a nagy, de mivel róναςágon, mely ki van szárítva, beültetve és megnépesítve, gyakran lép oly utvonaltra, mely egyenesnek látszik, s nem szegetik meg semmi földtéri akadály által, mi miatt az iránynak észrevehetőleg kellessék görbülni, meghajlani, vagy épen ellenkezőre változni. S vándorunk, ha figyelmes nem volna, a látszattól csalatra könnyen elhihetné, hogy nyilegyenesen megy a végső állomáshoz, hová elérkezni, hol utját befejezni törekszik. S mégis midőn visszatekint, a hátrahagyott helység tornyát, a ponttól, melyhez jutott, most jobbra majd balra fedezi fel; aztán néha a tornyon kívül még a házak födelei is kimerülnek, s viszont néha a torony elenyésszik, vagy csak ércskeresztje csillog a láthatár alsó vonalán. Semmi kétség tehát, hogy a sima egyenes út, észrevehetlenül görbült, emelkedett, süllyedt, s midőn vándorunk az utolsó állomáshoz ér, kivált ha egy tájékozó földabrosz van kezében, olykor még arról is meggyőződik, hogy dicsért utvonala tulajdonkép nagyobb görbületet irt le, mint sok olyan út, mely a közbe tolult akadályok által feltartóztatva, egy-párszor igen élesen változtatta irányát.

A valódi életben, a mi hétköznapi viszonyaink közt, ez egyenesnek rémlő, bár folyvást változó utvonálhoz hasonlít az emberek óriás többségének jelleme. Szorosan véve, senki sem marad multjához következetes; senki tetteire vagy mulasztásaira nézve a régi motívumokkal nem elégszik meg, s helyettök többeket, kevesebbeket vagy másokat ki-

ván lelkiismeretének vagy világnézeteinek kielégítésére. A jellem e változása igen gyakran hallgatag, észrevétlen, csattanás nélküli, s nem ered oly cselekedeteinkből, melyek következményeiknél fogva magokkal ragadnak, vagy az addigitól ellenkező irányok felé löknek. Nem saját tetteink kényszerei miatt távoznak multunktól, kedély-világunk-, gondolkodásunk- és akaratunkra nézve. Oh nem! Másokká csak azért leszünk, mert láttunk, mert tapasztaltunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok haladása és az apró élmények által veszt vagy nyer, és izleteinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt a körrel együtt, melybe lépünk, egész lényünkbe lassanként idegen sajátságok mennek át, hogy a jellem organikus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék.

Az ily átalakulás, melynek minden magyarázata csak a lefolyt időből áll, épen nem a könnyelműség bélyege, nem a változékonyság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processusa, mint egy fa organikus életében a növés, vastagodás, érődülés, kérgesedés, s utóbb a torhulás, taplósodás, rothadás.

És a regényíró — ki a művészetet legközelebb hozhatja a valódi élethez — ha regénye évek alatt foly le, akkor minden jellemeinél visszatükrözteti eme természetes fejlődést is, mely ujjal mutatható indokokra nem támaszkodik, sőt a cselekvényeket is, melyek a jellem nagy hajlításait eszközlik, mindig ezen mediumon fogja átszűrni. Ebből

aztán önként következik, hogy a drámában, mely mindent cselekvényekre épít és mindent cselekvényekből indokol, az ily regény átvitt jellemei vagy hiányosakká válnak, vagy idegen részekkel toldatnak ki.

Továbbá a drámában — mint már fennebb kimutattam — a szoros egység miatt egymásután foly le a fejlődés, a regényben pedig gyakran csak egymás mellett. Ebből viszont az ered: hogy a regény jellemeinek indokai sokszor oly körülményekben fekszenek, melyek a drámai egységet szétbontanák, vagy a drámai cselekvény folytonosságát megszüntetnék.

De ne mulassunk többet e szempontoknál, s térjünk a legfontosabbra.

A drámairó a jellemeket csak nagyobb körvonalakban állítja elő. A hézagot a szobában az olvasó képzelődése tölti ki, a színpadon pedig a színész ügyessége. A legjobb színműveknél is az előadó művészetnek némi teremtési, némi újraalakítási szerep van fönhagyva. A színész az író jellemeit reproducálja ugyan, de egyszersmind felvilágosítja, kiárnyalja, sőt néha marquirozza és valamennyire utánpótolja, kiegészíti. Gyakran a színész egyetlen hangja, egyetlen mozdulata teszi jóvá azt a kis hiányt, mely az által támadt, mert az író a jellemrajzban egy kissé tág köröket hagyott, melyeket a közönség képzelődése áthidalni nem tud, vagy a melyek talán nem is mutatnak elég mély és elég hű lélektani fölfogásra. Átalában a lángeszű

drámairó sem lehet ment bizonyos töredékességtől a jellemzésben, mit én itt csak megjegyzés- s nem hibáztatásként hozok fel.

Ellenben a regényiró többnyire egészen más uton jár, egészen más kezelésre van szorítva, és egészen más megrovások alá jöhet.

Őt a politikai és társadalmi irányeszmék, őt a korrajzok, őt a különböző társadalmi viszonyoknak és állapotoknak élethű s művészi visszatükrözései az anyag fejlesztésében körülményességre kényszerítik, és e körülményesség a jellem mozzanatainak kísérésénél is a detail-okhoz vezeti át.

Aztán, a ki valaha a lélek természete körül búvárkodott, ki a feldolgozandó anyagért valaha kénytelen volt az indulatok és szenvedélyek részleteit vizsgálni, s az apró árnyalatokat megkülönböztetvén, művészileg visszaadni; a ki ugyan azon érzésnek a csekély külhatások általi ezer módosulásait látja, maga körül zsibongani hallja, s teremtő szellemével mások által is látható, felismerhető alakokba tudja varázsolni: az oly regényiró, midőn a szoros egység törvényei szerint készült munkát állit is elő, nem örömet száll többé le a jellemelek vázolásához, nem hajlandó finom részletek helyett nagy vonalú festvényeket adni, s inkább szereti a szenvedélyek általános tipikus formái helyett, azok rejtettebb sajátságait, lassu növekedéseit, egyéni megtöréseit, szétágazásait, összegyülését, s ugy aztán egy katasztrófa átömlését rajzolni.

Igy pedig természetes, hogy a regény jellemeinek módosulásai egy csoport apró detailtól, s oly finom, s oly kicsiny viszonyoktól tétetnek függővé, melyeket a dráma szűk terjedelménél fogva elő nem adhat; de a melyek sem át nem ugorhatók, sem egy ténybe, egy köpczös motivumba öszsze nem vonhatók, a nélkül, hogy a jellem alapjai egészen meg ne változzanak, a compositió meg ne hamisittassék, és a regényíró lélektani fölfogása pellegérré ne tétessék.

Ha a jó regényt detailjaiból kiveszed, kivetted éltető, elevenítő légeből.

S midőn részleteit általánosítád, ez által kipárologtattad a műből az idő zamatját, az egyén sajátságait, a kor színét, a művészeti tökélyt, a viszonyok pontos rajzát, a valódiságot, az igazságot, a hűséget, és elhomályosítád az élet sugarainak megtöréseit, visszatükrözéseit, s azt a bűvös világitást, melyet a létező világ vetett a költőire.

IV.

Azokról, kik szépirodalmi elméleteket olvasnak, sokkal több miveltséget és felfogást kell felfennünk, hogysem szükségesnek vélhessük, midőn elmondott eszméinkből következtetéseket akarunk vonni, még előbb recapitulatiókra térni vissza.

Egyenesen említjük tehát, hogy korunk regényei az alapeszmék megválasztásától kezdve a

szervezés törvényeig és a jellemek megválasztásától kezdve a jellemfestés s az indokolás részletéig, többnyire a drámáktól mindenben különbözők lévén, ennél fogva semmi csoda, ha úgy találjuk, hogy a híres színművek írói rendszerint nem azok, kik híres regényeket irnak.

Főként pedig a ki a regényekben szerzett előbb magának nagy nevet, s csak azután kezd Thalia babérjaiért versenyezni, igen hihetőleg, mérséksége által dicsőségének és a drámairodalomnak kevés szolgálatot teend.

Mert arra sok öntagadás, sok lemondás, sok fékezése a szellemnek a hideg kritika által, és sok tárgyilagosság kell, mely a megszokások bilincseit könnyen le tudja rázni s az ellenkező művészeti formákba játszva besimuljon, arra az alakító tehetőség erős fegyelmezése szükséges: hogy oly író, a ki mindig széles conceptiókat választott, s azok keresztülvitelére korlátlan jogokat használt; a ki nem drámai érdekű jellemek és szöveg nélkül óriás hatást idézett elő; a ki művei szervezésében az egység szigoru törvényeit nem tartotta szem előtt; a ki körülményességhez szokott; a ki a külviszonyokat és érzéseinket ugyszólván mikroskoppal vizsgálta; a ki a detailok által festett és indokolt, s ki a cselekvény fejlesztésében a külső, az idegen hatásoknak gyakran tért engedett: szóval arra ritka lélekerő és műértés kell, hogy egy ünnevelt regényíró, ha a színművészet terére lép át, minden irányban alá tudja vetni magát ama szoros és tiszta formáknak,

melyek nélkül a színművek útján senki hervadhatatlan koszorút nem tűzött halántékaira, vagy legalább nem a színpad segítségével.

Ezért láttunk Bulwertől, Sandtól, Balsactól és Sue Jenőtől kezdve annyi szerencsétlen debütirózást a drámában, sőt még oly regényírók is kevés sikert arattak, kik a szépirodalmi elméletekben jártasok voltak, s kik a leküzdendő nehézségeket érezvén, többnyire szerény, és a dráma rámai közé beférhető anyagot választottak; de óvatosságuk daczára sem bírtak multjoknak megszokásaiból egy sokkal formakedvelőbb, sokkal szigoruabb törvényű művészi világ rendtartásához simulni.

Sorsuk azon Croesusokéhoz hasonlított, kik temérdek kincseikkel a nagyszerű háztartást tudták elegantiával párosítani, s a könnyelmű gondatlanságot nemes izléssel; de akkor már többé ki nem tüntethették magukat, midőn kevesebb eszközökkel és több számítással kellett volna egy szerény igényű de összhangzó háztartást, kényelemmel, diszszel, széparányusággal, költőiséggel és különösen sok takarékoszággal vezetni.

Szerencsésebb lehet az író a megfordított esetben, midőn t. i. előbb híres drámákkal ragadta el a közönséget, s azután kezd regényeket készíteni; minthogy könnyebb a szűk formákból a tágabbakba menni át.

Azonban az ily író is szintén nehéz akadályokkal fog küzdeni.

Mert ugy hozzászokott a forma szépségéhez, a drámai indokolásokhoz, és különösen a jellemfestésben, a detail-okra oly nehezen szánja el magát, hogy ritkán választhat tág conceptiókat, ritkán fogja azon eszközöket igénybe venni, melyek egy modern regényt gyakran valóságos eseménynyé tesznek, s bár művének szépségei bámultatni fognak, a sokaságnál nagyszerű hatást nem idézendnek elő.

Még a drámairók közül a regény terén aránylag legszerencsésebbek az ugynevezett romantikai iskola egyénei, kik szellemök szabálytalansága által elég zavart idéztek elő a szinpadon, s kik lángeszök ellenére is, sok haszon mellett, még több kárt tettek a dramaturgiában. Reformjaik, melyekkel a szinpadot elárasztották, gyakran olyak, mik a regény elemeiből kölcsönöztettek át, vagy legalább a regényben — hol a szűk forma Procrustes-ágya által nem szorittatnak össze — tartós hatást idézhetnének elő.

Azonban magok a romantikus drámairók is, bár e részben a többiek felett előnyök van, ha a regényre tértek át, a nagy conceptióju művekre, s kivált a politikai és társadalmi irányuakra nézve, az első rangu tekintélyek sorába ritkán emelkedhettek.

Áttérek a második következtetésre, melyet eddigi fejtegetéseimből kivonni akartam.

Miután némely regény óriás hatást gyakorolt a kedélyekre és képzelődésre; miután főleg az irányregények által támasztott lelkesedés Európa

mivelt és félmiveltségü országaiban folytonos emelkedésben volt; miután a regényeknek, kivált a februári forradalmat megelőzőtt időben, gyakran nagy politikai sulyok volt, és az eszmék fejlődésére, a kedélyek felhangolására, s az események előkészítésére szembetűnő befolyást gyakoroltak: igen természetes volt, hogy a bevételre számító szinigazgatók, és a tiszteletdíj után esengő közpíszterüség, sőt néha maga a telhetetlen becsszomju regényíró is, kit a dicsőség mámore tulragadott, mohón vonszolták a világtapsban részesült regény tárgyát a szinpadra, hogy ott is szerezzen új tapsokat, koszorúkat és pénzt.

Megjelenésök után néhány héttel tehát a híres regényekből rossz drámák lettek.

Legalább én nem ismerem modern regényt, mely, mint szinmű, csak oly becses is volna, mint a Coreggio vagy Rafael olajfestményeinek könyomat vagy fametszet általi másolata.

Mert még a fametszvényekben is megmaradhatnak az eredeti mű arányai, a tömbek részeinek viszonya, az alakok plastikája, és az arcvonalok kifejezései. A bűbáj nagy részét elvesztettük ugyan; de még az árny- és szin vegyülésére, még az ecset hordozására nézve is — ha műértők vagyunk — az eredeti felett magából a fanyomatból ítéletet hozhatunk.

Köszönettel tartozunk tehát műárusainknak, ha nekünk olcsó pénzért ily másolatokkal kedveskednek.

De a színházigazgató urak számára semmi elismeréssel sem adózhatunk azon gyanús buzgóságért, melylyel a regényeket a szinpadra czepeklik.

Mert a dramatizált modern regény soha oly jó sem lehet, mint a litographirozott olajfestvény.

Miért?

Mert épen azt kell a műből elvetnie, mit mindennemű másolat meg szokott tartani, s mit a rajzban az eredeti arányainak, a tömbek viszonyának, az alakok plastikájának, az arcvonalok kifejezéseinek, az árny és szín vegyületének nevezünk. S mi marad ekkor? — Semmi egyéb nyomoruságnál, ájultságnál, tehetetlenségnél.

Hiszen láttuk már: hogy a regény, mint most kezeltek, az egység kérdésétől a szervezet részletéig, az indokolástól kezdve a jellemek rajzáig, a cselekvények megindításától és az alapeszmétől fogva a költői igazságszolgáltatás módjaiig, lényegesen különbözik a drámától. Mi jogos igénye lehet tehát a szinpadnak a regény lemásolására?

De ti mondjátok: hogy a drámairó, ha tapintatos, nem másolja le, hanem szabadon, önállólag dolgozza fel a regényt.

Szép szabadság, szép önállóság!

Ne feledjétek, hogy a drámairó épen azért, mert a tapsvihar által ösztönöztetve modern regény átgyártásához fogott, száz esetből kilenczvenkilencszer nem drámai érdekű alapeszmével és anyaggal vállalta el a küzdést. És aztán a regény szervezetének, jellemeinek sajátsága, szépsége, varázsa

által, az Armida-kecsek, a Circei-bűvölet kaczerkodó, vonzó, részegítő hatalma miatt, perczről perczre, lépésről lépésre kényszerítettetni fog a dráma formáit kinezni, feszíteni, szétpattintani, a szinpad törvényeit megszegni, a széparányuságot — mint az egyszerű erkölcsöt a felingerült kéjencz — eltúrhetlennek találni, az erős indokolások helyébe ragyogó valószínűtlenségeket szőni, és végre a legüggyetlenebbül hűtelennek lenni saját geniusa iránt is.

Anekdotákból, kicsiny novellácskákból, sőt dajkamesékből is sok szép dráma készült már; de a modern regényekből későn fogunk maradandó becsüeket látni.

Azonban kétségtelen, hogy a szinpadra hurczolt regények, bármily gyarlón ütöttek is ki, két nem könnyen megszüntethető eredményt idéztek elő.

Egyik az, hogy a rossz példa erejénél fogva befolytak a drámai izlés megrontására.

Másik pedig az, hogy az írókat, kik a mai világban a dicsőség mellett még a pénzügyi előnyökre is ügyelnek, rászoktatták egy compositoról két bőrt húzni le, s ugyanazon mesét mint regényt és mint drámát megfizettetni.

Miután ezen utóbbi divat ellen nálunk sem lehet siker reményével küzdeni — mert a hol pénzünk forog fen, nehezen capacitáltatjuk magunkat — legalább e két uton járó írónknak ajánlanám, hogy ily célra drámai érdekű és szoros drámai egységű mesét válaszszanak maguknak. Aztán tárgyukat előbb dolgozzák ki szinművé, s a szinműi

kidolgozásból készítsék el a regényt, s nem megfordítva.

Mert a szinműi szervezetet könnyű a regényben szélesebbé és szabadabbá tenni. Továbbá a szinpadon már teljesen indokolt jellemek indokoltak maradnak a regényben is; míg ellenkezőleg — mint fennebb kimutattam — a regény jellemei a dráma számára össze nem vonható részletekben nyerik legkétségtelenebb erejüket és sajátságukat.

ARANY „TOLDI“-JA.

I.

Ki volt Toldi Miklós, mikor élt, és mit tett?

Gyakran gondolkoztam ezen én magamban,
Keveset olvasok róla krónikákban.

Mondhatnám Ilosvai szerint.

Minden esetre felötlő, hogy történet-íróink e
névről mélyen hallgatnak.

Sőt, úgy látszik, hogy még a XVI. század
közepén is már igen kevés ének s költői elbeszélés
keringett Toldiról, s a fönmaradtakban is csak egy
része volt a nép ajkain élő hős tetteinek közölve.

Legalább ide czéloz Ilosvai, midőn mondja:

Mostan emlékezem az elmúlt időkről,
Az elmúlt időkbén jó Toldi Miklósról,
Ő nagy erejéről, jó vitézségéről,
Csoda, hogy mindeddig sem emlékeztünk erről.

S midőn panaszolja:

„Az énekszerzők is feledkeztek dolgokban.“

Irodalmunk történeteinek legkitünőbb bűvára, Toldy Ferencz, Toldi Miklós létezését is kétségbe vonja.

Idézem, hogy kiindulási pontul használhassam, az ő egyetemi előadásaiából a következő sorokat:

„A Toldi Miklós mondája sokkal bensőbben van a magyar népköltéssel összekötve, és sokkal jelentesebb, hogysen pusztá megérintésével beérjük. Toldi Miklós korát illetőleg, Ilosvai szerint, ki e mondát a XVI. században dolgozta ki, Toldi Miklós Róbert Károly és Lajos királyok alatt élt volna; Ráday Pál idejében, ki 1677-ben született, s a Toldi-mondát fészkeben, Nógrádban, ismerte, a hős már Mátyás király korába volt áttéve, s ennek hősei közé igtatva; így ismerte Dugonics is a múlt században. A historia az érdekes alakról mélyen hallgat. Én abban egy, a magyar őskorból, vagy épen eleink mythoszából fennmaradt töredéket vélek fölismerni, melyben az a Toldi, kire utóbb a „Miklós“ keresztyén név tapadt, a testi erő és ügyesség, a bátorság és szivbeli derékség képviselője volt, körülbelől mint a helleneknél (Herakles), phoenicziaiaknál, indeknél stb. is tiszteltettek ily magánéleti hősök, kikkel jellemben a mi Toldink meglepőleg egyezik. — E monda aztán a nép emlékezetében századról századra hol csonkult, hol bővült, sőt a változott hitnézettel maga is átalakult, s hová tovább újabb s újabb korba tétetett.“

Megvallom, nem szeretek Toldy Ferenczcel irodalmi történeteinkre vonatkozó kérdésekben meg-

hasonlani; mert ekkor mindig valószínűbb, hogy én tévedtem.

De még sem hallgathatok el néhány igénytelen észrevételt.

Érjenek, mennyit érhetnek.

Toldy Ferenczet azon elméletre, hogy a Toldi-monda a magyar őskorból vagy épen eleink mythoszából szállott volna reánk, természetesen nem historiai nyomok vezették, mert itt adatokról szó sem lehet.

Őt e sajátságos nézetre, mint látszik, főleg következő ok csábítá: Toldy tudta, hogy mind a helleneknél, mint a phoenicziaiaknál, persáknál, indeknél, s több más népeknél a mythosza átment, s vallásos tisztelet tárgya volt egy-egy hős, ki rendkívüli testi ereje s csodálatos kalandjai által népet ragadott bámulatra s a későbbi nemzedékek képzelődését is hatalmasan izgatta. E hős a helleneknél Heraklesnek neveztetett, a persáknál Rustemnek, s más helyt más nevet hordott. De a monda-körnek, mely viselt dolgaikról a hitregékbe olvadt, meg volt némely közös jellemvonása, valamint azon egyéni tulajdonoknak is, melyekkel a különböző népek Heraklesei fel valának ruházva.

Ebből aztán némi hihetőséggel lehetett gyánítani, hogy egyfelől a monda-kör közös forrásból támadt s ment át néptől néphez: másfelől az, ki nek nevéhez kapcsoltatott, mindenütt csak symbolikus, nem pedig létező egyén volt, vagy ha létezett is, nevén kívül majd mindent, tetteket és jel-

lemet, egymástól távollakó népeknek költői s valóságos emelkedettségétől nyert ingyen ajándékul.

Toldy Ferencz az ily symbolikus hősökkel, az ily Heraklesekkel kezdé összemérni a mi jó Toldi Miklósunkat, s közte és amazok közt hasonlatosságot fedezvén föl, letörlé róla a keresztyén Miklós nevet, s átköltözteté őt a pogány magyar korba, mit csupa következetességből is tennie kellett, ha a Toldi-mondakör a görög, vagyis inkább, az eredetileg ázsiai monda-körhöz lényegesen hasonlítani.

De épen itt van a bökkenő.

Én először azt sem igen hiszem, hogy az indektől a görögökig ama különböző nevű Herakleseknek, kik mythologiai alakokká váltak, monda-körei oly meglepően egyeznének, hogy közforrásból való származásuk kétségtelen legyen.

Azonban hagyjuk ezt vitatás nélkül.

Mert a főkérdés ez: van-e a Toldi-mondakörben csak annyi közös családvonás is, a mennyit a hitregei Heraklesekében találunk?

Lássuk!

Amazoknál már a születésnél, vagy a bölcsőnél kezdődik a rendkívüli, a csodás, mintegy előjelül a fénynek és dicsőségnek, mely életüket körül sugározza. Rustemet a griffmadár növelte föllegig érő szirten; Herakles még a bölcsőben fojtott meg kigyókat.

És Toldi Miklós?

Erős vastag gyermek Toldi kicsiny korában. —

verseli róla Ilosvai, mit öröme est elhiszünk, de csak akkor bámulnánk, ha az egészséges gyerekek általában nem volnának köpczösek.

A Herakles-mondakör hőse mindenütt groteszk alaku csodalényektől, melyek emberi és állati vegyületből voltak szerkesztve, vagy pedig ugynevezett szörnyetegektől, melyeknek hellén földön iszonyu agyarok s torkuk volt, de a melegebb légü Ázsiában már tüzet is okádtak — menté meg az országot, s ez által emelkedett, hogy érthetőség végett anachronismust használjak, történelmi magaságra.

Továbbá az ilynemű hős mondakörében a barang játszik főszerepet. A hellen Herakles a világ végéig ment, s utjának párkányát a „ne-tovább“ oszlop jelölé. Az ázsiai vagy afrikai Heraklesek is hasonló vándorlásokkal tüntették ki magokat, s mindenütt, hol megfordultak, mozgás támadt, változások történtek. A barang pedig azért volt szükséges, mert a mondakör hőset, miután az már helyi nevezetességü volt, világtörténeti egyénné avatta.

S ugyan van-e a Toldi-mondakörben e közös családvonásból valami?

Az egész Toldi-monda acrobatai próbatétek férczeletéből áll. Végre a heraklesi hitregék még a testi erő nyilvánításaira nézve is oly közös jellemmel vannak felruházva, mely egyedül a Toldi-mondában hiányzik.

Azok hőse t. i. erotikus irányban is bámulatra ragadja a világot, s míg a hellen Herakles durva kicsapongásaival szaporitá csodatéteit, a spirituálisabb szellemű India és Persia Heraklesei fiaikból és unokáikból nagy dandárokat alkottak, szétverni különböző hirneves királyok táborát.

Lehet, tévedek; de úgy hiszem, hogy alig van a középkornak egyetlen lovagregénye is, melynek hőse a herakleszi monda-körhöz s a hitregei tulajdonítványokhoz közelebb nem állana, mint épen Toldi.

S az is különös, hogy Toldy Ferenczet Toldi Miklós jellemében a következő tulajdonok lepték meg: az erő, bátorság, ügyesség és szivbeli derékség. Ezekért hiszi őt Herakleshez hasonlónak, s ennél fogva jelképes — symbolikus — egyénnek.

Nem elegendem Herakles tulajdonainak vizsgálatába, de Toldi Miklós ügyességére nézve egyetlen monda sem létezik. Sőt a róla keringő adomák szinezete reám azon benyomást teszi, hogy őt a nép inkább nehézkés, mint fürge vagy leleményes egyéniségnek képzelte. Mi pedig szivbeli derékségét illeti, ha a nemeslelkűség s a legyőzöttek iránti irgalom teszi ez erény fő részét, akkor a Toldi-mondakör, mint később ki fogom mutatni, e részben nem sok adatot nyújthatott Toldy Ferencznek.

Miután tehát nincs okunk itt ázsiai hitregetőredékeket s Árpád táltosai által megénekelte symbolikus hőst keresni, fönmarad a másik kérdés: hogy vajon egyetértsek-e Toldy Ferenczcel, ki

legalább annyit akar velünk elhíttetni, hogy a szóban forgó mondakör valószínűleg Nagy Lajos koránál régibb eredetű, s az előbbi századokból vándorolt kezdetben Nagy Lajos, utóbb Mátyás udvarába?

Őszintén bevallom, hogy arról: vajon a két király közül melyiknek idejében keletkezett a Toldimonda, semmi határozott nézetem nincs.

De másfelől nem vélhetem, hogy létezését helyes tapintattal vissza lehessen vinni őskorunkba, vagy csak a XI. XII. századba is.

Hol talál az én tisztelt barátom a középidő e szakából reánk szállott verses krónikákat, költői elbeszéléseket s mondákat, melyekben az erejéről és vitézségéről bámult hős vallásos színezetű tettekkel ne fénylenék? Artus király asztalkörének és a sz. Graal szövetségének bajnokai kardjokat s láncsájokat keresztyéni czélokért is forgatták. Garin le Loherain és mások a medenczét keresék, melybe Krisztus vére s veritéke hullott; Perceval sok kaland után meglelte azt. És nem volt a viaskodó s öklelő monda-hősök közt senki, ki legalább egy elrablott apáczáat ne szabadított volna meg.

De ellenvetheti Toldy Ferencz, hogy az akkori magyarok gondolkodásmódjába, s így népmondáiba is, kevesebb vallásos színezet vegyült, mint a többi európai nemzetekébe.

Jól van.

Keressünk tehát más ismertető jeleket.

Kétségtelen, hogy a középidő e századainak mondaköreiben a kalandorok találkoztak egy-egy varázslóval, jóssal vagy boszorkánynyal, s ha fiatalok voltak, megszerette őket egy-egy kedves tündérnő, mint Argyrust Ilona, s Ogiert a hasonlíthatlan bűbáju Morgana. Mi pedig a kiválóan csak öklöző s buzogányforgató bajnokokat illeti, kik közé a jó Toldi Miklóst sorozzuk, ezek is bőven részesültek a csodákban. Óriásokkal gyűlt meg a bajok, sárkányokkal kelle megküzdeni, hisz a Báthori család ősei is ezt tették — s még szerencse volt, ha valahol bőszt rémre nem akadtak, melyen a kard sem fogott, hanem vagy csak ima vagy máguszi mondat, vagy talizmán.

Szóval: minden e koru mondakörben kellett phantastikus elemnek lenni.

S tudjuk, hogy most is a nép az oly mesét, mely „hol volt hol nem volt“-on, és „élt egyszer“-en kezdődik, s mely régi, igen régi eredetű, legtöbbször csodákon fonja át.

Miért történik hát, hogy mindezek ellenére a Toldi-mondakör oly kiémedt, oly józan, és semmi babonás, káprázolatos, phantastikus, természet fölötti téren nem mozog?

A sok forgatás és áttétel miatt lehámlott róla, a mi csak rajta ősszázadi volt: jegyezhetné meg valaki.

Ez olyforma felelet volna, mintha egy ritkaságtárban szomszédom így szólana: Ime itt én egy régi kést vélek fölismerni, melynek csak nyele és vasa uj.

Most már tovább haladva, még kettőt bátorodom állítani. Először: Toldi Miklós a helyett, hogy csak jelképes személy volt volna, oly határozott egyéniség, hogy másodsor: ép ennél fogva a tetteiről keringő mondakört a nép nem olvaszthatta egészen saját szellemébe, s költészetével nem alakíthatá át teljesen. Fönmaradtak némely jellemvonások Toldiból, melyeket a nép, úgy látzik emlékezetébe vésett, s eszményítés nélkül szállított hozzánk, s tulajdonittatnak neki oly tények, melyek annyira ellenkeznek a nép költői felfogásával, hogy historiai adatoknak tekinthetők.

Legyen szabad részletekbe ereszkednem.

Toldi pályája gyilkosságon kezdődik.

Említettik, hogy rá Györgynek, az idősb testvérnek:

nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.

Ezért a törvény kezébe volt esendő, s hogy büntetését kikerülje, mint Ilosvai verseli:

A réten és nádon Miklós bujdosik vala.

A felhozott gyilkolás magában még nem népietlen.

De a motivatio kihagyása már az. Mert a magyar fajt ismerő tudja, hogy az életben és a mondákban a népnél könnyen nyer kegyelmet, ki verekedés közt valakit föbe talált ütni, ha szintén az összekapás csupa hegykeségből történt is, s csak azon kérdést dönté el: hogy ki a legény a csárdában? Azonban, bár a magyar az erő feltüntetéséért

sokat hajlandó elnézni, iszonyodik a gyilkolás minden oly nemétől, mely a harag fellobbanásán kívül eső, mely számított, mely alattomos vagy anyagi érdekből eredt, s ép e könnyelműség és scrupulositás együtt okozza, hogy körülményesen szereti elbeszélni és akarja tudni az egész tény folyamatát.

A népköltészet bizonyosan leirta volna Toldi gyilkosságát, még pedig úgy, hogy az történetesnek üssön ki.

S midőn mint csakényt említi, látszik, hogy azt nem teremté, de életrajzi töredékként őrizte a feledéstől.

Aztán Toldi életének vázlata sem tisztán népköltészet.

Egy — mint gyanítható — középsorsu nemesnek nagyobbik fia, apród a király udvarában, s később levante, de a kisebbik, Miklós, béresek közt, a mezei munkában nő fel. Óriási testi ereje bámulatra ragadja a cselédeket, s a Nagyfalu mellett átutazó katonákat. De Miklós minden herculeskedése mellett — mint sok más kemény ficzkó — alkalmasint örökre a csép és kasza mellett maradt volna, ha gyilkossága földönfutóvá nem teszi. Így azonban néhány kaland után, melyek közül egy sem vonatkozik ereje kitüntetésén kívül másra, Budavarába téved, hol a király udvarában a szakácsokat ételért szolgálja, szennyes fazekakat mos, nagy kondérokban a Dunáról vizet hord, de egyszersemind, midőn a vitézek rudat hánynak, ő is a

konyhából oda ballag, s ezen erőgyakorlatban mindig legyőzi a többieket. Végre a király figyelmét magára vonja, s így kisül, hogy Miklós az akkori távollevő Toldi Györgynek atyafia, s gyilkosságért bujdosott el hazulról. Ekkor a király:

Toldi Györgynek ír, mint hű szolgájának,
Kegyelem meg volna öcsésének Miklósnak.

S inté a családot, hogy az erős fiut ne tartásák otthon, hanem adják katonának. Ugy is történt. Miklós csakhamar párbajban legyőz egy hires cseh bajnokot:

Király ezért ötet fejéhez választá,
És tizenkét lóra néki hópénzt adata.

Itt kezdődik fényesebb pályája.

Toldi tekintetre emelkedik, s késő vénségéig nagy párbajokat viv. Három éven kívül, melyeket Kassán töltött, mindig a király udvarában és kegyében van; de semmi oly vállalatra nincs alkalmazva, mely magasabb lelkitehetséget igényelne, s mely az eseményekre befolyyna.

Végre pedig meghal Nagyfaluban, mint kiszolgált athleta.

Ha e vázlatot vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy kezdetben a legnagyobb mértékben népies.

A kisebbik fiu mellőztetik, hátratétetik, gondoskodás nélkül nő fel; de daczára ezen igazságtalanságnak, övé a szerencse. Saját emberségén emelkedik magasra, megszegyeniti bátyját, dicsőséget arat, s irigylésre méltó.

Aztán hírének alapja az, mi kizárólag népies, a vitézség, még pedig főleg a testi erőn nyugvó.

Más véleményben vagyok Toldi későbbi pályájáról.

A népköltészet, ha semmi korlát közé nincs szorítva, ha szabad szárnyakon röpköd, hőstét, ki nek vitézségéről mondakört teremt, nem szereti egy helyhez kötni s mindig csak egyénnel állítani szembe. Mert az idegen világ és a nagy tömegek elleni harcz, az ismeretlen helyzetek, a csodálatos viszonyok, az egyénnek a sokadalommal küzdése, annyi ingerrel hat a nép gyermeteg phantaziájára, hogy hősmeséibe legkönnyebben ezen elemeket vegyíti.

S hogy Toldinál ilyest nem használt, elég jele, hogy közvetlen adatok által gátoltaték, melyek a mondák keletkezésekor még frissek s nem a homályos régiségből átszállongók voltak. Különben Toldi, azon idő szerint, melyben költeték, egyedül vert volna szét görög, tatár vagy török csapatokat, s bejárta volna az ellenség földjét, még pedig genialis földtani pontatlansággal, mely János vitéz kalandjait oly népies színezetűvé teszi.

De mellőzve ezeket, kétségtelen, hogy Toldi éleményei közül olyakat szemelhetünk ki, melyek népietlenségnek, s olyan jellemvonásokat, melyek tisztán egyediek.

Toldinak nincs hajlama a szerelémre, hozzá egy nő sem vonzódik. Már ennyi is a nép hős mondáiban szokatlan.

Hát még mit véljünk egyetlen galant kalandjáról, mely a feledéstől megőrizteték?

Idézem Ilosvait szóról szóra. Vitézünk bizonyos fiatal özvegyért gerjedez, de :

Vala okossága az tisztességes asszonynak,
Izenetét eluná az Toldi Miklósna,
Egy gazdag vacsorát készíté Toldinak,
Vigan akar vele mulatni, írá annak.

Majd minden házait asszony felczifrázá,
Az ablakokat kárpitokkal bevoná,
Az egyik ablakra mély kárpitot vona,
Azon szép orosz lány arannyal írva vala.

Vendég hogy érkezék csak egy kis apróddal,
Az asszony kínálja hizelkedő szóval;
Toldi csak ingében vetkezik azonnal,
Kezde ott ugrálni, nagy magamutatással.

Gyakorta hallottam, asszony néki mondja,
Náladnál ugrásban nincs jobb ez világba,
Az én szerelmémért amaz orosz lányra,
Kérlek ugordjál fel, az én kívánságomra.

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék,
Az asszony kedvéért egyet kettőt ugrék,
Fene orosz lányra hamar felugordék,
Buda piaczára Toldi ezen közben ugrék.

Csak nyaka nem szegék, igen boszankodék,
Toldi egy imegben ott künn pironkodék,
Buda városában éjjel ott bujdosék,
És egy lakatoshoz ő buvában belépék.

A népköltészet a fellengős mellett gyakran eltúri a komikumot, de a groteszket soha. Hősét néha furcsa helyzetekbe hozza ugyan; azonban

belőle bohóczot, kit okvetlenül lenevetni és kigynolni kelljen, nem csinál.

Ezen monda tehát megtörtént tényen épül.

Az egyéné s nem a költészeté.

Szintén egyéni jellemvonást látok a Duna-szigetén történt párbaj azon részletében is, midőn Toldi a legyőzött, térden esdeklő cseh vitézt, ki váltságul minden vagyonát neki igéri, kegyetlenül legyilkolja.

A nép, ha tömeggé vegyülve kegyetlen is szokott lenni, egyénekké feloszoltan érzéseivel a gyöngé és rimánkodó mellett van, s undorodik attól, ki védelmetlent öl meg.

A népköltészet pedig, ha szabadon mozoghat, hőseit rettenetesnek, de nagylelkűnek is festi.

S általában a költészet akármely körbe emelkedjék föl, vagy akármely térszinre szálljon alá, oly kevésbé istenitheti a nemtelen vitézt, mint az idétlen gyávát, s ha az arabbal meggyilkoltatja a térden kegyelemért esdőt, az a vérboszuért van, mely magában is fellengős motivummá fokoztathatik, tárgyilagosan pedig, mint például az arab világnézetbe áthelyezve, erényként is tünhetik föl.

Két nagy magyar költő írta le a duna-szigeti párbajt: Vörösmarty és Arany. De az első a cseh rimánkodást mellőzé; a második művészi tapintattal köté össze azt az előbb megkegyelmezett cseh orgyilkolási kísérletével.

Mindenik tudta vagy sejté, hogy, a mit megváltoztatott, nem költemény, hanem száraz tény

volt, oly feldolgozatlan anyag, mely a monda-körbe a sivár valóból tévedt.

Nem fonom tovább okoskodásaimat.

Mert a felhozott lélektani s népköltészeti észrevételekből is, mint hiszem, kiderül, hogy Toldy Ferencz legalább abban könnyen tévedhetett, hogy Toldi Miklós sohasem élt volna s hogy a róla keringő mondakör őskori töredéknek volna tekinthető.

Ellenkezőre mutat minden jel.

A költészet oly közvetlenül vette át az életből Toldi tetteit, hogy a fris emlékezés miatt szabadon nem alakíthatott. A képzelődést zsibbasztotta az ismert tények terhe.

Később a nép időnként szaporitá a Toldi-mondát a tettek nagyítása, vagy új tények által.

Elsőre példa a duna-szigeti párbajban a csolnak, melyet hősünk Ilosvai szerint a vizen elbocsátott, míg a szájhagyomány állítása után ítélve: egy lábigrással a szigettől a Duna partjáig lökött.

A másokra fölhozható, hogy Toldi az üdvözléskor úgy megszoritá versenytársa kezét, hogy a vaskeztyű összelapula s kihasadozott a szerencsétlen cseh embernek minden ujja. Erről Ilosvai mit sem tud.

Végre történetiróinknak Toldiról hallgatását alkalmasint megmagyarázza e vasgyurónak pusztán csak óriási erejére épült hire, melyet a hagyomány sem hozott kapcsolatba még a legkisebb hadjárat-tal sem.

Mária Terézia uralkodása alatt, Macskásy testőrtiszt szintén bámitó erejű volt. Lovat emelt föl; karjaira, mint az erdélyi néphagyomány beszéli, inggallérul két malomkövet öltött, s mégis történetiróink róla nem emlékeznek. De e hallgatásból én nem merném következtetni, hogy Macskásy symbolikus egyén volt s tettei a herakleszi mondakörrel rokoneredetűek.

Ismerem unokáit; azonban ha nem ismerném is, történetiróink némasága miatt még sem mondanám öt hitregei alaknak, kinek soha se csontja, se bőre nem volt.

Felszólaltam, mert nem szeretem, ha jeles kritikuskok a jellemzetes és kézzel tapintható mondalakokat eszményképekké akarják vékonyítani, hogy majd aztán a költők azokból jól, marquirozott egyének helyett, ködben lebegő lényeket teremtsenek.

Istennek hála! Arany bona fide hiszi, miként Toldi Miklós nem jellény, sőt azt is, hogy a kemény férfiú Nagy Lajos korában élt, s e hitnek sokat köszönhetünk.

S most áttérek e gyönyörű költői beszélyre. *)

II.

Arany a Toldi-hagyománynak csak első részét adja. Beszélyét azon ponton fejezi be, midőn a

*) Toldi. Költői beszély, tizenkét énekben. Irta Arany János. Második kiadás. Pest, 1854. Heckenast.

Duna szigetén történt viadal után hősünket Nagy Lajos maga mellé veszi, mondván:

Királyi székemhez választalak téged,
S mán kezdve, tizenkét lóra jár hó pénzed.

E kitüntetés után kezdődik Toldinak udvari és lovagi élete. Czifra, aranyos élet, teli dicsőséggel! De hagyjuk azt most. Ne siessünk a harcjátékhoz, hol a barát-ruhába öltözött Toldi a hegyke olasz bajnokot kopjájával a nyeregből „messze földre“ veti, s czimerét megvédé jó Magyarországnak. Ne nézzük, midőn ő, hol, hol nem? botjával úgy megfenyegeti a Nagy Lajossal ellenes római császárt és a többi tizenegy fejedelmet, hogy mindenik rögtön felpattan székéről és fejet hajt a magyar királynak, kinek méltóságát ily erős férfiú óvja. *) Térjünk a költővel a szerény Nagyfaluba, hol a Toldi-mondakör kezdődik. Nincs miért a poros utcán végig mennünk. Mert

Gyepszélien fehérlik Toldi Lőrincz háza;
Háza megett annak nagy gyümölcskert zöldel,
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.
Kertre nyilik a ház egyik ajtócskája,
Ott van Toldinének a hálószobája:
Rozmarin-bokor van gyászos ablakában.

A rozmarin alkalmasint a hű özvegységet jelenti, mely csendes félrevonultságot óhajt, nem ke-

*) A császár, kire — a mese szerint — néphősünk jól ráijesztett, aligha nem a luxenburgi IV. Károly volt; vagy, mi-helyt a nógrádi hagyományok nyomán Toldit Mátyás udvarába vezetjük, akkor bizonyosan III-ik Fridrik. Az első esetben hihetőleg Brünn, a másodikban Prága a cselekvény helye.

res tarka vigalmakat, s egyszerű élményei között mindig szívesen várt vendég a visszaemlékezés, ha szintén könyező szemmel lép is be.

De igen nagy költői szabadságot vettünk magunknak, midőn már a hálószoba ablakán a rozmarin-bokrot is megláttuk, holott még csak a falu szélén vagyunk, az udvarháznak átellenében. S minő zaj hat fülünkig? Mily sürgés forgás az eresz előtt és a tág udvaron.

Tán kigyult a ház is, ugy füstöl a kémény,
Nagy koloncز köszönget a kút méla gémén.
A malacznép sir-ri, borju, bárány béget;
Apró marha nyáj közt van szörnyű ítélet . . .

Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy házban,
Hol a dinom-dánom régen volt szokásban?
Toldi Lőrincznének most van-e a torja?
Vagy menyekzőjének hozza így a sorja?
Tán megunta gyászos özvegysége ágyát,
S másnak adta élte fonnyadó virágát?

Nincs halotti tora Toldi Lőrincznének,
Napja sem derült föl uj menyekzőjének;
Másért sütnek főznek, másért lakomáznak,
György van itthon: első szülötte a háznak.

Toldi György nagy ur volt. Sok becses marhája,
Kincse volt tömérdek, s arra büszke mája;
Sok nemes vitéze, fegyveres szolgálja,
Sok nyerítő méne, nyerítő kutyája.

Látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népnek pusztító fajával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Másfelét magának tarsolyába tenni.

Már ennyiből is ismerjük az elsőszülöttet, s azt is tudjuk, hogy ma Toldi Lőrinczné házában idylli csendet hasztalan keresnénk. Ki van sarkából forgatva az egész egyszerű életrend.

A fehérceled közt a beteg sem lomha,
Holmi kis vásárnál népesebb a konyha.

De hol van a kisebbik fiu, Miklós? Benczét a hű szolgát talán látjuk a sokaságban vén csontjaival izegni-mozogni. Most rudas csebet visz egy pozsgás leányzóval; majd a válunál a Bimbó és Lombár *) helyett idegen szolgák lovait itatja. Ő lehet, vagy más is: ki tudná? Hisz a régi magyar házaknál sok öreg cseléd van. És az eresz alól a pitvarba talán özvegy Toldi Lőrinczné ment be.

Sovány is, halvány is volt az ábrázata!

De hol késik Miklós? Miért nincs a család-ünnepen? Dél van. A mezei munka is pihen. Hol leljük meg őt? Forduljunk a falutól a határra. Hátha a parasztok közt és uri kezekhez nem illő dolog mellett föltaláljuk a második szülöttet. Menjünk.

Ég a napsugártól a kopár sík sarja,
Tikkadt szücskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a törzs közt kelőben,
Nincs tenyéryi zöld hely nagy határ mezőben.

Boglyák hüvösében tiz-tizenkét szolga
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek áldogálnak ottan.

*) Ökrök nevei.

Ösztövér, kútágas, hóriborgas gémmel
 Mélyen néz a kútba, s benne vizet kémel,
 Óriás szunyognak képzelné valaki,
 Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

Válunál az ökrök szomjasan delelnek,
 Bögölyök hadával háborúra kelnek:
 De felült Laczkó a béresek nyakára,
 Nincs ki vizet mérjen hosszú csatornára.

Egy csak egy legény van talpon a vidéken,
 Meddig a szem ellát, puszta földön, égen . . .
 Széles országutra, messze, messze bámul,
 Mintha más mezőre vágyna e határrul.

Szép öcsém miért állsz ott a nap tűzében?
 Lát'd a többi horkol boglya hűvösében;
 Nyelvel a kuvasz is földre hengeredve,
 S a világért sincs most egerészni kedve:

Vagy soha sem láttál olyan forgó szelet
 Mint az, a ki mindjárt megbirkozik veled,
 És az utat nyalja sebesen haladva,
 Mint ha füstokádó nagy kémény szaladna?

Nem is, nem is azt a forgó szelet nézi,
 Mely a hamvas utat véges végig méri:
 Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél,
 Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél.

És a mint sereg kél szürke por ködéből,
 Úgy kel a sóhajtás a fiu szivéből;
 Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
 Mintha szive lelke a szemében volna.

„Szép magyar leventék, aranyos vitézek,
 Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek.
 Merre, meddig mentek? Harczra? háborúba?
 Hírvirágot szedni, gyöngyös koszorúba?

Mentek-e tatárra? Mentek-e törökre?
 Nekik jó éjtszakát mondani örökre?
 Hejh, ha én is, én is köztetek mehetnék,
 Szép magyar vitézek, aranyos leventék!

E vágyó ifju, ki előre hajoltan és méla bámulattal néz Laczfi vajda kevély dandárára, nem lehet más, mint a Toldi-ház ifjabb sarja, az elhanyagolt Miklós, kinek óriási erejéről a molnár-legények és béresek annyit mesélnek. Most is nehéz szálla reng araszos vállán:

Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán.

A nyalka, deli huszárok közelednek. Elül lovagol a vezér:

Délczegen megüli sárga paripáját,
 Sok nehéz arany him terheli ruháját.

Már Miklós felé fordul:

Hé paraszt! melyik út megyen itt Budára?

Toldinak e szó szívébe nyilallik:

Hm paraszt én! emigy füstölög magában,
 Hát ki volna ur más széles e határban?
 Én paraszt? én? — A mit még e szóhoz gondolt?
 Toldi Györgyre szörnyű, nagy káromkodás volt.

Azzal a nehéz fát könnyeden forgatja,
 Mint csekély botocskát végénél ragadja;
 Hosszan, egyenesen tartja fél kezével
 Mutatván az utat, Budára hol tér el.

Az egész hadat meglepi Miklós ereje, s mindenik mond neki valami nyájasat vagy szépet.

Egyik így szól: „Bajtárs! mért nem jössz csatára?
Ily legénynek, mint te, ott van ám nagy ára!“
Másik szánva mondja: „Szép öcsém beh nagy kár,
Hogy apád paraszt volt, s te is az maradtál!“

Sajnálom, hogy a szép pusztát hamar el kell hagynunk! Örömmel megnéztem volna én azt, midőn Laczkó a munkások nyakára nem ül fel, midőn a kaszák messze pengenek, vagy a fürge lányok dalolva aratnak, midőn a nagy rónán a délibáb teríti szét tündér-képeit, vagy a hideg szél süvölt, és a sűrű ködből csak félig merül ki az ügető betyár, háta mögött farkas, feje fölött holló. De félek, hogy többé a nagy falusi mezőn nem lesz alkalmam többé megfordulni. Miért vezetne még oda a költő! Hisz Toldi Miklós alig látta a délczeg katonákat, már érezte a hivatásvágyat, melynek nem lehet ellenállani, és szégyelli a helyzetet, melyben eddig élt. A koczka már el van vetve. Ő ha rendkívül erős ragaszkodás nem köti, a legelső alkalomkor szakítani fog viszonyaival, és szerencsés, ha oly véletlen jön közbe, mely minden visszatartóztató okot egyszerre legyőz; mert ő és Nagyfalu többé együvé nem férnek. A mit mondék, tiszta igazság. De kísérjük most Miklóst haza.

Anyja épen utána akart küldeni, ha a nagyobbik fiu nem ellenzette volna. Így pedig hivatalan toppan be. Szive égő katlan.

Belsőjét még most is furja és faragja
Szégyenítő buja, búsító háragja.
Mégis mind a mellett — mily isten csodája!
Egy zokszót sem ejt ki Toldi Miklós szája.

Lelke gyűlölségen erőt vesz valami,
Valami, nem tudom én azt kimondani.

A mint látja Györgyöt hirtelen váratlan,
Karja ölelésre nyilik akaratlan;
De az eltaszítja testvérét magától,
Gőgösen fordul el jó atyafiától.

A szegény anyának köny tolul szemébe,
Kőszivü fiának sirva lép elébe,
Reszkető ajakkal, kezefejét gyurván,
Ott reménykedik, de György korholja durván.

„Ugy, anyám! kecsegtesd ölbeli ebédet,
Ójad fújó széltől drága gyermekedet;
Mártsad tejbe vajba, mit se kimélj tőle,
Majd derék fajankó válik ugy belőle.

Most van a dandárja réten a munkának,
De foga sem fülük ahoz e gazdának,
Mint kopó megérzi a zsiros ebédet,
S tüvel, hegygyel összehagyja a cselédet.“...

„Átok és hazugság minden ige szádban,
Egy betű való sincs, Toldi György a vádban.
Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette,
Ugy szeressen isten, a hogy engemet te!

Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek
Száz mértföld a világ, erre is, arra is;
Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is.

De a mi az enyém, azt elviszem innét:
Add ki bátya tüstént, a mi engem illet;
Add ki a jusomat, pénzt, paripát, fegyvert,
Azontul — az isten áldjon minden embert!“

Itt a jus, kölök; ne mondd, hogy ki nem adtam!
György kiált és arczul csapja, szintugy csattan.

Miklós iszonyu haragra gyulad, de midőn hátráló bátyát épen megrohanja, az anya közbe veti magát. S bánthatja-e többé hősünk azt, kit a szeretett anya teste fed? Nem. Leereszté boszuló karját.

S mintha most ocsudnék forró-hideg lázból,
Tántorogva ment ki az apai házból.

Leült az udvarszélen egy malomköre, fejét a térdin tenyerébe hajtá, és zokogott magában.

Az alatt benn ebédelnek, még pedig a készületekből ítélve, hosszasan, s egy két órának alkalmasint el kellett telnie, midőn György az eresz alatt karszékbe ült, s meglátván öcscsét, vitézeinek kiáltja:

„Hé fiuk! amott ül egy túzok magában,
Orrát szárnya alá dugta nagy buvában,
Gunnyaszt, vagy dög is már? lássuk, fölrepül-e?
Meg kell a palánkot döngetni körülé.“
Mint kutyák közé ha nyulfiat lökének,
Kaptak a beszéden a szilaj legények.

És a döngetés elkezdődék a derék bátya teljes meglegedésére.

Túrte Miklós, túrte, a meddig túrhette,
Azzal álla boszut, hogy csak föl sem vette.
De midőn egy dárda válla csontját érte,
Iszonyatosképen megharagutt érte.

S melyen űlt, a malomkő-darabot fogta,
 Toldi György boszantó népe közé dobta.
 Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?
 Ki tudja hol áll meg, s kit hogyan talál meg?

Épen ez a kérdés. S fájdalom: midőn kérde-
 nünk kell, hogy hol állanak meg bösz haragunk
 következményei, rendszerint bizonyosabban lép elő
 a szerencsétlenség, mint midőn hideg számitással
 akarjuk azt földidézni!

A malomkő egy nemes vitézt zúzott össze.
 Miklós bolyongásnak indult.

Bujdosék az Éren, bujdosék a Nádon,
 Nincs hová lehajtsa fejét a világon,
 Hasztalan kereste a magánosságot,
 Mert beteg lelkének nem lelt orvosságot.

És mint a toportyán, ha juhász kergette,
 Magát egy kiszáradt nagy nádasba vette;
 Ott is azt susogta a nád minden szála:
 Széles e világon nincsen árvább nála.

Eddig kisértők őt, most pedig pihenjünk meg
 s elmélkedjünk egy keveset azon élményekről,
 melyeknek tanui voltunk.

A népmonda Toldija — s emlitém mily okból
 — oly gyilkosság miatt vette nyakába a világot,
 mely, miután motivumait nem ismerjük, a lélektan
 megsemmisíthetlen törvényei szerint, ellene fordítja
 szívünket, s azon hangulatba helyez, hogy, bár bá-
 muljuk vitézségét, magát az egyént valóságos költői
 érdekekkel nem kísérhetjük, s annál kevésbbé, mentől
 makacsabban követi őt a szerencse, dicsőség és

kedélycsend, s mentől kevesebb hasonlást látunk lelkiismerete s a köz becsültetés közt.

Hasztalan mondjátok: régen történt az egész, s akkor olyan volt a világ. Mert mi most olvassuk, s mostani erkölcsi fogalmainkhoz mérjük.

Általában a művészetnek legritkábban sikerül azt kivívni, hogy az olvasónak objectiv lelkiismerete legyen. Sőt némely kérdésben ezt tennie nem szabad, és lehetetlen is.

Arany, mint valódi költő, finom erkölcsi érzékű. Az ő Toldija oly körülmények közt, s oly módon oltja ki egy nemes vitéz életét, hogy ha e gyilkosság történetes nem volna is, a legnagyobb mértékben menthetőnek látszanék.

A gyűlölet az ingerlőre hárul; részvétünk Miklós mellett marad. Szánjuk őt, mert meghasonlásba jött, nem kedélyével, hanem a törvényekkel. Szeretnők, hogy jól elrejtőzzék, hogy fedje üldözői elől köd és homály; sőt haragunk az ellen fordulna, ki nyomára vezetné a boszuló igazságot. Még többet mondok: állítanak Toldit ma nép-jury elé, és beszélné el bátyja régibb bánásmódját s a gúnyt és brutalitást, mely a büntényt előidézésé, a jury hihetőleg feloldaná a vád alól. Kivált ha fényre derülne, a mit Miklós az elsőszülött általi üldöztetés okának vélt, midőn mondá:

Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba,
Vesztenél, ha tudnál, egy vizes kanálba.

Mindenesetre kétségen kívüli, hogy a büntető törvényeknek csak politikai oldala fordulhatna Mik-

lós ellen, s ha neki, a szelidítő körülmények teljes betudása mellett, valamennyire lakolni kellene is, az csupán példaadásért történhetnék, hogy tudniillik mások a menthető gyilkosság fenyítésén tanulják meg még inkább óvni magokat a nem is menthetőtől.

Miután Arany ennyire kiengesztelte erkölcsi fogalmainkat, hőse iránt, kit részvétünkkel kell kísérnünk már: még örömünkre válik, magunkat objective is a tényállásba helyezni. Az az szeretjük, hogy Toldi Miklósnak kedves egy tőlünk távol fekvő kor világnézlete, azon koré, melyben az élet olcsóbb volt; s valamint az állam nem lépett fel a gyilkos ellen, ha a halott rokona vagy védura nem emelt vádat, szintugy a királynak joga vala az előleges megkegyelmezésre is, mely jelenleg csak a politikai bűnöknél használtatik.

A művész kielégíté szivünket, s ez által ura képzelődésünknek. Ha ő kevesebb ügyességgel motiválta volna Toldi tettét, akkor fellázadna érzésünk, midőn ez a nádasba rejtőzvéen, a magány kiemésztő csendje közt is, a lélekmardosás helyett az elhagyatottság fájdalmát érzi. Akkor megrovandó volna e vers:

Ott is azt susogta a nád minden szála:

Széles e világon nincsen árva nála;

Mert a nád csak a bűnről és iszonyról susoghatna. Mig ellenben mert igy művészileg szép és mélyen lélektani a szél-nesznek az anyai szem elől eltávozott ifju kedélyére hatása.

Viszont, ha Arany csupán egy hajszálnyival inkább motiválta volna Toldi gyilkosságát: akkor a beszély kifejlődésének árt vala. Mert egészen fölöslegesnek tartanók Lajos király megkegyelmezését, miután a büntulajdonítás árnyéka sem foroghatott volna fenn, s a szigor elengedése a teljes ártatlanságnak jogséremlé.

A gyilkosság mondájának kezelése még más oldalról is tanusítja Arany különösen finom tapintatát. Szerinte Toldi nem azért bujdosik el, mintha a büntetés elől futna. Ez hősrünk elhatározásánál csak mellékszerepet játszik. A fölgerjesztett hirtűség után jön a katasztróf, mely a különben is előbb-utóbb bekövetkezendő távozást új indokok által sietteté.

S mily jellemző indokok!

Ő távozik a családháztól, mert, mint mondja:

Nem reméllem, hogy itt maradásom legyen,
György miá, kit isten akárhová tegyen;
Végre még gyilkossá lennék, attól félek
Nem! az soh' sem leszek — arról nem beszélek.

De vannak eszmék, melyekre a ki egyszer gondolni talált, ösztönileg iszonyodni fog az alkalmától, midőn újra azokra gondolhatna. Jobb ily esetben kilépni a bűvös körből, hol a bűsz ötletek könnyen teremnek s elébb a képzelődést, utóbb a szívet vadítják el.

A másik ok egy gyermekes és nemes színezetű boszuvágy.

Fölmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak,
Olyat a mi nem lesz bátyám szégyenére,
'Sőt irigység miatt megszakad a lépe.

Igy szól Toldi. S mily érzelemmélység van azon motivumban, melyet anyjának a következő szavakban izen meg:

Mondd meg ezt jó Bencze az édes anyámnak;
Gyászba borult mostan csillaga fiának.
Egykorig nem látja, még nem is hall róla:
Eltemetik hírét, mintha meghalt volna.

De azért nem hal meg, csak olyaténképen,
Mint midőn az ember elrejtetik mélyen,
És mikor fölébredt, bizonyos időre
Csodálatos dolgot hallani felőle.

Rólam is hall még hirt, hogy mikor meghallja,
Még a csecsszopó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden.
Csak meg ne szakadna szive örömeben.

Mielőtt Miklós utra indulna, még éjjel meglátogatja anyját, ki iránti szeretete egyedüli visszatartó erő, mely a katasztróf közbejötté nélkül, még sokáig ellensúlyozhatta volna a hir- és dicsőségvágy kecsegtetéseit. Ez alkalommal a két megölt farkast, melyet vállán hozott haza, György nyitva levő hálószobájába vitte, és az ágy szélire helyezé!

Igy beszélve nekik: „Tente, tente szépen:
A testvér bátyátok fekszik itten épen.“

A percz, melyben ezen groteszk boszu eszébe ötlött, daemoni természetü. Az örök aludtak, György magára vala:

Egy marokszorítás — s ha száz lelke volna,
Mégis elhallgatna, többet nem horkolna.

De minden ily eszme csak gyors fellegárnyként vonulhatott át Toldi kedélyén. Mert a költő művészi érzéke nem hagyott neki időt, ott lázas képzelgésekbe merülni, hol György — ki mihelyt Budára ér, ha addig el nem vesztheté, törvény előtt fogná öcscsét vádolni — még mindig horkolva alszik, s egy marokszorításra nyöször nélkül halna meg. Toldit a rossz testvér ágya mellől uralkodó érzése, a gyermeki szeretet, rögtön a kesergő anya hálószobájába ragadta. De a bucsút is az özvegy és fia közt hamar félbeszakítja a kutyák ugatása, melyek az udvarba hozott farkast megszaglák s üvöltéseikkel a cselédeket ébresztgetik. Miklós távozik:

„Áldjon meg, áldjon meg!“ anyja eddig mondta,
Hogy ki áldjon? vagy kit? azt csakugy gondolta.
Tudta, hogy az, a ki a szívet vizsgálja,
Minden kívánságát benne megtalálja.

A VII. énekig terjed Miklósnak Nagyfalun mulatása, mely Arany beszélyének expositióját teszi.

Minden nagyobb lélektani mozzanatot közöltem, hogy láthassák olvasóim, mily szabatos Arany az indokolásban és a mese szövésében. Nála a leg-

kisebb tény is kiszámított, összefüggő, hat a bonyolításra vagy kifejlesztésre.

Ereje emelkedik a cselekvény haladásával, s valamint munkájában fölösleges, úgy bágyadt és elhanyagolt sincs.

Pedig mennyi akadálylyal nem kellett a Toldi-mondakör alakításánál küzdeni! Vessünk erre is egy tekintetet.

III.

Ilosvainak Toldi jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való historiája, melyet a ponyvairadalom tartott mind maig életben, igazán szólva szellemtelen s hivatás nélkül irt mű. A jó iskolamester, vagy mi, a hősről keringő mondákat regisztrálja; de csak töredékesen, s az időrend iránt is, melyet szeme előtt kívánt tartani, igen nagy zavarral. Az ő kezéből minden összefüggés és viszonyos szükségesség nélküli anyagot veszünk át, adomaszerűen elregélve. Egyébiránt, mint fönebb kimutattam, maga a nép is életrajzi adatokat s költeményeket, vegyesen szállított Toldi felől ivadékról ivadéokra, a nélkül, hogy költészete által egy egészsze vagy csak összefüggő részekké is olvasztotta volna azokat. S én csupán Toldy Ferencz kedvéért, s mintegy pajtáságból tartottam meg a Toldi adomákra nézve a mondakör czimet; mert bennök annyi organikus élet sincs, hogy ily czimet érdemelhessenek.

Aranynak e vasvillával egybehányt töredékekből, melyek inkább balladákra látszottak alkalmasoknak, kelle költői beszélt alkotnia. A kútfő, melyből merített, Ilosvai volt, s csak mellékesen a szájhagyomány, mely egyébiránt Nógrádmegyében, hol mint rebesgetik, fészke van, sem lehet fölötté számos.

És költőnk, ki a művészi compositio bűbajos titkát bírja, a szétszórt s idomnélküli részeket kerék egészszé tudta átvarázsolni, melynek minden tagja szükséges ok vagy okozatként jelen meg. Beszélyéből a legcsekélyebbnek látszó történetet sem lehet kihagyni, a nélkül, hogy a mese fejlődésében hézag ne támadjon, és a motívumok szerkezete szét ne bomoljék.

Arany ugynevezett epizodokat nem használ; noha az eposztól kezdve a verses vagy prózai regényig, az epizód az elbeszélő költészet semmi fájából sincs kitiltva, s néha még a kisebb novelákba is beszövetik.

A tizenkét ének, melyek Toldi első kalandjait festik, s hogy regényes kifejezéssel éljek: hősünk lovaggá üttetéseiig terjed, külön egy-egy bezárt cselekvényt tüntet elénk; de lélektani fonalait átviszi a következőbe, annak többnyire főmotívumává válik, vagy legalább lényegesen hat a mese tovább fejlesztésére; s az egész compositio összhangzásába fölolvad, legkisebb aránytalanságot sem okozva.

Magok a tájképek és természeti jelenetek is, melyeket szerzőnk annyi virtuozitással rajzol, nem

csak azon igézetért teremtvék, melylyel kedélyünkre és képzelődésünkre hatnak, de közvetlen céljok is van: mert vagy szükséges rámai a költő alakjainak, *) vagy a cselekvény kimaradhatlan színhelyei, **) vagy motivumok bekövetkező tényekre, vagy végre a cselekvénybe olvadnak fel, s cselekvényekké válnak. ***)

Az utolsóra szép példa a következő: Miklós elbucsuzván anyjától, egész éjjel vándorol.

És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte.

Ki volt utitársa a kietlen pusztán?
A nap ment utána, a kék egen uszván:
Elérte, elhagyta, ott hagyta magában,
A barátságtalan nedves éjtszakában.

Háromszor hagyá el. Negyedik nap, délben,
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében:
Bámult Miklós, mert ő olyat soh' sem látott,
A hegyet bámulta, nem a délibábot.

*) Mint a nagyfalusi határ, hol mig a nap rekkenően süt, mig az ökrök a válunál a nagy szárazság miatt szomjaznak, mig a szénás szekerek félig rakottan áldogálnak, s az el-tikkadt napszámosok a boglyák alatt hortyognak, Toldi egy óriási szál fát tartva áll a nap tüzében egy keresztuton, s a széles láthatárba mélyed.

***) Mint a nagyfalusi nádas.

****) Mint a szigeti párbajnál a Duna tükre, mely a cseh megöletését idézi elő s Toldi életét védi.

Sietett, sietett, ámbár vala fáradt;
 Estenden meglátta a budai várat;
 S még nem ment le a nap, midőn oda ére
 Hires nevezetes Rákos mezejére.

Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel,
 Pest alatt ért össze utasunk az esttel.
 Találkoztak pedig egy temető mellett,
 Temetőben uj sir dombja sötétellett.

Általában Arany compositiója oly számított s mégis mesterkélttség nélküli, oly népies s mégis művészien tiszta, oly takarékos s mégis teljes, hogy e tekintetben szépirodalmunk semmi terméke azzal a versenyt ki nem állhatja.

S engem itt nem csak az lep meg, a mit ő Ilosvaitól átvéve egy tökélyes egézsze alakított; hanem az is, a mit, bár kész anyagként ajánlkozték, költői beszélyéből egészen kizárt. Mert e kihagyások szintugy bizonyosságai öntudatos és kritikai felfogásának, szintugy jelölik a lángésznek a hideg áttekintéssel való szövetségét.

Az expositio hibátlan szervezete önként hozta magával a tökélyes megoldást is. Mert Arany Toldijában csak egy intrigue van, s az ilynemű munkáknál természetes, hogy a vég kifejlődésének minden föltételei a cselekvény jól kiszámított megindításától függenek.

Csak röviden beszélem el tehát a közbenső tényeket, melyek a mese befejezését előidéztek.

Olvasóim közül senki sem kételkedhetett, hogy György bátya sietni fog Budára testvére gyilkosságát

följelenteni, s miután gyűlötségének főoka volt, mert „más is márt vele egy táalba“, könnyen sejdíthetők, hogy egyuttal törekedni fog az elbujdosott vagyónát is kezére keríteni.

Ugy is történt. A ravasz rókák ügyességével mondá el a királynak Miklós régi betyárságait és újabb bűnét.

De a furfang mentől teljesebb akar lenni, annál könnyebben észre veszi azt az eszes ember. Ezt már sokszor tapasztalhattuk, s most világismeretünket György még egy szép adattal gyarapítja. Ő t. i. mert becsültetni vágyott, mint feladó is az érzékenyt játszotta, kinek szivét hasogatja a szomorú történet elbeszélése:

Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat,
Mégülé némely nap szerető szolgámat.
Mondá György és nyögve egy kőszentre borult:
A király rá nézett s képe elkomorult.

Nagy Lajosnak, mint bölcshatalmúnak, rögtön fel kellett ötleni, hogy miért beszél hát el épen neki, — ki az ország legfelsőbb bírása, a bűnt, ha az azt elkövető testvért csakugyan sajnálja? Ezen észrevétel nemzék kétségkívül az első gyanút, mely már jellemet nyert akkor, midőn a király arcza elborult, látván György vonásain, mozdulatain és modorán elég fájdalmat, mit színleni hamar lehet; de szemeiben nem látván a könnycseppet, mely a keservnek nehezen utánozható jele.

Ily előzmény után, képzelhetni, hogy a király György minden tettét rögtön megtudta, mihelyt tőle Miklósra vonatkozólag e szavakat hallá:

Neki már világ és törvény szerint vége,
Jól tudom, rám nézne földi öröksége,
El is foglalhatnám, elvehetném joggal,
Hogyha ugy akarnék bánni a dologgal.

De azt mondaná majd egyik avagy másik:
Toldi György az öcsese birtokára vágyik.
Lám ni azt a háztól világra zavarta,
Aztán fogta, minden földét elfoglalta.

Pedig isten mentsen, hogy így elfoglaljam,
S a világ boszantó rágalmait halljam!
Aztán meg ki áll jót, hogy reám nem törne,
S elvett birtokáért öcsém meg nem ölne.

Ezt én nem akarom, és nem is tanácsos,
Hanem im letészem széked zsámolyához;
Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja,
Királyi adományképen annak adja.

Nagy Lajos Korvin Mátyás sarkastikus nedélyével válaszolá:

Öcséd örökségét, jól van, elfogadom,
S rá te vagy legméltóbb, tehát néked adom:
Olyan föltétellel adom pedig néked,
Hogy ha holnap a cseh bajnokot kivégzed.
Vár fokára tűzöd a levágott fejet:
Ugy nyered királyi függő pecsétemet.

György a meglepetés miatt hosszasan nem birt szóhoz jutni, s minthogy ismerte magát és a csehet, szomoruan felelé:

Mondom, nekem kell az öcsém vagyonja,
Én lemondtam róla, lelkemet ne nyomja.

A király kezében maradt tehát a birtok, melynek elnyerhetéséért a nagyobbik testvér annyi éven át üldözte a kisebbiket. Hogy ily kifejlés nagyon afficiálta György barátunkat, természetes.

Mig a várban ez történik, Miklós is közelit Pesthez. Épen alkonyodni kezdett, midőn a város temetője mellett ballagva gyászruhába öltözött nőt lát, ki két kőkeresztnél jajgatott, s kinek vonalai az ő anyjáiéhoz hasonlítanak. Mi kell több, hogy hősünk rendkívül érdekeltessék a kesergő által? Hozzá megy tehát, tudakolja siralma okát, s értesül, hogy a gyászos özvegy két vitéz gyermekét az nap temette el, s hogy mindkettőt a híres cseh bajvivó ölte meg.

Ne legyen nekem az isten istenem,
Ha boszút nem állok érettek a csehen!

Mondá ekkor Toldi: hisz!

Özvegy édes anyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt.

Szép, nemes, gyönyörű indokokon nyugvó ígéret, melyet Toldi tőn, csakhogy kérdés: egészen tőle függ-e teljesíthetése?

Hőstünk az életet még nem ismerte, de az nap éjjel már kezdé tanulmányozni. A mint t. i. Pestre ért, hirtelen nagy lárma támad. Egy a vágó-hídról szabadult bika fut a keskeny utcán.

Bömböl és sikangat, és a vért szagolja,
Mely füléből ömlik, s szügyét végig folyja.

Alig lehet elevenebb, hűbb és erős vonásai mellett is bombaszt nélkülibb eléadást képzelni, mint e kaland rajza.

Toldi a bikát:

Vágóhídra voná, két szarvánál fogva,
A mészárosokat előkiáltotta.
Nagy-sokára el is jöttek, azok oztán,
Erős köteleket és pányvákat hozván.

Vitézségének eredménye volt, hogy egy darab májat löktek elébe, s nem engedék magát a vágó-szinben ki is pihenni.

Ez hát a jutalma száz meg száz életnek,
Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek?

Gondolá és a májat a földön hagyta, honnan csakhamar egy éhes kutya elcsente.

Hát nekem, mond Toldi, hol lesz már tűzhelyem!

ez volt a másik reflexio, melyre a jó Miklóst, miután életét a tömegért koczkáztatá, díjul megtanította a komor való.

A félelem és veszélytől menekült nép becsukta ajtóit, ablakait, s aludni ment. Ő pedig az utcán maradt.

S hányféle dolog nem jutott eszébe! A pesti holdvilágos éj, mely a nagyfalusi búcsújéhez hasonlított, csak hogy az később viharossá lőn, míg ez csendes, méla és hideg; az otthon kesergő anya és a temetőben rivó özvegy, ki sötét szemeivel és sovány sápadt arczával, Toldi Lőrincz özvegyének szakasztott képmása; végre még saját elhagyott állapotja, mely most sem üt el attól, midőn belebb vonult a nádasba, hogy egy keveset pihenessen.

Az elhagyatás érzése utoljára arra figyelmezteté Miklóst, hogy más nap már fogadása szerint párbajt kell vivnia egy fényesen öltözött lovaggal.

S ekkor töprenkedni kezdett:

Hol vagyon paizsom, pánczéлом, fegyverem?
Fog-e a cseh bajnok szembeszállni velem?
Oh! bizony mit sem hajt a cseh bajnok én rám,
Kinevet, kigunyol és félvállról néz rám,
Vagy talán hozzá még közel sem bocsátnak,
„Félre innen rongyos“ mondják, ha meglátnak.

Toldit e gondolat nagyon elbúsítá, de mig sóhajtvá tévelygett az utcákon:

S meg-megállt, szemét a föld felé meresztve,
Mintha lába előtt valamit keresne:

hirtelen eszébe jutott, hogy a gyászruhás nő fiainak bizonyosan volt fegyvere s pánczéla, melyet a párbajra tőle elkérhetne. A temetőkertbe siet

tehát, hol az özvegyet már nem találta ugyan, azonban nem sok idő múlva az országon egy lovas látott közelgeni, kiben Benczére, a Toldi-ház hű szolgájára ismert. Minden olvasó, ki Miklós anyját a búcsúéjen látta, ki áldásából csak egy igét és későbbi zokogásából csak egy hangot hallott, meg volt győződve, hogy e jó asszony, mihelyt szerét teheti, a becsületes Benczét tüstént fia után fogja indítani, még pedig lóháton és pénzzel. Várakozásunk teljesült is, és hősrünk nem lehetett többé akadályozva a cseh Mikolával *) akár megbirkózni, akár láncsát törni, akár pedig karddal vivni.

Emlitém már, hogy Arany mily művészileg alakítá át a párbaj mondáját. Tehát egyenesen a befejezéshez térek.

A budai parton Nagy Lajos kék selyemsátora diszlett.

Egy öreg szék is volt a kellő középén,
Fényes drága kővel kipitykézve szépen,
Nagy arany körmével a földet karmolva,
Mely bársony pokrócczal szinte be volt vonva.

A király teljes kíséretével, s Magyarország főuraival együtt várta a viadal sorsát, s midőn Margit-szigeten a leeresztett arcrostélyu bajnok a cseh tédre ejté, a király bámulva kérdi:

*) Így hívja csehünket Ilosvai, de Vörösmarty a magyarosan hangzó nevet Jedekké változtatta. Arany meghagyá Mikolát.

„De ki az a bajnok? nem ösmered Toldi?
 Ki ismeri! Én nem tudom elgondolni;
 Nincs egy jóra való vitéz országomban,
 A kit ne ismerjek s nevét meg ne mondjam.

De ily erőt, mint a mely van e vitézben,
 Én nem tapasztaltam soha ember kézben;
 Félek, nem magyar lesz, pedig nem lenne szép,
 Ha más viná ki a magyar becsületét.

Egyébiránt, legyen magyar avvagy német,
 Nagy csapástól menti meg a magyar népet;
 El is veszi tőlem jutalmát gazdagon,
 Toldi gyilkos öcsese részét neki adom.“

Toldi György e szóra csak úgy hüle-füle
 Szétnézett, hallja-e más is ő kivüle?
 Összesúgtak, búgtak az uri emberek:
 Hogy gyilkos öcsese van annak örültenek.

A cseh fejét ezután csakhamar a vasrostély
 felmutatá; Nagy Lajos pedig tizenkét aranyos vi-
 tézt küldött a győző elhozására. S midőn a zászlós
 sajka visszatére:

A király szólt: Bajnok! nyisd fel sisakodat,
 Mondd neved, s mutassad vitézi arcodat.
 Térdre esett most a király lábainál,
 S így kezdette Miklós: „Oh fenséges király!
 Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó,
 Hogyan lettem azzá, tudj' a mindenható.
 Magam sem tudom hogy esém gyilkosságba?
 S elzaklatott bátyám a széles világba:
 Én meg idejöttem feladni tettemet,
 S várni vagy kegyelmet vagy büntetésemet.

Ekkor a király, ki kéz alatt Toldi György minden ármányait kinyomoztatta, elbeszéli az országnagyoknak a történeteket, megkegyelmez Miklósnak, s a véráruló bátya birtokát is neki igéri. De ez az idősb testvér osztályrészét nem fogadja el; sőt így szól:

A magamé sem kell, legyen tied bátya,
Teljék vele fősvény szived kívánsága.

Csak annyit kér a királytól, hogy vegye be sergébe közvitéznek.

Nagy Lajos saját kardját ajándékozta a jó Miklósnak, s őt királyi fejéhez választá, tizenkét lóra járó hópénzzel.

Hősünknek a megindulás miatt nem akart nyelvére szó jönni:

És hogy örömeben ne maradjon hiány,
Hogy beteljék mind az, a mit szive kíván.

Anyját látja meg az inneplő sokaság közt.

Elfelejtett mindent, és futott elébe,
Kimélve szoritá pánczélos ölébe.
Nem szólott egyik sem, nem sirt nem nevetett,
Csak az öreg Bencze ritt a hátok megett.

Végre a nagy öröm mely szívöket nyomta,
Mint a terhes felleg, mérgét kiontotta,
Szemökből a zápor bőségesen hullott,
Akkor könnyült szívvél Toldiné így szólott:

„Lelkemből lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orczádat még egyszer láthatom;

Be szép vagy! beh nagyon illel leventének,
Isten sem teremtett tégedet egyébnek.“

Miklós pedig monda: „Nem megjövendöltem,
Hogy elébb vagy utóbb bajnok lesz belőlem?
De nem köszönöm azt magam erejének;
Köszönöm az isten gazdag kegyelmének.“

Ritka író szorított annyi jellemző vonást ily kevés sorba.

Előbb látjuk a fiui lángszeretetet, mely mindent feled, és a gyöngédséget, mely e feledés felső fokán is emlékszik, hogy ma inkább kimélve kell anyját keblére szorítani, mint máskor szokta.

Nyomban következik az anya és fiu néma és jeltelen örömeinek nagysága, mely a hátok megett álló szolga hangos zokogása s omló könnyei által emeltetik ki.

Végre a sirás megnyihiti szívöket s ekkor Toldinében a nőiség és anyai hiúság a leggyermetegebb s igézőbb színben tűnik elé, midőn szeme, lelke, fia szépségével betelvén, legelső szavával ennek alakját, arcját dicséri.

Miklós pedig mit tesz? Őszintén kitarja jellemének legmélyebb vonását; az alázatosságot, mely a nyert babért isteni kegyelemnek tekinti.

Ha gascognei lovag szólta volna így, nyilatkozatában hunyáskodó dicsekvést lelnénk, mely annál követelőbb, minél többet hárint el magától, de Toldiban, a természet egyszerű gyermekében ez oly szerénység, mely nem is sejti, hogy az.

Általában Arany az egyénitést nagy tökélyre vitte, s jól hozza fel Erdélyi, hogy nála a jellemek nem leiratnak, hanem cselekvésbe téve nyilatkoznak, drámaiabban, mint sok drámairónál, ki mozdatlan személyeiről bőven elmondhatja: milyenek, vagy őket bőven beszélteti, mert nem cselekszenek. S ez a drámai módja a jellemzésnek tünteti ki e művet legtöbb költői beszélyek közt s kölcsönöz neki oly élénkséget s friss mozgékonyt, milyen a költemények e nemében ritkán tapasztalható.

Én az egész munkában a jellemrajzra nézve csak két sor ellen tehetek kifogást.

Toldi, midőn a király előtt áll, mint fönnebb láttuk, így szól hozzá:

Én meg ide jöttem, feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.

Mi tudjuk, hogy Toldi nem ezért indult Nagyaluból Budára. Az utazás alatt, sőt Pesten sem törte a fejét ily szándékon s egyáltalában nem is tőn a véletlen bűn az ő lelkiismeretére akkora hatást, mely miatt sürgetve ösztönöztetett volna e nemére a loyálisnak. Következőleg vallomása csak az à propos-nak ügyes felhasználását tanúsítja. Ildomos fillentés az egész, melyet az ő helyzetében minden elmés lovag csalhatlanul elkövetett volna; de az Arany Toldijának őszinte és ravaszság nélküli jelleme nem hasonlít az à propos-kat felhasználni tudó lovagokéhoz.

Befejezésül ismét idézethez folyamodom, miután annyira kifejezi nézetemet, hogy utolsó betűig aláírhatom.

„Vagy husz éve, — így szól Erdélyi 1847-ben, hogy kísérletek tétettek nálunk a népies elemet költészetünkbe fölvenni; a kísérletek kétképen hatottak üdvösen költői nyelvünkre és formáinkra s magára költészetünkre is: a mennyiben t. i. egyfelől a nyelvet eredeti sajátságához visszavezetni segíték, formáinkat gazdagíták, s a költészetből a klaszikai gondolat-alakokat lassanként kiküszöbölték; másfelől pedig a művek némely új fajával vagy formáival: a népdallal, népregével és népi beszélyel gazdagították; de túlbecslés nélkül állithatni, hogy Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig nem sikerült egy költőnek is a népiest oly tisztán tüntetni elé, mint Aranynak. Toldijában a népies jellem, részben és egészben, hiven fenntartatott, s a költő virtuozitása épen abban tűnik ki, hogy művének szálait a művészet kiváncsiak szerint ily tökéletesen szötte a nélkül, hogy a magasabb műveltségű költőnek s a művésznek kezei érezhető küljeleket hagynának.“

SZINMŰVÉSZETÜNK

ÜGYÉBEN.

I.

Óhajtánám, hogy politikai és szépirodalmi lapjaink, ha a színházra vetik figyelmöket, ne csupán csak az igazgatás kérdésével bajlódjanak, mi magában nem fontosság nélküli thema ugyan, de még sem minden; — óhajtánám továbbá, hogy ha a dráma iránt kiváló érdekekkel viseltetnek, ne szorítsák buzgalmukat egyedül annak feszegetésére: vajon nem pártoltatik-e az opera a dráma rovására? Mert hiszen ez, mióta „Árpád ébredésével“ állandó színházunk megnyitott, mindig polémia tárgya volt, a nélkül, hogy valaha tisztába hozott volna; óhajtánám végre, hogy a színművészet ügyében a kevésbbé csattanó kérdések is, melyek a szenvedélyes polémiák helyett hasznos eszméket terjesztenek, kezdjék valahára már az olvasó közönséget érdekelni.

Ezen hármias óhajtás birt jelen cikkeim irására.

Bevezetésnek ennyi elég. Hadd maradjon a többi papir a tárgy számára.

Egész Európában most számos gazdagon dotált színház van.

Köztök találunk olyakra is, melyekben soha opera nem adatik, s következőleg minden jövedelmet a dráma emelésére fordítanak.

Ott a színészek szép fizetéssel és nyugdíjjal is ellátvák. Egész gondjaikat tehát oda öszpontosíthatják, hogy a szinműíró hirnevét saját lángeszök vagy kiképzettségek által is emeljék.

Aztán egy jól sikerült darab most a szerzőnek annyi jövedelmet hajt — t. i. Párisban, Londonban és nem Pesten, — a mennyiről régebben senki álmodni sem mert.

És mégis mondhatjuk-e: hogy általában a szinműirodalom virágzik?

Hol vannak a fönmaradó művek?

Néha hosszasabban tart-e egy megtapsolt darab, mint egy kedvelt ruha?

Nem divatczikk-e mindkettő?

S rendszerint maga a szerző sem akarja műve halhatatlanságát hinni; mert különben idejével nem volna oly fősvény, és szánna legalább annyi órát egy felvonás elkészítésére, mennyit a régibb művészek egy jelenetre áldoztak.

Shakespeare, Molière nem avulnak el, mig a mostani jelesebb drámaköltőknek is lázas gyorsasággal kell művet mű után vetni a szinpadra, hogy nevök emlegettessék. Ha az ujságvágyat folytonosan ingerlék, ha egyik darabjokkal a másíknak állottak utjába, ha sürgeségek feltünt, s ha termékenységöket annak is bámulni kelle, ki korunk haladásaiban semmi kiemelni valót, a gőzerön és

telegraphon kívül, nem talál: már ekkor, s többnyire csakis ekkor nyugodhatnak meg egy kevésbé babéraikon, azon félelem nélkül, hogy érdemeik elismertetéseért minden színházbarát rossz emlékezőtehetségével újra küzdeni kellessék.

Aztán hány mű van azok közül, melyek óriási hatással adattak, életrevaló? S nem fordul-e elő gyakran: hogy a mely darab tapsvihart támaszt valamelyik színházban, az másutt, szintén jó színészek kezében és szintén értelmes közönség előtt megbukik, s világosan csak azért, mert kevés aesthetikai becse van és hírnevét egyedül a sajátságos körülményeknek köszönte? Továbbá: nem tapasztaljuk-e naponként, hogy a kritikusokat, kik különben elég méltányosak, legkevésbé az innepelt színművek elégitik ki? S nem kétségtelen-e, hogy sok újabb dráma, mely a színpadon megfészkelte magát, ha nyomtatásban olvastatnék, botránkozásán kívül alig költhetne fel más érzést?

Szóval, a megczáfoltatás félelme nélkül lehet állítani, hogy egész Európában a drámaköltészet most nincs virágzásban, sőt mindenütt a hanyatlás nyomait mutatja.

Több darabot irnak mint valaha; de igen kevés jót.

S mi lehet ily jelenet oka?

Silányabb alkotó erő volna-e korunkban? Megfogyatkozott-e a költői szellem? Az anyagi irányok prózaivá tették-e egész életünket, széteszlatván az illusiók varázsát?

Ezt blazirtságból mondhatnók ugyan, de bebizonyítani nehéz lenne.

Sőt legalább annyi kétségtelen, hogy a dráma egyik legfőbb kellékére, t. i. a jellemzésre nézve, újabb irodalmunk haladásban van. Az árnyalásból mesteribben ért korunk, mint, levonva a levonandókat, a régibb. De a mi legkülönösebb, a jellemzés művészetét alig lelhetnők föl valahol kevésbé, mint a modern szinművekben. A ki mint historikus szeret egyéníteni, mint regényíró jól jellemez: mihelyt drámához fog, nyakra főre igyekszik ezen dicséretes tulajdonoktól megválni. Sőt mostani drámáink szervezete kétségkívül a típusoknak kedvez, s még inkább azon sodronybáboknak, melyeket tetszés szerint lehet ide oda taszigálni. Hű jellemzés és erős indokolás mellett lehetlen volna a sok látványokat s csattanásokat előidézni, melyekre mai szinműköltőink annyira rászorulnak, hogy gyakran a sikerért jobb hitöket eltökélten föláldozzák.

Miért jutott ily helyzetre a dráma?

Miben fekszik hanyatlásának főbb oka?

S mire fordítsuk mi is figyelmünket, ha arra vágyunk, hogy csakugyan jó drámairódalmunk legyen, vagy legalább olyan, mely költészetünk többi ágainál sokkal hátrább ne álljon?

Ezen kérdésekre nézve fognak olvasóink a következő cikkekben néhány eszmetöredékre találni.

II.

Hitem szerint: a regények divatba jötte a drámai költészetre nézve korszakot — még pedig szerencsétlent — nyitott meg.

Nem vettük észre e hatást, s tán még most sem akarjuk valódi nagyságában látni; de azért elvitathatlan és erős.

Az aesthetikai változások okainak kémlésében mindig hanyagabbak voltak még a szakértők is, mint a politikai változásokat előidéző tények fölismerése körül.

Ez kétségtelen.

Azonban kitérések nélkül is elég mondani valóm lévén, szorosán tárgyamhoz térek.

A regény kétkép ártott a dráma-költészetnek.

Említettem más alkalomkor, hogy szokássá vált a rendkívüli zajt támasztó regényeket a színpadra vinni át. Kifejtettem, hogy a regény szerkezete a drámáétól majd minden pontban különböző. Megmutattam, hogy a lázas elragadtatással fogadott regényekben épen a hatásos részek birnak legritkábban drámai elemekkel. S ennélfogva — mint dönthetlen igazságot, mint kétségtelen tapasztalatot — azt valék bátor állítani, hogy a színiköltészet silányítására, s különösen a formák megfertőztetésére alig lehet sikeresebb eszközt találni, mint a híres regényeknek drámává alakítását.

Időnkint keletkeznek iskolák, melyek a művészet körül építve és rontva változtatnak. A harc

többnyire erős; mert az elveké. Vakmerész nézetek küzdenek ilyenkor rögzött eszmékkal. Egyik fél kiméletlenül veri le a használhatót is; a másik néha átalkodottan véd elkopottat, és fentarthatlant is. De az ily csatáknak — akármelyik elv és akármily mértékben győz — a rossz mellett okvetlenül vannak szép és megragadó eredményei. A küzdő eszmék, az élesen szembetett elvek munkásságba hozzák az alkotó szellemet, a genius új erőt nyer, s ámbár — mint a fermentációkor szokás — nem eléggé széparányos és nem eléggé tiszta formáju, de minden esetre nagybecsű műveket teremt.

E szempont alá jön a francia romantikusok harca a klasszikusok ellen.

Ők megtámadták részint Aristoteles dramaturgiai elveit, részint azon értelmezést, melyet a régi nagy francia szinműköltők a görög nagy műértő eszméinek adtak.

Polemiájok nem annyira kritikai tollharczból, mint Corneille Péter és a többi tekintélyek szinműveivel ellenkező szabásu drámák készítéséből állott.

Az elvből és szenvedélylyel üzött oppositio kimaradhatlan botlásait, a fényes oldalak mellett, bőven feltaláljuk nálók is.

A romantikusok az indokolástól és jellemfestéstől kezdve, le a kevésbbé lényeges, s csak konventionális formáig, mindenütt valamint javítottak, ugy nagy — sőt tán a javításnál nagyobb — mértékben kárt is tettek.

De legalább mind ez elvből, öntudatosan történt.

A közönség osztozott a nézetekben, s ismerte. A darabból merítette lelkesedését, s onnan az okot, melyért tapsolt.

Ellenben azon dráma-gyártók, kik regényeket czepelnek szinpadra, s kik a dráma-költészet formáit feldulják, nem művészi elvből — mely tévedései által is gyakran új ösvényeket tör, s néha vétkezve javít és rontva reformál; — hanem avatatlanságból teszik ezt. Kevésnek van közülök költői hivatása. Legfelebb jó scenirozó, legfőlebb szinpadismerő. A közönség tapsát nem műveikkel szerzik, de mert kedves visszaemlékezésekre, vagy felizgatott szenvedélyre hivatkoznak. A regény benyomásai rezdülnek meg a hallgatókban, s azok veszik körül, s tartják egy darabig fön az összeférezelt gyártmányt. S épen ebben van a baj. A közönség műérzéke tompul. A forma profanációi közt nyert tapsa a szellemtelenségnek nyílt fölhívás minden irodalmi fibustier számára, hogy féketlenül kalandozzék a drámaköltészet nagy tengerén, nem tűzve maga elébe más célt, mint a közönségnek zsebét. Most a szinpadon kevés oly darabot látunk, melyben cselekvényegység van, s melyet folytonosan haladó, de mégis szigoruan indokolt fejlődés jellemez. Most igen sokszor csak esetlegesség, véletlen vagy önkény eszközli a megoldást, és egyöntetű mű helyett tableauokkal elégittetünk ki. S ha ezen sülyedés okozói után kutatunk, bizonyosan

közöttök hamar rátalálunk azon fürge egyénekre, kik a hatásos regényeket egy pár nap alatt drámává gyártják.

Szeretném, ha fiatal költőink még kezdetben midőn bennök a rossz megszokás második természetté nem válhatott, ovakodnának egyetlen modern regényt is oly gondolattal venni kezökbe: hogy vajon nem volna-e könnyű azt szinművé alakítani? A veterán író, kinek van már formaismerete, tisztán csak speculációból nyul ily vállalathoz, s bár a művészetnek általában kárt tesz, maga elől még sem zárja el a jövődőt, a dicsőséget, a sikert. De a kezdő, ha a regények szinműítésére adta fejét, bizvást lemondhat a reményről, hogy valaha marandó drámát írhasson.

Azonban ideje fejtegetésemben tovább haladni.

A főbb kárt, melyet a regények divatba jötte a dráma-költészetnek okozott, s melyet, nézetem szerint, mostani civilizatióink alatt egészen helyre-
tűtni aligha lehet, abban találom: hogy a regény a drámától végkép elvette az olvasó közönséget.

Jelenleg a dráma a legrosszabb könyvvarusi cikkek közé tartozik. A szinpadon adott darabok nagy része a sajtót sem látja. A nyomtatottak többnyire csak színházi használatért, könyvgyűjtési vágyból, aristokratiai fényelgés végett vásároltatnak. A közönség élemedettebb része — értem a külföldit — fiatal éveiben annyira lelkesedve volt néhány klasszikus dráma iránt, hogy belőlök most is egész jeleneteket könyv nélkül szaval el. Mig a mai

legszebb szinműveknek sincs a színészeken kívül más deklamálója.

Az ifju emlékezetében száz lyrai költemény megragad, — s hát még mennyi operai töredék? — de ha kérdezed oly szinműről is, mely kinyomatott s mely jambusban vagy rimekben van írva, csak úgy fogja a szöveget elmondani tudni, a mint a szinpadról emlékszik reá. S miért? — Mert a dráma, mint olvasmány, kiment divatból. Megbuktatta azt a regény.

S mihelyt a modern regény keletkezett, ennek okvetlenül így kellett történni. Más alkalomkor kifejtettem e tény okát, s minket most csak következményei érdekelnek.

Következményei pedig: hogy, a drámaköltő az olvasó-közönséget elvesztvén, jelenleg csak a színházi közönségre számíthat, s miután egyedül a színházi közönségtől vár pénzt és babért, ennél fogva egyedül a színházi közönséget tartja szemé előtt s csak annak számára készíti drámáit.

Némelyek előtt e megjegyzés csekélynek látszik. Azonban engedtessek meg kimutatnom: hogy tulajdonkép a drámai ügyben ez minden. A többi kérdések alárendelt fontosságúak. Nem döntenek.

Mig ez dönt a szinköltészetre és a színházi előadásokra is.

Egyaránt degredálja a költőt és színészt. Vizsgáljuk.

III.

Mint mondám, a szinműköltő az újabb korban leginkább a regényirodalom által megfosztatott olvasó közönségtől, s csak a színházi közönségre szorították.

Már kérdés: mit vesztett az egyikben, s mi maradt számára a másikban?

Tudom, hogy vannak színházak, melyekbe fekete frakk és általában a szabályos látogatásokra szükségelt toilette nélkül belépni sem igen lehet. Tudom, hogy a társadalom miveltebb és elegánsabb osztályai divatnak tartják a színházba járást, s a külföldön — mert most magunkról e részben hallgatók — majdnem oly pártolást találnak a híres szinművek, mint az operák vagy ballettek. Azonban minden tisztelet mellett, melylyel a többek közt a pesti magyar színházbarátok iránt is viseltetem, egy paradoxnak látszó állítást kell fölhoznom, mely különzségét még azzal is neveli, hogy nem hizelg.

Az állítás ez: egy szinműnek valódi belértékét inkább meg tudja ítélni az olvasóközönség, mint a színházi közönség, ugyannyira, hogy ha a szinműveknek nincs olvasóközönségök, akkor a színházi közönség, bármely szellemdús egyénekből álljon, végtére úgy elromolhat, hogy látványoknál többet nem is igen fog kívánni.

Nem vonok itt párhuzamot azon tekintetben: vajon az országban szétszórt olvasók összletében

van-e több kritikai tehetség, vagy pedig egy oly fényes és jól dotált színház közönségében, melynek izlése s opiniója a drámaköltészetre közvetlenül hatni szokott?

E kérdés feszegetése nem vezetne lényeges eredményre.

A mit mondani akarok, csak arra vonatkozik, hogy a dráma, mint mű, micsoda helyzetbe szokott jönni az olvasóvilág és a színház irányában?

A felelet könnyű.

A dráma egyfelől költői mű, még pedig legalább felsőbb fajaiban — oly szigorú értelemben az, mint a költészet többi nemeihez tartozó művek.

De másfelől előadásra szánt mű, melynek személyei szemünk elébe lépő egyének által képviseltek, melynek egész folyama ugyanazon nézők előtt foly le, melynek egy, de bevégzett történetet kell tárgyalni, s melynek célja részvétünket szakadatlanul ébren tartani. Valóban ezen négy, s magában igen másodrendű kelléken kívül többet nem vonhatunk ki ama tényből: hogy a dráma előadásra szánt mű.

A többi szabályait azon fogalomnak, melyet mi a drámával kötünk össze, részint a szépműtani, általános törvények adják meg, részint egy csoport mély észlelet az iránt, hogy egy előadásra szánt mű minő föltételek által szerezhethet magának legtisztább és legmaradandóbb hatást?

Igy például a jellemzés, a művészi élethűség, s azon követelés, hogy érzéseink s eszméink az

erkölcsi világrendről ne rendittessenek meg; vagy más szóval, hogy a költői igazságszolgáltatás egy mű bevégezésével kiengeszteljen minket, s állítsa vissza keblünkben az öszhangzást, melyet az írónak az életet visszatükröző költészet céljai és az érdekesség fölfokozása miatt szükség volt a darab folyama alatt megbontani: — ezek oly szépműtani törvények, melyek a költészet mindazon nemeire alkalmazandók, mik az embert és az emberi viszonyokat választják műanyagul.

Ellenben, — hogy ismét csak egyes példákat említsek — a tiszta és maradandó hatás tekintetéből szükséges a drámában, mint előadásra szánt műben, a szoros egység mellett, még a történetnek folytonos haladása is. Tudatik, hogy az eposzban és a regényben maga az egység is többnyire rendkívül laza s annál ritkábban van szó a történetnek folytonos előhaladásáról; sőt a kitérés, megállapodás, visszatérés, az epizod s a különböző történetfonalok continuitása napi renden levő dolog. De már a színpadon a művészet és technika, vagyis az előadás célszerűsége és a hatás lélektana mást kívánnak.

Továbbá szintén a tiszta és maradandó hatás tekintetéből követelik a drámában, mint előadásra szánt műben, hogy a véletlen, az esetleges, s a darab beléletén kívül eső körülmények ne folyjanak be se a bonyolításra, se a kifejlésre. Sőt a szomorujátékban minden motivumnak, minden megoldásnak, a szembetett szenvedélyeknek erős

küzdelméből kell előállani. Átalában a szinmű nem tűr „deus ex machinákat“, kivevén azon alsóbb nemekben, hol a nevetésnél és szájtátásnál többet se a közönség nem látszik kívánni, se az író nem tűzött czélul. Pedig másfelől tudva van, hogy a halhatatlan eposzok is deus ex machinákkal telvék, s hogy a kedvelt regényekben és novellákban gyakran fordul elő a véletlen, az esetleges mint bonyolító- és oldószer.

Nem taglalok tovább; mert úgy hiszem, olvasóim az eddigiekből is láthatják, miként formailag legnehezebb mű a dráma.

Megtartani a szépműtan általános törvényeit; követni az oly lényeges észleleti szabályokat, melyek a dráma tartalmával összenöttek; azután nem áldozni föl semmit még a kisebb igényekből is, melyek a tiszta és maradandó drámai hatásra tényezőkként felhozhatók: szóval tökéletest állítani elő aesthetikailag és szinpadilag, felséges dolog lenne; de még nem történt meg, s nem is igen remélhető, miután a szükségelt szabályok közt az író geniusának egy csoport igen nehéz kiegyenlítést kell eszközölni, különben azok egymásnak utjában állanak, egymást gyöngítik, vagy le is ronthatják.

S épen itt a bökkenő!

Az oly író, ki olvasó és színházi közönségre egyformán számít, más eredménnyel fog a leviandó akadályokkal küzdeni, mint az, kinek csak a színházra vagy a könyvárusi boltra, csak a műszövegét élvező csendes közönségre, vagy csak a

szinpadai prestigiumok által is megnyerhető nézőkre kell tekinteni.

A hol rendezett színház nincs, a hol előadás által nem emeltetik a szinmű, a hol a dráma csak irodalmi cikk: az oly nemzeteknél a legtalentumosabb költők is, ha drámairásra vetik magukat, dialogokba foglalt költeménynél ritkán adhatnak többet, s még akkor is, midőn halhatatlan művet sikerülne előállítaniok, annyi bizonyos, hogy e mű a szinpadon lomhábban fogna mozogni, mint sok szépszerűség.

S viszont, hol a szinköltőnek nincs olvasóközönsége, ott a szinpadai tanulmányok fogják a lélekbuvárlatot háttérbe szorítani, a routine lép a szinműtan helyébe, s az ephemer hatásért könnyelműleg fölláldoztatik az állandó.

Hogyan és miért kell ennek történni?

A legtermészetesebb uton: a dolgok kényszerűségénél fogva.

Az egész titok a kétféle közönségnek — t. i. az olvasónak és a színházinak — helyzetéből foly.

Lássuk.

Az olvasó azzal az igénynyel veszi a szinművet kezébe, melylyel a többi költői műveket. Ha más költeményben — legyen az próza vagy rimes — megsértette fülét a rossz hangzás vagy pongyolaság, akkor megsérti ebben is. Ha kényes érzékei vannak a nyelvszabályok körül, ha izlése az irányra nézve visszadöbben minden közszerütől, minden profanatiótól vagy konokságtól: akkor e hibákat

szintoly szigorral bírálja meg a szinműben is, mint szokta a másnemű költői munkákban. Semmi köze ahhoz, hogy a színházi közönség ily apróságokat észre sem vesz.

Továbbá az olvasó kénye s kedve szerint haladhat a szinmű jelenetein tovább. Megpihenhet egy-egy jól választott kifejezésen, egy mélyígható eszmén, egy lebűvölő képen, egy elragadó lélektani nyilatkozáson, egy jellemző soron, mely néhány szóval az egész helyzetet föltárja, egy kedves gyermetegségen vagy egy marquiروزott fölkiáltáson. Az ő irányában a szerző inkább van kényszerítve a részleteket is művészileg, finomul, gondal szinezni, s nem elégülni meg csupán vázolásokkal.

Az olvasó, ha akarja, szigoruan ellenőrizheti a jellemzést, mert visszafordíthat az átolvasott lapokra, hogy összehasonlítsa mozzanatot mozzanattal, fejlődést fejlődéssel. Őt nem bűvöli el a derék színész, ki néha a leghaszontalanabb alakokból is oly jellemeket tud előbűvölni, melyek élethűeknek és költőileg igazaknak látszanak, s csak többszöri adatás után engedik sejteni az író szellem-koldusságát.

Az olvasó az indokolások egész érvét könnyebben megmérheti, mint a színházi közönség; mert ridegen csak a műre tekint, s nem ámittatik el, nem vonatik félre a színházi apparátusok által, melyek a motiváció hiányát néha elfedik, máskor pedig ki is pótolják.

Szóval: biztosan lehet állítani, hogy minden országban, legyen az bármily műveltségű, az olvasó-közönség, mint ilyen, jobban ítélhet a szinmű általános aesthetikai s magasabb dramaturgiai becséről, mint a hogy itélni tudna ugyanezen kérdésekben, ha színházi közönséggé változnék, melynek csak a szinpad közvetítése által volna módjában az író darabjával megismerkedni.

Ellenben nem tagadhatni, hogy van egy csoport technikai eszköz, vannak szervezeti szabályok, és ügyességek, melyek a nélkül hogy a szinműnek tiszta és maradandó hatást szerezhethnének, azt, ha becses, még érdekesbbé teszik, s néha a megbukató hibák daczára is a színházi közönségnek zajos tapsaiban részeltetik. Ezekről az inkább szinpadi, mint szinműi jártasságokról, az olvasó-közönségnek ritkán lehet valami ismerete; de mint mondám, a mű belértékének megbecslésében csakugyan kompetensebb azoknál, kik csak szini előadás által jutnak a szerző művéhez.

S még egyet — és ez fődolog — ne feledjünk, azt t. i., hogy a ki a szinművet olvassa, az egyenesen a szinmű által akar magának élvezet szerezni. Hisz különben miért venné kezébe? Itt tehát a figyelmeztést tekinthetjük rendes állapotnak.

De ellenben a ki színházba megy, arról többet nem mondhatunk: mint hogy szórakozni kíván, részint talán a darab szépségeinek hallása utján; részint a közönségben gyönyörködés, az ismerősei-

vel társalgás, a szinpadai látványok, jelmezek, diszitmények, zenék, énekek, tánczok által. Rendesen a páholyokban a jelenetek alatti beszélgetés is divatozik, s úgy hiszem, inkább villanyozza föl a kedélyeket, s több gyönyört nyújt, mint egy vontatott dialog, mely a szinpadon foly le. Ez okból nincs mit csodálni vagy hibáztatni, ha az illem körén belül és a csend botrányos zavarása nélkül, sokan egymás közt keresik a mulatságot, s nem a darabban. Elég ha a cselekvény főbb momentumait, ha az érzékenyebb vagy nevetségesebb helyzeteket figyelmök ki nem kerülte, s a mű meséjével nagyában megismerkedtek.

Egyesek kivételek; de általában elmondhatni: hogy a drámairó finomabb vonásait a színházi közönség észre sem veszi. Számára nem, vagy ritkán létezik az, mi folytonos figyelem közben merül fel.

Ha a költőtől, ki drámát akar alkotni, elvették az olvasóközönség kezéből nyerhető babérok reményét: akkor kettős becs-vágygyal fog a színházi tapsok után törni, s egyedüli tanulmánya a nézők izlését és gyengeségeit kényeztető modor megszerzése leend. A szépművészet háttérbe szorul, hogy elég helyet nyerjen a szinpadai hatás technikája. Sőt a műértés fogalma is ezen szabályokkal köttetik össze, s mi kívül marad, az csak a lángész, csak a halhatatlanság.

IV.

Mit tanulmányoz, hogy készíti darabját az, ki csak a nézők számára ír, kinek nincs olvasóközönsége?

Őt nem ellenőrzi vagy segíti többé az aesthetikailag követelőbb rész; — ellenben nyakán van, parancsol, engedelmességet kíván a szórakozott, figyelmetlen, de mulatni vágyó rész.

S e szeszélyes bíró elől fölebbvitel nincs.

A nézők előtt megbukott darab hol rehabilitáltathatja magát? A nézők tribunáljánál sem többé. Kiesett a játékrendből. El van temetve. Főbb dolog tehát, hogy első látásra tessenek a közönségnek, mint az, hogy gyakori adatásra legyen érdemes.

Ennélfogva, ha a hatás és a műbecs legkisebb összeütközésbe jönnek, a hatás lesz nyertes, a műbecs küszöböltetik ki.

Pedig a drámai szervezet nehézségei miatt az ily összeütközések gyakoriak. S miben áll inkább a művészet, mint ezek tapintatos kiegyenlítésében? Aránylag könnyű jellemet festeni; de a jellem ellen nem vétetni, s a cselekvényt folytonos haladásban tartani: ez már nehezebb. Könnyű szigoruan motiválni a tényeket érdekes bonyolítás nélkül; könnyű figyelmetfeszítőleg bonyolítani erős indoklás és pontos megoldás nélkül; könnyű a legfrappantabb módon megoldani, ha a megoldásnak nem kell okvetlenül a jellemekből, az indokokból és a

bonyolításból egyszersmind támadni, hanem az véletlen, esetleges és a darabon kívül álló is lehet. Szóval, külön mindenik szabály könnyű. De hű jellemzés, folytonosan haladó cselekvény, megdöntetlen indokolás, szüntelen ingerlő bonyolítás és teljesen kielégítő megoldás: ezek egyesítve kívántatnak még egy drámában, — noha a dráma oly rövid mű, melynek előadása két óránál tovább nem igen tarthat.

Megküzdeni az akadályokkal, s ha egészen le nem győzhetők, a művészet minél csekélyebb kárával eszközteni kiegyenlítést: — ime! a föladat.

Azonban oly költő, ki csak a nézőktől várhat díjt és hirt, majd minden nehézséget e művészet kisebbitésével fog elhárítani. Erre őt a nézők hangulatának, vágyainak, szokásainak tanulmányozása vezeti.

Ő igyekezni fog a darab készítésekor a színházközönség irányában három gyakorlati elvet tartani szem előtt.

Először, hogy műve a csak félig figyelőknek is tessenék.

Másodszor, hogy művészi vagy nem művészi eszközök által, főleg a kíváncsiságot ingerelje.

Harmadszor, hogy darabjának oly tulajdonai ne legyenek, melyek nem az első adatáskor fejtik ki hatásukat leginkább, hanem a gyakoribb ismerkedés által válnak igazán igézővé. Hiszen ily mű előbb hullana ki a műsorozatból, mintsem hatalmas gyakorlásához kezdhetne! Hiszen, ha Shakespearenak

tradicionális nagysága nem imponálna; ha nemzedékek óta nem birna olvasóközönséggel, mely halhatatlanságát szünetlenül hirdeti, s ha ezen előzmények nélkül idéztetnék a színházi nézők elibe, hogy élete egyedül tőlük függjön: akkor bizony maga Shakespeare is tán a második adatás előtt már félrelöketnék, hogy helyet adjon oly vállalkozóknak, kik a magasabb szépműtani igényeket mindig megszegik, midőn azok a kíváncsiság fokozatát nehezítnék!

E tekinteteket választja irányadóul a szinműköltő, ki csak a nézőktől vár mindent.

S kiinduláspontjának eredményei következők szoktak lenni:

Ha a jellem fejlesztése, marquirosása s következetes átszövése ártana a gyors haladásnak, akkor típusokat, shemákat, jellemvázakat használ a darab lepergetésének eszközeül; vagy a megkezdett jellemeket eltakart következetlenségekkel rontja szét, torzítja és fintorítja el; — hogy az élénk haladásban átalán semmi gátja ne legyen, tehát nem is léptet föl jellemeket, sőt még csak típusokat sem, — megelégszik sodronybábokkal, beszélő és cselekvő semmikkel, kik csak azért járkálnak a szinpadon, hogy általok sok furcsa és meglepő történjék.

Továbbá, ha a kíváncsiságot ingerlő és függőben tartó bonyolítások elibe két akadály gördülne, mindkettő művészi kiegyenlítést igényelvén, t. i. a szigoru motiváció, és a bonyolításból köz-

vetlenül folyó megoldás: akkor ő a bonyolítás érdekességének mértéke szerint hiszi magát az indokolás törvényei alól fölmentettnek, s ha a nézőket a mű összefont szövege által jól mulattatta, nem tartja nagy dolognak egy véletlent, egy a darabon kívül eső okot, egy engedelmes deus ex machinát szólítani elő megoldóul. Hisz két órát nevetve vagy érzékenyen töltött el a közönség, még a blazirozottak is gyakran figyeltek, s az utolsó jelenet csak egypár perczig tart, és akkor a nézők már ugy is fészkelődnek, a páholyban az urak delnőik kalapjait, shawlait veszik elő, minden haza készül! ki figyelne? ki lenne többé szigoru?

Végre a cselekvény kérdésében is, két művészetellenes modor közül valamelyiknek majdnem mindig rabja lesz az, ki olvasóközönségre nem számíthat, s csak a nézőkre tekint.

Ő t. i., hogy sok helyzetet — melyek a változatosság ingerével külső érzéseinket és kedélyünket csiklandozzák — kényelmesen szoríthasson be a kitűzött alapeszmébe, és cselekvénységét mégis fentartsa: ez okból csak vázol, s a test helyett, melynek egészét és egyes tagjait az arányosságon kívül gömbölyedség, hullámozás, szinezés és elevenesség jellemzi, csak skeletet ad. S pedig, mi köze a művészetnek a skelethez? Csupán annyi, mint az életnek. És mégis az ily modoru színműköltő napjainkban még nagy technikusként neveztetik; mert, mint mondják, semmi feleslegest nem ad, nem bajlódik eszmékkel, indulatok kiömléseivel, a szenve-

délyes imagináció képeivel, csengő-pengő szavakkal, költői virágokkal, s más ily haszontalanságokkal!

Ime! az egyik ut.

A másik, — s ez a könnyebb és a divatosabb — abból áll, miszerint a szinműköltő, hogy a nézőket kényeztethesse, és a cselekvényegységet még se tagadja meg egészen, tehát darabját éles csattanásokra osztja fel, melyek az aluszékony és hült nézőt is jól megrázzák, hogy a jövő felvonás alatt eszébe tartsa figyelni s nem ögyelgeni ide-stova. Természetesen az ily puffogató mű hatásos darabnak tartatik. Igaz ugyan, hogy valódi széparányúság nincs benne, s hogy a részek hatása az egész benyomását gyengíti; de hiába, tetszeni szokott a nézőknek, sőt néha egész saisonon át. Ki kívánjon ennél többet? — legkevesebbé az, kinek darabját ugy sem veszi az olvasó közönség kezébe, s kinek a hősileg levivott akadályokért, a csábok férfias kikerüléseért az irodalmi történet ugy sem szolgáltat igazságot.

Ez szerencsétlensége korunk drámairóinak!

Mert kevésbé olvastatnak, elszoknak a szinpadi hatást leginkább szinműi hatás által keresni.

Tovább megyek rajzomban.

V.

Első tekintetre azt lehetne gondolni, hogy miután széles Európában a drámairóknak — a mult-

hoz képest — nincs olvasó közönségök, s miután ennél fogva csak a szinpadtól függ a művészet sorsa: tehát most van a színészeknek aranykora, most örvend a színészet valódi emelkedésnek, most fényelg a szinpad és szorgalmasan tanulmányoztatván a szinműköltők által, most teremt legerősb illusiókat.

A látszat gyakran csal.

S fájdalom, a mélyebb vizsgálat más világitást vet e kérdésekre is.

Mert igaz ugyan, hogy jelenleg az író, a szin-fal és a szini apparatusok minden hatását, minden titkát jobban ismeri, mint valaha. Ő inkább tudja, mint elődei: hogy látványok által hogyan lehet fokozni az érdeket, és egy csoport ajtó és ablak segítségével mily könnyű a bonyolítás. Ő pontosabban megméri, hogy darabjának minden szerepe, a szerepeknek minden része a szinpad közvetítésével mekkora benyomást tehetnek. S ez kétségtelen érdem. De bár a szinpadismeret nagyon szükséges, visszaélései is tetemesek. A nélkül hogy gáncoskodni akarnék, legyen szabad megjegyezmem, hogy a színészetnek nincs érdekében a szinpadi látszatot nagy ellentétbe hozni az élethűséggel. Emlékezzünk a francia classikai iskolára, azon harcra, melyet a hely- és időegység ellen a romantikusok folytattak. Mily nevetségesnek tarták az új iskola emberei, hogy például a helyegység miatt az uralkodó palotájában, az ő szobájában, s ugyszólva az ő szeme előtt járnak minden akadály nélkül ki s be az összeesküvők, és semmitem gátolja a legkülön-

bőzőbb helyzetű és elvű embereket örökké a király mellett heverni, míg terveiket kiszövik s végrehajtják! Mily természetellennek mondák azt is, hogy például az időegység miatt huszonnégy óra alatt kellett a szeretetnek, gyűlöletnek, boszunak, s minden más szenvedélynek támadni, fejlődni, a viszonyokkal összeütközni, és katasztróphra vezetni! A szinpad ugyan e képtelenségeket eltűri, az engedelmes szinfalak nem gátolják. De fordul-e elő valaha az életben hasonló? Van-e mindebben csak árnyéka is a valószínűségnek? Nincs-e meghasonlásban a nézők tudalmával, a lélektannal, a tényekkel, az igazsággal? S támaszthat-e mély illúziót, mi a művészet föladata? Ilyen érveket hoztak fel a klasszikusok ellen a romantikusok, és sikerült megbuktatniok a hely- és időegységet. Sikerült pedig azért, mert mindkettő egy külön szinpadi valószínűséget igényelt, melynek az élethez semmi köze nincs, mely csupán konventionális. Megjegyzem, hogy a klasszikusok elég tapintattal birtak a helyegységek keskeny ráájába igen széles tárgyakat nem szorítani be: a szenvedélyeket pedig néha meglepő hűséggel festették, s az időegység miatt csak a kifejlés fokozatosságait vonták össze. De ne szépítsük azt, mit mások nagy egyértelműséggel hibáztattak. Valljuk be, hogy jó volt, a dráma technikájából kidobni oly szabályokat, melyek szinpadi s csupán konventionális valószínűségeket hoztak divatba, s melyekkel a legragyogóbb irány és legtökéleteseb verselés mellett sem lehetett eléggé művészileg hatni.

Azonban, ha ezen kiküszöbölést örömmel fogadtuk, ha a romantikusok diadalmas megtámadásaival egyetértünk: akkor mekkora undorral kell elfordulnunk a modern színművek s kivált társasági s vigjátékok egy részétől, melyek a színpadi valószínűséget máris egészen szembe tették az élet valószínűségével és a művészeti igazsággal. Avagy nem látunk-e széltiben darabokat adatni, melyekben a színpad falkárpitaival, ajtóival, ablakaival, sülyesztőivel, jelmezeivel, garderoibe-jával s minden belrendezéseivel alkalmul szolgál oly bonyolításokat, cselszövényeket, félreértéseket és kifejlődéseket eszközölni, melyek képtelenek, örültháziak, a lélektannal, a művészettel, a józan észszel, és a hülék által is megfogható valószínűséggel, életlőséggel, lehetőséggel ellenkezők? Nem vesszük-e észre, hogy a színpadtanulmányozás mindinkább arra használtatik, hogy az életismeret alól feloldja az író s hogy a valóval semmi érintkezésben nem álló színpadi valószínűséget teremtsen? Mi haszna volt az egész híres polemiának a klasszikusok ellen, ha a valószínűség után törekvés nevében azért vettették el a régi szabályokat, hogy a valószínűtlenséget szabály és fék nélkül halmozzátok össze?

Ugy hiszem, nem nagy nyereség folyt a színpad számára abból, ha az olvasó közönségre többé nem tekintő írók, az étellel aránytalanul keveset foglalkoznak, hogy annál több színpad-tanulmányokat tehessenek.

Menjünk tovább.

A dráma az irodalomból száműzetvén, vagy ott csak mint kegyvesztett és mellőzött tengvén, igen megfogható, hogy a színműköltők irányában a színház fontossága emelkedett, s hogy a színész most célznak tekintetik, melyért a darabok készülnek, míg régebben a darab tekintetett célznak, melyért a színészek játszanak.

Néhol — a külföldet értem — a színházigazgató a személyzet számára valamint ruhát, ugy darabokat is szabot. Az átvett kéziratok a szükséglet szerint újra rangeroztatnak, férczeltetnek és sceniroztatnak.

S majd mindenütt a drámaköltő — ha darabjának tervét készíti — szem előtt tartja a hiresebb színészeket és színésznőket, kik művében szerepelni fognak, s vagy azok egyéniségéhez idomitja jellemeit, vagy pedig alapvonásaiban reprodukálni igyekszik az idegen színművekből azon jellemeket, melyeket az illető színészek fényes sikerrel adnak.

Napjainkban egy nagy színész — s itt megint csak a külföldre célzok — körülbelől ugy áll a drámaköltőhöz, mint az operában a zeneszerző a libretto készítőjéhez. Azért irnak, hogy ő szerepelhessen. Mellékes kérdés a darab, fő a játszás. Gyakran a jellemeket a színész alapítja meg, s a színműköltő érdeme csak azon negatív tökély, hogy nem tette lehetlenné az ily megalapítást.

Egyszóval, a színház önálló cél lett, a színműirodalom föltétlen eszközévé kezd válni.

Mint mondtam, megfordított viszony.

Régen azért voltak színészek, hogy a darabokat játszsák, most azért vannak darabok, hogy a színészek játszanak.

Kérdés: nyer-e ezen látszólagos előny által a színészet?

Vizsgáljuk.

Nyert-e a színészet az által, hogy a színház önálló cél lett, s hogy a szinműirodalom föltétlen eszközévé kezd válni?

Hihető-e, hogy jobb színészek lépnek a szinpadra azon viszonyok következtében, melyek megszüntetvén a szinköltő olvasóközönségét, az önérdéknél fogva kényszerítik azt oly darabok készítésére, melynek jellemei egyik vagy másik színész egyénisége vagy kedvelt szerepei szerint alkotatnak?

Van-e haszon abban, ha az író főtanulmánya: kikertülni azt, mi az előadásban nehézségekkel járna, mi a színésztől erőfeszítést követelne, mi pontos szaválást tenne szükségessé, mi a szenvedélyek hű és mély fölfogása nélkül a színészt megbuktatná, mi nem eszközölhető csupán játszási routine által, s mi okvetlenül kényszerítené a színészt egyéniségének erős megtagadására, s azon tárgyilagosságra, mely nélkül színészek akárhányan lehetnek, de valódi szinművészet nincs?

Ezen kérdésekre még némi világitást kell vetnem.

A nagy színészek iskolája végtére is a műértő közönség, mely mindazon előkészületekkel, melyek a finom árnyalatok fölfogását is könnyítik, siet egy kedvelt darab meghallgatására.

De, mint tudatik, a világvárosoknak nagy közönségétől nem szokott a józan észjárásu ember sok elméleti ismeretet követelni.

Ily igény nevetséges volna.

Az általános értelemben vett miveltségen kívül, még bizonyos finomsága a tapintatnak, bizonyos kényes műérzék, melyet az összhangzástalan, a csalfa hangu, a torzitott vagy tulzó sért: ennyi, a mit a színész méltán várhat oly színházi közönségtől, melynek ítéletére az önkiképzés nehéz pályáján támaszkodni akar.

Azonban csalódnék, ha remélne csak ennyire is találhatni azon szórakozást kedvelő, élveteg és figyelmetlen közönségben, mely, mint olvasóközönség, szobája csendes falai közt már nem érzett erős rokonszenvet a műsorozatba átvett darabok nagy mennyisége iránt.

Szerencsés idők voltak a színészetre nézve, midőn a költők szinműveinek sajtó alá kerülése egy kis esemény vala, s az egész nemzet figyelmét magára vonta. A könyvárusi boltok ugy ostromoltattak akkor a drámáért, mint most a divatregényekért. A megjelent mű sokáig maradt nemcsak néhány író, de minden polgárosult kör kedvencz társalgási anyaga. A kritikusok taglalták azt, a nők szavalták egyes helyeit, a férfiak szelleméről, irá-

nyárol, technikájáról és jellemei felől vitatkoztak. Ha aztán szinpadra hozaték, a közönség kiképzett eszméssel, határozott vágyakkal ment Thalia templomába. A figyelem, épen a várakozásért, melyről kiki magának és az egész világnak számot adhattott, fölfokozva volt.

Hogy fognak a gyönyörű versek a szinpadról hangzani? Nem veszít-e egy gyöngéd hely leírhatatlan varázsából? egy gyermeteg eszmeárny tiszta természetességéből? egy mély lélektani indok átható erejéből? egy rövid fölkiáltás, mely a helyzeteket új viszonyba hozta, kedélybe nyomuló érvéből? s nem veszít-e egy szavakban áradozó, vagy sivár eltökélései miatt szavakban fukar szenvedély költői fenségéből, és könnyekre ingerlő vagy vérfagyaláló élethűségéből? S hát a jellemeikkel mi történik? Nem fogja-e a színész az igen kikerekített részletek által az egész jellem hatását megszaggatni, vagy nem fogja-e azt, az összes eredményre figyelve, a finom árnyalatoktól megfosztani és igen tipikussá alakítani? S miután egy jellem, ha tulságos gondolat marquirottatik, néha a darab több jellemeit indokolatlanná vagy ferdévé teheti, s gyakran egy jó színész tulbuzgóságaért a másik színésznek szerepe, a leghűbb visszatükrözés mellett is, hiányosnak látszik: tehát mi történendik? vajon az előadás egybevágó és öszhangzó lesz-e, vagy kerekdedség nélküli és dissonáns?

Ily, s ki tudná még hány kérdésre nézve, vár kielégítő megoldást a közönség, ha a drámát mint

olvasmányt, rokonszenvére érdekesíté, s ha a színházba jövedelekor már bírja a mű irodalmi hatása által a mérvet, a szinpad általi hatás megítélésére.

És ez igényekkel szemben mekkora tanulmánynyal kell a színésznek a szerepet tanulni? Nem bizhatja ugy szólván geniuszára a jellem visszaadását. Kevesebb joga van a teremtésre, de azon szerencsés kényszerűség miatt, mert művésziebben kell reprodukálnia. Aztán hivatásának minden kötelességeit együtt kénytelen teljesíteni; mert emlékezetének hűtlensége, egy hely elrontott szaválása, egy részlet elhanyagolása is inkább észrevéttetik, mint a csak szinpadra szánt daraboknál szokás. Továbbá, ha egy színész az irodalomba átment dráma valamelyik szerepében hirt-nevet szerzett, s ekkor lép föl egy más vetélytárs: mekkora kíváncsiság fejlődik a közönségben, mint tódul a színházba, hogy összehasonlítást tehessen? S e kíváncsiság már művészi s magára a színészetre képzőleg ható; mig az ephemer becsü szinpadi gyártmányoknak ujdonsági érdeke, bármennyi közönséget csábit a színházba, a színész tehetségeinek emelésére nem foly be.

Igaz ugyan, hogy a nagy drámák, melyek egy nemzet közkinésévé váltak s a világirodalomba is átmentek, többnyire oly correct jelleműek, hogy e jellemeket két nagy színész egészen ellenkező szempontból nem foghatja föl. Az alapok tehát sértetlenül maradnak, s rendithetlenségük által alkalmat adnak bizonyos hagyományoszerű játszás-mód kifej-

lésére, mely az idők folytával még a hangfejtésekre és a test hordozására is kiterjedhet; s annyira szokássá válik, hogy a közönség még a lángeszű színészektől sem túri a nagyobb eltávozásokat.

Megengedem: e csökönnyös ragaszkodás a hagyományhoz száz színész közül egynek szellemét igen összeszorítja, de kilenczvenkilencznek kétségkivül tágitja és emeli.

Szóval: a színészet addig virágozik, míg a drámaköltészet az olvasó és színházi közönség közös kincse, s míg a színmű a cél, s a legtökélyesebb játszás is inkább csak az ünnepezt eszközök közé tartozik.

Korunknak vannak nagy színészei: ez tagadhatlan. De nem a színpad számára kizárólag készített modern drámák által fejlődtek azzá.

Vétessék ki Shakespeare a műsorozatból; ne adassanak azon gonddal készített, s művészi tökélyvel bíró művek, melyek a halhatatlanságért küzdöttek, a színpadi szemfényvesztések és csattanások által eszközölt taps helyett; ne hozassék többé színpadra a németeknél Schiller és Göthe, elégedjék meg minden nemzet azon drámákkal, melyeket azóta irtak, hogy a színpad lett a cél: már ekkor, már ha ez mind megtörténnék, bizony a színészet föntarthatlanul süllyedne alá, s hamar észrevehető: mit tesz a színpadi hatásnak a művészi hatástól különválása? mit tesz színészeknek irni szerepet correct jellemelek festése helyett? mit tesz a színész kényelméért pongyolán vetni papírra a jele-

neteket, a nemesebb irányt kerülni, s a cselekvény halmaza miatt csak oly vázlatokat adni, melyekkel ugy elbánhatik a routine embere, mint a művész?

Nem tudom, vannak-e irótársaim közül többen velem hasonló nézetben?

Jelenleg nálunk a széptani kérdésekről elmélkedő se követőkre, se czáfolókra nem talál.

Bizonyos munkássági hév, mely czélját nem tűzte ki, eszközeire nem tekint, magával nem számolt, másokra nem hallgat, — bizonyos tevékenység, mely inkább óhajt mindenütt jelen lenni, mint nyomot hagyni, — bizonyos elvtelen szelidség, mely kész a legszélsőbb türelemre, csakhogy aztán ő se korholtassék: ez mostani irodalmunk sajátsága.

Nehéz ily körülmények közt a papirfogyasztáson kívül egyébre hatni.

Azonban kísérletként szándékozom, mind drámaköltészetünkről, mind pedig színészetünkről igénytelen véleményemet közelebbről előadni. *)

Kiindulási pontjaimat eddigi fejtegetéseim megmutatják.

Érjenek azok, a mennyit érnek; hassanak úgy, a hogy lehet.

*) E cikksorozat ígéret maradt.

SZALAY

„MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE“

CZIMŰ MUNKÁJÁRÓL.

I.

Nincs szándékom sem bírálatot, sem ügynevezett ismertetést írni.

Azon utat követem, melyet az angol és francia irodalomban azok, kik a nevezetes művekről essay-eket, kísérleteket, igénytelen nézeteket tesznek közzé.

Önként értetik, hogy a középszerű munkákról nevetséges volna ily módon elmélkedni, s a ki egy szerzőt essay-k által mutat be, elismeri a magas helyet, melyet az elfoglal, s megvallja, hogy róla bírálatot nem merne írni.

Ki ne ismerné Szalayt mint publicistát, mint a hasonlító jogtanban első rangu tekintélyt, mint számos külföldi nagy szónoknak és államférfiúnak művészi jellemzőjét?

A közelebbi idők hamar leszaggatták a babérokat, melyeket érinteni nem lett volna szabad. A politikai szenvedélyek kora önhitt és feledékeny. Gyorsan viseltetnek el a kitűnők is, a nélkül hogy mások által pótoltatnának, s az emlékezésre a kegyelet ösztöne mellett még bizonyos szerénység is kell, melylyel ritkán dicsekedtik az a kor, mely sok

változásokat látott, és ritkán oly egyének, kik, ha semmit nem is alkothatának, legalább értettek a romboláshoz. De e tény daczára Szalay se a pártok heves tusája közt, bár önálló egyén és merész vitatkozó volt, nem veszté tekintélyét, se pedig későbbi hosszas visszavonulása után nem panaszkodhatik feledtetésről. Jele, hogy törekvéseiben a becsvágnak semmi szerepe nem volt, s hogy tehetsége súlyával s igénytelenségével egyaránt imponált.

Előttem fekvő munkáját is *) a hivatás és szerénység versenyezve emelik.

A helyet, melyet általa irodalmunkban elfoglalni kíván, következőleg mutatja föl: „Könyvet akarom adni azon ifju nemzedék kezébe, mely most készen az atyai ház küszöbén át, a nyilvános élet pályájára lépni, s mely lelkesedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövőjéhez a nemzet multjának bölcs számbavételével párosítson, ha a benne vetett reménynek, ha az ország szükségeinek meg akar felelni. — Ifju barátaim körébe léptem gondolatban, és feltüntettem előttök az ősöket, kiknek vitézsége a hazát szerzette, kiknek bölcsesége a hazát megtartotta, kiknek hibái a hazát gyakran veszedelembé ejtették stb. stb. Előadásomban egyszerű kívántam lenni; ezen egyszerűséget a tárgy méltósága is rám

*) Magyarország története Szalay László által. Lipcse. Geibel. I. II. III. kötet.

parancsolta. Olykor olykor a tanulóktól oktatóikhoz fordultam, s innen van, hogy a szokottaktól, egyben másban eltérő nézeteimet a jegyzetekben okadatulva fejtegettem, hogy a forrásokról örömet számot adtam; innen van az is, hogy majd a történet-íróval, majd a történetvizsgálóval találkozik az olvasó. Magára vessen, ha csalódik, ki a történeti kutatások pályáiból kibontakozott, s az események művészeti simasággal lefolyó eleven tükörét várta tőlem. Nem hiszem, hogy már megérkezett volna az idő, mely ezen eszménynek megfelelő művel gazdagithassa irodalmunkat; az anyag, melyből készül, részben még az aknában van, hová minduntalan le kell szállanunk, hogy szükségünket fedezhessük; s itt is, mint egyébben, míg a munkafelosztás elve nem vétethetik alkalmazásba, a dolgozó felváltva kézműves és művész tartozik lenni.“

Ezen kevés, de tartalmas szavakkal szigoruan ki van jelölve a szempont, melyet a bírálónak Szalay munkája irányában el kell foglalniok.

Sok mű nem felel meg a czélnek, melyért létet nyert; míg viszont, bár kivételesen, állanak elő olyak is, melyek túlhaladtak a czélon, de egyszersemind betöltötték. Többek, mint a minővé készítették; s mégis egészen azok.

Szalayt e dicséret megilleti.

„Magyarország történeté“-nek, melyet ő az ifjúság számára irt kézikönyvnek nevez, nemcsak meg van az az érdeme, hogy megelőzőinél, Buday, Péczely és Horváth Mihály igen jeles munkáinál e

nemben sokkal tökéletesebb, hanem ama fényes előny is sajátja, hogy az élemedett kornak annyi élvezetet nyújt, mennyit a fiatalnak, s a tiszta átlátszó rendezéssel a műértőt, a tények kiválasztásával és megbíráásával a szakembert, politikai higgadt szellemével az államférfiut, és tömött, szabályos, emelkedett irányával mindazt, ki nemes, ki művelt izlésű, meglepi és magához vonja.

Szalay, ha a jegyzeteiben idézett forrásokon végig tekintünk, nem fölötte sok ismeretlen anyagot használt, s helyzeténél fogva a rejtett elemeknek halmazonkénti kiaknázása lehetetlen is volt. Ez önként érthető. De ellenben az kétségtelen, hogy az adatok körüli lelkiismeretes hűség megtartásával, keze közt történelmünk világosabb, határozottabb alakot nyert; az eszmék folyamának utját szemünk előtt látjuk elvonulni, hatva és változtatva; a kor szelleme körülünk van, s légkörét érezzük oly adatok fölött is, melyek eddig semmit nem magyaráltak meg, se semminek képviselői nem voltak. Ez a nagy tehetség bélyege, mely az által viv ki bámitó eredményeket, hogy finom tapintattal jár el az egyes jelenetek tömbezése körül, s a tényeket, melyeknek féme a gyakorlatlan szem előtt — mint a rozsdától lepett kincs — el van takarva, meg tudja becselni. Sok kutató historikus, a kőművesként, a földrétegek és omladék-por közül kiásott kődarabokban csak köveket lát, míg a művész rajtok építészeti stylt fődöz föl, s egy meghajlásból vagy szögletből egész boltivet állit össze, oly ará-

nyokkal, mint az egykor létezett. A történelemben nemcsak az adatok mennyiségétől függ ismereteink mennyisége.

II.

Szalay a nélkül, hogy művének széparányúságát ez által elrontaná, kiváló előszeretettel tárgyalja a magyar nemzet egykori jogviszonyainak fejlődését.

Mások haditörténeteinkre vetették a súlypontot, s a csaták leírása közt feledék a belérdekeknek, az eszméknek, az állami és társadalmi fogalmaknak küzdéseit. Janus temploma miatt nem emlékeztek a Capitoliumra.

Kevesen voltak, kik hazánkat európai helyzetében, külpolitikájának folytonos alakulásaiban, s azon kölcsönös hatás- és ellenhatásban igyekeztek volna föltüntetni, melynél fogva megszakadás nélkül lehetne szemlélni: egyfelől a külirányoknak és tényeknek belviszonyainkra munkálását, másfelől a tőlünk kapott lendületeknek európai jelentékenységét.

Alig történt kísérlet kereskedelmünk, iparunk, házi életünk, szellemi mozgalmaink s irodalmi haladásaink történetét beszőni ama nagyobb vagy legalább feltűnőbb események rajzába, melyek kiválólag historiaiaknak szoktak neveztetni.

Arra pedig még hosszas ideig kell várnunk, hogy valaki hazánk multját bejöveteleinktől kezdve

a legujabb korig egész egyetemiségében s minden ágazatokkal együtt előállítsa.

Mennyi buvárlat, mennyi anyag kiaknázása szükséges e végre? Mi mindent nem kell még összeállítani, rendezni, megbirálni?

Aztán az egyes időszakok oly történet-íróira volna uttörőül szükség, minő nálunk Teleki grófon kívül egy sincs.

Szalay munkájának középszerű terjedelménél fogva sem tűzhetette törekvésül a még elérhetlen czélt.

S nem róhatjuk föl hibául, hogy valamint szándékosan mellőzte irodalmi állapotaink s tudományos miveltségünk rajzát: szintugy komoly megfontolás után jónak tartá a szokottnál nagyobb tért nyitni törvényeink és intézményeink történetének.

Ő jogviszonyaink fejlődését megszakítás nélkül kíséri; följegyezve a jelentékenyebb változásokat s magyarázva a hol kell.

Itt figyelme a legfontosabbak mellett a másodrendűekre is kiterjed, melyek nem annyira közvetlen hatásuknál fogva jellemzők, mint azon benyomásért, — melyet reánk gyakorolnak, finom árnyalatokban mutatván ki a kor szelidülését, a személy és birtok körüli eszmék tisztulását, s a társadalomnak haladásait a miveltség és humanismus felé.

Szemünk előtt látjuk közjogunk képződéseit azon időtől fogva, midőn a magyarok álladalmi életének formája a monarchiai betetőzést még nem ismerte — mert eleinte a hét törzsököt csak szö-

vetség kötötte egymáshoz közös hadi fővezérrel Árpád véreből, de nem közös fejedelemmel — egészen Szent Istvánig, midőn a mérsékelt egyeduralom európai minták szerint lőn megalapítva, s alkotmányunknak első ékkövei tétettek le. Találkoztak ugyan, kik könnyelműen Istvánban korlátlan monarchát akartak látni; de ezek véleménye oly csekély súlyu, mint azoké, kik István kormányrendszerében a Verbőczy-féle közjog megalakult formáit nyomozgatták. E két szembetett nézet pártolói feledék, hogy az álladalmi élet nem szokott se szabadsággal kezdődni, se szolgálással. A jelen európai álladalmak közül mindenik, legyen bár most despotia vagy demokratia, a középkor századaiban, midőn kezdetét vette, valamint azzal nem dicsekedett, mit politikai szabadságnak hívunk, miután az egyéni erők tusáját még nem válthatta fel a jogok súlyegyene: ugy korlátlan önkényvel intézkedő fejedelmeket sem ismert, mivel az egyéni erők még nem koptak el, se le nem nyugóztettek. Szent István törvényeiben is — melyeket e nagy király mindig mások tanácsának meghallgatása után, s mindig másoknak megegyezésével adott ki — nincs az állami hatalmak megosztása formulázva; de nincs a kényuralom elve is fölállítva, s annál kevésbbé az intézmények öszvege által az életbe bevezetve.

A mily avatottan magyarázza és állítja elő Szalay közjogunk első emlékeit, oly biztosan vezet tovább. Látjuk, hogy az Árpádok korszakában a birodalmi

ügyeken kívül a közigazgatásiak is feles számmal a királyi tanácsban intéztettek el, s e szerint a nemzetnek közvetlen befolyása nélkül; de ezen tanács kizárólagossága ellensúlyoztatott a törvényt napok által, melyek a király elnöklete alatt rendszeren Székesfehérvárott, néha az ország egyéb részeiben is tartattak, s melyek szabad ég alatt az összes nemesség egybesereglésével történvén, ellenőrizet alá fogták, s a szükséghez képest felelősség alá vonhatták ama tanácsot, és mintegy a törvényhozás népi elemét képezték. E két mozzanatból fejlődött ki a magyar országgyűlés, sőt a magyar két-kamara rendszer is, s e két mozzanat versenye és küzdelme egymással e kor közjogi életének egyik alapvonása. Természetes, hogy némely nagyravágyó vagy tulerélyes királyon kívül a székesfehérvári törvényt napok főellenei a hivatalviselők és azon garázda olygarchák voltak, kik befolyásukat a nemesi rend jogainak és a korona tekintélyének csorbitásával terjesztgették. I-ső és IV-dik Béla igyekeztek demokratikus irányban némi képviseleti alapra fektetni egyesülésöket; de sikertelenül. III-dik Béla ellenszenvet tanusított irántok, a mennyiben a rend ügyét féltette olykori rakonczátlanságaiktól; azonban az Árpádház minden királyainál többet tettek a gögös országnagyok, a székesfehérvári törvényt napok elviseltetése- és divatból kimentére. Midőn végre II-dik Endre kormányrendszere visszaélései és ájultsága által egyaránt készült meglábolthatlan örvénybe dönteni a nemzetet, a clerus a nemesi

renddel egyesülve kicsikarták az aranybullát, melyre századokon át minden nehéz kérdésben hivatkoztak az utódok; de a mely sajátlag még inkább az olygarchia, mint a korona jogbitorlásai miatt látszik létesültnek. Ezt tanusítja, hogy első és második pontja egyenesen az országnagyok ellen van irányozva: mert amaz a királyi tanácsot ellenőrző törvénynapoknak évenkénti tartását állítja vissza; imez pedig a királyt és utódait kötelezi, hogy a nemeseket a hatalmasok kedvéért ne nyomják el többé. A II-ik Endre által eredeti alakjokban fölevenített székesfehérvári napok csak huzamos hullámzások között, melyeknek árja gyakran elnyeléssel fenyegette a közügyet, s csak többszörös visszahanyatlások után alakittaték át képviseleti alapon nyugvó országgyűléssé. Szalay e küzdelmeket, a törvényhozó hatalom kiformalódásának minden mozanait hűn kíséri a hatvani gyűlésig, melyben a nemesség a hatalmas olygarchián rövid győzedelmet nyert, és soraiból nagy szónokját Verbőczit, ki e kitüntetést erőtetve fogadta el, nádorrá emelte, hogy néhány hónappal utóbb az országnagyoktól ismét leveretve, ismét megaláztatva, ne csak meghunyászkodjék, de bűnbánatjelül a halál elől szökéssel menekült Verbőczi házának lerontására ajánlja magát, mi — közbevetőleg szólva — II-ik Lajosnak azon figyelmeztetésére maradt el: hogy Verbőczi házában csupán irások és borhordók találhatók. Az országnagyok gyors diadala, melynek gyümölcsét a mohácsi vész élvezni nem engedte, leginkább Mária

királynénak köszönhető, ki a „kalandosok egyesülésének“ lelke volt, ki szertelen erélyével a marakodó főurakat öszpontosítani tudta, s ki Ártándy Pál által a nemesi rendet izgatni és megvesztegetni, ámitani és igazságtalan boszura gerjeszteni művészi ügyességgel törekvék.

III.

Kétségkívül nagy és szenvedélyes volt — mint Szalay jellemző előadásából láthatjuk — a királyi hatalom és a nagy urak közti harcz.

E küzdés az Árpádház korában is nevezetes mozzanata történelmünknek; de később még döntőbb eredményekben mutatkozott, s a mohácsi vérnapokig változó szerencsével s majdnem szakadatlanul folyt.

S valóban ezt nálunk oly különös körülmények segítették elő, melyek másutt mind az ország eldarabolását, mind a trón erejének teljes megsemmisülését okozhatták volna.

A főbbeket legyen szabad emlitenem.

Az Árpádház alatt az uralkodó nagybátyja vagy testvére az ország harmadrészét szokta királyi hatalommal kormányozni. — Osztozás történt az egység eszméjének föntartása mellett; de minden biztosíték nélkül arra nézve, hogy ellenkezője ne történhessék meg. Az ily harmados herczegnek természetes helyzeténél fogva az olygarchia élén

kellett állani, s ha becsvágya volt, — törekednie kellett magát teljesen függetlenné tenni. Más államokban a királyi vérű alattvalók, a miénkhez hasonló esetben tudták megörökíteni hatalmukat. — De Magyarországból szakadt-e el egy talpalatnyi föld is ez okon? S ha nem: annak tulajdonitsuk-e, hogy a mi harmados hercegeink loyalis és szerény egyének voltak? Az ellenkezőjére több kiáltó példáink vannak. El kell ismernünk, hogy azt leginkább oly főolygarcháinknak köszönhetjük, kik hatalomszomjok mellett is mértéket tudtak tartani mind vágyaikban, mind hűtlenségökben. A királyi jogokat szerették megkeskenyíteni, a hercegeket, mihelyt érdekek kívánta, hajlandók voltak pártütés árán is a magyar trónra emelni; de annak nyoma sincs, hogy őket a harmadrésznek a koronától való elszakítására tömegesen segítették volna, még akkor is, midőn e cél kivételére Konstantinápolyból vagy nyugotról erélyesen támogatták vala.

Felső aristokratiánk hatalmát szertelenül nevelte a királyválasztási-jog is.

A középkorban nem igen létezett szabatos örökösödési rend a szó szorosabb értelmében; s midőn ilyesminek megállapítására okleveles kísérletet látunk, mint például Csehországban, hol némi senioratus állapított meg, bizonyosak lehetünk, hogy a törvényszegés nem maradt el. Örökösödési királyság a nemzet választási jogának minden közbenjövetele nélkül annyira ellenkezett a középkor népeinek összes fogalmaival, hogy még később szá-

zadokon is, midőn egynémelyiknél az egyenes ágon s az elsőszülöttség jogán történendő királyörökösödés végkép megállapított, olyanformák szövettek a koronázási szertartásba, melyek választási szint viselnek magokon. Ilyes, például, az egyház által a néphez irányzott kérdés, mielőtt az új király fejére tétetett a korona: akarjátok-e ezt királyotokul? — Örökösre oltott választás, azaz választó királyság, de a mely bizonyos családhoz legyen kötve, melynek tagjai kirekesztőleg a királyság jeleltjei: ez volt a középkorban a vezéreszme.

Nálunk sem vala máskép.

E részben egyenlő vonalon állunk Európa többi nagyobb államaival.

De mégis tetteleg mutatkozik a választás kérdésében egypár oly különbség nálunk, mely az aristokratia hatalmának különösen kedvezett.

Ugy látszik, hogy az Árpádház korában végre is homályosabb fogalma volt nemzetünknek az iránt: vajon a megürült trónra a kimult király testvére vagy fia következzen-e? mint ugyanazon századok alatt a többi Európának.

Továbbá a külföldön a későbbi időkben egy vagy más nemű oklevelek kezdték többnyire szabályozni a következőket, míg nálunk ez csak a szokások és fogalmak erejében nyert támaszt.

Végre a sors akarát, hogy az Árpádház fiágának kihalásával, rövid ideig tartó dynastiák váltsák föl egymást, hamar nyujtva alkalmat királyválasztásokra.

Mekkora játékköre nyílt az említett körülmények által a magyar nagyuri rendnek! S ne feledjük, hogy voltak épen az új dynastiák alatt egyének, kik más ország királyai is levén, uralkodási éveik nevezetes részét külföldön tölték, s voltak olyak, kik a künlakás mellett egyszersmind gyermekkoruak valának, és kettős oknál fogva ejték hazánk kormányzását olygarcháink kezébe.

S kérdem: vajon ennyi fölvaltólag kedvező viszony s ennyi befolyást szerző tények összehatása, sok európai országban nem rendítette volna-e meg végkép a királyi hatalmat; mint más részről azon mozzanatok, midőn az erélyes fejedelmeknek sikerült a felső aristokratiát megalázni, nem vezettek-e az említett századok alatt mindenütt korlátlan egyeduralomra?

S nálunk mi történt?

A vegyes házak királyai alatt kétszer szárnyalta túl a trón hatalma állandóan a felső aristokratia befolyását. Mindkétszer az erélyen kívül, melylyel a kormányt vezették, bámulatos hadi dicsőség varázsa egyesült az uralkodóban; s mégis Nagy Lajos, bár nem sok országgyűlést hirdetett, tisztelé az alkotmányos jogokat, és Corvin, bár a nagyurakat szigorú pórázon tartá, törvényei által hatékonyan járult az alkotmány kifejtéséhez és megszilárdításához.

S viszont az Árpádbáz után a mohácsi vészig kétszer volt a befolyás zenitjén az olygarchia.

Először Albert halálától kezdve, Corvin megválasztásáig; másodsor Corvin halálától a mohácsi napokig.

Az első időszakban a vakító hadi hírnév mellett elég erőszakoskodás fordult elő; a másodikban az arisztokratia több tagjait a jogbitorlásokon kívül még szennyes bűnök is terhelik. De bár olygarchiánk az uralkodóból mindkétszer bábót szerettek csinálni: azonban az uralkodás jogait egyszer sem szoritották oly keskeny korlátok közé, melyek közt királynak lenni nem lehetett volna. Nem akartak oly krizist előidézni, mely aztán egészen más alkotmányos formákban lelje megoldását. Gyöngédtelenek voltak néha a személy iránt, ki fölöttök állott; s mégis óvakodók azon elvek körül, melyek lehetőségessé tették, hogy magasan fölöttök állhasson az, ki a királyi hatalmat nemcsak birni, de gyakorolni is tudja.

Az alkotmányos lét e százados küzdelemben, mely a korona és a nagy urak közt változó szerencsével folyt, soha felfüggesztve vagy megszüntetve nem volt.

Tekintsük most — Szalayt kísérve — ugyan-ezen kérdés másik oldalát.

IV.

1222-től fogva, midőn az arany bulla keletkezett, a mohácsi vészig, azaz 1526-ig, Európában

mindent, hol korlátolt egyeduralommal találkozunk, a főpapok és a főurak össze nem mérhető túlsúlyt bírtak a többi rendek felett.

Hogy ujkori kifejezéssel éljek: a felsőház volt szerepvivő, az alsóház pedig igen szerény befolyású volt.

A világi erők közül egyedül az olygarchiai vala hathatós ellenőre a koronának.

De helyzete természetéből folyt, hogy valamint nyirbálni szerette a királyi jogokat, szintugy elnyomta vagy kifejlődni sem engedte az alsóbb nemességét és a városokét.

Nálunk sem vethetjük el e szempontot, ha alkotmányos fejlődésünk szellemét az említett három században vizsgáljuk.

Kétségtelen, hogy az aranybulla ellenére, olygarcháink nyomták a nemeseket, nemcsak egyénileg, de rendileg is.

Azonban, mint fennebb láttuk, a székesfehérvári törvénynapokból lassanként azon eleme a törvényhozásnak, melyet alsó táblának neveztünk, ugy fejlődött ki, hogy a nemesi rend tekintélye megalapították.

A felsőház volt hatalmas; de az alsóház soha sem győzethetett le egészen.

Sőt védje, segítője mindig az olygarchák egy párttöredéke vala.

A nemesi rend Szilágyitól vezéreltetve, a főaristokratia ellenére Corvint trónra emelte.

A nemesi rend Zápolyára támaszkodva, főként a tolnai (1518) gyűléstől kezdve, gyakran fogadtatta el az ellenkező felsőházzal saját indítványait.

Néha a Budán tanácskozó olygarchákat magához kényszeríté lejönni, a Rákosmezőre vagy messzibb helyekre. Megbüntetett zászlós urakat, s az igazgató-választmányba, mely előbb a gyermekkoru II. Lajos nevében s később mint miniszteri tanács kormányzott, időnkint több-több tagot rendelt saját felekezetéből.

Igaz, hogy ezen eredmények nagy része forrongási jellemű volt, s a felzaklatott pártszenvedélyek közt inkább kicsikartatott, mint kieszközöltetett; de mégis tagadhatlan, hogy a nemesi és városi rend törvényhozási befolyása, az olygarchia fénykorában is folytonos terjedésben vala. S midőn látjuk, hogy a középidő vége felé az alsóbb rendek mindenütt Európában a felső osztályok megtörése végett a királyokkal szövetkezének; nálunk pedig hasonló frigy nem létesült: kénytelenek vagyunk elismerni, miként a mi felső aristokratiánk a nemességgel és a városi renddel folytatott pártcsatáiban óvatosabb és önmérséklőbb lehetett, mint korának többi nagy urai.

Szándékosan szőttem fenebbi soraimba a városi rendet, hogy annak alkotmányos helyzetére is tekintetet vethessek.

„A polgárságnak — így szól Szalay — még nagy Lajos által országrenddé emeltetését mutatja azon körülmény, hogy a Hedviget ausztriai Vil-

mosnak eljegyző oklevél kilencz város, névszerint: Székesfehérvár, Buda, Visegrád, Pozsony, Soprony, Nagyszombat, Trencsén, Kassa és Zágráb által is megerősített. Mert a hansa s a rajnai szövetség által Németországban megérlelt városi ügy, azon solidaritásnál fogva, melyben hazánk már e tájban az érdekek szempontjából Nyugoteurópával állott vala, nálunk is szükségkép erősebb alapot nyert. S hogy városaink Zsigmond alatt bonyodalmak nélkül váltak az országgyűlés kiegészítő részévé, hogy minden surlódás az aristokrátiával szerencsésen kikerültetett, az annyiban Lajos műve volt, mennyiben rendszabályai által, melyek a város keblében s városi birtokra nézve, a nemest egyazon vonalra állították a polgárokkal, a városok jogosultságát, ugyszólván, valamennyi érzékekkel felfoghatóvá tette.“

Egyébiránt a városok autonomiája és országgyűlési befolyása az 1405-diki országgyűlésen rendeztetett, minden osztálynak bámulatos közremunkálásával. A király a kihirdetett gyűlés egyik főteendőjévé tűzte a városi kérdést. E végre az egyházi és világi urakon, s mindenik megyéből négy-négy nemesen kívül, a nagyobb s kisebb kir. városok is meghivattak, követek küldésére. Különösen két nagy szerű határozat hozatott. Mindenik királyi város t. i. saját polgári és büntető hatósággal ruháztaték föl. Továbbá a lakosok, polgárok s más rendbeliek egyaránt, minden különbség nélkül viseljék a

közterheket, s e kötelesség alól senkit semmiféle szabadíték ne menthessen föl.

A kivivott eredmény a kir. városok megszi-
lárdított országjogiságával együtt oly nagy volt,
hogy Zsigmond a hozott végzésekhöz az összes ne-
messég s a nép hozzájárulását kívánta, mielőtt általa
megerősítették. A törvényczikkelyek felolvasása
és tárgyalása végett mindenik megyében gyűlés
tartatott, s a budai káptalannak ránc maradt je-
lentéséből tudjuk, Pest és Pilis megye mint nyilat-
kozott e tárgyban. „A király irott parancsánál fogva
— így szólanak az érdeemes káptalanbeliek — Gara
Miklós, Magyarország nádora, ápril 26-kára Pest és
Pilis megye összes nemességének és más rangu,
méltóságú, állapotú és jelességű lakosainak közgyű-
lést hirdetett, tanácskozót a király által küldött
törvény tartalma felett. A törvény felolvastatott,
cikkelyről cikkelyre, komolyan megvitattatott, s
az összes nemesség, s más állapotú s méltóságú
egyének, egyháziak és világiak, nemesek és nem-
telenek, a törvény formáját és tartalmát egyhan-
gulag s minden ellenmondás nélkül elfogad-
ták, kinyilatkoztatván, hogy ezen cikkelyek az or-
szág dicsőségére, a közjó és lakosok hasznára al-
kottattak.“ Mint Pestmegye ugy nyilatkoztak a többi
megyék is.

Mennyivel szűkebbkeblű volt későbbi korunk,
mely szokásai és visszaélései által tényleg meg-
semmisíté a városok országjogiságát. S mennyivel
nehezebb lett volna felvilágosultnak állított éveinkben

is hasonló fontosságú kérdéseket tömegek tanácskozása alá bocsátani, nem is említve, miként ily merész néprehivatkozás által, például, a mult évtizedben a megyék oly anarchikus jogokat követeltek volna magoknak, melyek mellett előbb utóbb mind a kormányzás, mind a törvényhozás lealacsonyult volna!! De akkor a hallatlan bátorságu tény megkísértetett, a nélkül, hogy később jogkövetelésekre ürügyül használtaték vala. S mi mind a mellett büszkéek volnánk-e bölcseségünkre, kivált ha őseink belátásáról van szó: mi, kik, ha erélyesek voltunk, nem tudtunk mérséklettek lenni, s ha mérséklettek kívántunk maradni, csakhamar közönyösökké váltunk jogaink és érdekeink iránt?

Azonban, hadd térjek vissza tárgyamra.

Valamint fönnebb kivilágult: hogy egyes garázdaságai mellett is, felső aristokratiánk a királyi hatalmat nem akarta törvények által megsemmisíteni, s viszont királyaink sem törekedtek korlátlan egyenuralomra; szintugy mostani összeállításomból látni: hogy, bár az alsóbb osztályok irányában néha elnyomó volt felső aristokratiánk, egészben mégis elég országlati tapintata volt nemcsak a nemesi rend országjogiságát föntartani; de a városi rendnek is — a királyokkal és a nemességgel egyesülten — nagy hatalomkört nyitni.

Továbbá kétségtelen: hogy alkotmányunk azon korszak alatt, melyet Szalay festett, nemcsak azért volt kitünő, mert fönt és alant senki által — mint másutt volt szokásban — meg nem támadtatott;

hanem azért is, mert szabadelvűségben akármelyik akkori monarchia intézményeivel büszkén versenyezhetett.

Végre, ha a belügyek józan kezelésével együtt veszszük fontolóra azon külpolitikai nehézségeket is, melyeket atyáinknak el kellett háritani vagy legyőzni: meg kell vallanunk, hogy a legkorlátotabb felfogások közé tartozik, őseink hadidicsőségét szünetlen magasztalni, s ugyanakkor államférfiai bölcseségöknek említéséről megfeledkezni.

V.

Szalay, ki oly jól tudja történelmünk általános menetét festeni, ért az egyénítéshez is.

Néha egyegy tekintélyes férfi vagy nő jelleme néhány találó vonással kidomborodik, sőt keze közt határozott alakot nyer.

A kor, melyet leír, távolsága miatt, kevésbé alkalmas ugyan e czélra; de mind a mellett nyujt használható anyagot.

Igaz: hogy régibb századainkban inkább kísérhetjük az eseményeket, mint az azokra befolyó egyéneket, s világosabban láthatjuk az irányokat, mint a férfiakat, kik képviselői voltak.

A hol a történet megszakithatlanul és tisztán foly is, gyakran minden kuffők összeállításából sem sikerül biztos fogalmat szerezni magunknak: hogy vajon minő volt királyaink, nagy hadvezéreink vagy

országjáraink jelleme?, s annál kevésbbé ismerhetjük azok külsőjét, szokásait, sajátságait, műveltségét, életkorát és családviszonyait.

A XV. századig kevés emlékiróink s egykoru krónistáink vannak.

Aztán nem sok magyar és történetrajzolónk tudott oly kedvesen fecsegni, mint Cserei, s oly pontossággal ereszkedni apró részletek előadásába, mint Szalárdi.

Feledésbe mentek a jellemek s a puszta tények maradtak fön.

Én legalább azt hiszem, hogy az Árpádház alatti királyaink közül tán senkit sem lehetne a történetirónak kielégítőleg egyéníteni.

Többnyire csak praegnans tulajdonaik emléke szállott le hozzánk; vallásosságuk, kicsapongási hajlamuk, leventeségök, ravaszságuk, világtalan szemök, pupos hátuk, óriás termetök sat.

Fogalmunk van rólok, mint országlárokról vagy hadvezérekről, s uralkodó erényeiket és bűneiket feljegyezve találjuk; de ha magunk elibe tűzzük egyénitni őket: az vagy nem sikerül, vagy be kell vallanunk, hogy az alakítás kedvéért a történetiró adatait a költő képzelmeivel vegyítettük, s bár lélektanilag hű, azonban tényleg hamisított képet adánk.

Még Szent Lászlóra, Kálmánra, jeruzsálemi Andrásra és IV. Bélára nézve is, kik leginkább látszanak marquirozva, úgy hiszem, elfogadható ezen állításom.

De már az anjoui háztól kezdve gyakran lehet történetileg hűn egyéníteni, s nemcsak királyokat s királynőket, hanem magasabb helyzetű vagy kivívó tulajdonu alattvalókat is.

A XVI. s XVII. században pedig e feladatot a plastikai erejű történetírók néha könnyűnek is fogják találni.

Szalay munkájának fele azon korszakot rajzolja, melyben már az egyénítés sikerülhet; azonban ő inkább kézikönyvet akarván adni, tervénél fogva csak ritkán ereszkedhetik oly részletekbe, melyek aránytalanságot okozhattak volna. S ezt helyesen tevő. De mégis találunk egyénítéseket is, melyek művészileg szépek és történelmileg hűk.

Czélomhoz közvetlenül nem tartozik Szent István jellemzése; mert ez inkább csak politikai. Azonban lehetetlen elhallgatnom, hogy Szalay első királyunkat, a szentet és nagyot, mint államférfiut oly hatalmas ecsettel, s oly eredeti — de hű — felfogással festi, hogy őt majdnem Szent István politikai jelleme megalapítójának lehetne mondani.

Az Anjouk korától kezdve a mohácsi vészig, hogy másokat mellőzzek, Erzsébet és Mária a nők közül; a férfiak sorából pedig Zsigmond király és Hunyady János, s meg a Cilly grófok, s a mennyiben hazánk történetére lényegesen hat, Fridrik római császár, és az osztrák Eyzinger, annyira érdekes egyéniségek, hogy a szellemdús történetírónak jellemzésökre akaratja ellen is ragadtatnia kell. Ezek-

ről Szalay munkájában szétszórta vagy összefogva igen találó egyénítési vonások fordulnak elő.

De megvallom: engem leginkább érdekelt a Nagy Lajos és Corvin király egyénítésére vonatkozókat keresni fel Szalayban, s úgy találtam, hogy Mátyás a híres hadvezér és országlár, kinek a béke és háboruban elkövetett tettei gyönyörűen előadva, aránylag kevésbé van egyénítve, mint Nagy Lajos. Az utóbbi jelleméből a kisebb vonásokat is átfonva látjuk az események szövetén. A trónra jutásakor, Forliban, Aversa termében, Canosa ostroma alatt, a Silaró partján, mindenütt találkozunk Lajossal, mint egyénnel, s mindenütt jellemének külön sajátságai tűnnek ki. S a befejezésben mily szépen emlékezik Szalay nagy királyunkról, szünetlenül tekintélyekre hivatkozva. „Lajos, így szól, mint ember és mint fejdelem, egyaránt tiszta jellemmel birt. E tekintetben nem mérkőzhetett vele senki, korának fejedelmei közül. A boszu, melyet a 22 éves ifju testvérének halálaért Aversában vett, életének legsötétebb pontja. De ő hitte, s talán oka volt hinnie, hogy durazzo Károly, ha bár nem állott közvetlen viszonyban Endre meggyilkolásával, mégis összes eljárása által, s nem akaratlanul, előidézte, megfogantatta a bűnt. S mind e mellett a későbbi években egész súlyával nehezedett szívére a bosszu művének emléke. Ekkor durazzói Károly testvérének fiát magához hozatta, udvaránál neveltette, Dalmatiát, melyet szintugy szerzeményének nézhetett, mint hajdan Kálmán, s melyet szeretett,

mint saját művünket szoktuk szeretni, gondjaira bizta, s midőn már-már oka volt attól tartania, hogy házassága gyermektelen fog maradni, a nápolyi Anjouk közül őt szemelte ki utódául Országglása hosszú áldás volt a szép magyar föld felett. Bonfini, Mátyás udvarában, több kedves regét hallott felőle: mint öltözködött álruhába, mint járta be a falvakat s mint lépett a szegények kunyhójába, hogy a köztisztviselők s kivált az adószedők eljárásáról hitelesen értesüljön, hogy a panaszok őt annak nyomába vezessék, mit a hizelgés s a gazság örömet takargatott volna előtte. Olykor megtörtént, hogy a királynak egyik vagy másik tettét is bonczkése alá fogta a tölgyfa-asztalnál a gazda, s alkalom adatott Lajosnak, önmagát is, hol s mikor kellett, megjobbítania Ő nemcsak az urak, hanem a pórok javát is szivén viselte: — e szavakat Mátyástól hallá Bonfini Szeretetre méltóbb, kedélyesebb férfiu nálánál se előbb se utóbb nem viselte a magyar koronát. Már Bonfini megjegyezte: hogy a magyar s a francia szellem fényes tulajdonai benne örvendetes egészszé vegyültek. És Küküllői Jánosnál illetődéssel olvassuk, hogy életének végszaka egy dicső nyári nap alkonyához hasonlított, melynek bucsufénye minden érdességet elsimit, eloszlat. Látván, így szól a nagy királyhoz közel állott férfiu, hogy birodalma szép virulásnak indul, hegyeken és berkekben nem a vadakat kereste mint ifjabb éveiben, hanem a magában szál-

lónak szemlélődését. S e hajlamához, midőn távol lehetett az emberek zajától, mindvégig hű maradt.“

Mennyi kincs van e sorokban a regény- és drámairók számára letéve!

Szalay Ulászló és II. Lajos korából már kisebb egyéniségeket is kezd jellemezni. A hetvenkedő és megaláztatása után tányérnyaló Ujlaki gróf, a fösvény és aggódó pécsi püspök, ki folytonosan félti gabonáját és hordóit, szomszédjától, az erőszakos Ujlakitól, Perényi a köszvényes nádor, a szónokló Verböczy, s más közepszerű befolyásuak is néhány sor által fölismerhetőn vannak jellemezve.

Kár, hogy Lajos nejét, Máriát, ki a kormánypártnak leghatékonyabb egyénisége volt, csak futólag említi. Azonban e rendkívüli néembernek fényesebb pályája a mohácsi vészutánra esik. Jászay, ki történeti irodalmunk alig pótolható veszteségére oly korán hunyt el, a mohácsi vértanúk kezdődő rajzában, Máriát, szertelen tevékenysége miatt, mindig előtérben látatja, s méltán; mert Ferdinand királysága ezen nő ügyessége nélkül sokkal több akadályokra lelt volna. Később Mária németalföldnek nagyhirű regensnőjévé lőn. 1556-ban testvérét V. Károlyt a Szent-Justei kolostorig kíséré, Spanyolországban telepedett meg, recollectiot és magányt keresve. De vérmérséke az elmélkedés- és tétlenségre nem volt alkalmas. Csakhamar ismét a magas politikába látjuk vegyülni, s a spanyol kormányzás — mint nyíltan be lőn vallva — csupán azért nem merte tanácsát gyakran kikérni, mert

különben nagy tehetségénél és hihetetlen erélyénél fogva, az ügyek vezényletét okvetlenül kezébe ragadta volna.

Jellemét Stirling Vilmos — V. Károly kolostori életének történetirója így festi le: „Mária az özvegy magyar királyné ekkor — 1556-ban — 52 éves volt. Férje a törökök ellen harczolva Mohácsnál esett el. Mária, e veszteség miatt vigasztalhatlanul megesküvék, hogy örökre özvegy maradand, s tett fogadása alól soha feloldadni nem vágyék. De ezen női átengedés daczára, még a férfinők ama korszakában is, kitünt rettenthetlen szelleme és vastalkata által. — Lengyel ösanyjának, a pörelyöklü Cymburgisnak testi erejével egyesité testvérének V. Károlynak, szilárd akaratát s fontolgtató jellemét. Kedvelte a vadászatot és sólyomeregetést mint burgundi Mária, s művészi lovaglásán nagyatyjának, Maximiliánnak, daliás szive is elragadtatótt volna. Nemcsak biztosan tudta a szarvast leejteni, de föltürt karral és kivont késsel úgy metszette el annak gégéjét, s hasítá fel hasát, mint a leggyakorlottabb királyi vadász. Ascham Roger, ki őt látta, midőn tiz napig szüntelen nyeregben ülve, kíséreinél sokkal előbb vágatott Spaaba, — ezt jegyezte róla naplójába: „Valódi férfinő, ki legjobban akkor érzi magát, ha a nyeregbe szökelhet, s egész éjen át szélvészfént vágatthat . . . A császár ez amazon szilárd kezére bizta a nyugtalan Németalföld kormányát, s ő husz zivataros éven át nagy erővel s tűrhető sikerrel igazgatott; most Dánia és

Franciaország tervét hiúsítva meg, majd az anabaptisták s lutheranusok fölkeléseit nyomva le, s a mennyire ily körülmények engedék, szünetlenül a had eszközeivel segítve az idegen földcken küzdő császári táborokat. Végső hadi tette volt, midőn Metz ostroma alatt portyázó csapatokkal a francia Picardiába rontott, hol oly bátran és óvatosan vezérlé rabló-sergecskéjét, hogy II. Hendrik kénytelen volt a megtámadt tartomány segélyére sietni.“

Megbocsátanak olvasóim gyakori kitéréseimért. Hiszen én Szalay nevezetes műve felől csak essayket ígértem adni, s így tervemnél fogva nem valék szorosán értelmezett kritikára kötelezve.

MACAULAY
„ANGLIA TÖRTÉNETE“

CZIMŰ MUNKÁJÁRÓL.

I.

Az angoloknál Hume óta — ki első történelmi művét *) épen most száz éve (1753) adta sajtó alá — mindig voltak nevezetes történetirói, kiket a római és görög remekirók mellett is büszkén emlithettek, s kiknek neve nemcsak addig hatott el, meddig a Neptun szigonyát bíró Anglia hajóhadait és árukötegeit kiterjesztette; hanem oly országokban is közszájon forog, melyek közvetlen kereskedelmi viszonyban nem voltak a szigetkirálysággal, és általában a polgárisodás kitűnő polczán sem állanak.

Mindnyájan halottuk még mint tanulók Gibbon lángeszét magasztaltatni, és iskola-gyermekek korunkban olvastuk, magyar vagy német fordításban, Robertsontól „Amerika historiáját“.

Adjuk meg mindenkinek a magáét.

Anglia európai hirű történetirói nem új datumuak.

*) The History of England under the House of Stuart.

Franciaországnak inkább csak kellemes emlékirói voltak, midőn Anglia nagy történetirói már a közfigyelmet foglalkoztatták.

Németországban Gottsched vizenyős iránylyal állitgata össze pedant és üres szépműtani nézeteiket; a nyelvtisztító Adelung iskolamesteri vessző alatt volt még; Lessing az egyetemi leczkéket elhanyagolva, első színművén törte fejét, és Müller Jánosnak, ki „A schweiczi szövetség története“ által európai névhez jutott, bölcsőjét sem ringatták; szóval: a tudós Németországban az irodalmi ujjászületés korszaka jóformán el sem kezdődött, midőn a költőkben, bölcselőkben, államférfiakban, szónokokban és államtudósokban gazdag Anglia oly derék történetiróknak szakadatlan sorát látta megnyilni, kiket a pragmatikus szellem, éles ész, mély buvárlat és művészi előadás maradandó emléküekké tőn.

Ezen halhatlan férfiak között volt főleg egy, ki történelmi munkája által az európai szépirodalomra is nagyszerű befolyást gyakorolt.

Gibbont értem.

„A római birodalom elenyészésének története“, mely irodalmunk szégyenére magyarul maig sem jelent meg, — Byron lordon kívül száz meg száz költőnek, s különösen regény- és drámaszerzőnek adott örökéletű vagy mulékony hatásra számított művekre anyagot. S ki tudja, meddig fog még a szépelmék kincsaknája lenni, melyből a készülendő darabokra majdnem részletekig kikerekített mesét,

s majdnem minden más kutatásokat feleslegessé tevő korismét bányászhatnak ki?

Minket, magyarokat, a híres Gibbon még csak néhány dráma s egypár novella anyagával látott el. De hánynyal nem fog ezentul, kivált ha fiatal szerzőink az írás mellett olvasáshoz is szoktatják magokat, s ha belátandják, hogy egyformán nemzeti és irodalmi kincs: művészileg írni le falusi lakadalmainkat, vagy a hortobágyi puszta sajtóságos életképeit, mint azon igéző vagy nagyszerű, regényes vagy drámai történeteket, melyeknek anyaga nem épen a Tiszaparton termett? Most egy magyar Shakespeare-től még sokan megkérdenék ugyan, hogy II. János, III. Richard és a Windsori vig nők mellé miért irt Othellot, Velencei Kalmárt, Romeot és Juliát? de azért Gibbon nekünk és a nyomunkban fölserdülő fiatalabb nemzetek irodalmainak is, sokáig fog költői elbeszélésekre és színművekre mesét és szellemet ajándékozni.

Midőn Gibbont emlitem, természetesen Macaulayra akartam áttérni. *)

Mert „A római birodalom elenyészésének története“ és „Anglia története II. Jakab trónralépte után“ egy pontban hasonlítanak egymáshoz, s annyira, hogy melléjük harmadikat tenni nehezen lehet.

Értem a hatást, melyet az irodalom oly nemeire gyakorolni hivatvák, mikhez magok, mint

*) Anglia története II. Jakab trónra lépte óta. Angolul írta Macaulay. Magyarul kiadta Csengery Antal. Pest. 1853.

mű, nem tartoznak. Vannak hírneves történetirók, kik tökéletesen megfelelnek a czélnak, mit általok elérni kívánunk.

Ezek — hogy képekben szóljak — egész rendeltetésöket teljesítik a polgárisodás vezetése körül, hasonlóan a nagy folyókhoz, melyek távol fekvő országokat kötnek össze, s büszke hullámaikon a kereskedők terheit, hajóit játszva hordják, és a műhelyeket az áruboltokkal, a gyárakat a vásárpiacokkal, az iparost a fogyasztóval állandó viszonyban tartják. S ki kívánna többet a nagy folyóktól? Nemde közszerepök csak ebből áll? S e szerep a Missisippi, Themse és Szajna számára is elég.

Egyedül a Nilus jön más szempont alá.

A Nilus nagy folyó, s a kereskedelem minden árukötegeit szintoly könnyen tovább szállithatja, mint többi testvérei, de még ezenkívül a Nilus más is. Ő nemcsak nagy folyó, — ő maga a termékeny föld, ő maga Egyptom.

Ilyen a történetirói pályán Gibbon és Macaulay.

Mindkettőnél legelőször is az ötlük szemünkbe, s olvasásukkor tüstént az ragadja meg figyelmünket, hogy a remek történetírásnak mintái, egyszerűsmind az irodalom más szakainak megtermékenyítésére végzetszerű tényezők.

Akarsz-e fiatal művésze akármelyik nemzetnek, miután már elég közönséges arczképet festetél, hogy egy kevés pénzed és ugyanannyit érő neved legyen, — akarsz-e végtére a dicsőséget még

nem ismerő vásznadra történeti nagy tableaukat rajzolni, melyek tovább éljenek mint te, s melyek hatásukat akkor is elevenen gyakorolják, midőn szivedre, mely egykor lelkesedni tudott, semmi sem hat többé, mint azon gázok és savak, melyek széteszlott részeivel vegytani rokonságban vannak? Akarsz-e, mondom, a megfizetett portrairozóból valami Rembrandt- vagy Tizian-féle halhatatlan halandó lenni? Jól van. Akkor vedd kezedbe Macaulayt, olvasd el, s látni fogod, miként ő számodra egyptár száz történeti tableaut állított elő, mely egyebet kívánni sem hagy, csupán azt, hogy te oly művészileg tedd vászonra, mint ő papírra tevé.

És a ballada, a dráma, a regény muzsája — s itt nem értem azon piros, pozsgás leányasszonyt, kit némely népköltők kizárólag szeretnének a cizitera-pengetésre jogosítani — ugyan mennyi köszönettel nem fog adós lenni Macaulaynak, az előzőkeny történetirónak, ki a lángész varázsvesszőjével a kornak, melyet vizsgálat alá vett, szellemét föl-idézte, hogy ti, költők, azt szemtől szembe láthasátok; Macaulaynak, ki néktek megmutatta az események folyamában az egyetemit és végzetszerüt; de a ki egyszersmind csodálatos tapintattal, — hogy műveitekben használhassátok — ki tudta jelölni az egyéninek, a történetesnek, a szabad akarattól eredtnek hatását és horderejét is?

Valóban „Anglia története Jakab trónralépte után“ fel nem számítható mennyiségben nyujt kész anyagot az előadó költészet minden nemeire.

A bőség szaruja az, melyből mindig lehet venni, és mindig marad.

S miután egyes részletei, kivált a szinpad és a regényirodalom számára, szünetlenül készítik a kikerekített jellemeket és cselekvényeket, maga az egész történet I. Károly vérpadjaig, onnan a levert forradalmon át II. Károly trónralépéseig, s aztán a restauratiótól II. Jakabnak idegen földre, és oraniai Vilmosnak Whitehallba vonulásaig, nem más, mint egy nagy trilogia, mihez hasonló a világ óriás szinpadán ritkán szokott adatni, s majd sohasem akkora költői igazságtétellel.

Macaulaynak még ezenkívül az a különös szerencséje, hogy a politikai tanok tisztázására még inkább hathat történelmi munkája által, mint a költői lelkesedés és alkotási erő felébresztésére.

Az annyit szenvedett, és annyiszor csalódott Európában nincs párt, mely ne tanulhasson belőle arról, mit elfelejtani, és a miben okulni kell.

Ha a tett embere voltál, e lapokat olvasván, meg fogsz döbbenni, s boldog vagy, hogyha az érzést, mely idegeiden átrezeg, nem kell lélekvádnak nevezned.

Ha pedig csak az elmélet, ha csak a politikai abstractiók embere voltál, s tetted a gondolkozásból állott, ezen legüdvösebb és legveszélyesebb tetteből, melyet a hála s átok annyi könyve kísér; — ha egy régi dagályos kifejezés szerint, csak a theoria asztalánál ültél: még ekkor is, tisztelt olvasóm! azt gyanitom, hogy Macaulay művének nevezetesebb

pontjainál bizonyos fájó érzés fog szivedre ködként borulni, mely saját kedvencz eszméidnek megingásait mutatja, s arra int, hogy doctrináidra is ráfér valami abból, mit böles Salamon vanitatum vanitásnak mond.

S isten látja: annyira voltunk csalhatatlanok, hogy lehetünk néhányan már kétkedők is!

Kétkedjünk bizvást! Csak egyben nem, t. i.: hogy az ember hivatása a jó után törekedni; a gondviselés természete a jót eszközölni.

II.

A tudományok föléledésének korszakában történt: hogy a királyi hatalom mindinkább háttérbe nyomá, s végre a szárazföldi Európa szereplő államaiban csaknem egészen megsemmisíté a nagy hűbéreseket, a hatalmas bárók alkotmányos befolyását.

Ezen roppant eredményü átalakulás századok műve volt.

Megindítása és vezetése körül főtényezőknek látjuk a Valois-házat, V. Károlyt s a Habsburgok spanyol ágát, és aztán a Stuartokat.

De a Valois-ház a nagy küzdelem legfényesebb diadalait nem érte meg. *)

A Stuartház a harczban tönkre jutott. **)

*) Kihalt III. Henrikben aug. 1-jén 1589.

**) II. Jakab 1688-ban deczember 18-ka reggelén lépett a whitehalli királyi palotából a bárkába, mely a zivataros tengerrig vitte, hogy onnan Franciaországba bujdossék.

A Habsburgház spanyol ága pedig rendre a másik ágnek adta át a hangvitelt az európai közkérdésekben, s midőn kihalt, diessugározva látta ugyan a korlátlan egyenuralmat, de nem otthon, hanem saját családjának természetes ellenségénél, XIV. Lajosnál. *)

Szóval: sok viz folyt le a Dunán, míg az általam csak tájékozásul felhozott nagy európai változás tetőpontra jutott.

S azalatt és azután a francia forradalomig, sőt még sok helyt később is, a szárazföldi történetirók többnyire csupán a királyok történetét s különösen hadviseleteit irták meg. **)

A hatalmát és rendiségi jogait vesztett arisztokratia tagjai e könyvekben csak mint az uralkodó parancsának teljesítői, mint hadvezérek, ministerek, udvaroncok mellékesen fordulnak elő.

Kivévén, ha meghasonlásba jöttek az állammal, ha a törvények és intézmények ellen fölléptek, ha mint hugenották, frondennek és malecontentusok zajongtak, csatáztak. A polgári osztály pedig, melynek szintén megszűnt rendiségi szerepe, még kevesebb anyagot nyújtott az akkori történetiróknak. Mert a polgár mi volt? Kereskedő, iparos, gyárnok, házépítő, művész, tudós és tőpén-

*) A spanyol ág megszűnt II. Károlyban, 1700.

**) Mint mindennél, itt is vannak a legrégebb kortól kezdve, a politikai viszonyok szerint, nevezetes kivételek. Például csak Macchiavelnek „Storie florentine“ című remek művét említem.

zes. Mi volt? A rőf, a műszer és az eszmék embere. Mi volt? Hát csak a nesz nélkül haladó polgárisodás, a halkán terjedő elégületlenség, a névtelen forradalom: egyéb semmi. S ki vette volna akkor észre a historia szellemét, mely borzasztón hű logikával fonta az eseményeken át magát; mely gyakran kicsiny tényekben nyert kifejezést, apró eredmények által hódított, s táborozásaiban a titkos jelszavakat nem mindig a marschaloknak sugta meg, hanem néha egy élczes abbénak, néha egy henyé költőnek, vagy egy álmodó bölcsnek? A hivatalos történetírók igen el voltak a nagy dolgok leírásával foglalva. S csoda-e: ha a harsona mellett nem hallották a szellem suttogását?

A XVIII. század utolsó felében a bölcselmi és politikai eszmék — az európai szárazföldön — nevezetes erővel kezdetek a történetírás modorára visszahatni.

A politika népről, társadalmi szerződésről, közjogokról beszélt.

A bölcselem, mely tudta, hogy a mai nap nem független a tegnaptól, s hogy a mi most követelés, az a folytonosság törvényeinél fogva okvetlenül régebben remény, még régebben vágy, s azelőtt sejtés volt: ismétlem, a bölcselem, mely a tényeket az okok és következmények lánczolatán át eredetökig nyomozza, kezdé az emberiség történetének irányát, a népek sorsának az egyetemiséggel összefüggését, s ezen összefüggésben a vezérfonalat keresni.

E kettős lendület — a politikai és philosophiai — egészen új alakot adott a történelemnek.

A történetíróknál divatba jött az eszmék történetét rajzolni, az eszmékben a modern polgárisodás haladásait, a polgárisodásban a demokrátiát.

Előttök rendre közönyössé vagy gyanussá kezdtek lenni e rájárába be nem férhető dolgok.

S hogy munkájok kerekebben üssön ki, némely fontos tényt kiigazitottak, mást elhallgattak, vagy eltagadtak.

És a szerint, a mint a történetíró inkább politikai küzdő volt, vagy inkább valamelyik philosophiai rendszer bálványozója: az első esetben a történeti műből könnyen párt-apologia, sőt párt-apotheosis került elő; a másodikban pedig a világszellemnek az egyes népeknél történt nyilvánulásait bizonyítgató elmélkedés és adattár.

Nehéz vala ily modor mellett nem írni; de még nehezebb hűt írni.

Modern szempontokból íteltetett meg a múlt; a tények közé önkényes kapcsok illesztettek; az események összefüggése csinálttá lőn, s a világszellem, mint egy nagy vonó-gőzös, teménytelen sok oly terűt czepeelt maga után, melyet nem a gondviselés, hanem csak a literator horgolt hozzá.

Aztán kimaradtak némely tényezők, melyek nélkül nem lehet igaz történelmet írni.

A véletlen, az önkényes, a szeszélyből eredett, mint a rendszerhez nem tartozó anyag, száműzeték. Pedig, akárhogy okoskodjanak a bölcsek, a

történelemben szerepe van mindezeknek. S valamint néha egy sűrű köd vagy porfelleg az ütközetek kimenetelét határozza el: szintugy hat az erkölcsi világban is, most egy anyagi körülmény, mely számíttáson kívül esett, majd egy hangulat, melynek keletkezése megmagyarázhatlan, hordereje óriás.

Végre, hogy többet ne említsek, minél demokratább volt a történetíró, annál kevesebbet adott a tekintélyek, a nevezetes egyének történelmi befolyására. Szerinte a közvélemény, a nép, a tömeg ösztönszerű és végzetes akarattja tett mindent. A nagy államférfi vagy izgató is csak bedobott szalmaszál volt az események árjában, mely mozgásával a sodró folyam gyorsaságát jelöli. Ily szempontból nem bibelődött sokat az egyének jellemzésével, s megelégtült, ha a történeteket, a tömeget, és az eszméket jellemezte.

Hasonló, vagy még büszkébb magasságban tartá magát a nagy nevek irányában a philosoph-történetíró. Ő is rendszere által tőlök elvitatta a hatást, hogy abstractiókra ruházhassa, s midőn a világszellemet nyilvánulásaiban festé, nem érzé szükségét lerajzolni az egyént.

A legujabb korban e végsőségek gyérebbekké váltak.

Kitünő történetírók léptek föl, kik a bölcselmi fonalat nem ejtették ugyan ki kezökből, de óvakodtak a történeteket és azok indokait az uj eszmék és nézletek procrustes-ágyába becsigázni.

Tárgyilagosan fogni fel a letűnt kort, visszaadni színét, látkörét, szellemét, fogalmait, erkölcsét, s e tényezőkön átszűrni az egyének cselekedeteit és a nemzetek történetét: ime! egyik nagy reform, mely a történeti irodalomban megkezdődött. *)

A másik reformot, mely legujabb történetiróink műveit leirhatatlanul vonzó olvasmánynyá teszi, a szépirodalom befolyásának köszönhetjük.

A historiai regények t. i., mint Schmidt Julian jegyzi meg, hatalmasan munkáltak arra, hogy a történetirók, midőn az egyetemet adják, szigoruan felkeressék abban az egyéni befolyást is, s midőn jellemzik az általánost, fölismerhető képét hozzák a nevezetes embereknek is szemünk elébe.

E modor — ha a történetiró nem a művészileg szépet, vagy művészileg igazat, de a történetileg hűt tartja szabályul — nemcsak nagy közönséget, hanem nagy becsét is szerez a történelemnek.

Hatása roppant.

S mondhatni, hogy főként általa kapja vissza husát, izmát, idegeit, épségét és egészségét azon történelem, mely bizonyos politikai és bölcselmi irányok által már oda vitették, hol a csupa szellem miatt könnyen skeletté válik a test.

Igaz, hogy a jellemeket rajzoló, az egyénítő történetiró, két nagy hibát követhet el. Egyiket, hogy igen sokat rakhat az egyénire, és igen keveset

*) Ranke újabb műveiben nagy sikerrel mozog e teren, és különösen Thierry Augustin.

tulajdoníthat az egyeteminek, s ez a valódi történelem meghamisítása, s az intéző világszellem megrablása; másikat, hogy képzelő erejének vagy hiúságának, — melyet a hatásszomj zaklat — túlsulya miatt, könnyen eszményítheti s költői pótlásokkal kerekítheti ki jellemeit; mig nem végre azt, mit historiának akart készíteni, félig meddig regénynyé teszi.*)

Azonban hol van jó a visszaélés lehetsége nélkül?

Minden haladás alkalmat adhat félrelépésre, nemcsak a physikai, de a szellemi mozgásoknál is.

S ezért ne dicsérjük-e erényeit?

Bizonyosan fogjuk.

A legujabb történelmi iránynak — nézetünk szerint — legtökéletesebb mintája Macaulay.

Sőt azt hisszük, hogy korunk mindenik történetírási iskolájának ki kellett fejlődni és pályát futni, mielőtt oly öszhangzó egész, oly egyesítő és művészi forma támadhatott volna, minőt „Anglia története II. Jakab trónralépte óta“ szemünk elébe tár.

Látszik, hogy Macaulay szépelme és mélyelme, művész és bölc, kutató és kritikus, finom izlésű az előadásban, kegyeletes a tények iránt, melyeket a hatásért meghamisítani bűnnek tartana, és éles nézésű a tényekben, rögtön fölismeri a szellemet, melynek azok teste.

*) Ily tulcsapongásra sok hajlama van az igéző tollu Lamartinének.

De látszik az is, hogy a magas térszinre, hová kevesen követhetik, azért sikerült emelkednie, mert a történetírás különböző iskoláit, mindeniknek erényét és egyoldalúságait, botlásait és diadalait tanulmányozta, s hasznosítá kiindulásaikból a megtarthatót, tökélyesíté a hiányost, öszhangzásba hozta az ellentétet.

Az ő munkáján átvonul a bölcselmi vezérfonal, mely a tényeket a mozgó eszmék körébe tömbesíti, s az eszméket az alakító világszellemmel összefüggésbe hozza; de, mert a történetek fejlődésénél illő helyet jelöl ki az egyeteminek, okszerűnek és visszatarthatlannak, azért még nem feledi el, vagy nem tagadja meg a többi elemeket is, melyek szintén léteznek, s hatásuk csak a szobatudós által vonatik kétségbe. Macaulay a rendszer kedvéért magától a véletlentől és esetlegestől sem pörli el a szerepet, melyet az játszott. Ő tudja, hogy Anglia sorsa néha egy időváltozástól, egy szélvész-től vagy verőfénytől függ. Ugyanazon vihar, mely oraniai Vilmost partra segíté, II. Jakab hajóhadát megállította. Két egész napig vesztegelt Dartmouth admirál mozdulatlanul. Végre elhagyta, a hullám csendesedésével, Wight szigetét, s már Torbay-nál megpillantá a hollandi árboczokat; de épen e perczen megint ellene fordult a szélvész, s őt visszaüzé a portsmouthi kikötőbe, hogy Vilmos megtámadás nélkül szállhasson partra. Pedig a második angol forradalom sikerére nézve a fő suly azon nyugvék, hogy Vilmos ne harezoljon, ne győzzön;

mert győzedelme hódítóvá tette volna, s a hódítóban a büszke angol örökké csak a leigázót tekintendi.

Macaulay a kornak, melyet rajzol, jellemét és színezetét bámitó tárgyilagossággal adja vissza. Azon fogalmak és törekvések látkörében élünk és lélekzünk. Mindent ismerünk, mindenhol jelen vagyunk kedélyünkkel, érzékeinkkel, képzelődésünkkel, egész szellemi és testi lényünkkel. Utazunk a sáros, a járhatlan töltéseken. Belépünk a squirenek, az angol táblabírónak udvarházába, kertjébe, konyhájába. Látjuk az ablakból a szemétdombot, az ólban a sertéseket, az udvaron a dudvát, a szivben a szertelen nemesi gögöt, az agyban az előítéleteket; de látjuk egyszersmind a rossz gazdaság mellett a vendégszeretetet, a szükség közt is a függetlenségi vágyat, a tudatlanság daczára a politikai tapintatot, és a tévedések árnyékában a páratlanul tiszta és őszinte kedélyt, teli egyszerűséggel, jósággal és önérzettel. Mennyi hasonlóság a mi régi teénsurunk és a XVII. századbeli angol squire közt! De hagyjuk ezt. Macaulay kezén fogva vezet a falusi lelkészhez, ki hiveivel együtt kapja nőjét is, s még pedig a földesur kegyéből, és a kevésbbé válogatós komornák közül. Mert akkor a leánycselédet tarták a paphoz legilöbb házastársnak, s még II. György idejében is, a nagyuri házaknál a káplán volt utolsó tartaléka oly komornának, ki rossz hirbe jött, s kinek azért föl kelle hagyni a reménnyel, hogy az udvarmes-

tert hálóba kerítse. — Megint mennyi hasonlóság! Macaulay nem hagy pihennünk. Ő minden kört ismer. Vele benyithatunk a kávéházakba, a gyüldékbe, hol az írók összetülnek és tanakodnak, bálványozzák és rágalmazzák egymást; hol külön karszéke, külön pipája van egypár tekintélynek, kinek bölcseségét a többiek oly figyelemmel hallgatják, mint nálunk nemrég az ellenzéki körben; s hol még a csekély honorariumokban is nagy találkozást fedezhetünk föl közelebbi állapotainkkal. Azonban ha már egyszer utban vagyunk, Macaulay kinyitja számunkra a gazdag lordok és prelátok palotáját is, föltárja a parlamenti ülések csarnokát, a titkos párttanácskozományok termeit, a királyi udvar ajtóit, a diplomaták kabinetjét, a Jeffreys által vezényelt rendkívüli törvényszékek sorompóit, a Towert, a jezsuiták czelláit, azon sötét és fényes helyeket, hol a nagy politika mozog, s a nagy események szövetnek, — számítva vagy szándék nélkül. Szóval: Macaulay halhatatlan művésze visszateremti a kort, de uralkodik is felette. Látunk minden tényt, azon gondolatkörben, melyben termett; azonban még sem esünk oly szélsőig vitt tárgyilagosság martalékává, hogy beélvén magunkat az események közepébe, ne nézhessünk azok fölött végig, s ne ítélhessünk egy magasabb niveauról mind a tények, mind az egyének felől.

S ez művének utánozhatlan oldala. Menjünk tovább szemlénkben.

III.

A parlamentarizmus kormányzat zenithjén, a juliusi dynastia fénykorában is, midőn a történelem majdnem egészen a pártok élményeiből állott, alig fordithata egy Thiers, egy Blanc Lajos a politikai felekezetek érdekeinek és törekvéseinek kijelelésére több gondot, mint a mennyivel kíséri „Anglia története II. Jakab trónralépte után“ mind a politikai pártokat, mind a vallásiakat, mind a törvényhozási, mind pedig az egyházi küzdelmeket, melyek a szigetkirályság sajátos viszonyai szerint a legszorosabb egybeköttetésben voltak egymással.

Macaulay itt minden jellemzőt kiemel, minden tudnivalót közöl, minden érdekest és elragadót gyönyörű irányának varázsába — e balszamba, mely a mit áthat, azt a senyvedéstől örökre megóvjaa — egészen bemelegít, s általában oly világosan, oly tisztán, oly igéző formákban vezet szemünk elibe, hogy a párizsi elegans történetírók sem tudnák az olvasóközönséget finomul szerkesztett költeményekkel inkább mulattatni, mint ő a hű, a képzelődés által meg nem hamisított tények elbeszélésével. Mert Macaulay és a francia remek tollu historikusok közt, kik az 1789-diki és 1830-diki forradalommal, vagy a restauratio és polgárkirályság parlamentarizmusával foglalkoznak, az a lényeges különbség: hogy a brit historikus nem ezicizomázza föl vagy alakítja át a történeteket saját pártjának

érdekei vagy rokonszenvei szerint, míg ellenben a leghiresebb francziák, a főrendüek összehívásától és a Bastille ostromától kezdve azon kamara-ülésekig, melyekben magok szónokoltak, vagy azon torlaszokig, melyeket februárban magok építettek, semmi régibb és újabb pártküzdést nem irnak ugy le, hogy az előadás szépsége mellett annak hűtlenségét is — egyfelől t. i. az eszményítést, másfelől a lerángatást — ne vegyük kisebb nagyobb mértékben észre. Macaulay nem tagadja ugyan el, hogy ő whig és episcopalista; de sem pártját a historiai igazság rovására nem emeli, sem a torykat vagy forradalmárokat méltánytalanul nem korholja. A pártok iránt részrehajlatlan, s ugy hiszem, hogy az egyének közül is legfelebb II. Jakab iránt tanusit egy kevés ellenszenvet. De meg kell vallani: II. Jakab oly jellem volt, kiről az aesthetikus érzékű és egyenes lelkű embernek mindig nehéz leend, némi elfogultság; és ingerlékenység nélkül, hosszasan beszélni.

S most van helye áttérnem Macaulaynak legfényesebb oldalára.

Lamartine-on kívül senki tán annyi egyént nem rajzolt, mint ő.

Unom a párhuzamokat igen gyakran használni.

Nem szólok tehát: sikerült-e Lamartine-nak nem mindig a költészet prizmáján nézni az egyéneket, s ugy, hogy a ragyogó színt ne az üvegnek tulajdonítsuk, melyen áttekint, hanem a tárgynak, melyet lát?

Maradok szárazon csak Macaulay mellett.

„Anglia története II. Jakab trónralépte után“ csodálatos tapintattal határozza el a részt, mely az eseményekből az egyént illeti.

Macaulay egy felet sem csal meg.

Ő az ily osztályokban a legpontosabb ítélő-mester.

Semmi bölcselmi elméletért nem kobozza el az általános számára az egyénét, s viszont.

Az elfogulatlan lángész igazságszereteténel fogva — mert a részrehajlás nemcsak a sziv hibája, hanem mindig az ész bornirozottsága is — Macaulay tolla szünetlenül talál egyénekre, kik miután a történeteknek irányt és lendületet adtak, érdemesek hogy jellemöket s gyakran külsejüket is ismerje a világ.

S mily hivek, teljesek, néhány vonásban is mily bevégzettek jellemrajzai!

Boz-Dickens sem tudja kevesebb fáradsággal kikerekíteni gazdag phantasiájának alakjait, mint ő a történetieket.

S hol körülményesség kell, hol a részlet adhat fölismerhetőt és igazát, hol a nagy befolyásu egyéneken alig lehet valami érdektelen, mint alig volt hatáskülső: ott Macaulay mily bő feleslegesség nélkül, mily művészileg árnyaló költői hozzátoldások nélkül, és mily hű az esetlegesnek látszó tényeknél is a lélektani mozzanatok visszatükrözésében, még pedig a nélkül, hogy fárasztaná figyel-

münket, s elvonná a jellem totalitásának fölfogásától a csekélyebb részletekre terjeszkedés által!

Nem csoda, ha historiai munkáját a regényeknél is mohóbban nyeli a mivelt világ minden népe, s ha a külföldön egyik kiadás a másikat hihetetlen gyorsasággal váltja föl.

Azoknak, kik még nem olvasták, s kik már olvasván azt, örömmel emlékeznek vissza az élvezett művészi behatásokra, három egyénnek jellemrajzát hozom fel példaként: t. i. a II. Károlyét, a II. Jakabét és az oraniai Vilmosét.

E három jellemen, mint sarkon fordul a szigetkirályság sorsa a restauratiótól kezdve a második forradalom szerencsés bevégzéséig.

Az események nagy része is körülök, mint főpontok körül kristályosodik meg határozott formákban.

Ha egyik a háromból más egyéniség volna, mint a milyen, ha II. Károly csak a kétszinüségből, II. Jakab csak a makacsságból és oraniai Vilmos csak a hideg számításból is kevesebb adagot bir: akkor Anglia története és állami élete a mostanitól különböző s hihetőleg kevésbbé szerencsés kifejlést nyerendett vala.

Tekintsünk tehát figyelemmel a három koronásfőre Macaulay rajza szerint.

Monk, vagy tulajdonkép a forradalmi idők megunása és a viszonyok kényszerűsége, 1660-ban II. Károlyt a száműzetésből trónra vezeti.

„A nép — szól Macaulay — a visszahelyezett királyt jobban szerette ekkor, mint elődei közül bárkit valaha. Háza viszontagságai, atyjának hősie halála, saját hosszas szenvedései és regényes kalandjai gyöngéd részvét tárgyává tevék őt. Visszaterte tűrhetlen szolgálástól szabadítá meg a hazát. Mindkét versenyző felekezett által hivatva vissza, oly helyzetben volt, hogy mindkettő között bíró lehetett; s némi tekintetben képessége is volt e föladataira. A természet kitünő tulajdonokkal és szerencsés véralkattal ajándékozá meg. Nevelése olyan volt, hogy attól értelme kifejlődését és minden közés magánerejny gyakorlására képessé idomulását lehetett várni. Átment a sors minden változásán, s az emberi természet minden oldalát látta. Első ifjúságában kivettetvén a palotából, száműzés, nyomor és veszély volt élete. Midőn a lélek és test legmagasb fokán áll a fejlettségnek, s midőn az ifjuság szenvedélyeinek csilapulni kellett, visszahivatott száműzetéséből, hogy koronát viseljen. Keserű tapasztalásból megtanulhatá, mennyi alávalóság, hitszegés és hálátlanság rejlik az udvaroncok hodoló aláztossága alatt. Más felől valódi nemeslelkűségre talált a legszegényebbek kunyhóiban. Midőn kincs és hatalom volt ígérve mindennek, ki őt elárulja, s halál volt mondva rá, ki őt rejtegeti, kalyibák lakói és szolgálomberek hiven megőrzék titkát, s szintoly tisztelettel csókolák meg kezét, mintha őseinek trónján ült volna. Várni lehetett, hogy ily iskolából oly ifju, kiben se ügyesség, se szeretetreméltó tulajdonok

nem hiányzanak, mint nagy és jó király fogna kikerülni. Károly ez iskolából emberekhez szokva, csinos és tetszetős modorral s némi élénk társalgási képességgel lépett ki, szerfölött engedve az érzékiségnek, kedvelve a hivalkodást és hasztalan mulatságokat, képtelenül öntagadásra és erőfeszítésre, hit nélkül az emberi erénybe és ragaszkodásba, nem óhajtva hirnevet, nem fogékonyan szemrehányásra. Szerinte minden embert meg lehet vásárolni: de némelyek zsugoribban alkudoznak áruk felett, mint mások; s midőn ez alku igen makacsul és ügyesen ment, némi szép nevet nyert. A főmesterséget, melylyel egyes emberek feltarták tulajdonaik árát, becsületességnek nevezték. A főmesterséget, melylyel szép hölgyek kecseik árát fentarták, szeméremnek nevezték. Isten, haza, család és barátok iránti szeretet egynemű szójárások, gyöngéd és illemes kifejezései az önszeretetnek. Így gondolkozván Károly az emberek felől, természetes, hogy keveset gondolt vele, mit tartának róla. Becsület és szégyen csak annyi volt neki, mint vaknak a világ és sötétség. A hizelgés megvetését igen dicsérték benne, azonban, jelleme többi vonásaival egybevetve, nem látszik érdemleni magasztalást. Hizelgésen alul szintugy lehetni, mint fölötte. Ki senkiben sem bizik, tányérnyalókban sem fog bizni. Ki nem becsüli a való dicsőséget, képmását se fogja becsülni.

Becsülendő Károly véralkatában, hogy bármi rosszul vélekedett neméről, még sem embergyűlölő.

Többnyire gyűlöletet látott az emberekben. Még sem gyűlölte őket. Sőt oly erős volt benne az emberi érzés, hogy igen kellemetlenül esett neki szenvedéseiket látni, vagy panaszaikat hallani. De az emberségnek e neme, bármily szeretetreméltó és dicséretes magán-emberben, kinek hatalma: segíteni vagy ártani szűk körre van szorítva, fejedelmekben mindig inkább volt bűn mint erény. Senki sem alkalmas nagy társadalmak kormányzására, ki azon sokaknak kedvéért, kiket soha sem fog látni, fél kedvét szegni azon keveseknek, kik színe elé juthatnak. Károly pedig rabja volt másoknak, a nélkül hogy ámitott volna. Semmirekellő férfiak és nők, kiknek szintén szívök fenekére látott, s kikről tudta, hogy nem szeretik őt s bizalmát nem érdemlik, könnyen kicsalták tőle a czimeket, hivatalokat, urodalmakat, államtitkokat és kegyelmezéseket. Sokat adakozott ő, mindazáltal a jótékony-ságnak se örömeit nem élvezé, se hírére nem kapott. Soha sem adott önként, de rosszul esett valamit megtagadnia. II. Károly politikai eljárásának indokai nagyon különböznek azoktól, melyek elődeit és utódait vezérlék. Nem olyan ember volt, kit a kormányzat patriarchai elméletével vagy az isteni jog tanával ámitani lehetett. — Teljesen dicsvágy nélküli volt. Gyűlölte a foglalkozást, s inkább lemondott volna koronájáról, hogysem az igazgatás valódi vezetésével járó vesződségnek magát alávetette. Annyira ment a fáradságtól idegenkedése s tudatlansága a közügyekben, hogy tanácsülésben a

szolgálattevő irnokok sem tartóztathatták magokat, hogy üres észrevételein s gyermekes türelmetlenségén ne mosolyogjanak. Se hála, se boszu nem vezérlé pályája elhatározásában, mert soha sem volt kedély, melyen a jó szolgálat és bántalom oly gyöngé, mulékony nyomot hagyott volna. Csupán oly király óhajtott lenni, ki magán-tetszései kielégítése végett a kincstárral korlátlanul rendelkezhetett, kincscsel és méltóságokon alkalmas embereket bérelhetett, őt a naplopásban segíteni, s ki midőn az állam rossz igazgatása miatt a megalázás mélyébe, s a romlás küszöbére jutott is, el tudá zárni serailja körétől a kellemetlen igazságot, és el tudta fordítani szemeit s füleit mindattól, a mi kéjelgő nyugalmit háborithatá.“

Ilyen jellemű volt II. Károly.

Mellesleg említem élményeit és küzdéseit.

Eleinte kibékitő szellemben kezdett uralkodni, s csak az anglikán egyház hatalmának visszaállítása körül mutatott erélyt és szigort.

De feslett élete naponként inkább elidegeníté tőle a nép szívet.

Hollanddal és Svédországgal szövetkezve, meg akará alázni XIV. Lajost; azonban pénze nem lévén, később tőle koldult kölcsönöket, és majdnem alamizsnát.

1670-ben a rossz hírű Cabal-ministerium, s egy hasonló reputatióju francia hölgy karja közé veté magát. Egészen XIV. Lajos szolgájává lőn.

1671-ben Hollandia szabadságát vágyott megsemmisíteni. Törekvései sikertelenek voltak, s 1674-ben a parlament által szenvedélyesen kárhoztatva, a Cabal-kormány csufos bukását idézték elő.

A pártok keserű harca s teljes pénzhiány töltik be a három közelebbi évet.

Az 1678-dikat pedig a katolikusok összeesküvése — mely bebizonyítva nem volt *) — s rémitő üldöztetése — mely kétségtelen tény — borzasztó emléküvé tevék.

A yorki herczeg (II. Jakab) vallásáért honát oda hagyta, Brüsselbe menekült, s a trónörököséből kizáraték. A parliament viharos volt, s a feloszlatás nem vezetett a megnyitott új gyűlés szellemének enyhítésére. Károly a Habeas-corpus-acta elfogadásával sem lőn többé népszerűvé. Eltökélé tehát a kényuralomhoz szegődni. Ezentul még kevesebb figyelemmel volt az alkotmányos formák iránt. Az ellenzék vezére Shaftesbury vád alá vetteték, a testületek szabadságlevelei szétszakítottak, a presbyteriánok üldöztettek, a törvények ereje és a személy biztossága megtámadták. Egyik év komolyabb és fenyegetőbb alaku a másiknál, mignem 1685-ben Károly meghalálozik, végperczeiben a római hitre térvén át.

A trónra II. Jakab lépett.

*) S inkább csak O a t e s nyomorult koholmányának látszik.

IV.

Macaulay egy képbe foglalva nem közli II. Jakab jellemét.

A főbb vonásokat össze kell állítanom.

S fájdalom! a hely szűke és enhibám miatt a legművészebb árnyalatok ki fognak maradni.

„Alattvaló korában II. Jakab több évig üldözött vala: s az üldözésnek a szokott eredménye volt reá nézve. Szellemének, bármi gyöngé és korlátolt vala, hasznára lőn e szigorú fegyelem. Midőn ki volt zárva az udvarból, tengernagyságból és titkos tanácsból, s félnie kelle, hogy a trónból is kirekesztetik, csupán mivel az átváltozásban és a római szék tekintélyében hitt, oly gyors előmenetelt tőn a türelem tanaiban, hogy Miltont és Locket is megelőzte. Mi lehet jogtalanabb, mondá gyakorta, mint büntetéssel sujtani a véleményeket, minek csak a tettekre kellene vonatkoznia? Mi eszélytelenebb, mint visszautasítani a jó katonák, tengerészek, jogtudósok, diplomaták és pénzügyérek szolgálatát, mivel a szentségek és szentek számára nézve másképp vélekednek? Könyv nélkül megtanulta a közhelyeket, mikben minden felekezet oly áradozó, midőn üldözés alatt van, s miket oly könnyen elfeled mindenik, ha a visszatorlás hatalmában áll. Valóban oly jól mondá föl leczkéljét, hogy a kiknek alkalmuk vala őt hallani e tárgyról, sokkal több értelmet és ékesszólást tőnek róla föl,

mint a mennyivel igazán birt. Nyilatkozatai több jámbor egyént, s talán önmagát is fölültették. A lelkiismeret jogai melletti buzgalmának azonban vége lett a whig párt uralmával. Mihelyt fordult a szerencse, mihelyt nem kelle többé mások üldözésétől tartania, mihelyt tőle függött, másokat üldöznie, azonnal mutatkozni kezdettek valódi hajlamai.“

Jakab Skóczia alkirályává emeltetvén, többé a türelemről hallani sem akart. Ő, ki méltó boszankodását fejezé ki, ha saját vallása papjait akaszták és felnegyedelék, élvet talált a *convenant* hiveinek jajgatásában, s kinaik látásán, midőn térdeiket meglapítá a spanyol csizma.

A nagybritanniai korona rosz szenvedélyeinek kedvező időben szállott reá.

A whigek rajongóbb és erélyesebb egyénei még Károly uralkodása vége felé Németalföldre bujdosnak. E párt elveszté befolyását és népszerűségét. A toryk határtalan lelkesedéssel fogadják II. Jakab trónraléptét. Idvezlő föliratok özönlének lábzsámolya elibe, Gloucester városa átkot monda a vérszomjas gazemberekre, kik megkisérlék ő felségét öröködési jogától megfosztani. Wigan polgárai biztosíták fejedelmöket, hogy védeni fogják minden összeesküvő Achitofelek és párttűző Absolonok ellen. A suffolki nagy esküdtszék reményét fejezé ki, miszerint a parlament minden „kizárókat“ *) szám-

*) Kik t. i. Jakabot, mint katolikust, az öröködési jogból kizárni törekedtek.

üzend. Sok testület kötelezé magát, miként soha sem küldend oly embert az alsóházba, ki arra szavazott, hogy Jakabtól vegyék el születésjogát. Ily hangulat közt a választások eredménye az udvar legvérmesebb várakozásait is fölülmulta.

Jakab tehát a parlament támogatásáról biztos levén, most egészen a boszu kéjének engedte magát.

„Engesztelhetlen természetű volt; s még alattvaló korában olyas bántalmakat és méltatlanságokat szenvedett, melyek engedékeny véralkatu embert is nagy és maradandó neheztelésre inditanának. Különösen bizonyos fajú emberek támadák meg példátlan és leirhatlan alávalósággal és kiméletlenséggel becsületét és életét, kik az összeesküvésben tanuskodtak. Menthető, hogy ezeket gyűlölte; mert még napjainkban is undort és irtózást okoz nevök említése minden pártnál, minden felekezetben.“ A halálra-vesszőzések elkezdődtek.

De, mint Macaulay megjegyzi, gyakran történik, hogy a „bűnös szenvedni először a kinokat, miket aztán, az előzményeknél fogva, ártatlanok elnyomására használnak.“

A nyomorult Oatest és Dangerfieldet — kik méltán lakoltak — a puritánok legszelidebb és legmérsékletesebb pártfőnöke, Baxter Rikhard követé a vádlottak padjára, a nem-conformisták üldözése napirendre jött, Claverhouse dragonysai iszonynyal töltötték be Skócziát, kézművesek, aggnők, homályban élő egyének is vértanukká lettek, s a tizennyolcz éves Wilson Margit, mert tilos

istenitisztelekben vett részt, Solway hullámai közé fojtaték.

Később Monmouth herceg s a kibujdosott whigek oktalan lázadása elkezdődött, és a sedgemoori ütközetben zátonyra jutott.

Ez a szigorú, de méltó büntetések mellett, viszont alkalmat adott igazságtalan üldözésekre.

„Jakab, szól Macaulay, bár boszuló volt, de nem minden kivétel nélkül vala az. Egyetlen példát sem hozhatni fel, hogy nemes szánakozást mutatott volna azok iránt, kik becsületes szándékból s a közérdekben szegültek ellene. De gyakran kimélte s előmozdítá azokat, kiket aljas indok vitt bántására. Az aljasság oly nagybecsű volt előtte, hogy még akkor is némi kegyelettel bánt azzal, midőn az ő rovására üzte játékát.“

Jakab az intézmények ellen szintén makacs harcra kelt.

A parlamenttől, mely trónralépte után gyűlt össze, követelék, hogy a jövedelmeket egész életére szavazzák meg, a római katolikusokat bocsássák hivatalokra, s töröljék el a Habeas corpus actát. De csak az első követelésre eszközölhete vágyainak sokban megfelelő határozatot. Az ülések elhalasztattak, s Monmouth leveretése után hivatnak ismét egybe. Megint siker nélkül. A tory-többségnek ezen vonakodása még II. Károlyt is visszadöbenté vala; azonban Jakab nem hátrált.

„Makacs, uralomvágyó természete nagy előnyül szolgált azoknak, kik azt tanácsolák neki, hogy

szilárd legyen, semmiben se engedjen, s magát féltelmetessé tegye. Egy államtani elv fészkelé meg magát szűk eszében, mely nem tágitott a józan értelemnek. Általában nem volt szokása hallgatni a józan észre; okoskodási módja, ha úgy lehet nevezni, épen nem szokatlan az ostoba, nyakas embe-
reknél, kik alattvalóik köréhez szoktak. Fölállított valamely tételt, s valahányszor okosabb emberek egész tisztelettel bátorzkodtak annak hibás voltát föltüntetni, ismételé állítását épen azon szavakkal, s azt hívé, hogy ez által minden ellenvetést elhárított. Nem engedek, mondá gyakorta, atyám tön engedményeket és lefejezteték.“

A dacz volt Jakab fő jellemvonása, s még inkább szerette az utjában álló intézményeket eltiprani, mint az egyéneket.

E célra a felmentési jog, melynek szélső magyarázatot adott, kész eszköz volt.

Római hitüeket mentett föl az eskü alól, s hivatalokba helyezte. A katonai és polgári jelentékenyebb állomásokat rendre olyak foglalták el, kik nyíltan vagy titkon áttértek. Jakab önkényüleg eltörölte a Test-actát.

Sőt tovább ment.

Protestans alapítványokra katholikus papokat és tanárokat nevezett ki s igtatott be erőszakkal. Az oxfordi „Magdolna-collegium“ igazgatóságát fenyegetésekkel és büntetésekkel kényszerité, hogy soraikba és élökre áttérteket s a tagságra törvény szerint nem-képeseket válaszszanak. Az egész angol

egyház kormányzatának ügyét naponként mindinkább csusztaták a katholikus érzelmű „magas bizottmány“ kezeibe. A polgári téren is hasonló jogsértések válták föl egymást szakadatlanul.

Természetesen a belviszonyok ily ziláltsága s a közéletlenség kártékonyan hatott Anglia külpolitikájára is.

„Igazságtalanság volna II. Jakabról föltennünk, szól Macaulay, hogy a hűbérnöki állás *) természetének megfelelő volt. Szerette a tekintélyt és ügykezelést. Nagyra tartá személyes méltóságát. Sőt nem egészen hiányzott benne olyas érzés, mely a honszeretettel némileg rokon. Fájt lelkének a gondolat, hogy a királyságnak, mely fölött uralkodott, sokkal kevesebb jelentősége volt a világban, mint sok államnak, mely csekélyebb természeti előnyökkel birt; s hő szívvvel hallgatá a külföldi követek sürgetéseit, hogy tartsa fenn rangja méltóságát, álljon egy nagy szövetség élére, legyen oltalmazója a sértett nemzetnek, s törje meg azon hatalom gög-jét, mely félelemben tartja a szárazföldet. E buzditások oly gerjedelmeket okoztak szívében, melyeket könnyelmű és elasszonyiasult testvére nem ismert. E gerjedelmeket azonban hamar legyőzte egy erősebb érzés. Az erélyes külföldi politika szükségkép engesztelő politikát föltételezett otthon. Nem volt lehetséges Franciaország hatalmával szembe-

*) XIV. Lajos irányában.

szállni, s egyszersmind lábbal taposni Anglia szabadságát.“

Ily okok kényszeríték egészen XIV. Lajos karjai közé vetni magát, s végre tőle állandólag fogadott el tanácsokat és évdíjt.

Belpolitikájában a növekvő akadályok szédítő mélységekhez sodorták.

A birákat, kik a vádlottakat fölmenték, elcsapta, s a körülmények szerint rendkívüli törvényszékeket állított fel. Az esküdtszéki és békebirói névlajstromokat a fenforgó esetek szerint újra alakítá.

Hogy az uralkodó egyházat, mely jogaiból engedni nem akart, s hogy a békétlenségi szellemet, mely mindenütt nyilvánult, fékentartsa, elhatározá, mint Macaulay mondja: „Irlandban megfordítani az eddigi viszonyt, s a protestans gyarmatosokat vetni a pápista cellák lábai alá. Oly tervről gondolkodott, hogy megint elkobozza, s újra felosztsza a félszigetet, s oly tisztán elárulá szándékát, hogy az egyik osztályt csakhamar rémülés szállta meg, mit aztán hiában ohajta megnyugtanni, s a másokban reményeket költe, melyeket utóbb hiában óhajtott fékezni. Mindez azonban csak kis része volt bűnének, mert eltökélé, hogy nemcsak hazájok teljes birtokába helyezi a benszületett ireket, hanem egyszersmind eszközökül használja fel őket Angliát és Skóciát rémületben tartani.“

Midőn 1688-ban eszébe jutott egy parlamentet mesterkéltni össze, mely törvénytelen szabályait szen-

tesitse, Jakab — mint Macaulay megjegyzi, — „új és nehéz vállalatában főleg a főispánok segélyére számított. Minden főispán írásban kapott rendeletet, hogy tüstént megyéjébe menjen. Ott minden biztosit, s minden békebirót maga elé kellett rendelnie, s egész sorozat kérdést tenni föl nekik, hogy ki tudja, mint fogják magokat általános választás esetében viselni. A feleleteket írásban kellett átvennie, s azokat a kormánynak megküldenie. Névsort kelle készíteni azon római katolikusokról és dissenter protestansokról*), kik birói hivatalra és a militia parancsnokainak legalkalmasbak . . . Továbbá a főispánoknak minden tisztviselőt és helyettes biztost ki kelle kérdezniök, hogy először ha a parliamentbe választják, fog-e a türelmi nyilatkozat elvei szerint szerkesztett törvény mellett szavazni; másodszor, mint választó oly jelöltöket fog-e pártolni, kik magokat kötelezik, hogy ily törvényekre szavaznak, s harmadszor, hogy magán-életében elő fogja-e mozdítani a király jó szándéku terveit azzal, miszerint minden vallásos felekezeti emberrel barátságban él.“

A főispánok egy része nem akarván e megbízást teljesíteni, lemondott, a tisztviselők pedig, kik a kiszabott ígéretekre nem kötelezték magokat, elcsapattak.

*) Mert Jakab uralkodása vége felé a nem-conformistákkal, kiket hajdan leginkább sujtott, egyesülni kívánt az uralkodó egyház megbuktatására.

Mi pedig a fenemlitett türelmi nyilatkozatot illeti, erre nézve azt rendelé Jakab, hogy két egymásutáni vasárnap, istentiszteletkor, az azt tartó papok, az ország minden egyházaiban és kápolnáiban olvassák fel, s a püspökök utasítást kaptak a nyilatkozat másolatait illető megyéikben kiosztani.

Némely püspök e másolatot nem küldé el; sok pap az elküldöttet nem olvasá fel. Mert a türelmi nyilatkozatban a közvélemény nemcsak a Test-acta megszüntetését, de még az anglican egyház semmivé tételeét is látta.

Ily nézettől voltak áthatva azon püspökök is, kik ellennyilatkozataikat alázatos folyamodás alakjában terjeszték az érsek vezérlete alatt a trón zsámolya elébe.

Jakab néhány napi tétovázás után elhatározá, hogy mind magát az érseket, mind pedig a hat folyamodó püspököt, lázító irat készítésének czime alatt, perbe idézteti.

A királyi tanács elébe hivott főpapok tehát onnan erős őrizet mellett a Towerbe kísértettek.

Pár hét mulva elkezdődött a pör népesoporzatok és erős izgalmak közt, s a vádlott egyházi főnököket az esküdtszék a kereset alól fölmenté.

„A püspökök pörbefogása, szól Macaulay, páratlan esemény történetünkben. Az első és utolsó eset, hogy teljes öszhangzásban egyesült ama két roppant hatalmas érzelem, melyek rendesen ellentétben álltak egymással, s melyek közül mindegyik elég volt, ha szertelen felizgaták, vonaglásba ejteni

az álladalmat. E két érzelem: az egyház és szabadság iránti szeretet. Több nemzedéken át a magas egyházi érzet erős kitörései nem voltak kedvezők, egyetlen kivétellel, a polgári szabadságra nézve; a szabadság melletti buzgalom erőszakos kitörései, egyetlen kivétellel, szintén nem voltak kedvezők a főpapság és egyházi rend hatalmára és befolyására nézve. 1688-ban a hierarchia ügye pillanatra a néppárt ügye volt Az eredmény egy szövetség lőn, mely a legbuzgóbb torykat és a legbuzgóbb köztársaságiakat, a társadalom minden közbenső osztályával, magában foglalta.“

Jakab nem sejté szerencsétlen helyzetét. Eleitől fogva, mondja Macaulay, „bizonyos vészes csalódás fészkelé magát lelkébe, a melytől nem szabadulhatott, míg őt romlásba nem dönté. Erősen hitte, hogy bármit tegyen, az angol egyház hivei elveiket fogják követni. Tudta, miként tizezer szószékről hirdeté, hogy még a legromlottabb Caesarokénál borzasztóbb zsarnokság sem jogosítja föl az alattvalókat, a királyi hatalomnak ellenállani; s elég hígészü volt innen következtetni, hogy az összes tory nemesség és papság kizsákmányoltatni hagyja magát, s paczkázni enged magán, a nélkül hogy kezét emelne rá. Különösnek tetszik, hogy valaki meghaladja az ötven évet, a nélkül hogy fölfedezte volna, miszerint az emberek gyakran tesznek olyast, a mit rosznak tartanak; s Jakabnak csak szívébe kellett pillantani, hogy bőségesen meggyőződjk, miként a vallásos kötelesség erős ér-

zelme sem tartóztatja vissza a gyarló emberi lényeket, hogy az isteni törvények ellenére és tulságos büntetések daczára is, szenvedélyeiket ne kövessék.“

Midőn ő, ki történetesen nem volt Londonban, a főpapok felmentését hallá, dühösen ismétlé: annál rosszabb nekik, annál rosszabb!

De nem volt rosszabb.

Julius 30-kán, az esküdtszék felmentő ítéletének napján, a pártok összeesküvő főnökei titkos jegyekkel aláírt levelet küldöttek orániai Vilmoshoz, kérvén őt: hogy a vallás és alkotmány védelmére jöjjön seregeivel Angliába.

Vilmos Torbaynél kikötött. Nem volt szükség ütközetekre, hogy győzzön. Az egész nemzet hozzá csatlakozék, és egy vérnélküli forradalom után, mely a szabadságot visszaállítá, Anglia történelmében új korszak nyílt meg.

II-dik Jakab jellemzéséből csak még egy főbb vonást hagytam említetlenül, mely izlésére vonatkozik.

Álljon az itt zárpontként.

Ő rideg mérséklete s komoly magatartása mellett is, Macaulay megjegyzése szerint, szintugy a női bájak varázsa alatt állott, mint élénkebb és szeretetreméltó testvérei. A szépséget, miben oly kitünők voltak Károly nőkegyenczei, Jakab nem kívánta meg. Palmer Borbála, Gwynn Eleonora, és Gueronaille Luiz koruk legszebb asszonyai közé tartoztak. Jakab, fiatal korában, Hyde Anna jelentéktelen vonásaiért áldozta föl szabadságát, szállt le

rangján alul, s vont a magára családjá neheztelését. S az udvar nagy meglepetésére, nemszép nejétől egy még kevésbé szép szerető, Churchill Arabella csábitá el. Második nejének, bár husz évvel ifjabb volt nála, és nem épen kellemetlen arcú és alaku, gyakran vala oka panaszkodni állhatatlansága miatt. Tilos viszonyai közt azonban legmélyebb vonzalom fűzte őt Sedley Katalinhoz S Katalin maga elbámult erős szenvedélyén. „Csak nem szépségem miatt szeret, mondá: hiszen láthatja, hogy szép nem vagyok ; nem is elmésségem miatt, mert nincs annyi esze e részben, hogy azt észrevegye.“

Igen sajnálom, hogy hely szűke miatt ismeretésemet Vilmos jellemének közlése nélkül kell bevégezniem ; de úgy hiszem, hogy az eddigiekből is olvasóim rég meggyőződtek, hogy Macaulay fényes tulajdonai közt tán legragyogóbb vagy legalább legérdekesebb az egyénítés.

Még hátra volna a fordításról szólanom.

Azonban ez iránt az első füzet megjelenése óta határozott véleménye van a közönségnek.

A fordítás oly szabatos, oly művészi, oly hű, és mégis egészen magyar, hogy Macaulay irányának minden szépségei hiány nélkül, egyenkint át vannak adva nemzetünknek, s úgy élvezhetjük, mint a britt az eredetiből.

IDŐSB SZÁSZ KÁROLY.

EMLÉKBESZÉD.

Elmondattott a m. t. akadémia XVIII-ik közülésén dec. 19. 1859.

Huszonöt éve már, hogy Szász Károly a politikai tevékenységtől úgy szólván egészen visszavonúlt, és hat éve hogy sirban nyugszik.

S midőn most az akadémia rendeletéből, és szívem forró ohajtása szerint, emlékezetének megújításához járulok, küzdenem kell azon igéző hatás ellen, melyet a kitünő férfiú szónoklatai reám, mint gyermekre és serdülő ifjúra gyakoroltak, meg kell feledkezmem a tapsviharról, melylyel a testvérhaza meggyetermeiben és országházában annyiszor üdvezeltetek; mert e benyomások varázsa közt eléggé nem vehetném tekintetbe, hogy miután a hely, hol Szász Károly a vélemények alakítására eldöntőleg befolyt, és a kor, mely fényes de rövid politikai pályájának tanúja volt, távol esik tőlünk; nekem nem lehet számítás alá venni a keveseket, kik hallák őt, s kik oldala mellett, vagy vele szemben küzdvén, visszaemlékezéseikkel egészíthetik ki azt, a mit én csak általánosan érintenék.

Mindig nehéz föladat volt, egészen új nemzedékre régi történetek elbeszélésével hatni, kivált ha a múltat a jelennel egybekötő kapcsok szétszakadtak, s kivált ha a cselekvények színhelye nem az, melyre egykor a köz figyelem öszpontosítva vala.

Midőn Szász Károly Erdélyben az eszmék mozgalmának megindítására és vezetésére eldöntőleg befolyt, ugyanakkor Magyarországon kiváló érdekű kérdések fölött nagy élénkséggel vitatkoztak nagy tekintélyű férfiak.

S csoda-e, ha a köz figyelem inkább fordult Pozsony, mint Kolosvár felé, s ha egy erdélyi nevezetes férfiú életének és hatásának rajzánál inkább vagyok részletezésre utasítva, mint az emlékbeszédeknel rendszerint szokásban van.

Igyekezem azonban határt szabni magamnak, hogy tisztelt hallgatóim béketűrésével vissza ne éljek.

De megdöbbsent egy más körülmény is.

Erdély közéletének újabbkori fejleményei oly szoros viszonyban állanak némely régi, mondhatnám igen régi, történetekkel, hogy a ki a jelen század harmadik évtizedében mutatkozni kezdő eszmemozgalmak jellemét és a szereplő egyének hatáskörét ismerni akarja, kénytelen azon harczterre és diplomatai tusákra is visszatekinteni, melyek Erdélyt nemzeti fejedelmeitől megfosztották, hogy bizonyos feltételek mellett ismét a magyar korona alá hozhassák.

Én sem feledhetem tehát, hogy csak a múlt régibb emlékeiből lehet azon piedestált építeni, a melyről Szász Károly alakja jól kivehető.

A történetíró szakmáját kell a szónoklat számára igénybe vennem, nem a hatás, de a megértetés vágyáért.

S midőn világos leszek, vajon nem koczkázatom-e hogy fárasztónak tartsanak?

Erős eltökélésem továbbá, ama pártharczok rajzánál, melyek főként 1831-től az 1834-ki országgyűlés bezártáig mindig élesebbé váltak, a nyugodt, mondhatnám hideg tárgyilagosság mellett maradni.

Inkább általános leszek, inkább csak tetejét érintem a kérdéseknek, mintsem a részletek miatt félreértessem.

Szabad néhol a helyi, a körülményektől nyert szint a tényekről letörlni, nem csak a kímélet, de a magasabb szempontból vett igazság kedvéért is.

S én igénybe veszem e jogot, óvakodva a vele visszaéléstől.

Még egy megjegyzésem van.

Köztudomás, hogy 1848 előtt mind Magyarországon mind Erdélyben határozottan körvonalozott pártok voltak, melyek kölcsönösen tévedve, de mindig jóhiszemmel törekedve, olykor annyira elváltak nézeteikben egymástól, hogy közös találkozási pontjuk egyedül csak a lángoló, az áldozatokra kész honszeretet volt.

Most már a vitakérdésekkel együtt a pártok megszűntek, még pedig nem csak künn az életben,

de benn a kedélyekben is. Letettük zászlóinkat, mikre szükségünk nincs többé; megtartottuk a hazaszeretetet, mely egykori küzdelmeink közt is hűn kísért, s mostani egyetértésünkben bizony el nem fog tőlünk soha válni.

De, mert zászlóinkat nem hordjuk többé, nem tekinthetünk-e vissza rájuk, ha kell? és ne emlékezzünk-e meg a tettekről, melyek már a történeleméi, s melyeket, valamint egyik részről sincs okunk szégyelleni, szintén nincs okunk hibátlanoknak tartani?

Íme! a szempont, melyből Szász Károlyt, a politikai szónokot, és a fölötte mondandó emlékbeszédemet megbíráltatni kérem.

Erdély államéletét 1684-től 1838-ig egyetlen oklevél megszerzésének és érvényben tartásának peripetiái töltik be.

Még I. Lipót irá alá azon okmányt, mely Erdély alkotmányos szabadságát biztosítja; de csak V. Ferdinánd uralkodása alatt történt a rég szentesített jogok foganatosítása körül a végső megoldás.

Hogy miért választotta el ekkora időköz az elveket a gyakorlattól? arról kellő fölvilágosítást ad a történelem, néhány főbb mozzanatok által.

Kisérjük e mozzanatokot.

Miután Sobiesky lengyel király a német segédhaddal egyesülve 1683-ban a szorongatott Bécsset fölmentette, s Károly lothringeni herceg bevette Esztergamot, és a váci csatában megverte a budai basát, — a császári fegyverek vívmányai tüstént útat törtek diplomatai kísérletekre: Erdélynek a magyar korona joga alá visszahelyezése végett. Dunod pater, ki inkább csak alsóbb rendű küldetésekre használtaték, megjelent Apafi udvarában, s a rendeket e jószavakkal lepte meg: Akár akarjátok, akár nem, véduralma alá veend titeket Lipót ő felsége.

Dunod Bécsből szerződési tervet is hozott magával, de a mely Erdély független önkormányzási rendszerével oly éles ellentétben állott, hogy rokonszenvre és pártolásra nem találhatott.

A szerzetes küldetésének megghiúsulása után néhány hónappal, a lothringeni herceget még az addiginál is nagyobb kedvezményekben részesítette a szerencse.

Az 1685-ki hadjáratra czélzok, melynek folyama alatt a szerdárú kinevezett Ibrahim-Sátán budai basának az egri, várad és temesvári basák sergeivel egyesített tábora a táti mocsároknál ropant vereséget szenvedett.

A lothringi herceg e győzelme után Érsekújvár bevételéért, és Felső-Magyarországon Tokaj a Tisza kulcsa, a kuruczok kezéből Lipót császáréba ment át. Tököli kevesed magával Kállóra, s innen Várad mellé Püspökibe vonult. De a várad

basa october 4-kén elfogatta őt, s Nándorfejevárra indítá, remélvén, hogy a porta a híres pártütő fejének árán a bécsi kormányval alkudozásba léphet.

Már most Erdély is szükségesnek vélte oly titkos szerződésért folyamodni Bécsbe, mely az ország szabadságainak és a fejedelmi szék jogkörének lényeges csorbitása nélkül igtatná I. Lipótot, mint magyar királyt, azon védhatalmi állásba, mely addig a zultánt illette meg.

Ily szellemben indított Apafi küldöttséget a római császárhoz, az október 24-kén összehívott gyulafejevári országgyűlés jóváhagyása mellett.

Mig Bécsben az Erdélylyel kötendő alapszerződés feletti alkudozások folytak, Ibrahim-Sátán basa is békeelőzéseket küldöze az udvarhoz, a zultán hallgatag beleegyezésével. Erről kéz alatt értesülvén XIV. Lajos francia királynak stambuli követje, rögtön igen erős ellenhatást idézett elő, s megíúsítá a békebarátok terveit. A zultán első kamarása Ibrahim-Sátán megfojtására elvitte a zsineget, Tököli szabadságba helyezteték, s Abdurrahman budai basa parancsot vón, hogy Tökölit egész erővel támogassa.

A sors szeszélyei által oly gyakran levert és felemelt kuruczvezér 1686-ban, január 3-kán a Dunán átlépett, s gyorsan jött Váradra, hol a basa ünnepies fényvel fogadá.

A lothringeni herczeg csak nagy ügybajjal gyűjtheté össze sergét, melyet egyébiránt a bajor,

szász, sváb, frank és felső-rajnai kerületek csapatai igen tekintélyes számúvá gyarapítottak.

Buda ostroma tüzeték ki a hadviselet fő céljául.

Junius 17-kén a bajor választó-fejedelem Pestre ért, s 18-kán már a lothringeni herczeg a lovasággal Buda alatt táborozza.

Tíz nappal utóbb alá lőn írva a titkos egyezkedés, melyet közönségesen bécsi szerződésnek neveznek, s melyben I. Lipót, mint magyar király, véduralmat vállal Erdély fölött.

A bécsi szerződés majdnem oly kedvező vala a testvérhaza független kormányzatára nézve, mintha az erőtlen Apafi helyett Báthori István vagy Bethlen Gábor kötötte volna.

Minden sora tanusítá, hogy az udvarnak mennyire érdekében állott Buda ostroma alatt és a míg Tököli portyázatai tartanak, biztosan támaszkodhatni Erdélyre.

Ezen vágyat fejezte ki ama zárpont, hogy a szerződés legfőlebb egy hó alatt szentesíttessék, s ama kikötés is, hogy míg a folyamatban levő háború tart, Déva és Kolozsvár őrizetének kétharmada császári legyen.

Az erdélyiek visszatetszéssel fogadák az idegen őrizetre vonatkozó pontot; mert függetlenségök megszűntének jeléül tekinték azt, s mert fogatóságát által lerántatott volna a titoklepel, mely a szerződésre volt borítva, és a török bosszújától kelle rettegniök.

De I. Lipót császár a szerződés eldöntő föltételétül nyilatkoztatá ki az őrizet befogadását.

Hosszas alku folyt e kényes kérdés miatt.

E közben Buda bevétetett, Zentánál Veterani megverte a nagyvezért. Diadal diadalra következék, s a lothringeni herczeg és a bajor választó-fejedelem egyesített haderővel a nagy-harsányi csatában tönkre juttaták a nagyvezér sergét.

Most már a lothringeni herczeg Erdélynek fordúlt, kijelentvén, hogy e szép tartományt a török iga alól föl akarja szabadítani.

Vár vár után kapukat tárt.

A rendek látván, hogy Erdély tudtokon és akaratokon kívül maholnap a császári sereg birtokába jut, jobbnak vélték a beleegyezés külszínével eltakarni a meghódítás tényét.

Balázsfalván szerződés kötteték tehát, melýnél fogva Gyulafehérvártól és Szebentől kezdve az ország fontosabb helyei majd mind császári őrséggel rakattak meg.

S e percz óta a Fogarasra vonúlt Apafi nem sokkal volt több, mint háborús időkben szoktak lenni a tartományi kormánybiztosok.

A sokfelől szorongatott Erdélynek pedig most eszébe jutott az egykor ócsárolt bécsi egyezkedés minden előnye. A még Bécsben mulató Gyulai Ferencznek és társainak útasításul adatik, hogy a szentesítést sürgessék; de I. Lipót császár kinyilatkoztatá, miként a dolgok egészen megváltozott arczulata miatt erről már többé szó sem lehet.

1688-ban a négy katonai kerületre osztott Erdélyben a lothringeni herczeg utódjává a rettegett Caraffa lőn, ki Szebenbe érkezvén, a fejdelem házába szállt meg, s magához hivatá Telekit, Apafi első ministerét. Ez teljhatalommal fölruházott követség élén érkezett meg, s nem remélett tiszteséggel fogadtaték. A követség az ország nevében letévé a hűségi esküt, s alázattal kérte Caraffát, hogy azon várakba is, melyekben még eddig nem volt, szállitson katonaságot.

A tábornok elfogadá e kérelmet, s elvileg nem ellenzette, hogy szabadságaikat biztosító alapszerződéssel vigasztaltassanak meg a rendek, azonban Lipót császár ezt a háborús viszonyok miatt időelőttinek találta.

Midőn Caraffa dictatori szerepet vitt Erdélyben, Magyarországon Székesfehérvár visszafoglalásával a hatalmas budai beglerbégység hatóságának végnyoma is eltűnt. A hadiselet a mostani Szerbiába tétetett át, s Miksa Emánuel bajor herczeg Belgrádot megostromlá. A bádeni őrgróf Boszniában hódított s a derbendi csata és Zwornik sikerült ostroma által fényesen végzé be a 1688-ki táborozást.

De a következő évben nehéz föladatok megoldása körül kellett fáradozni a császári vezéreknek.

XIV. Lajossal tudniillik a Németbirodalom háborúba keveredett. A lothringeni herczegre bizatott a rajnai sereg vezénylete. A bajor választófejedelem saját országa védelmére otthon maradt,

s a bádeni örgróf, ki a török elleni hadjáratot vette át, széles sőt kalandori tervek mellett aránylag csekély erővel láttatott el.

A zultán keresztyén népeinek fellázítása, s Konstantinápoly bevétele volt a jelszó.

Tusavánál és Nissza előtt ütközetet vesztek a törökök. Widdin elfoglaltatott. Kiáltványok hívták föl a görög és albaniai lakosokat fegyverragadásra; de a bádeni örgróf mindinkább meggyőződék a vállalat ábrándosságáról. Panaszkodott a főhaditanácsnál, hogy a haderő igen szétszóratik, igen nagy tért ölel át, s hogy hiányzik a szilárd hadműködési alap. Az őszi idő beálltával tehát Piccolomini tábornokra bízván a derék-hadat, maga Oláhország felé kezdett visszavonulni azon szándokkal, hogy ezredei befogadására a vajdát úgy kényszerítse, mint egykor Apafit a lothringeni herczeg.

Piccolomini már a Balkán szorosait Hercze-
govinától Rumeliáig hatalmába ejté, s előhadait a Balkánon is túlterjeszté, midőn hirtelen meghalá-
lozott.

A török birodalomra ily válságos perczben lőn nagyvezérré Musztafa, a Köpriliek hős nemzetségéből.

A szerencse megfordúlt.

Strasser a Rigómezőn nagy vereséget szenvedett. Novibazárt visszafoglalták a törökök. Prisztinát élelemszerestől odahagyta a holsteini herczeg, s a megszállott Oláhország is kisiklék a

császáriak hatalmából, s Heisster, ki a bádeni örgróf Bécsbe távoztával a vezényletet átvette vala, a tatárkhan megtámadásától rettegve Erdélybe húzódott vissza.

Az általános rémület közt a vén Apafi más világra költözik, s éretlen korú fia nevében a kormánytanács vette át a senkitől sem irigyelt s csak kevesektől elismert hatalmat.

A rendek I. Lipóttól kérték a 15 éves fejdelmi utód megerősítését; ellenben a porta Tökölit nevezte ki, s ez Oláhországba érkezvén az Argis vizénél táborot ütött.

A Heisster ezredeivel egyesült Teleki Mihály hada meglepetett a járatlan utakon Erdélybe betörő Tököli által, s az ütközetet elfogadni kénytelen volt.

A zernyesti csata iszonyú vérontással folyt, s a kuruczvezér teljes győzelmével végződött. Teleki tíz sebbel maradt a harczmezőn, s a leopoldiak valamennyi vezértisztje vagy elvérzett vagy Heissterrel együtt fogolylyá lőn.

Tököli többé semmi ellenállásra nem találván, országgyűlést hirdet, s magát fejdelemmé választatja.

A bádeni örgróf Jagodinra érkeztekor egyszerre hallott meg három kedvetlen hírt, hogy t. i. Nisszát a nagyvezér körülfogta, — hogy Viddint a rumeliai basa fenyegeti, s hogy a zernyesti csata s vele Erdély elveszett.

Rövid ideig tétovázott: merre forduljon? s azzal Erdélyre zúditá minden hadát.

De még Szendrőből ki sem jött, midőn vette a Lipóthoz hű kormánytanács levelét, mely segélyért esdekelvén, azon félelmet tolmácsolja, hogy miután Tököli minden szabadságot biztosít az országnak, a köznép és köznemesség okvetlenül melléje áll, ha a császári királyi felség nem siet Erdély alkotmányát hitlevélbe foglalni.

A bádeni őrgróf e baljóslat benyomása közt közelített a testvérhaza határszéleire, s midőn Hátszegre jött, már tudta, hogy Viddin elveszett, s hallá, hogy Nissza is.

De most ime! megint mosolygani kezd neki az elpártolt szerencse.

Értésül, hogy Tököli táborát, a havasalföldi vajda félelemből, s a tatárok zsákmánnyal töltözve, odahagyták.

A kémek hírül hozzák, hogy a kuruczvezér aggódva hátrál.

Végre fegyverszünetet kérő küldöttség érkezik hozzá.

Világos vala, miként a segélycsapatoktól megfosztott Tököli többé csatát nem állhat.

A bádeni őrgróf nyomban kíséré őt, de sehol utól nem érheté.

October 25-kén Tököli a bozzai szoroson át Oláhországba menekült.

De már october 16-kán, tehát nyolcz nappal e kivonulás előtt, a leopoldi hitlevél Bécsben szentesítették.

Ezen alapszerződésben világtörténeti mozzanat, a védhatalmi jognak, mely a bécsi egyezkedésben még mindig előfordul, uralkodási joggá változtatása.

Az alkotmányos biztosítékok közül csak azok legyenek most általam említve, melyek nélkül az 1834-ki országgyűlést előidéző mozgalmakat és Szász Károly politikai hatáskörét érteni lehetetlen.

A kormányzék tagjai — s némely más főhivatalnokok — az országgyűlésen választatva, terjesztetnek felső megerősítés alá;

országgyűlés évenként tartatik;

a megyei autonomiának alapja a szabad tisztújítás.

Ime Erdély alkotmányának rövid tartalma, nem említve a bevett vallások és nemzetek jogegyenlőségét illető intézkedéseket.

A megyei rendszerben rejlő alkotmányos garantiáról felesleges volna e helyen és ez országban szólanom. De a lipóti hitlevélben megállapított másik garantiát szükségesnek látom pár szóval érinteni.

A kormányzék választása által kezességet birni arra, hogy a haza érdekei fel nem áldoztatnak; a végrehajtó hatalom törvényességét az országgyűlések pontos megtartásától függeszteni föl, s különböző érdekeknek és irányoknak azon egymáshoz forradását idézni elő, mely — mint a siami ikreknél történt — az egyik fél lankadásával a másik betegeskedését eredményezi: ide megy ki

ama saajátságos biztosíték, melynek védelme alatt Erdély a szabadságot megoltalmazni és tovább fejleszteni reménylette. A legczélszerűbb eszközöket választotta-e? az talán hiú kérdés épen a mi korunkban, midőn a legtöbbet ígérő elméletek is oly hamar tétetnek félre, s midőn a bevégzett tények imádása jó divatba, és a siker legitimitása a szentesített jogokét háttérbe szorítja.

A választott kormányzék a nemzet szokásaiban meggyökerezve, végre is azon szolgálatot tehette volna az alkotmányos életnek, melyet rendszeren a régi intézmények szoktak, melyeknek előnye soha sem az elméleti tökély, hanem a gyakorlat által képződő czélszerűség.

A baj csak az volt, hogy a lipóti hitlevél nem oly körülmények közt jött létre, melyek pontos foganatosítást és állandó jövőt biztosíthattak volna.

Erdélynek, bár be nem vallott meghódítása lothringeni Károly által, s a rendek hűségi esküje Caraffa alatt már bevégzett tények valának, s azon fenyegető veszély, mely a lipóti hitlevél leküldését sietteté, a szentesítés után nyolcz nappal megszűnt. Ellenben a szalánkeméni győzedelem tartós emlékü vala, és a Zentánál kivívott óriás diadal útát tört a karloviczi békéhez, melyben a zultán Erdélyt Lipót császár- és magyar királynak átadta.

E körülmények visszahatása a szentesített hitlevélre szembetünő vala.

Ámbár az 1691-ki országgyűlésen a kormánytanács tagjai megválasztottak; ámbár 1692-ben a

rendek a már ünnepélyesen kiadott hitlevél elfogadására és életbeléptetésére hívtak össze; ámbár 1693-ban az Alvinczi nevét viselő királyi válasz és a szász nemzet sérelmeinek elenyésztetésére kötött egyezmény a foganatosítás elől lényeges akadályokat hárított el: mind a mellett a lipóti hitlevél az államélet vérébe-testébe alakítólag átmenni nem birt, sőt a rendek 1697-ben panaszkodnak magának az okmánynak „in publico nem létéről“. Felötlő és a kor szellemét jelző tény az is, hogy midőn Mária Terézia uralkodása alatt a fejedelem választására vonatkozó régi törvények egyenként eltöröltetnek, a lipóti hitlevélről, melyen a dolgok új rendje alapult, említés sem tétetik. S még különösebb, hogy ámbár I. Lipót, mint magyar király szerezte vissza Erdélyt, és örömmel lön hirdetve, hogy e tartomány ismét a magyar korona alá kerül; mindamelllett az Erdély alkotmányát biztosító hitlevél soha a magyar „Corpus jurisba“ nem igtattaték, hogy a végső beavatást nyerje.

Valamint a Pandecták még létező egyetlen példányát a földült Amalfi város romjai közt találták meg: szintúgy kellett az 1791-ki országgyűlésnek a lipóti hitlevelet, az eldobott, a feledésre szánt iratok halmazából kiszabadítani, új szentesítés elébe vinni és az életbe visszavezetni.

Sőt az 1791-ki országgyűlés aggódó gondoskodása, melyet a múlt eléggé igazolt, annyira ment, hogy a hitlevél lényeges pontjairól külön törvényczik-

keket is alkotott, a foganatosítást könnyítő vagy szorosabban körülíró szabályokkal.

Megrendelé, hogy az évenként tartandó országgyűlés, a mennyiben csak a körülmények engedik, Szent István király ünnepére hirdettessék ki; hogy az országgyűlési választás alá tartozó főhivatalokat illetőleg, minden állomásra, mindenik bevett vallásból három egyén terjesztessék föl királyi kinevezés végett; hogy a megyék és székely székek gyűlései évnegyedenként tartassanak, s a tisztújításnál a megerősítés alá eső hivatalokra a bevett vallásokból szavazat-többséggel választott három alkalmas tag a kormányzék útján jelentessék föl a legfelsőbb megerősítésre.

Fájdalom! az európai nagy háborúk miatt a következő 20 év alatt csak négyszer lehetett az országház termeit megnyitni, s a bécsi congressus után és a szent szövetség elvei mellett 23 évig feleslegesnek találtatott a törvényhozást foglalkoztatni.

De míg a közélet minden nyilatkozatai nem csak Erdélyben, hanem Magyarországon is el voltak nyomva, a Kazinczy által megindított nyelv- és irodalmi újjászütlemlés folyama mindig tágabb körben hatott, s eszméket hozva mozgásba, és irodalmi tevékenységet idézvén elő, végtére izgalmat gerjesztett a politikai téren is, az együttérzés azon törvényénél fogva, mely nemcsak a testi, de az erkölcsi létrendszer pathológiájában is uralkodik, s a kór

vagy üdülés jelenségeit az összefüggő és szomszédos részekkel hamar közli.

Magyarország előbb adta jelét fölelevenülésének a gyöngébb és bágyadtabb Erdély később.

Magyarországon a mozgalom 1823-ban kezdődött; a testvérhonban 1830- és 1831-ben lőn általánosan érezhetővé.

Ha a gyakorlat az elmélettel, a szentesített jog a törvényes alapokat nélkülöző rendszerrel éles ellentétben áll, — önként meg vannak fejtve bármely államban a visszahatásnak okai és szükségessége.

Felesleges tehát az erdélyi ellenzéki szellem kifejlésének eredetét kutatni, s minden ide vonatkozó ujmutatások nélkül térhetek át Szász Károly politikai pályájának körvonalozásához.

Ő még mint igen fiatal jogtanár, még mint alig 25 éves ifjú kitünő befolyást nyert Alsó-Fehérmegye ügyei intézésénél. A nagy-enyedi főtanoda jószágainak és érdekeinek képviselőjeként jelent meg a köztanácskozásokra; de barátságos viszonya a Kemény családdal, s mindenek fölött műveltsége, ékesszólása és gyorsan növekedő népszerűsége, hamar biztosítottak számára oly hatáskört, a minővel a legrégibb pályáju és őszű férfiak is alig dicsekedhettek. Először táblabíróvá lőn választva, s 1823-ban b. Kemény Simonnak, a nagytudományú és ritka jellemű férfiúnak, adminisztrátorrá neveztetése után, a felsőbb megyei törvényszék rendes ítélőtáblabírájává. A közgyűléseken ritkán lett vég-

zéssé, a mihez Szász Károly véleménye nem járult; a törvényszékeken nem hozatott ítélet, míg az ő nézetét bíró-társai meg nem értették.

Kemény Simonnak, a szeretett s érdemdús hazafinak kimulása után és a megyekormányzatban utódjának népszerűtlensége miatt, hamar vevék kezdeteket azon küzdelmek, melyek az első pillanatban személyes ellenszenv nyilvánulásainak látszottak, de nem sokára elvharczczá alakultak át, s Erdély minden megyéiben és az egész Székely-földön viszhangra találva, politikai horderejüket félreismerhetlen tényekben nyilatkoztaták ki.

Megtámadtaték a létező állapot, még pedig a lipóti hitlevél s az 1791-ki törvényczikkek nevében és védpaizsa alatt.

Szász Károly s Kemény Dénes — kiket utóbb az egész ellenzék vezérül fogadott el — a mély, de addig szóttalan elégületlenség tolmácsaivá lettek, s merész, bár a törvények korlátait át nem hágó indítványozásaik által egyenként megakaszták azon kerekeket, melyek az írott jogokon nem nyugvó közgazgatási rendszert mozgaták.

S noha Szász Károly szelid és a benyomásokat könnyen elfogadó kedélye a végleteket nem áhithatá; s noha Kemény Dénes erkölcsi rigorismusa, mely mindent, mit jogtalannak vélt, szenvedélyesen gyűlölt, csaknem úgy hibáztatá az eszmék visszaéléseit, mint a hatalomét: mégis meg kell vallanunk, hogy Erdély, az 1831-től 34-ig folyt heves pártcsaták alatt oly helyzetbe jutott, melyet

— a kormány működésének majdnem teljes megszűnését tekintve — a szavakkal visszaélés nélkül is lehetett volna egykevésbé anarchikusnak nevezni.

Azonban ez nem a szereplő egyének, de a szőnyegre hozott kérdések jellemében feküdt.

Tudjuk, hogy a lipóti hitlevél rég kivétetett az életből; s most az ellenzék a teljes visszahelyezést követel.

A megyei tisztújítást helyettesítés pótlá, s maga a megye főnöke is, főispán helyett, többnyire helyettes vala.

A kormányzék, melynek tagjai közül, ha jól emlékszem, csak kettő köszöné hivatalát országgyűlési választásnak, csakugyan nem birt a törvényesség lényeges kellékeivel.

És Erdélyben egész nemzedék az évenkénti országgyűlés meg-nem-tartása közt serdült föl, ért férfikort s közelített az öregség küszöbéhez.

Szász Károly és az ellenzék tehát — követelték a megyei tisztújítást, tagadák a helyettesítés jogát, vagy azt — a választások megerősítéséig — a közgyűlés számára foglalták el.

A kormányzékot törvénytelennek nyilatkoztatták ki, s hogy a közigazgatás gépezete meg ne akadjon, és az ország sérelmei orvosoltassanak, sürgették az országgyűlést.

Ezen kérdések az államélet minden nyilvánulásait érdekelvén, száz meg száz változatokban léptek elő, s egyaránt szolgáltatott alkalmat a régi

jegyzőkönyvekben kutatásokra, s az új szenvedélyek edzésére.

De az ellenzéki eszmék a legszélső következetességig akkor élesítették ki, midőn némely megye a tisztújítás eredményeit nem akarta a kormányzék — mint törvénytelen testület — útján felső megerősítés alá terjeszteni, s midőn elhatározá, hogy a kormányzék minden rendeletei bontatlanul tétessenek félre.

A hangulat ily nyilvánulásai közt a világon mindenütt a ministerek vagy azt szokták tenni, hogy kivételes szabályok által elnyomják a békétlenség küljeleit, vagy pedig azt, hogy a sérelmeket orvosolván, a békétlenség okait szüntetik meg.

Erdélyben mind a két módszer szerint történtek kísérletek.

Előbb provisorium hozaték be; aztán országgyűlés hivatott össze.

Szász Károlyt Vizakna választá követül, azon kis de derék város, melyben atyja főbiróságot viselt, s mely az ő bölcsőjét ringani látta.

Az 1834-ki országgyűlés egyaránt kitűnt a pártok húzalkodása, a szónoklat hatalma, a situációk tarthatlansága, a megoldásoknak óriás nehézségei, s inkább a küzdelmek, mint az eredmény keresése által.

A nemzeti gyűlésen — s ez a magyar országgyűlés kerületi üléseihez hasonlított a megállapodások előkészítésére nézve — és az országos üléseken oly beszédek mellett, melyek a pillanat hevélyei közt

elragadó hatással voltak, tartatának olyanok is, melyeknek műbecsét kétségbe vonni lehetlen.

Szász Károly, mind az első mind a második nemben kitűnt.

Egyébiránt a bonyolodott viszonyok, melyeknek végzetes súlyát most kezdé igazán előérezni, naponként mélyebb benyomást tettek kedélyére, s ő, ki mind az eszmék kezelésében, mind a szónoklatban a rögtönzést szerette, és a lelékenység nagy, de kétes becsü adományával a költői inspiratio bűvös és mindent magával sodró erejét birta egyesíteni, végtére az államférfiu mérsékletéért fölládozni törekvék a hatás gyulasztóbb eszközeit, mi hajlamai daczára is olykor bámulatosan sikerült.

Így történt aztán, hogy az 1834-ki országgyűlés derekán már az ellenzésben a közös elvek mellett a tárgyalás modorára nézve árnyalatok támadtak.

Wesselényi Miklós és Kemény Dénes a hevesebb ostrom vezetői valának; ellenben Bethlen János, ki a szilárd meggyőződéssel a szelidséget és kíméletet csodálatos mértékig egyesíté, a nagyobb akadályokat nem annyira ledöntögetni, mint megkerülni akarta. E nagy tekintélyü férfiú politikájához közelített Szász is. Bethlen azonban elvesztvén hitét a siker iránt, csakhamar a hallgatást többre becsülte a tevékenység eredménytelenségénél.

Az 1834-ki országgyűlés hónapokig csatázott az előleges kérdések fölött, melyeknek magyarázata sok időt venne el, de a melyeket legkönnyebben so-

rozhat illő helyökre a közönség, ha azt mondom, hogy e kérdések legtöbbszörre oly neműek valának, melyek a parlamentarismusban a házszabályok és verificatio czíme alá foglaltatnak. Csak az volt a különbség, hogy Erdélyben a házszabályi és verificationalis ügyek a sérelmi téren vitattattak, s eldöntésök az ellenzék teljes diadalával azonos lett volna mind a kormányzék megválasztásánál, mind a közjogi visszaköveteléseknél.

E tény ad arra kulcsot, hogy Bécsben a választások gyors végrehajtását követelték, míg az ellenzék, mely a megye-gyűléseken a választási jog helyreállításáért küzdött, az országos teremben következetlennek látszó következetességgel akadályoztatta e kérdés megoldását.

Tudjuk, hogy a rendek elnöke és az ítélőmesterek megválasztásán kívül az országgyűlés eredmény nélkül oszlattatott szét, s Erdély ismét provisorium alá esett.

Szász Károly, ki tizenöt évig volt jogtanár, a kellemetlenségeknek, melyekben bőven részesült, eltávolításáért örömmel ragadá meg 1837-ben a szám- és természettani tanszék megürültével kínákozó alkalmat az áttételésre.

De mielőtt Szásztól, mint a közélet emberétől búcsút vennénk, helyén van szónoki tehetségét jellemzeni.

Az erdélyi közjog történetét, a sérelmeket oly részletesen ismervén, mint Kemény Dénesen kívül

tán senki, versenytárs nélkül állott egy más téren, a hasonlító jogtanban s Európa alkotmányos életének bűvárlatában.

Képzelődése heves, ítélőtehetsége erős, s kedélye a behatásokat könnyen fölfogó és továbbterjesztő vala.

Volt benne sok a költőből, sok a bölcselőből, s nem kevés a sophistából.

Szónoki pathosza magával ragadta a közönséget, de néha, a hatás kedvéért, dagályosságra ragadta őt magát.

Szerencsésen tudta csoportosítani az adatokat, hogy meggyőződést támaszszon, s mégis megtörtént néha, hogy a figyelmet fárasztá.

Igéző költői képeket, ragyogó eszméket, s csodálatosan eredeti, de találó hasonlításokat szokott vegyíteni a tárgyalások közé, s gyakran lelkesíté meg a száraz adatokat és érveket, hogy hassanak, hogy ostrommal vegyék be a szívet, és foglalatosskódassák a képzelődést, mielőtt az értelmet meghódítanák, s a logika izmos kezéből kifacsarnák a fegyvert.

Szónoklatai néha hevitettek, néha pedig csak elmés, hideg és finom doctrinairséggé hegyeződtek ki.

A lángész souverain hatalmával tudott uralkodni a nehéz és bonyolított kérdések fölött; de megtörtént az is, hogy elborítotték általok, s aránytalanná vált szónoklata a műformát nélkülözé.

Többnyire hibátlan alaptételekből szötte ki okoskodását; azonban olykor a másnézetűeket megfosztá az ellenvetésektől, a nélkül hogy meggyőzte volna véleményének igazsága felől.

Hangja tiszta, s terjedékeny és erős volt. Előadása gyors, de a szónoki hangsúly által, melyet gyakran kirívólag használt, egyenetlen.

Hibáit, melyek lelki tehetségeinek és műveltségének nagyságát majdnem úgy hirdetik, mint tökélyei, csak azért említém részrehajlatlan szigorral, hogy szintén az igazságnak hódolva elmondhassam, hogy én Szász Károlyt a legelső rangú magyar szónokok közé bátran merem sorolni. Sőt véleményem az, hogy e férfiú, minél nagyobb nemzet parlamentjének lett volna tagja, annál több fényt árasztva tündöklött volna, s nem az ő képességének, hanem a keskeny körnek, melyben működött, kell tulajdonítani, ha szónoklatának jellemét nem ismerik általánosan, s ha az még az én igénytelen rajzomra is szorúl.

Szász Károly tizenhárom évig élt kizárólag a tudományoknak, feledve a politika küzdehomokját, vagy csak a nyert sebek által emlékezve rá.

E közben a pártok szerencsés közremunkálásával a szebeni országgyűlésen többnyire megoldának azon alkotmányos kérdések, melyek az 1834-ki országgyűlésen sikerre nem számíthattak.

Csak az volt még hátra, melyet Szász Károly, ha jól emlékszem, már 1839-ben a végső, de egyedül gyökeres megoldásnak tekintett, a Magyaror-

szággal egyesülés ügye. S midőn kilátás nyílt rá, az egykori publicista és szónok a szám- és természettannak általa mindig kedvelt problémái közül kiragadtatni engedé magát, hogy a politika áldástalanabb megoldásaihoz térjen vissza, igazolván, a mit a római költő oly szépen említ, hogy

„Saucius ejurat pugnam gladiator, et ipse
Immemor antiqui vulneris arma capit.“

Az erdélyi 1848-ki országgyűlésen megjelenés maga után vont a magyarországra megválasztatást.

Ekkor már Szász Károly idegen körbe lépett, s az eszmék, melyek a közvéleményt mozgatták, noha fejlődéseik minden szakában eljutottak azon szerény teremig, hol ő a görebnél vegytani feloldásokba merült, vagy a krétával kezében az összemérhetlenek és az imaginaria quantitások tanának új alapokra fektetéséről gondolkodott, noha, mint mondám, ezen politikai eszmék eljutottak hozzá, és ő ismeretes volt velők, mégis megfogható vala, ha nem érzé magát egészen otthonosnak közöttök.

Aztán évei és tapasztalatai, bár nem oltották ki, de mérséklék lelkesedését a kor „jelszavai“ iránt, s inkább hitt az események alakulásainál bizonyos végzetszerűségbe, mint az emberi ész számításába.

Innen szenvedőleges állása.

És az idő, a viszontagságok azt tevék az ő lelki tehetségeivel, mit a monumentalis épületekkel

szoktak, — letörték az ékitményeket, elsötétíték a külsőt, de meghagyák azt, a mi lényegesebb, a mit bár az úton tova haladó sokaság nem vesz észre, a műértő bámulva szemlél, — t. i. az architectonikus arányok szépségét és nagyságát.

Bevégeztem a mit Szász Károly politikai szerepéről emlékezetbe hozni szükséges vala. Hátra van még néhány rövid érintés tevékenységének többi ágazatairól is.

Ő az irodalmi munkásság terén szintén jeles, sőt kitünő vala, s épen ezen érdemeiért lőn 1833-ban a magyar tud. akadémia levelező, 1834-ben rendes tagjává.

Elmeművei közül csak a főbbeket hozom fel.

Legelől kell emlitenem egy latin czimű, és magyar bevezetéssel ellátott könyvét, mely noha csak okirat-gyűjtemény, de a politikai irányu röpiratok gyűjtő hatásával és kelendőségével birt. A *Sylloge tractatum sat.* a Leopoldi hitlevél keletkezését megelőző és szentesítését követő intézkedések és alkudozások gyűjteménye; s kiterjeszkedik a Dunod pater által Erdélybe vitt szerződési javaslattól kezdve az Alvinczi nevét viselő válaszsral és szászok sérelmeit kiegyenlítő accordával összefüggő hivatalos iratokig. Mindent közöl, a mi az erdélyi alkotmányos követelések kulcsa, s a mi az ellenzék eljárásának irányul és igazolásul szolgált.

Gróf Rhédey Ádám, ki Alvinczinek örököse volt, nyitá meg levéltárát a kutatásra, s így történt,

hogy a Syllogéban megjelent hatvan okmány közül negyvenhét ekkor látott legelőször világot.

Nagy részvétellel fogadtaték „Az 1831-dik esztendő története“ is, melyet Szász az „Erdélyi Hiradó“ szerkesztőjének fölszólítására oly modorban irt, mint a külföldön s nálunk is szokás az események képét a folyóiratok számára rögtön, még az első behatások közt, s többnyire csak hirlapi értesítésekből összeállítani. Ha e rögtönzött s pragmatikus szempontok nélkül irt művek maradandóságra számithatnának, akkor a magyar irodalomban minden ily történeti visszatekintések között alkalmasint leginkább a Szász Károlyé vivta volna ki azt.

Jelentékeny vállalata volt a széles miveltségű férfiúnak a „Parthenon“ is, melyből tudtomra csak öt füzet jelent meg két kötetben. Szász Károly feladatúl tűzte volt, minden tudományból a gymnasialis tanítók és tanulók számára kézi könyvet adni ki. De csak úttörő magyar nyelvtana hagyá el a sajtót, mely sajátságos felfogásu s eredeti eszmékben gazdag mű. Nyelvünk fejlődésére azonban aránylag csekély befolyást gyakorolt, mert nem vette elég figyelembe a létező szabályokat, és a meglevő helyest néha kétséges értékű újjal cserélte fel, s mert a többi nyelvtudósok hasonló eljárást követtek irányában, és helyes külön-véleményeit is mellőzték a létező régibb miatt. Egyébiránt azt sem hagyhatom említés nélkül, hogy a Parthenon forma tekintetében nem látszik czélszerűnek, és szerzőjét

minden tantárgynál tulságos terjedékenységre csábitotta volna.

Szász Károly matematikai munkáiban, — jelesen a kezdők számára készült elemi számvetésében, továbbá „algebrai előzményei“-ben, különösen pedig halála után megjelent, tudományos alapokon, új elvek szerint készült „Számтанában“, — azon folytonos s gyakran sikeres törekvés tünik föl: mindent teljesen érthetővé tenni, s úgy alkotni meg a rendszert, hogy abban semmi ne legyen anticipálva, s minden csupán az ész lánczolatán függve a rendszeresen tanulónak egyszerre világossá váljék. E mellett ő, saját észjárását s éles és tiszta gondolkozását követve, kiszabadítani törekedett a számtant az iskolai pedantismus nyügeből. Világos értelmezéseket nyújtott a negativ számokról, a törtokról, a gyökér- és logaritmik képletekről. Az összemérhetlenek és az imaginaria kvantitások tanát — mint szakértő férfiak állíták — új alapokra fektette, homály és nehézség nélkül a logikai észmenet útján vezetvén megértésökre.

Mily széles tér volt az övé a tudományok mezején! Valódi nagybirtokos, igazi oligarcha az ismeretek birodalmában.

De én még sem e rangjáért hajlom meg előtte.

Csodálatosnak tartották tanuló-társai, hogy már három éves korában olvasott, hogy hét éves korában ugynevezett „constructionis error“ nélkül fordított magyarból latinra, hogy tizenhárom évét alig töltve

be „togátus diákká“ lőn, s hogy a híres jogtudor Fortini rája czélozva mondá: „ezt a tizenhét éves ficzkót ma bátran kathedrába ültethetném.“

Csodálták a közpályán kortársai, hogy ő a rendkívüli emlékező-tehetséget erős ítélőtehetséggel egyesítette, hogy minden irányban működő ismeret-szomját mélységgel, éles kritikával párosítá, s hogy élénk költői képzelődése mellett is nagy előszeretettel és nagy sikerrel mivelé a matematikai tudományokat.

Azonban a mit én bámulok, lelkének páratlan nemessége és kiválósága. Az eszme és eszmény embere volt, s égre emelt szemekkel, úgy haladt végig az élet pályáján, hogy semmi közönséges vagy aljas nem ragadt még sarujának talpára sem. A viszontagságok közt szelid kedélye erélyessé és kitartóvá lőn, a nélkül, hogy makacscsá vagy megátalkodóvá alakulna, s a megpróbáltatásnak — mert e tisztító eszközt az ég tőle sem tagadta meg — igen, a megpróbáltatásnak, mint Jákób álmában vele küzdő istennek azt mondá: nem bocsátalak el magamtól, míg meg nem áldatom általad.

Abból, mert lelkének tulajdonai jelentékenyebbek voltak fényes elmetehetségeinél is, tudom egyedül kimagyarázni a példáltan hatást, melyet az ifjuságra gyakorolt.

Ő mint jogtanár, a szokás és visszaélések közt meggyengült alkotmányos érzelmeket ébreszté föl, s fejté ki rendszeresen.

Kézi könyve a közjogot minden történeti mozzanataiban kíséré, s a hol a létező a jogossal meg hasonlott, az elhajlásokat élesen jellemezte.

Magánjogi tankönyve, a roppant nehézségek daczára is, tiszta és könnyen áttekinthető rendszerben tárgyalá az aristokratikus magyar, az alapjaiban demokratikus szász, a jogegyenlőségen nyugvó, de egészen sajtáságos székely, és az idegen minták után készült városi személy- s vagyonjogot.

S maga az oly bonyolodott erdélyi perrendtartás is világossá, nehézségnélkülivé vált, kivált azon táblák által, melyeket Szász a tankönyv mellé csatolt, és sajtó útján is közzé tön.

Előadása oly érdekes volt, hogy tündérgyorsasággal repült el az óra, s tanítványai áthatott arczczal távoztak a teremből, még sokáig vitakozván a fölött a mit hallottak, s a mi mélyen nyomúlt emlékezetökbe.

Innen az ártatlan összeesküvés közöttök, mely megbélyegezte azt, ki Szász előadásaira nem jelent meg és a jogot nem tudta, — innen az, hogy e megbélyegzésre alig volt alkalom, mert mindenki ereje megfeszítésével igyekezett kitűnni vagy legalább hátra nem maradni.

Mint tudjuk, Szász 1837-ben a matematikai s azzal rokon tudományokhoz tétetett át, s ekkor rögtön divattá lön az addig elhanyagolt reálirány, s a fiatal kebel lángra gyuladt az iránt, mi a sziv oly részrehajló dialectikája szerint, a lelkesedést

megérdemelte csak azért is, mert Szász Károly által képviseltetik.

Különben e nagy hírű tanár, ki a szép hivatásu, de fájdalom! korán elhalt Zeyk Miklóssal együtt korszakos hatást gyakorolt a mathesis és természettudomány megkedveltetésére, ellensége volt az eszmétlen materialismusnak, mely az anyagi jóllétért az erkölcsi értékekről megfélekedezik, s az egyiptusi husos fazékok mellett nem keresi Kanaánt, az ígélet földét, és szolga akar maradni a helyett, hogy szabad lelkű polgárrá legyen.

S nehéz volna eldönteni, hogy Szász az ifju nemzedék értelmi vagy erkölcsi fejlődésére hatott-e inkább?

Gondolkodásra szoktatá tanítványait és fenkölt érzésekre.

Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja le és erőtlentse el az elmét; ellenkezőleg, biztos tájékozási pontokat tűzött ki a tudomány széles mezején, hogy az önálló munkásság e jelzésekre figyelve, vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.

A kik felügyelete alatt növekedtek, tudták a tanulás mesterségét, szükségökké vált az elmélkedés s a nyugtalan törekvés arra: hogy a tisztán értett eszméket szabatosan fejezzék ki.

De mit ér a felvilágosodás, ha sugárai az erkölcsi élet láthatárába nem hatnak be, hogy ott is termékenyítsenek!

Van-e áldás a rövidlátásu önzőn, ki mindig csak magára néz, s midőn vágyainak kielégítéséért küzd, s midőn kényelmet, hatást és tiszteltetést szerzett, kénytelen érezni, hogy elveszté az önbecsülést.

Szász a nemes önérzetet törekvék az ifju nemzedékben kifejteni, azon lelkesedéssel együtt a szép és nagy iránt, mely hatni és áldozni kész, mely nem akar eszköznek tekinteni, de tud elfeledkezni magáról, hogy emlékeztessék kötelességeire.

Hirdeté az emberméltóságot, hirdeté a büszkeséget az aljassal, a hódolatot a kiválóval, az alázatosságot a fölöttünk uralkodó erkölcsi renddel szemben.

Megvetést csepegtetett a benyomásokra oly kész kedélyekbe, az önzés azon silány aphorismái iránt, melyek az erényt elértéktelenítik, hogy a kényelmes bűnöket keresettekké tegyék, s melyek a hanyatlás korszakaiban mindig a bölcsesség arany-szabályainak tekintetnek.

Tanitványai tudták, mert annyiszor hallák tőle, hogy vannak láthatlan és becslés alá nem tartozó szellemi kincsek, melyeket az anyag minden bőség-tartalmával nem bir se ellensúlyozni, se helyettesíteni, se feledhetni.

Tudták, hogy az egyén közrehatva nyeri valódi bevégzettségét, s hogy viszont minden hódítás az egyéni fejlődés terén, a közéletet szilárdítja, erősíti.

Tudták végtére, hogy az élet az isten becses ajándéka ugyan, de van még felsőbb jó az életnél

is, s minthogy van, kell lennie irányában szintén erkölcsi kötelezettségnek, mely a választás iránt kétséget nem hagy fen.

A még romlatlan fiatal kedély, a képzelődés bizonyos mozgékonyága mellett, hivatva van a bálványzás azon ártatlan nemére, mely az eszményt, hogy elérhetővé legyen, egyénben találja föl.

A szépnek, jónak és igaznak általános fogalmai előbb mintaképekben tiszteltetnek, hogy a törekvés, az utánzás által megközelíttessenek.

Valamint a nő a szeretet eszményét keresi az egyénben, s ha téved is, ragaszkodik ahhoz, kiben azt föllelni vélte, szintugy szüksége van az ifjunak, hajlamai szerint, vagy a hősiesség vagy a lángész incarnatiójára.

Ezért sirt a gyermek Themistokles, a marathoni hős oszlopa előtt, ezért támaszthat a nagy művész és költő iskolákat, s ezért kezdik a halhatatlan írók is első kísérleteiket utánzással.

Majd minden enyedi tanuló minta-képe Szász Károly volt.

S e bár nem tökéletes, de szellemi és erkölcsi tulajdonain kívül azért is szerencsésen választott példány, mert az eredetiség külszínével csábító hibái nem voltak — valóban igen is alkalmas vala arra, hogy az ifju nemzedék sorából a hazát aránylag nagy jutalékával lássa el azon derék férfiaknak, kik a becsületességgel a miveltséget, a loyaltással a szabadság-szeretetet, a tudományos iránynyal a közrehatás szent vágyát egyesítik.

Szász Károlyt, a jó „öreget“, mert már így nevezték őt, 1850-ben az egyházi főtanács Marosvásárhelyre tette át, hol három évi munkásság után bevégzé földi pályáját.

Az akkor nyolczvan évesnél idősb, de még mindig eleven elméjű és fiatal szivü Bolyay Farkas — ki akademiánknak szintén tagja vala — szeretett tanártársának kimulását a többek közt következő szavakkal jelenté: „Ifjak! tanítótokban csaknem minden Musák egyesült lángja aludt ki. A ritka, könnyü, villámsebes s annyiféle ész, és az annyi lelki s testi erődus munkásság nincs többé. Megnémult a harminczkilencz évig fáradhatlanul tanító nyelv, mely a természet örök igazságait oly elragadólag s oly kristály tisztaságban hirdeté.“

Tekintetes akadémia! Midőn Szász Károly fölött emlékbeszédet tartani tisztemmé lőn téve, egyszersmind alkalom nyujtaték egyet leróni a sziv azon adósságai közül, melyeket megtagadni önmagunk károsítása, lefizetni szellemi értékünk növekedése és ritka kéjérzet.

A hála kötelezettségére célzok.

Én is az ő tanítványa voltam.

Mint gyermeket megkülönböztetett, mint alig tizenhét éves ifjat, e szó teljes jelentőségében barátjának tekintett.

Elhité magával, hogy már felnőtt és érteszü vagyok, — tévedt; de nekem úgy tetszik, hogy mindig nőttem valami keveset e szilárd hite által.

Hol Savigni és Troxler felett vitatkozánk, s a római jog formatökélyeit bámulva, kétségbe vontuk vagy követeltük korunk törvényalkotási képességét, s ilyenkor ő a Napoleon-codex elveit és szerkezeti előnyeit magyarázta nekem, hol az angol alkotmányt a francziával hasonlítá össze, s védte Britannia ősi szabadságait az én modern olvasmányaim ellen, melyekben a legszellemdusabb helyeket mindig a legigazabbaknak is szerettem volna tartani.

Néha latin remekírókat szavaltunk, néha újabbkori költőket, s a hazaiak közül Kölcseyt, kit ő tán nem méltatott eléggé, Csokonait, kit előszeretettel kegyelt, s Vörösmartyt, kit mindketten versenyezve magasztalánk.

S mint ohajtotta, hogy a számtan iránt hajlammal viseltessem; de legfőlebb csak szorgalmat vőn észre bennem, s azt is csak azon magán-órák alatt, melyeket egészen másnemű foglalkozások mellett is, néhányunk számára kiszakítani szives volt.

Többször olvasa fel nekem abból, a mit épen irt; mintha képes lettem volna oly nézpontokból tenni észrevételeket, melyeknek még hasznát is lehet venni.

Nevelőm, oktatóm, tanácsadó volt, s védelmezőm akkor, midőn e nemeslelkű tény által helyzetét is koczkáztathatá vagy legalább nehezité.

Áldás legyen emlékéen!

Tisztelt hallgatóim! A mostani nemzedék nehéz időben élt, s nehéz időktől tart. Cyclopsi

küzdelmeknek vala tanuja, s világrázó változások által fenyegettetetik.

Századunk két Napoleont látott; látta az erőt mindent lesújtó sceptrummal kezében s látta a szélső tökélyig vitt számítást, triumphatori babérral halantékain, tanácsokat, föladatokat, megoldásokat osztogatva Európának.

És e rendkívüli egyénekkel romboló s alakító hatásban, mérköző eszmék és törekvések voltak visszaszorítva, s tolongnak ismét előtérbe.

De ámbár a világesemények végzetes befolyása oly nagy volt, s még mindig akkora, hogy kevés állam van Európában, melyben a belügyek iránti részvét ne tompult volna, s a kedélyek zsibbadása közt ne mutatkoznék bizonyos ingadozás, tétova, megállapodás sőt visszaesés magában az irodalomban is: nekünk, magyaroknak, a gondviselés kegyelme szenvedéseink kárpótlása végett adá osztályrészül azt a ritka szerencsét, hogy irodalmunk a nagy válság után az addiginál szélesebb körben, több erélylyel és sikerrel mozog.

S míg kivált 1830 óta 1848-ig a magyar irodalom aránylag keveset törődve a mult eszmekincseivel és hagyományaival, csak előre tekintett s egybeköttetés nélkül a régivel, az átélttel, kívánt élni a jelenben s hatni a jövőre: — most már kezdi megnyerni a Janus-arczot, a vissza- és előrenézést, azon adományt, mely a nemzetek irodalmának férfikorát jelzi, s reményt nyújt százados művek alkotására.

Már is különös figyelem tárgyává lőn az irodalom története, s e téren tovább haladva, kilátásunk nyilt arra, hogy a nemzet eszmeéletének menetét, minden szétágazásaival együtt, szemünk előtt átvonulni láthatjuk, s teljes tudalmával eddigi haladásainknak, törhetünk biztos utat uj vivmányokra.

E nagy eredménnyen kívül, kisebb, bár vigasztaló vagy legalább a hiúságot kecsegtető az, hogy a ki az irodalomnak némi sikerrel szentelte napjai szebb részét, remélheti — s a remény a csalódások által sem veszi el vonzerejét — mondom, remélheti hogy neve nem csak a sirköven, vagy legfelebb a családfán marad valamivel tovább fön, mint a meddig hordá küzdve és szenvedve a bölcső és koporsó közt fekvő arasznyi téren.

Kevésnek adatik művei által nemzedékről nemzedékre közvetlenül hatni; de nem csekély azoknak száma, kik midőn az irodalom-történetirő nemzeti culturánk épületét rajzolja le, mint alapkövek, mint a tömőrfal téglái, mint a részeket összekötő kapcsok, mint az iveket tartó talajok, mint homlok-oszlopszatok, mint architráb azokon, mint czirádák és domborművek a folyosón, a belső ékitményeken és a legbensőbb szentélyben, említve lesznek, s bár kevés figyelő által, de mégis ismeretni fognak.

S ha az, ki Afrika homokrónáin vagy alig ismert tartományok jéghavasain bolyongva, épen az elhagyatás közt érzi a hiúság ama kényszerét, hogy nevét kőbe, fába vagy bármi szilárdnak látszó

tárgyba vesse, s emlegettetni vágyják, noha hihetőleg ebben csalódní fog; — ha a tenger közepén süllyedező hajónak matrózai, nevüket, kedveseikét és a megsemmisítendő hajóét palaczkba zárva engedik át a haboknak, azon reménytől ámittatván, hogy találkozni fog, ki a tenger titkai közül legalább ezen egyet fölfedezendi: vajon miért ne higyem én is, hogy miután szemem bezárul, tetemem szétmállik, fejfámat ledönti az idő, még találkozni fog, bár kevés, vagy talán egyetlenegy, ki irodalmi fáradozásaim iránt érdeklél viseltetvén, érdeket kíván azok iránt terjeszteni.

Akarom tehát, tudják meg azon kevesek, tudja meg az az egyetlen, hogy Szász Károly volt, ki engem az irodalomra buzdított és előkészített, s hogy én az egész világon neki köszönök legtöbbet.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

EMLÉKBESZÉD.

Elmondattott a Kisfaludy-társaság XIV. közülésén. 1864. febr. 6.

Azon közönségből, mely az 1855-ik év november 22-én a váczi utczában a Kappelház udvarát, lépcsőit, tornáczait előzönlötte, és omló könyjével, vagy a dermesztő fájdalommal, mely kegyetlenül elzárja a köny forrásait, tolmácsolta a határtalan veszteséget, melyet Vörösmarty kimulásával a haza szenvedett; — azon gyászoló közönségből, mely ugy át volt hatva és lesujtva, mintha családi csapást siratna, kétség kívül számosan jelentek meg e földszített és vidám kinézésü teremben, hol a di-esőült költő fölött emlékbeszédet lesznek tartandó. S ha most a tömött sorokon szemem végig tekint, minden arczon ama derült önérzetet látja, mely ki-elégítést, diadalt fejez ki.

Mily különböző e benyomás, és az 1855. november 22-iki, s mégis mennyire ugyanaz!

Akkor az vert le minket, hogy mit vesztett a haza Vörösmarty halálával; most az lelkesit föl, hogy mit nyert élete által.

Akkor egy koporsót tettünk a földbe; most azon diadaloszlopot, melyet a nemzet Vörösmarty

dicsőségéből állított, s egyik legdrágább kincseként őriz, nekem is, többek és jelesbek után, meg kell koszorúzni.

A virág, melyet én nyujtok, hamar el fog hervadni. Mit sem tesz! hisz az emléknek magában van a dísze, — nem a rá aggatott apró ékitményekben, melyek a hozónak legfőlebb csak szeretetét és hódolatát fejezik ki.

Valóban, nagy a költészet hatalma és a költő hivatása.

„Ha költő nevet csak az érdemel, — mondja Kölcsey, — ki nemesített érzelmeket hordoz keblében, ki a természetre, az emberi szenvedélyekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontból vevé föl, s dalát a szépnek és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyuladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos jóltevője az emberiségnek, s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.“

Kölcsey nem a maga babérjaira gondolt, midőn a költészet elevenítő és nemesítő erejére mutatott, és én, midőn azon nagy mozgalmat, melyet Vörösmarty lángesze az irodalomban s általa a közéletben előidézett, ecsetelni akarom, megfeledekzem néhány perczig róla és a hazáról, hogy általánosan szólhassak a költészet befolyásáról a közérkölcsiségre, a közérzületre, a társadalomra és a világeszmékre, melyeken, mint sarkokon, nyugszik ama viszony, mely az egyént az egyetemiséghez

füzi, s a földet szellemi kapcsolatban tartja a földfeletttel, a végest a végetlenbe olvasztja.

Új irányok csak úgy ömlenek a polgárisodásba, ha a költészet és bölcelem egymást áthatva, vezetik az eszméket és törekvéseket.

A fenálló rend, akár mint állam, akár mint társadalom, válságoktól tarthat, ha a költészetet nem tudja maga iránt lelkesíteni.

Vagy fejletlenség vagy hanyatlás jele, ha a közönség a szépirodalmat nem becsüli s ha a költő önérzete nincs megsértve, midőn szolgálilag vadászsa a tetszést, s hogy hasson, körébe nem tartozó, saját belvilágától idegen eszközökhöz folyamodik.

Az erkölcsi elvek az egyetemi közérzetben gyökereznek ugyan, s a nemünkben rejlő spirituais iránynak a bölcelem és hitesezmék által szabályzott tételei; azonban a kor behatásai szerint ostromoltatni szoktak, a mint az anyagiasság irányában vagy igen szigoruaknak vagy igen engedékenyeknek tekintetnek. S nagy rázkodások előjele, ha a bölcelem és a költészet csak a hagyomány nyügének, egy túlszárnyalt kor előítéletének tartja az anyagiasság benyomulása ellen emelt korlátok minden nemét, s a szív öntagadási erejéből vesz mértéket az értelem azon együgyüségére, mely itélni fél, hogy előítéleteket ne veszítsen. De még gyökeresebb válságokat sejtet az, ha a költészet frivolabb, mint a társadalom, s viszont ha a társadalom frivolitása kényszeríti a költészetet csak az

érzékiesség eszményítése által hatni a közönségre, mely, saját kedélyének sekélyességével, a költőnek árt legtöbbet, megfosztván őt lelkesedésétől és a babértól.

Vígasztaló ellentét pedig az, hogy ritkán támad nagy költő a nélkül, hogy csakhamar többen ne lépjenek nyomába, és valahányszor a társadalom szerencsétlennek érzi magát, mert idealismusából sokat veszített, a költő már határozottan befolyt ezen érzés kifejtésére, s midőn új formákat és tartalmat adott a költészetnek, s a régi iskolával mást, mely küzd és győz, állított szembe: ugyanakkor már a társadalomba beoltá azon forrongási elemet, mely hasznos visszahatást idézend elé.

Íme a nagy költészeti iskolák összefüggése a közélettel, az állam és társadalom törekvéseivel.

De nem csak az összes költészet hatása rendkívüli, akár gazdagítsa és termékenyítse a fenállót, akár támadja meg azt, és az újat, a jövőt előkészítse.

Vannak példák, midőn csak egy dal is elég arra, hogy egész törekvést fejezzen ki, s hogy általa egy hangulat milliók keblén rezegjen át, egy nemzet hivatását, egy korszak küzdelmei megoldását lássa maga előtt, és a szendergő sejtelem, mely a közérzésben homályosan élt és szőtt, rögtön határozott alakot nyerjen, a vágyakat eltökélléssé érlelje s a küzdelemben a siker kezességeit föltüntesse.

Thomson, kinek szegénysége kortársai előtt ismertebb volt, mint fényes költői talentuma, midőn a „Rule Britanniát“, azon tengeri dalt írta, melynek refrainje „Uralkodjál, uralkodjál Britannia a hullámokon!“ álmodhatott volna-e arról, hogy neve az admirálok dicsőségével olvad össze, és rímei annyi árut, annyi drága kincset segítenek a Themse rak-táraiba összehalmozni, a mennyit a legvadabb kép-zelődés sem hihetett volna létesíthetőnek?

E dal, mely egy színmű végére volt bigyesztve, s a könyvtárusi boltokban a félretett művek közt hevert, csak akkor kezdett igazán élni, midőn a hajókra vitették, s az indulási jelre megcsendült a matrózok ajkain.

Holland, Franciaország és Anglia még csak vetélkedtek és osztoztak volt a tengereken. Egyik sem meré Neptun szigonyát átvenni mint sajátját. S ha a britt államférfiak érezték is, — de a nép a Thomson dalából ismerte meg valódi hivatását. Négy nemzedék óta énekelték a matrózok és éneklik most a világ minden pontján, a hová csak a gőz és vitorla hajókat viszen, a „Rule Britanniát“. S vajon kicsoda merné állítani, hogy a technika vívmányai, a hadtan újabb pusztító szereit, Anglia tengeri hatalmát a mostani fokra emelték volna — a lelkesítő dal nélkül, mely a britt hajósnépet, akárhol borongjon, hivatására emlékezteti, minden partnál eszébe juttatja „Uralkodjál rajta“, minden veszélykor, minden merész vállalatkor megcsendül,

hogy a védangyalok karával elénekeltesse: a britt nemzet a tengerek ura.

Midőn a francia forradalmat Európa invasióval fenyegette, egy ifju tüzér egyetlen egy dalt költött, s aztán az események árába, melyek fölött orkánként süvöltött a Marseillaise, maga is úgy elmerült, hogy nevét nem rég fedezték föl. S bármi középszerűnek tartják sokan e dal műbecsét, s még többen bármely gyűlöletesnek irányát, az tény, hogy a francia nemzet érzését kifejezve, a rajongásig fokozá, varázsszóként idézett elő zászlóaljkat, s vezette életmegvetéssel a harczba. S ki merné elhatározni, hogy a valmi-i és jenape-i csatáktól kezdve Dumouriez és a köztársaság többi tábornoka folyt-e inkább be a győzedelemre mint Rouget de Lisle dala?

Azonban az anyagi haladás egyoldalú magasztalói azt hiszik: csökkent a költészet hatása, mert az ismereteké terjedt. Mintha a tudomány maga nem szorulna a szép izlésre, hogy terjedjen! Mintha a történetíró az előtte fekvő adatok halmazából a kor és a szerepvivő egyének jellemét művészi élet-hűséggel reprodukálhatná, ugyanazon alkotó képzelődés nélkül, melylyel a költő teremt! Mintha az exact tudományok mezején is alkalmas volna fölfedezésekhez jutni az a hideg értelem, mely egy felötlő tény észlelésekor nem képes az emberi ész minden tulajdonait élénk mozgásba hozni, s a képzelődés hevélyei által szítani a kutatást, a feltevésektől a megoldásig, az esetlegesnek látszótól a

változhatlan törvényig! Mintha a tudomány be nem látná, hogy az osztályozási ügyesség, a kutatási szorgalom és a rostáló kritika mellett még van valami olyasra szüksége, melyet a szórszálhasogatás nem lel meg, az eclecticismus nem fejt ki, s a mely az erős meggyőződést az inspiratióig fokozza, és azon térszinre emeli, melyen a tudós a költővel együtt kénytelen érezni, hogy „Est deus in nobis, agitante calescimus illo!” Mintha a tudomány nem tudná épen azt, hogy eszményiség és lelkesülés nélkül ismét csak oly polgárisodás támadhat, minő az alexandriai műveltség volt, mely az elevenítő erő hiánya miatt rothadásnak indult, s az ó-világ állami és társadalmi rendét a barbár népek berontásai nélkül sem menthette volna meg a szétmállástól.

Aztán eddig semmi okunk sincs attól tartani, hogy a költészet történelmi befolyását elveszítse, holott még a szónoklat is, midőn a meggyőződést szilárdító eszméket elősorolta, többnyire az érzéshez, sőt a szenvedélyekhez is folyamodik, hogy hatása elismertessék.

Igaz, az előre haladott műveltség korában a bölselem osztozik a költészettel s néha ennek jogosultságát, bár siker nélkül, tagadja.

S megengedem, hogy a felvilágosodás és csiszoltság századaiban, a költészet veszít naivságából és közvetlenségéből, de nyerhet mélységben, tartalmasságban, s az általános emberi helyett, rendelkezésére áll az egyéninek és jellemzőnek kimerit-

hetlen kincsü tárháza, s midőn kezét a tiszta eszményi után többé nem nyujthatja ki, az élet, mint a prizma, minden mozzanattal uj meg uj szincsoportozatokat fog neki mutatni, és a reál-idealis irány, mely Shakespeare fejére hervadatlan babérokat tűzött, soha sem fog oly fukar lenni, hogy a költők, kielégítettésért, hozzá ne folyamodhassanak, s nem a kor hibája, de tehetetlenségök jele leend, ha kénytelenítettnek ürességöket elegantiával takarni, s a szertelen, a phantastikus és bizarr által erőszakolni hatást és tapsot.

Az emberiség nem áll se a szabadságnak, se a műveltségnek egyenlő fokán, s valamint az egyének úgy a nemzetek is alárendeltségbe süllyednek, vagy durva függetlenségöket megtartva a polgárisodásnak sem akarnak hódolni; midőn azonban akár a szolgaság, akár a műveletlenség és hátramaradás érzete szégyenpirt kezd terjeszteni az arczokra, s vágyakat a honfi keblekben egy nemezebb átalakulás után, és a csüggedést életremény, az álmokórságot tevékenység váltja föl: meg lehetünk arról győződve, hogy ezen ujjászületés előkészítésénél a költészetnek vezérszerepe volt.

S különösen a fejletlen vagy idegen műveltségű népeknél az irodalmi mozgalom destructiv és alkotó egyszersmind. Küzd az idegen műizlés vagy nyelv ellen, s hogy a nemzeti irány diadalát biztosíthassa, a költőt a nyelvujítás által teszi arra képessé, hogy midőn önálló lőn, egyszersmind művészi is lehessen, s nem zárva el magát a külbehatá-

soktól, utánzás helyett átalakítson, és mindenre saját nemzetisége jellemét nyomja.

Rendesen az ily irodalmi mozgalmakat nem előzik meg, hanem követik a politikai reformok.

És általában a nemzeti élet sehol sem lép új korszakba a nélkül, hogy azt a költészet ne készítse elő, s ne ő adja meg a folyamatba indult törekvéseknek a legpregnansabb kifejezést.

Nálunk is így történt!

A költészet ujult meg s a nyelvujítás küzdött a régi ellen, hosszas ideig és szerencsés sikerrel, mielőtt a politikai reform tere megnyilhatott volna.

Kazinczy előzte meg Széchenyit.

Nem lehet jó és balszerencsében oly gazdag története a magyar nemzetnek, hogy érdekességét elveszítse azon irói csoportozat, mely az eszközök hiányát az erély teljével pótolta, s a csüggedésre csábító előjelek daczára a győzelem erős hitével küzdött, s midőn megnyerte az ügyet, mely a nemzet élete fölött dönt vala, már a kor alig talált babért számára, mert szónokai közt osztá szét, a kiknek egyébiránt érdemeit csekélyleni nem akarom.

A nyelvharcz és a költészet ujjászületésének egyik válpontjához fordulok, s hallgatóimnak a benyomásokra engedékeny képzelődése, remélem, el fog engemet oda kísérni.

1822-ben Pest a nagy emlékü nádor védszárnyai alatt mindinkább kezdett csinosodni és épülni, de fővárosi büszkesége és tulajdonai még nem voltak. A magyar nyelv, ha jurátusok nem beszé-

lik, gyéren hangzott utczáin. A boltok és áru-raktárak többnyire bécsi kereskedőkéi voltak, az országos Duna a közlekedésnek és szállítmányoknak igénytelen csatornájaként szerepelt. Pest művészi kevélységének tárgya, a kitünő személyzetű s az európai első ranguakkal nagyságban versenyző német színház volt, melybe a többnyire németül tár-salgó arisztokratia, s a latinul iskolázott, a latin szónoklások és tárgyalásokhoz szokott táblabíró foglalta el az előkelőbb helyeket.

S miért említsem, hogy az a rendkívüli férfi, ki legtöbbet tőn Budapestnek a magyar műveltség központjává emelésére: Széchenyi gróf, még csak harmincz sorral lépett a közönség elébe, panasolván, hogy a felső-magyarországi Minerva papirja durva, s javasolván, hogy a magyarok nevezék ezentul a templomot imolának. Megfogható, hogy keveset ígérő debutirozása csak a szerkesztő élczes csillagozásaival vont magára némi figyelmet.

A nyelvujítás az új költői iskolával kézfogva s csaknem abba olvasztva, merészen és diadalok közt haladott nehéz pályáján; de a hirneves költők jelentékeny része még határozottan nem csatlakozék hozzá, s Pesten egy magyar érzelmű, Révai nyomdokain haladó, szépízléssel és tudományos műveltséggel bíró baráti kör szertelen tevékenységet fejtett ki a neologismus mellett; de még csak egyetlen első rangu versíró mutathatott föl: Kisfaludy Károlyt.

Költőink az ország minden zugába szétszórva laktak, s még csak az sem voná őket Pesthez, hogy kölcsönösen hathatnak egymásra, vagy legalább munkáikra könnyebben találhatnak kiadót.

Kazinczy, a nyelvujítás és az új iskola nagy nevű vezére, Széphalmon, Kis János Sopronyban élt.

Virág, a szent öreg, egy eltörölt érdemdús szerzet tagja és Berzsenyinek előde a költészetben, már régóta az olcsó Budára vonult vissza, hogy évenként háromszáz váltó forinton, melyet a vallási alapból kapott, tengesse napjait.

Senkinek sem volt hőbb lelkesedése a hon iránt. Néha azonban elcsüggedt és daloló:

„Czifra bokrétát ne remélj magadnak. . .
Nem magyar földön terem a borostyán.“

Máskor erélyre tüzelé magát, és rivalgá:

„Én majd Budának bérceiről vitéz
Árpád kesergő magzatának magasb
Hangon kiáltom: Jobb szerencsénk
Hajnala kezd pirosodni, bizzunk!“

De hasztalanul várta a viradást. Nemzetére dics nem sugárzott, s őt magát a szűkölködés helyett inség fogta körül.

1822-ben már elaggva néha Horatiusból és Zsoltárokat fordítgatott; rendesen pedig a „Magyar századok“ című történeti munkáját folytatá, hogy a mohácsi vészig elérkezhessek.

Berzsenyi, a mesterénél nagyobb tanítvány, ki meteorkint tűnt fel és ragyogott a magyar klaszikai költészet egén, ki az 1791-ki lelkesedést felváltó lankadás miatt elkeseredve, még mint serdülő ifju írta e halhatatlan odáját: „Romlásnak indult hajdan erős magyar“, évek óta már a méla-kór martaléka volt, s niklai magányában a költészettől is mindinkább idegenkedék. Kedélyhangulatát művészi, de nem szigorú élethűséggel festi e sorokban:

„Már elestveledtem.

Beborult az élet vidám álarczája!

Még két mulatótárs van ébren mellettem:

A szelid szerelem hamvadó szikrája,

S bús melancholiám szomorgó nótája.“

Berzsenyi voltaképp nem is tartozott a nyelvújító költői iskolához. Konok izlésnek tartá a mértéket a rimmel együtt használni. Verseiben szokatlan erőben és fényben tűnt föl a nyelv. Kevés új szót csinált, s keveset rövidített meg; de a használt szavaknak gyakran adott sajátos értelmet és szófüzései a bámulásig merészek voltak. Az ósdiak ezért támadták meg őt Kazinczyval együtt.

Kisfaludy Sándor szintén Pesttől távol, Sümegen és környékén élt, s költészetének is alig volt bármi érintkezési pontja a Kazinczy-féle irodalmi mozgalommal. Avignonban és Vauclose regényes völgyében írta szerelmi dalai egy részét. Az olasz költők s különösen Petrarca voltak kedvelt tanulmányai. Regéit a közönség a század elején elra-

gadtatással, s utóbb kegyelettel olvasta. De az új iskola kritikussai nem bírtak e regék műbecse iránt tisztába jönni. A ballada nemhez sorozván, hibás szempontból fogták föl. Kisfaludy a régi romantikusok szerint verses novellákat írt, tárgyait a magyar történetből szemelve. A stanza, melyet alkotott, egyhangúsága mellett is kedvelteték: de igazi műértéke nem volt, s minden utánczó tönkre juttatott. Kisfaludy régi szabásu táblabíró, derék és lelkes magyar ember volt, de az újításoktól a nyelvben és politikában egyaránt idegenkedék, s a nemesi fölkelés védelme vala utolsó műve, melyet 1843-ban a demokratikus irányu Pesti Hírlap egy pár élczes megjegyzései ellen írt.

Még csak két versirót hagytam említetlen a szerepvivők közül.

Kölcsey, ki Kazinczy és Kisfaludy Károlyon kívül az új irány legjelentékenyebb képviselője volt, Szatmármegyében lakott, s bár a 30 évet meghaladta, költeményeivel még kevés figyelmet ébresztett. Ellenben bírálatai által, az elfogult s tömjénezéshez szoktatott korban, sokak neheztelését vonta magára, s tán ennek is tulajdonítható, hogy másoknál többet kellett küzdenie, míg költői hírnevét megalapíthatta.

Kecskeméten pedig egy rendkívüli hivatásu drámaíró sindevészett, ki még ahhoz sem juthata, hogy nevét városa homok buczkáin túl említsék, s hogy városában is más okból, mint becsületes hivatalkodásáért. A magyar irodalom keletkezése óta

Katona volt az első, ki valódi tragédiát irt. „Bánk bánja“ oly mű, melynek túlszárnyaltatása korszakos diadal fogna lenni. S bár történjék meg mielőbb! Jellemezni, a szenvedélyek nyelvén beszélni, drámai helyzeteket teremteni, a cselekvényt mesterséges szóni és oldani meg, oly tulajdonok, melyek tündökölnek Bánk bánban, s alig csillámlanak föl a vele egykoru szomorujátékokban. Talánynak fog maradni, hogy Bánk bán 1815-ben, mint figyelemre nem méltó, a kolozsvári szinpadra nem vitethetett, s 1821-ben Pesten kinyomatván, semmi elismerést nem lelt. Pedig a művészi becs mellett a célzatoság is támogathatta volna. Az arany bulla korszakát hozá azon nemzedéknek emlékezetbe, mely csak az alkotmány holt betűit birta. Az alattvalói hűséget, az ellenzési kötelességgel együtt szerepeltette, oly években, midőn a honfigond, ha még nem aludt ki, csak ily összeütközéseken viraszthattott. Igaz, Katona nem tartozott e nyelvújítók közé, az ő erődús, bár gyakran nyers kifejezései oly távol estek a sima, keresett, elegans modortól, mint szenvedélyektől zaklatott egyéniségei a szinpad tipikus alakjaitól; de még ez nem magyarázná meg a részvétlenséget, ha a politikai élet sekélyességét a számításból kihagyjuk.

Nemde e rövid körvonalozásból is látszik, mily kevésbé volt még Pest az irodalmi mozgalom gyűlpontja. Kazinczy Ferencz a régi írókhoz és a serdülő tehetségekhez az ország egyik széléről intézett levelezéseivel tartá fön az összeköttetést, s bár a

neologismus nevezetes haladásokat tőn, a csata eldöntve nem volt.

Azonban Kisfaludy Károly 1822-ik évben már megindítá Auroráját, s remélhető vala, hogy ez által közeget alapított az új költői iskola számára, mely a nyelvujításnak hódolt, a rimet mértékkel párosítá s a nyugot-európai, különösen a német költészet nagy mestereihez fordult és lantos verseit ritkábban tarkázá hitregei istenekkel.

De valami hiányzott még. Első rangu költői között egy sem volt, ki túlhaladja azon nagy neveket, kik a nyelvujító párthoz nem tartoztak.

1823-ban egy ismeretlen nevű, egy igénytelen kinézésű és sorsu ifju érkezett Pestre, s a királyi táblánál jegyzőnek esküdt fel. Növendékeit hozta magával és hozta költői sugalmait, melyeknek becsét se maga, se a világ nem sejté.

Az ifjut Vörösmarty Mihálynak hívták. Atyja gazdatiszt volt, ő meg ügyvéd szándékozott lenni.

Nem látszott külsején, társalgási modorán, s egész magatartásán semmi olyas, mintha mondaná: eljöttem, hogy ismerjete, itt vagyok, hogy hódítsak. A ki vele találkozott azon körben, melyben volt, alkalmasint nem őt vette előbb észre. Vörösmarty komoly, hallgatag vala, nem szereté véleményét előtérbe tolni, meggondolta a mit mond, s inkább fősvény a szavakban, mintsem olyat ejtsen ki, mi elhamarkodás és gáncsolat érdemel. Biztos baráti körben olykor földerült, s hihetőleg adomákat is mesélt, mint később szokása vala. Megtör-

tént, hogy vitatkozték; de polemikus hangig nem hevült fel.

Keblében meg-meg rezeghetett egy mélabús hur, melynek horderejét akkor nem sejtették.

A hazai állapotok mélyen fészkeltek szívében s aggódó arczára gyakran vethettek árnyat. Csak 20 éves volt, s boldog isten! mit nem érezhetett s mit nem birt eltakarni, ha a közélet minden érlük-tetése érinté és áthatá!

Az 1791-ki lelkesülést tudniillik lankadás váltotta föl.

Az európai nagy háboruk cyclusa megnyílt. Áldozatra áldozat halmoztaték, s Magyarországnak is dús részt kellett azokban venni a nélkül, hogy alkotmányát védve vagy legalább kimélve lássa.

A békekötések után nyomban következtek a devalvatio neve alá takart nagy államcsődök.

Országgyűlések ritkán és siker nélkül tartattak.

Az alkotmány a hangadó bécsi körökben avultnak nyilvánították, s a nélkül, hogy azon munkálatok tárgyalásaira, melyeket az 1791-ki országos bizottságok készítették, sor engedtetett volna.

Néha a köznép hangulata hozatott fel megdöbbsentésül; de az urbéri viszonyoknak törvényes rendezésére alkalom nem nyújtaték.

A magyar nemes, ha magával és az ország állapotáival elégtelen volt, legalább azzal vigasztalódék, hogy ő vitéz és katonai hírét a világ ismeri; mégis 1808-ban, midőn a nemesi fölkelés szóban forgott, ellenzéki követek utaltak azon eshe-

tőségre, hogy a francziák aczéla a nemesség virágát semmisitheti meg — a kormány pedig igéré, hogy figyelni fog, nehogy a birodalom őrei és védői fölösleges veszélynek tétessenek ki, s jobb lesz — mondá — ha a nemesi fölkelés mentől később indul el, mert annál biztosítottabb a haza jóléte. Gondoskodjanak csak rendes katonaságról.

A többség ily tekintetek szőnyegre hozatala után husz ezer ujonczot ajánlott meg.

S nem hathatott-e ez leverőleg és nem tünhetett-e föl a korcsosodás jeleként?

Később más csalálmak is szétfoszlottak.

Az insurrectio, mely Berzsenyit egykor fellengős ódákra tüzelé, az ellennel szemben egy csekély összecsapást nem tudott kiállani.

Dicsköre rögtön szétfoszlék.

A kik e balesetet a vezérek mulasztásain kívül a magyar nemesség hősi erénye megcsökkenésének tulajdoníták, a nemzet elpuhulásán könyeztek.

A kik pedig belátták, hogy a hadtudomány roppant haladásai miatt okvetlenül meg kell veretni oly seregek, mely nincs rendes katonai fegyelem alatt és csak az ország határának fenyegetésekor pattan lóra s ragad kezébe fegyvert: az alkotmány és vele együtt a magyar uralom megsemmisülésétől rettegtek. Mert ha a nemesi fölkelés célétalan s még hozzá nevetséges is, akkor a nemesség adómentessége és kiváltságai igazságtalanok, akkor

politikai befolyása megszűnik — akkor igaz, a mit Bécsben mondtak, hogy a magyar alkotmány elavult.

A kor, melybe a közönséget vezettem, a rendi szabadalmakat még egynek tartá az ország szabadságaival s oly megoldásoktól nem volt áthatva, melyek az előjogok elvesztésével biztosították volna az alkotmányt. És hasztalan is lett volna ily remény, mert azon években a birodalmi kormány a legmozdulatlanabb absolutismuson nyugvék, s ha dicsérni akarta a magyart, érdemül azt hozá fel, hogy ment minden ujítási viszketegtől, és az idegen eszméket visszautasítja. Következőleg, midőn Bécsben azt állították, hogy a magyar alkotmány elavult, nem azt értették rajta: hogy kijavítandó, hanem hogy nem használandó.

Az 1811-ki országgyűlésen nyilvánosságra is jött e törekvés, mert a rendek a finantzpatenst visszautasítván, oly választ kaptak, melyből meggyőződhettek, hogy nem egyhamar fognak alkotmányosan kormányoztatni. Utolsó feliratukban tehát nyilváníták, mennyire nem ringatják magokat azon csalálomban, hogy mostanság országgyűlés tartásék. Nyilváníták, hogy nincsenek eszközeik a törvényteleniségek gátlására, s a tényekkel szemben a szenvedőleges ellentálláshoz fognak folyamodni.

1811 óta 1823-ig, midőn Vörösmarty királyi táblai jegyzővé lőn, és egy nagy hősköltemény tervével foglalkozott, már 12 szomorú és tétlen év folyt le. Iszonyú kor, vészteljes pangás oly nem-

zetnél, mely a régi fentarthatása iránt kétkedni kezdett, új eszmék által nem vala lelkesítve, és jellemét semmi különösebb nyomás sulya nem aczélozható erélyre, visszahatásra. A magyar történet ürességét, a forrás kiapadásának, a vég kezdetének tekintheté, saját tétlenségében erőtlenséget, elkorcsosodást látott, s e hite könnyen öszhangzásban lehetett volna a valósággal, ha azon kis irodalmi kör, mely a nyelvújítás zászlóját tűzte ki, a tapasztalt csekély rokonszenv daczára is ernyedetlenül nem működik, s ha nem is volt közönsége, folyvást nem irt, s egymás munkáját nem vásárolja és olvassa.

Vörösmarty szívébe e hazai állapotok mélyen fészkeltek be magukat. Nem nyughaték miattok. Körülzsidongák a hon nagyságának és süllyedésének emlékei, a fényes múlt, a borongó jelen. A komoly, csendes ifjú phantasiája a mértékentül erős és képekben bővelkedő volt. S csoda-e ha mig Kazinczy a művészi szépet és szabályost az antik költészetben és Goethében kémlé, hogy reprodukálhassa s fáradatlanul fordított, mert csint, elegantiát, szóbőséget és ornata syntaxist akart megalapítani; csoda-e, ismétlem, hogy addig az ifju Vörösmarty Árpádnak, a hon alapítójának s ama daliás kornak, melyben egy kóbor nép hazát szerzett, nagy alakjait látta maga előtt, azon fájdalmas benyomás képeivel vegyítve, melyet a sivár jelen vont szeme elébe: csoda-e, hogy a feledékeny, a szórakozásban élő, a hivatását nem ismerő vagy kevésbé

érző nemzedéknek azt akarta elmondani: őseitek, kiknek tanyájuk csak sátoruk és szekerek volt, hazát szereztek maguknak, míg ti a hont, mely birtokokban van, elveszthetitek tunyaságból és tehetlenségtekkel, ébredjete, küzdjete. A törekvők a pálma!!

Ily hangulat közt fogant és lőn megalkotva Vörösmarty nagy hős költeménye: a Zalán futása.

Ezért találják fel önök e műben az invocatióon kezdve, gyakran belé szőve azon elegiai bánatot, mely a mult rajza közt ki-kitör, s a kornak, melyben iratott, szomorú állapotát rajzolja.

„Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénynyel jársz egyedül!“

A szerző hőskölteményét e szavakkal nyitja meg, s legott a jelenre térve át, így szól:

„A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is a nyugalom napján ily év hozza fényre
Már késő unokát!“

Még pregnansabbá válik e hangulat kinyomata, midőn Vörösmarty Zalán táborának Görögországból jött csapatain szemlét tart, fölsohajtván:

„Hősök, tudniillik, mint akkor voltak, eléggé
Jártasok a hadban, de puhák a csendes időben,
És ha nem is bátorságban, — megfogytak erőben
Mert immár elmúla dicső korod, Epaminonda,
Miltiades, véres Marathonnak hőse, öröklő
Lelkek! Azon kor már elmúlt, mely hirtéké volt:
Régi dicsőségek szikrája aluddogál és vész.

Oh mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja
 A nagy nemzeteket s a sas fia gyáva galamb lesz;
 Megfordul a hajdan erős természet egészen,
 S mely nép villongó vasakat csördite örömmel,
 Éjjeli mécsseknél zabolátlan vétkei üzi,
 S élteinek gyilkos kézzel szaggatja virágát,
 Mig végtére kidől s maga lesz temetője nevének!
 Romlatlan vala nemzetem is, szilaj, ép erejében
 Fél Európának hajdan megrázta határit:
 Szűkre szorult most, és kevesét sem bírva, — hanyatlik,
 S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát. . .
 Hova lettünk nemzetem? Ah de
 Mely bús útra jövék? Komoly elme ne menj tova, hagyj el
 A gyászunkra jelent nagy idő haladásait, és a
 Régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára.“

Minő bánat és minő serkentés minden szóban.

Önök jól tudják, hogy Vörösmarty előtt két rendkívüli elme fektetett nagy költői művébe politikai célzatot.

A „Zrínyiász“ halhatatlan írója, midőn nagy hősének, a szigetvári bajnoknak hős halálát epikai tárgygyá tévé, már a végzet könyvébe volt írva a magyar nemzet pusztulása; de az Isten a darab végén dicsőségének fényében az egen láthatóvá lőn, s kijelenté, hogy meg van mentve e faj, mert voltak, kik érte fölálodozák magukat, s a pogányság elleni küzdelem el fogja háritani régi bűneiért a megtorlást. Zrínyi Miklós, a költő, egy röpirat által is kivánt arra hatni, hogy az egész ország fogjon fegyvert az ozmanok kiűzésére. De a kor, mely a protestantismus szabad fejlődhetése miatt nem volt, — a létező körülmények közt, — az

ország egysége számára egészen megnyerhető, hidegen és megoszlott érzéssel fogadta mind a ragyogó hős költeményt, mind az izgató röpiratot. A Zrinyiász tehát könnyen elfeledteték, s ritka költői becse mellett, újabb korunk rehabilitációjára szorult, mire, bár másodrendűleg, nyelvének és verselésének hiányai is befolyhattak.

Katona, a Zrínyi Miklóssal versenyző lángész nagy tragédiájának, mint már említém, politikai célzatát művésziileg tüntette ki az alattvalói hűség és ellenzéki kötelesség küzdelme által, s az „arany bulla“ korát varázsolta a csüggedő és hitvesztett nemzedék elébe. Ő nem sokkal azután, hogy az 1811-ki országgyűlés el lőn oszlatva, kezdett művéhez, s 1814-ben a színpadra küldé.

De a lanyha kor, mely Tacitus szerint, szavával emlékezetét is elvesztette vala, ha oly könnyű volna feledni mint hallgatni, nem hitte figyelemre méltónak a kecskeméti ügyvéd irkáit, s csak az újabb ivadék szolgáltatott igazságot a már megholt ismeretlenek.

Vörösmarty, a harmadik, ki nagy költői művébe politikai célzatot fektetett, már szerencsésebb vala.

„Zalán futása“, mely 1825-ben jelent meg, felvillanyozta a kedélyeket.

Olvasták, bámulták, lelkesültek általa.

A megyéken megkísértett önkényes szabályok után, a hazafiasság térszínének emelkedésével, az országgyűlés összehívásával minden arra munkált, hogy azon költő, ki a közhangulatot keblébe ösz-

pontosítá és művészileg fejezé ki, közelistertetésben részesüljön.

Az ifju versiróból egyszerre első rangu nevezetesség lőn, és az új iskola feltalálta benne azon támaszt, melyre szüksége volt, oly lángészt tudniillik, ki ragyogó képzelődésével tulszárnyalta ama költőket, kik bár hivatásukat befejezék, még éltek, még bámultattak, daczára annak, hogy a neologismus körén kívül állottak.

A közönségnél nyert teljes siker, természetesen nem zárja ki a fogyatkozásokat, s a kritikus jogosítva van a sajtó által közzétett műveket, széptani céljai szerint akár tárgyilagosan bonczkés alá venni, akár csupán egyoldalulag azoknak csak hibáit kutatni vagy csak szépségeit ragyogtatni.

A „Zalán futása“ a magasztalás mellett gáncsolásokban is részesült.

Kazinczy, minthogy a képzelődés merészségét könnyen hívé korlátlanságnak, az erőnél inkább szereté a bájt és az eredetiségnél inkább a szép-arányosságot, Vörösmartynak egy kis gyermek halálára irt kedves alagyáját — mint mondá — oda nem adta volna Zalán futásáért. Neki a clasikai iskola szempontjából igaza is lehetett, valamint Voltairenak, midőn Shakespeare-t hóbortos és faragatlan lángésznek tartá.

Megengedem, hogy Zrínyi hőskölteménye a Vörösmartyénál szilárdabb szerkezetű: de ha a nagy-szerű és tömeges epikai főkelléknek tekintetik, akkor a honszerző nemzet maga kétségkívül a leg-

epikaibb anyag, s midőn Vörösmarty az Árpád monda-körből ritka történeti és műérzéssel épen azt választotta ki, a mely a hódítások legfontosabb mozzanatát képezi, költeményének tárgyára nézve Zrínyi fölött áll.

Állittatik, s nem ok nélkül, hogy Zalán futása episodokkal van halmozva. De ha szigoruan csak azt értjük episodnak, mi a fő cselekményre, akár mint lendület, akár mint történet, nem hat; akkor e vád szűkebb korlátok közé van szorítva. A meny nyiben pedig egészen igaz, a compositio szorosabb egységének hiányát elfeledtetik a gyönyörű s néhol elragadtatásig szép részletek.

Zalán futásának episodjai többnyire egy különvált s Magyarország felsőbb részein működő csapattal és ott lakó teleppel függnék össze. E helyen szerepel Ete, a hősköltemény legregényesebb alakja, kalandjaival és vitézségével némileg háttérbe szorítva a hadat intéző Árpádot és a főcselekvényt. Itt szövettek a délszaki tündér és a földdel összeköttetésben álló szellemvilág phantastikus lényei- nek élményei a földhöz közeledés, és szenvedései az égtől eltávozás miatt. S Vörösmarty képzelő tehetsége mindent megtett, a mi ősmondák nélkül lehetséges, hogy a rendkívüli és természetfeletti, mely a hősköltemények lényegéhez tartozónak állittatik, érvényt szerezzen magának.

Nézetem szerint a honszerzési mondakör igen szegény hitregékben. A közbeszéd nyomán a magyaroknak külön istenök volt, de az alig lehetett

olyas mint az Izraelé. Alkalmasint csak a nemzetnek kedvező szerencsét értették alatta, azt, a mit Zrínyi jelmondatul választott „Sors bona, nihil aliud.“ Ez pedig oly tapasztalati, oly elvont fogalom, melyről hiteszme alakjában semmit sem tudhatott a hét vezér és csapata.

Az tény, hogy honszerzőink források mellett lovakat áldoztak; de vajon a korlátlan természeti erőknek-e, melyektől rettegtek, vagy a szabályzó legfelsőbb értelemnek, melynek engedelmeskedtek: ezt döntsék el, ha birják, a szakférfiak.

Honszerzőink a táltosoknak, kik a lovat, szertartások mellett, karddal átszurták, csodás elmenagyságaról, úgy látszik, meg voltak győződve, és mint lovon élő nép, s mint a kik a lovat azzal becsülték meg, hogy a feláldoztatásra egyedül méltó tárgynak tarták, nem tettek a primitiv népek nézetével ellenkezőt, midőn a táltosi tulajdont, tudniillik az értelmet, a jóstehetségeket, a beszéd hatalmát varázslat útján egyes ménekbe is beoltottnak képzelték.

Őseinknél a végzet utjainak kijelentését gyakran az álmok eszközlék: néha pedig egy karvaly és szarvas volt, mely azon tömkelegből nyilást lelt, a hol az emberi elme kifáradt vagy eltévedt.

Valóban szegény és a képzelődést kevésbé ingerlő hitregék ezek arra, hogy egy hősköltemény számára követelt rendkívülit és csodást nagy sikerrel képviselhessék.

Vörösmarty saját inspiratióiból népesíté meg a mondakörnek tartalmatlan és töredékes hitregéit.

Tündérek röpkedtek az egen, és szennyezék be szárnyaikat, érintve a földet és a földi szenvedélyeket.

A délszaki tündér, a visszautasított szerelem miatt szórakozottságból hanyagolta el kötelességét és atyjától száműzvetve az ég alján naponként föl-éled és elhal.

A szellem anya gyermeke, egy kis nemtő őrizi a szelid szép Hajnát, midőn a Bodrog hullámitól partra vettetve alszik.

Rémek ferde alakjai röpkedik körül s gátolják azon küzdő bajnokokat, kik a közveszély elhárításáért halálra följárnák magukat.

Szóval, a demonologia bőven vegyül a Zalán futásába.

A mindenség fölött pedig uralkodik Ormuzd, a jó kutfeje, kit Vörösmarty Aranyosrákosi Székely Sándor után Hadurnak nevez, és Ariman, a gonoszság elve, kit Ármánynak mond.

Tudjuk, hogy ezen zoroasteri hittan Baktria fensikjain hirdetteték, s az áriai népfajok közt élt és terjedt, kikkel mi semmi rokonságban nem voltunk.

Lehet, hogy Vörösmarty Horvát István őstörténeti kutatásainak ösvényén tévedt ezen dualistikus hiteszméhez; de ha a tudományos kritika könnyen be is bizonyíthatja költőnk e botlását, önök szépirodalmi műérzéköknél fogva csak idvezelhetnék őt

azért, hogy botlott, s hogy hőskölteményébe olvaszt-hatá azon spiritualistikus nézet és érzéskört, mely nyilvánulásaiban a keresztényihez hasonlít. Hadur a világrendet intézi; Ármány csak a Sátán szerepét viszi, s kaczagányos apáink a romantika bűbájos körében sajtáságos kellemmel és otthoniassággal mozognak.

Valóban Vörösmarty Zalán futásának hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész magyar nemzet rögtön indigenatusi jogot adott Hadurnak és Ármánynak, s nincs költő, ki ha a honszerzési, sőt még ha a húnkorra is áttér, hitregeként ne szőjje be, a természeti erők jelvényei helyett, a jó és a gonosz elvének személyesítését, Hadurban és Ármányban.

1826-tól kezdve 1831-ig Vörösmarty még mindig kiváló előszeretettel viseltetik ama költői nem iránt, melynek dicsőségét köszöni.

Évenként készített kisebb epopeákat, költői beszélyeket, melyek többnyire az „Aurorá“-ban jelentek meg, s egypár phantastikus és szétfolyótündérrege, meg allegorikai töredék kivételével, utódaink által is irodalmi kincstárunk legtündöklőbb solitaire-i közé fognak soroltatni.

Melyiket illeti meg közölök az elsőség? Ez iránt a vélemények különbözhetnek.

„Cserhalom“ nagy elragadtatással fogadtatik; ámbár szervezete oly szétozló, hogy a mi episodnak látszik, voltakép a darab alapeszméjét tartja fön. A kúnok Magyarországra törnek zsákmányolni,

földulják Erneyi házát is s elrabolják leányát, „a szöghaju nyájas Etelkét.“ Az agg apa átkokat szór az ég ellen; azonban csakhamar kétségbeesését erély váltja föl. Megindul, hogy harcra riaszsza Salamon királyt s Béla dicső fiait: Gézát és Lászlót. Bejárta a várakat, a hol csak fölkelésre kész bajnokok laktak.

„S Erneyi kürtétől hangzott szélteben az ország.“

Szóval az, a mi a klassikai alaku Helena elraboltatása miatt a görögöknél történt, ismételtetik nálunk a szöghaju nyájas Etelke megmentése végett.

Természetesen a magyarok győztek, s a lovagiasság tükre, a szekercze csapással rettenetes László, a leányrablót, a hős Árboczt megölvén,

„Néma szelidséggel vezeté atyjához Etelkét.“

Ebből áll a ragyogó költői beszély egész meseje a cserhalmi csata folyamának leírása nélkül.

A középkori lovagiasság és a nők iránti gyöngédség alkotják azon varázskört, melyben nem csak a magyar, de a kún tábor alakjai is mozognak.

A pogány hitü ellenség a mi leventéinkkel versenyez a regényes tulajdonokban, mint a spanyol mondákban a mór hős a castiliai bajnokokkal.

De ha Cserhalom egy kies tündérvölgy, virágillattal, ezüst hullámu patakokkal, smaragd zöld gyeppelel, azurkék éggel; akkor a Két szomszédvár, Vörösmarty legmegrendítőbb költői beszélye, zord hegyvidék, merev szirtekkel, tátongó mélysé-

gekkel, köddel, mely a lélekzést fojtja, sikamos ösvényekkel, melyeken a leggyakorlottabb képzelődés is elbukhatik.

Berzsenyi a „Két szomszédvárt“ kannibali műnek nevezi. Az igaz, hogy e remek költői beszély meséje nem idyll, hangja nem alagyai, személyei nem érzelegnek, s nem engedik át magukat szelid és széparányu fájdalomnak. A szenvedély, mely a „Két szomszédvárt“, minden élő lényével együtt a föld színéről elsodorta, oly nagyszerű és szabálytalan volt, mint a mily tragikai és borzasztón felséges a költői elégtétel, melynek kiszolgáltatásakor Vörösmarty lángesze saját magát haladta túl.

Különös, hogy a Zalán futásának szerzője, ki nyolcz hős- és regényes költeményt alkotott, midőn e nemben a legtökéletesebbet a „Két szomszédvár“-t befejezte, örökre lemondott az epepeákról.

Történetes volt-e e babértermő vidékből kibujdosása; vagy geniusának természete ellenállhatlan erővel ragadta a költészet más tájékaira? ezen igen jellemző kérdés megoldása, mint hiszem, nemzeti életünk peripetiáival szoros összeköttetésben áll.

Az 1825-ki országgyűlésen a király visszavonta a törvényes formákba ütköző rendeleteket s az alkotmányt fejedelmi szavával és szentesített törvények által biztosítá. A nemzet, mely már két évnél tovább a megyei gyűléseken ős jogai védelmében szertelen erélyt fejtett ki, az ország termében is a sérelmek orvoslását oly szívóssággal sürgette, mint bármikor. De a szellem már nem volt egészen az,

a minőnek a régi állapotokra történt folytonos hivatkozások szerint gyanítani lehetett. Az európai eszméknek és mozgalmaknak behatásai sűrűbben kezdének jelenkezni. Voltak, kik sejdíték, hogy „a tehetetlen kor“ vádja a mult restauratiója által még el nem hárintható, s nem csak a föntartás, de az alkotás is mellőzhetlen jellemvonása oly kornak, mely a korcsosodástól fél, a tehetlenségért pirul, büszkeségében érzi, hogy „halál a névtelen élet“, s higgadt fontolással már átlátta, hogy nem csak a pallérra, de a politikusra is illik: „Rontott, mert építeni akart Palladio“, és csak czélszerűen ujitva lehet a régit leghűbben védeni.

Az 1830-ki czikkek közül a 8-ik, mely a magyar nyelvnek az országos ügyek vezetésénél figyelemre méltó tért engedett át, már a multtal nevezetes szakitást árult el, és uj irányt jelez. A magyar Akadémia igazgatóságának Pozsonyban nov. 17-kén tartott alakító gyűlése a tagok kinevezésével megkezdeté ezen nagy befolyásu intézet működését.

Köz- és magánjogi intézményeinknek hiányai felé fordult a figyelem, hátramaradásaink emlegetését mindig keskenyülőbb kör tartá hazafitlanságnak, a juliusi forradalom az európai eszmék iránt, melyek Canning ministeriuma óta hozzánk már bejáratot nyertek, rokonszenvet ébresztett, és Széchenyi István végzetes pályáját már megkezdé, sybillai jóslatként kiáltván az igék csodaszerűsége miatt ámuló nemzet fülébe:

„A magyar nem volt, hanem lesz.“

Ezerek érezték egyszerre, félve és remélve, hogy új korszakba léptünk, s az ismeretlen kapuja megnyilt s tarkán tódulnak be a kérdések, melyek megoldásra föltéve még nem voltak és az alakulások, melyeknek hordereje eddig alig lőn kémlet alá vetve.

S ugyan ki érezi előbb meg a politikai és társadalmi légkör változásait, mint épen a költő?

Kölcsey is, noha klasszikai tanulmányai a romantikus behatásoknak képzelődésére kevesebb tért engedtek, most már egy rongált vár előtt visszazengé a jelszavakat, melyekkel Széchenyi a jövő nevében, a multtal le akart számolni:

„Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék;

Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.

Szél kele most, mint sir szele kél; s a csarnok elontott

Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.

És mond: Honfi! mit ér epedő kebel e romok ormán?

Régi kor árnya felé visszameregni mit ér?

Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort;

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Ezt éneklé Kölcsey a porló, a málló mult előtt.

És vajjon a régikor árnya felé miért merengett volna vissza épen Vörösmarty, ki kortársai közt legélénkebben érezé, legmélyebben volt áthatva a hazafi törekvések minden érlüktetésétől?

Ő már megkoszoruzta volt a romokat költészetének örök zöld folyondáraival. Ő már minden szép és tette buzditó emlékre hivatkozott, hogy nemzetét a tehetetlenségből kiragadjja.

S mire használhatta volna a költészet epikai nemét, midőn a jelen törekvései varázserővel magukhoz vonák?

A tragédia, mely a nemes természetűeket, az erkölcsi rendből kilépésökért a Nemesis hatalmába ejti s a tévedésektől a megtorláshoz vezet, és bár a bukott iránt szánakozást gerjeszt, minket a végzettel kibékit: a költészet ezen kegyetlen s mégis igazságos neme legjobban talál azon korhoz, mely küzdő, cselekvő, mely a tevékenység mértéke szerint kell hogy ébren tartsa a felelősség érzetét, élesítse a lelkiismeretet, és győzze meg arról azokat, kik mernek és kockáztatnak, hogy mint Dante írja, a pokol „jó szándékkal van tömve“ és a bűn s a tévedés, a kiváló egyéniségeket is oly válságokba sodorhatja, melyek áradatként ragadják magukkal az örvénybe s midőn már az ellenállási erő megtört . . . a tengerpartra veti halottjait.

Ismétlem, a törekvő és vállalkozó kornak a dráma való, és a lyra, mely buzdit, mely a czélt eszményi tisztaságában tüzi a szem elébe, mely megkoszoruzza a bukott bajnokot, erőt lehel a csüggedőkbe, a meghíúsult remények naeniáját zengi el, s méltó haragra gyul, ha Patroclos elesett, de Thersites haza jön.

Vörösmarty, ki még Zalán futása előtt irta, bár utóbb adá ki „Salamon király“ nevű szomorujátékát, s ki 1828-ban egy drámai költeménnyel s egy öt felvonásos színművel lépett föl: a haladási korszak küszöbén kettőzött erélylyel kereste Thalia

kegyét. „Vérnász“ szomorujátékával akadémiai díjt nyert. Állandó látogatója lón a budai színháznak. A vigjáték terén is kísérletet tón, s 1836-ban a pesti színház megnyitására „Árpád ébredése“ czimű előjátékot készített, és a következő években „Marót bán“, „Czillei és a Hunyadiak“, „Az áldozat“ és Shakespearenek kitünő sikerrel fordított „Julius Caesarja“ tesznek tanuságot fáradhatlan buzgalmáról.

Igaza volt, midőn fölismeré a drámai irodalom rendkívüli fontosságát átalában s különösen viszonyaink közt, midőn a szinpad nálunk nemcsak szép-művészeti, — de nemzeti intézetnek is, nyelvünk és szellemünk terjesztőjének, tekintetett. De a lángész sem uralkodhatik egyenlő hatalommal a költészet roppant birodalmának egész területén, s a világirodalomban ritkán történt, hogy a ki az elbeszélő költészetben halhatatlan műveket teremtett, azokat a drámában túlhaladja vagy csak versenyezzen is velök. Különösen pedig nem emlékszem nagy epikusra, ki a szinpadon első rangu tehetségként ismertetett volna el.

Vörösmarty gyönyörű, gyakran magával ragadó és fellengős leiró modora nem volt előnyös a szinpadon, mely előadás helyett cselekvényeket kíván. Fényes dictionja nem talált a tragikai nyelvvel, mely a szenvedélyeké levén, összeszorított, egyenetlen, szaggatott, s néha egy fölkiáltással, egy odavetett szóval, mint a villám a sötét láthatárt, földeriti a kebelbe rejtett rémitő titkok és küzdelmek egész tartalmát. Vörösmarty nem volt járatlan az egyénítés-

ben; de a szinpadon nagy vonásokkal kell jellemzeni, s a finom árnyalások többnyire észre nem vétetnek. A „Két szomszédvár“ halhatatlan írója a tragikai megoldást, a költői igazságszolgáltatást, e remek művében túl nem haladható tökélyvel kezelte; de a mi egy verses beszélyben vagy regényben művészi és lélektani pontossággal megalkotott tragikai vég, az igen gyakran vagy nem alkalmazható a szinpadra, vagy csak a catastroph kezdetének látszanék. S Vörösmarty szomorujátékaiban a Nemesist kevesebb sikerrel szerepeltette, mint akár a „Két szomszédvárban“, akár a csekélyebb becsü „Széplak“ czimü beszélyben.

De mily diadallal haladott Vörösmarty a nagy sikerről mindig még nagyobbra, ama másik téren, melyre 1831 óta költői erejének legjavát fordítá.

Ő ugyan már akkor is, midőn az epikai nemre veté a fősúlyt, első rangu lyrikusaink közt foglalt helyet. Voltak oly dalai, melyek magasztaltattak, s oly románczai és balladáái, melyek nagy becsüek. Sőt volt egy legendája Hedvig, melyet irodalmunkban még eddigelé egy műköltő sem győzött le, s csak a Kriza által kiadott „Székely“ népköltési gyűjteményben találtam olyanra, mely utánozhatlan gyöngédségében, felséges egyszerűségében, és a szent áthatottságban tán Hedviget is túlhaladá. E csodálatos legenda czime „Julia szép leány“, s mint az alkotásból gyanitom, a szombatosok ábrándos és üldözött sectájához tartozó egyén írhatta.

De ámbár Vörösmarty már eposzi korszakában is kitűnő lyrikus volt, legdöntőbb győzedelmeit később ünnepelte.

Senki sincs lyrikusaink között, ki oly széles körben működött volna. A daltól a dithyrambig és odáig, a genreképektől és a helyzetek s hangulatok festésétől, a meséken, parabolákon, allegoriákon át a phantastikus rajzokig, a románcztól és a költői beszélykétől kezdve, az elénekelhető balladáig és az eposzei nemhez közelítő verses novellettáig, a didactikus irányu elmélkedésektől az epigrammokig mindenre kiterjedt hatalmas inspiratiója.

Az egyszerű dal, melyben az érzések bensőségét nem zavarja semmi idegen elem, melyben a képzelődés úgy beolvadt a kedélyhangba, hogy attól külön nem válhat, s egyetlen hasonlatosság vagy cziráda által sem árulja el magát: — ezen neme a dalnak volt Vörösmarty geniusával legnehezebben egyeztethető. S mégis, hogy többet ne említsek, „A kis leány dala“ kimondhatlanul kedves és correct.

Vörösmarty pathetikus dalai általában nagy hatásuak, s gyakran művészileg kikerekítettek. A Cs. M. kisasszonyhoz irt a leghőbb szerelemnek áradozása, dithyrambikus szökellésekkel, s benne a forma a tartalommal teljesen egybenőtt.

Szintazon magyar mértékű és metszetű ez, mint a bordalok fejedelme, ama merész és szeszélyes dithyramb, mely a poharazó magyar táblalabirónak egész érzés- és nézletkörét átkarolta, hogy művé-

szileg visszaadja. A „Fóti dalt“ értem, melynek előnye és hátránya, hogy valamint 1848 előtt minden kedélyt fölviányozott, szintugy csak addig fog rendkívüli varázsszal birni, mig a szellem, melynek teljes érvü kinyomata, a viszontagságok és az új korirány miatt át nem alakuland.

Nem hagyhatom még említetlenül a „Keserü pohár“ czimü szilaj dalt, melynek alapeszméje :

„Gondolj merészet és nagyot
És tedd rá éltedet,
Nincs veszve bármi sors alatt
Ki el nem csüggedett.“

Vörösmarty e dalban mesterileg fejti a csalatkozások behatását oly daczos természetre, mely szívét — ha kell — hahoták közt hagyná elvérzeni, s mely az el nem csüggedésre erőt egyedül az élet megvetésétől nyer.

Vörösmarty két magasztalt költőnek — Berzsenyi és Kisfaludy Károlynak — halálát kíséré fellengős ódával: s ha épen az egyik óda tárgya, Berzsenyi, e nemben az ókor remekiróival egyenlő magasságon nem állt volna, önök tán csekélylésnek vennék, ha állitom, hogy egy romantikus költő, a tőle idegen teren, és alcaikus versekkel megtudta közelitni e nagy mestert.

Ellenben saját elemében mozgott Vörösmarty azon ódában, melyet egy világhirü magyar zenésznek Pesten föllépésekor költött. Több pathoszt, kevesebb dagály bevegyítésével, alig találunk hasonló

emelkedettségü verseiben. Hatalmasan hömpölyögnek a teli medrü strophák, mint egy országos folyam, melynek zugása, a minden felől beleomló áradatok által, végre harsogássá kezd válni. Vörösmarty itt, mint Pindarról mondák, „ruit profundo ore“. Ódája a hazafi lelkesedés duzzadozó erejével ragadja egymásután fölszínre a mult dicsőségét és gyászát, a jelen reményeit és küzdelmeit. A képek, érzések, hangulatok gyorsan változnak; de a lelkesedés mindig nő, míg nem szertelenné kezdene válni; azonban ekkor egy szerencsés fordulat által féket vet rohamának, s azt művészi ügyességgel fejezi be.

Vörösmarty Kisfaludy Károly példájától buzdítva, és Czuczortól követve, jeles népdalokat is irt, melyekben a sajátos hang többször van jól ellesve és reprodukálva. E koszorus költőknek nagy nehézségekkel kelle küzdeniök, miután népdalaink, hogy szellemöket föltárhassák, még nem voltak összegyűjtve.

Költőnk, mint epigramm-író, általában az első ranguak közé tartozik. A görög anthologia legszebb virágaival vetélkednek a komoly nemben írottak, míg a martialis modoruakban is elég találó éleség van.

A balladákban három kortárssal: Kisfaludy Károlylyal, Kölcseyvel és Czuczorral versenyzett, mindeniken valami kiválóbb tulajdon által felülemelkedve.

Kisfaludy Károly balladáiból kiérzik a német költészet befolyása; míg Vörösmarty többnyire eredeti, s a hol tán idegen szikrák hevíték képzelődését, nehéz volna rámutatni a tüzhelyre, mely reá gerjesztőleg hatott.

Kölcseynek kevés valódi balladája van, s bár kortársai a költészet e neméért magasztalják, az ő balladáit jobbára csak kecses alaku románczok.

Én legalább nem találtam nála öt oly költeménynél többet, melyet a balladák közé tudnék sorolni, s ezek közt legtisztább szervezetű Dobozi, melyet Vörösmartynak „Szilágyi és Hajmasi“-a szint azon tulajdonban túlszárnyal.

Czuczor egy pár balladájában a forma szigoru megtartásával sajátos magyar zamat és szellem frigyestül; azonban ez előnyök Vörösmartyban sem hiányzanak a költészet nagyobb erejével együtt. Nincs miért emlitem „Salamon királyt“, hisz ki ne ismerné közülünk?

S mennyi és mily jeles költői beszélykéket nem irt ő! Visszaélnék önök türelmével, ha a kitünőbbeket mind elősorolnám. Csak az ősz bajnokot említem és a „Szép Ilonkát“, kinek

„Hervadása liliomhullás volt,
Ártatlanság képe s bánaté.“

És rámutatok a „Tót deák dalára“, azon kipuoztithatlan humoru genreképre, melynél eredetibb és épebb alakot a német-alföldi iskola mesterei sem tettek soha vászonra.

Rámutatok „A sors és a magyar ember“ című regére, mely a legszeretreméltóbb irónia és kedélyesség vegyületéből támadt.

S végre az egyszerűsége által fenséges „Szegény asszony könyvére“, melyben halhatatlan költőnk saját édes anyjának kedves képe lép előnkbe.

Hátra van még feladatomban legnehezebbjének megkísértése.

Szeretném pontosan kijelölni a helyet, melyet Vörösmarty a szépirodalomban elfoglalt.

És szeretném írói jellemének képét adni.

Hogy pedig ezt tehessem, kénytelen vagyok kortársaira is olykor figyelő tekintetet vetni.

Említettem, hogy Vörösmarty fellépésével a nyelvharczot a neologok részére rögtön eldöntette.

Költői felsősége is nagyszerűen befolyt e dialra; azonban meg kell vallani, hogy a nyelv, melylyel ő a közönséget meghódítá s az ósdiak ellenhatását lefegyverzé, szorosán véve nem az a szómetsző, sima, válogatott, csiszolt, feszes, idegen kifejezéseket lefordító, német szófüzéseket átültető, és a gyári munkát eláruló nyelv vala, melyet a régivel szakított és a népiest megvető mesterek képzitének. Vörösmarty nyelve hangzatos, merész, szinező, erődús, s a hol kellett simulékony, lágy és zengő. Szeretett ujítani, de mindig a magyar nyelv

szelleme szerint, s óvakodék idegen átültetéstől. A régi irói nyelvkincset kutató, hogy költészetét gazdagítsa; a népies kifejezéseket s olykor a tájszavakat is igénybe vette, hogy találón, közvetlenséggel, gyermeketeg, s midőn illet, nyersen szólhasson, s ha dictióját a festői epithetonok és a jellemző szófüzések néha tulterheltté és dagályossá tették is, többször kölcsönöztek annak rendkívüli bűbájt s ragyogó szint. Vörösmarty Berzsenyi azon sajátságát, mely egy ismert szónak új vagy átvitt értelmet adott, még nagyobb tökélyre vitte, és soha sem esett azon hibába, hogy e miatt, mint Berzsenyivel történt, meg ne értessék. Szóval, Vörösmarty határozottan neolog volt: de szintugy használt helyes archaismusokat, mint új szavakat és eredeti szófüzéseket.

Innen magyarázható, hogy a Kazinczy által megkezdett hosszas nyelvcsata, Vörösmarty fellépése után hamar be lőn végezve.

Továbbá Vörösmarty irói párthelyzetének az a sajátsága vala, hogy a kikkel együtt működött, azoknak, a széptani irányt tekintve, vagy ellentéte volt vagy legalább antagonistája; nem polemiák által, hanem saját geniusának természeténél fogva.

Kazinczy és társai — Kisfaludy Károlyon kívül — a classicismus emlőin nevedtek. Vörösmarty romantikus vala.

Ime a nagy különbség! Kazinczy a latin költőkön kívül a görög irodalmat is tanulmányozta. Ismeré Franciaország remekiróit, de kiváló elő-

szeretettel a német költészet s különösen Goethe iránt viseltetik.

Tudjuk, hogy Goethe csodálatos tárgyilagos-sága az ellentéteket is egyesítette és saját költői természetébe olvasztá.

Ő romantikus volt Faustban, antik Iphigeniában; szilajul zúzta szét — mielőtt Hugo Viktor született volna — az aristotelesi egységeket és Shakespeare-ként egyénített Götz von Berlichingenben, míg a szabálynak, a széparányuságnak, és a dictio öszhangjának hódolt Tassóban s más színműveiben. Balladáit többnyire romantikusok voltak. Verseinek egy része a szelid szenvedély és az ugynevezett szép ideal formáihoz simult, míg más része a képzelet szabadságát vivta ki, s az erős érzelmeket, sőt a lüktető indulatokat is saját alakjokban tünteté föl.

S vajon Kazinczy mit bámult Goethében?

Iphigeniát, s általában az antikot.

S miket sajátított el tőle, néha az utánzásig?

A mik a szép ideal rovatába tartoztak. A mik a mérsékelt érzéseket válogatott szavakkal és csinos szervezetben léptették föl. A min a ráspoly és csiszolás kiérezhető volt. A miből az esprit csillámlott, a finom élcz és a szeretetre méltó gunyor kacsintott ki.

Kölcsy distingvált, érzelmes és tisztaságot szerető költői egyénisége birt pathoszszal, emelkedettséggel és szónoki meghatottsággal. A görög remekírókon s a német nagy szellemi műveken mi-

velte ki széptani izlését. Ő is a képzelődés merészebb követeléseit és a szép ideál formáiba férkezni nem akaró szenvedélyeket a Parnasról eltiltá, s erre neki egy joggal többje vala, mint Kazinczynak. Mert Kölcsey, a német költők után, és saját természetének igényeinél fogva, sentimentalis volt, s ezen merengő, búsongó hangulat, az életben és a művészetben, leginkább szokott irtózni attól, mit zajosnak, nyersnek, korlátlanoknak tart.

Mindketten — Kazinczy és Kölcsey — az erődüst, a közvetlent, a népiest, könnyen félreértették, durvának, leplezetlennek és póriasnak képzelvén.

Vörösmarty a tanulmányokat illetőleg, e kitünő férfiaknál hátrább állott, s műizlésben lényegesen különbözött tőlök.

A latin költőkön kívül, fiatal korában Tassot, Ariostot és általában az olasz írókat, és a spanyolok közül Calderont olvasá. Később az angol nyelvet megtanulván, Shakespearet bámulta; de Ossián ködös alakjai is érdeklék. Az arab regék, a tündéri és kalandos, szintén megnépesíték képzelődését. A francia classikusokból keveset s csak fordításban ismerhetett. A német költészet — bár méltányolták általa — nem birt rá vonzerőt gyakorolni. Klopstock olvasását, mert főfájdalmat okozott, félbehagyta. Szeretett azon magyar történetbe merülni, melyről Kölcsey állitá, hogy nem nyujt elég költői és drámai tárgyat. A közéletnek — mint már emlitém — minden lüktetését keblében fölfogá, s

folyvást sugalmaztaték általa. Egyedül e pontban találkozott Kölcheyvel, ki hazafiségének emlékét művészi szónoklatok — és nagy hatású dalokban hagyta reánk.

Vörösmarty az Olympos minden isteneivel és egész mondakörével együtt kiküszöbölte költészetünkéből. A képzelet szabadságát reklamálván a „szép ideal“, „a szelid fájdalom“, „a rhythmikus, széparányos és meglégitett“ szenvedélyek barátja nem lehetett. Erős phantasiája ragadta a nagyszerű s néha a szertelen felé. Bele nem férhetvén a klasszikai formákba, tágitott rajtok s a conventio szabályai alól fölmenté magát, ha azok kényelmetlenek voltak. A költészeti közép fajokat szintén művelés alá vette, s nem tekinté a népiest művészetlennek.

Kölcsönzött-e ő valamit a francia romantikából?

Alig hiszem.

Hugo Viktor nála két évvel volt fiatalabb.

A francia új iskola 1825 körül kezdett dekasabban működni, midőn már Vörösmarty Zalán futását megírta s költői jelleme ki volt fejlődve. Neki nem is voltak oly sajátságai, melyek ne volnának az általános romantika tulajdonai, hanem csak a francia új iskoláéi. Nem vadászta az ellentételeket, s ha a bizarrt és szertelent nem is óvakodik kerülni, a grotesket nem ismerte, a szörny és dissonanz iránt nem törekvék költői részvétet ébresztetni, a bűnök apologiáját kedélyének nemes

egyszerűsége visszautasítá, s az aljasságért és vétkekért nem sietett a társadalmat felelőssé tenni.

Aztán a francia romanticismus nálunk a juliusi forradalom után kezdett terjedni, a lantos költészetben aránylag kevés helyet foglalt el, befolyása tetemes csak a regények, a tragédiák s a színpadon meghonosult melodramai hatású, népies és célzatos színművek által volt.

Emlékbeszédem vége felé sietvén, különösen ki kell még emelnem, mit helyenként feltüntetni el nem mulasztottam, hogy Vörösmarty költészetének főjellemvonása a hazafiasság, mely nála 1830-tól kezdve haladási ügyfolyamunktól nyert lelkesülést vagy árasztott arra vissza.

Ma, mint Tyrtaeus, bátorított a küzdelemre, holnap mint Pindar megkoszoruzá a diadalt; most sugalmazásai előzték meg az eseményeket, majd pedig azoknak adtak költői kifejezést.

Néha gúnyolt, mert szeretett, néha tünődve remélt, s biztatásai hasonlítottak a csüggedéshez.

„Ki mondja meg, mit ad az ég?

Gyűlöltünk mint kurucz, tatár,

Bánkódtunk, mint a puszta vár,

Ügyünk azért

Sikert nem ért.

Pedig neked virulnod kell, oh hon,

Lelkünk kihalna hervadásodon.“

Olykor sötét színben látott mindent, s geniusa a lehangoló eszmék tömkelegéből csak alig bontakozott ki, s bágyadtan mondá:

„És mégis, mégis fáradozni kell.
 Egy újabb szellem kezd felküzdeni
 Egy új irány tör át a lelkeken:
 A nyers fajokba tisztább érzeményt
 S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
 Hogy végre egymást szívből átkarolják...
 Ez az, miért csüggedni nem szabad.“

Azonban volt pillanat, midőn egészen elcsüggedett s fölkiálta:

„Mi dús a föld s emberkezek még
 Dusabbá teszik azt,
 És mégis szerte dúl az inség
 S rút szolgáltság nyomaszt.
 Így kell-e lenni? vagy ha nem
 Mért oly idős a gyötrellem?
 Mi a kevés? erő vagy erény?
 Nincsen remény.“

Csodálatos, hogy Széchenyi, ki azon büszke jelszóval tűzte ki a reform zászlóját, hogy a magyar nem volt, hanem lesz, s tehát a Nagy Lajos és Corvin koránál is fényesebbet tudott számkra képzelni: néha vagy a fejleményektől, vagy a gátló akadályok miatt megdöbbenve azon töprengedék: nem lett volna-e jobb a magyar nemzetet föl nem rázni álmokórságából? Rettegett az átalakulás végeredményeitől, félt, hogy eszméink, melyeket harcra vezetünk, magunk ellen fordulnak. Mondá: Napjaink meg lehetnek számlálva! Indítványozá: állítsunk Üdvleldét, hová nagy halottainkat egy nemzeti areopag helyezze be. Hadd tartsa

fön a gránitba vésett felirat a neveket. . . Mintha élő történetünkben nem bizott volna.

A jövőnkbe vetett hitet és jövőnk iránt néha folyamatba hozott csüggedést, ezen hányatást a lelkesülés és levertség közt, a reform korszaka alatt nem egyszer feltaláljuk pártfőnökeinknél és a közhangulatban.

Nem lehet tagadni, hogy a meghasonlott érzés szintén költői motívum, s hogy a kétes megoldást leljen jobbra vagy balra: a szenvedély dialectikájához tartozik.

Ez magyarázza meg Vörösmarty egyik nagyhatású költeményét, melynek műbecse — bár jelentékeny — tulszárnyalva van az által, hogy a nemzet hangulatának adott költői kifejezést.

A „Szózatot“ értem, mely mind addig, míg az ellentétek egy óhajtott öszhangba fel nem olvadnak, a maga nemében azon kivételes dalok sorában foglal helyet, a hová a közérzés emelte a „Rule britanniát“ és Rouget de L'isle stanzait, melyek nemcsak műbecsük szerint kegyeltetnek.

Minden nagy elme, ha mivelt nép tagja, nem lehet hazafi költővé a nélkül, hogy az emberiség és a polgárisodás általános érdekei sugalmazólag ne hassanak rá.

Ezért nevezé Vörösmarty a világot „népek hazájának“, mélyen érezvén, hogy valamint a szentírás szerint, mint egyének, mindnyájan testvérek vagyunk: a tökéletesedés eszményképe az volna, ha

minden nemzet testvérisége érzéseinkbe oltott törekvésként ismertetnék el.

De bár a végcélzt tudta, rokonszenveiben concret volt, az európai koreszmék esetenként csak egy-egy húrt penditettek meg keblében, s inkább a szerencsétlen népek szenvedései izgatták, mint a cosmopolitikus elvek csatározásai.

Igy tünt fel képzelődésében a lengyel nemzet élő szoborként, mely a merev mozdulatlansággal, a tetszhalállal küzd, míg végre a megkövült tagok engednek az érzés erejének, s a márvány-kebelből kitör ez intő és megrendítő hang:

„Kevés, de nagy mit szólni akarok:
Ember, világ, természet, nemzetek!
Ha van jog földön, égben irgalom:
Reám és kínaimra nézzetek!”

Minden költő foglalkozik a halállal — s mert szereti a dicsőséget — a földi halhatatlanság eszméivel is. Jól esnék, ha neve fönmaradna, bár büszkén nem is vallja be, mint Horatius, hogy ércznél erősebb emléket emelt magának.

A költő műveiben rendszerint valahová be van szöve: hogyan kívánna meghalni s mi áron bárátkoznék meg az elfeledtetéssel. Vörösmarty munkáiban is találunk ily helyre.

„Cserhalom“ czimű hőskölteményének tulajdonított nagy becszet s később ahhoz egy utóhangot is irt.

Ebben a csata helyéről mondja:

„Még te soká harczolsz ezután is enyészeted ellen,
Még sokszor tavasz új diszeit elhinti meződen.“

Ekkor a költőre, tudniillik magára, tér át, ki a cserhalmi győzelmet megénekelte, s így szól:

„Őt hamar a sor erős vas karja levonja magával
És benővik sirját a vadfák ágai, akkor
Még ki fog emlékezni felőle, ki tudja, hogy ott is
Elfáradt ember hamvára nehezkedik a domb,
A ki sebes pályát futván a szárnyas idővel,
Eljöve és az eget s a földnek zsenge virágít, —
Mert mi az élet idő, — megnézé s elvesze köztök?
Nem tudják és ne is tudják, csak az ősi dicsőség
Híre maradjon fenn, unokánk tettekre hevüljön.

Igen, Vörösmarty csak a haza dicsősége árán fogadja el a feledtetést.

Ellenben Petőfinek, a rendkívüli lángésznek, korlátlan kedélyét csak a világszabadság tudta egészen betölteni.

„Ott essem el én“, — szolt,

„A harcz mezején,

Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül,

S ha ajkam örömteli végszava zendül,

Hadd nyelje el azt az aczéli zörejt,

A trombita hangja, az ágyu dőrej,

S holt testemen át

Fújó paripák

Száguldjanak a kivivott diadalra;

S ott hagyjanak engem összetiporva.“

Igy válik el két korszak, két törekvés vezéreköltőjének nézete a dicsőségről és halálról.

Még csak néhány szavam van önökhöz és Vörösmarty árnyához.

A romantikus képzelődés a kisértetes órákon a halottak árnyait felkölti sirjaikból s azok lebegnek, de nem oly helyeken, hol a boldogság mosolygott; a fájdalom, a kétségbeesés emlékeit keresik föl.

Ha a mély, de vigasztalan szerelem hatalmának lehetséges volna a természet törvényei által kitűzött határokat széttörni, vajon nem lehet-e üldözőbb szerencsétlenség, mint szivünknek, mely vonzalmát egyetlen lényhez köté, csalatkozása vagy kielégítetlensége? nyugodhatnának-e csendesen azon porok, melyek míg léteggel és lélekkel birtak, szenvedélyesen ragaszkodtak egy nagy eszméhez, egy nagy törekvéshez; de midőn a földi vándorlás végéhez értek, azon hittel roskadtak a kereszt alá, hogy reményeiknek nem volt, vagy elenyészett az alapja?

Különösen nem lehetne egy nagy költőre nézve kétségbeejtőbb, mintha az időjelekből éreznie volna kénytelen, hogy ő zárja be a hivatott egyéniségek cyclusát, s utána csak epigónok következhetnek.

Vörösmarty, ki ereje teljében találkozott a szintén erőben duzzadozó ifju Petőfivel, s ki újabb

irodalmi mozgalmainkat elfogulatlan kedélylyel ítélte meg, nem félt azon iszonyu csapástól, hogy a maradék, az „ultima Thulera“ emeli föl az ő emléket, melyen túl csak egy sivar tenger beláthatlan egyformasága hullámozik, és a szem semmi emelkedett ponton nem pihenhet meg.

Ő hitt irodalmunk folyvást tartó virágzásában. Láta, hogy ellentétes törekvések közt foly és egyenlítettik ki a politikai és irodalmi élet.

Érzé, hogy a mi sülyedésnek látszik, gyakran az emelkedés alapja.

Különösen a költészet olykor Anteushoz hasonlít, ki a légből emelve életveszélyben forog s erejét tüstént visszanyeri, ha az anyaföldre s jutnak. A népies a bágyadt idealismusba erőt lövel, s viszont az idealis irány vonzereje megnemesíti a mit a népiesből felölelt.

Ezen körben forog az irodalom; de e forgásban az éles szem a haladás törvényeit észreveszi.

A mi költő fejedelmeink képcsarnoka nem hasonlít a frankfurti „Rómaiak terméhez“, melyben a magas halottak képei számára szánt falak utolsó helye is el van már foglalva.

Iróink pantheonában még alig őrzünk néhány feledhetlen emléket; a többit a jövődtől várjuk, s ha hitünk erős, be is fog töltetni.

S addig csüggedni nincs okunk, míg a közönség nem fog csekélyléssel tekinteni az iroda-

lomra, s míg az írók a részvétlenség miatt nem veszítik el bizalmukat hivatásuk iránt.

Midőn pedig ez megtörténnék — de mért szóljak a lehetetlenségről — igen, midőn ez megtörténnék, akkor a nemzetet semmi kéz nem tartaná vissza a sülyedéstől.

Én hiszek hazám áldásdús jövőjében.

Függelék a II. kötethez.

I. Észrevételek

a Pesti Napló tárczájában megjelent ily című czikkre:

Visszatekintések Erdély multjára.

Bécs, máj. 3. 1851.

A Pesti Napló tárczája april hóban több czikket hozott e cím alatt: „Visszatekintések Erdély multjára“.

Az előadás alaki jelességeit épen oly kevésbé lehet kétségbe vonni, mint a mily kevésbé lehet elhárítani azon szemrehányást, hogy a legelhatározottabb pártszinezettel bir; mert nemcsak, hogy minden tényt a szabadelvű alkotmányosság újabb elméletének egyoldalú szempontjából tekint és ítél meg, minél fogva a tényadatokra nézve is annyi tévedést tartalmaz, hogy ezek helyreigazítása egy külön értekezést igénylène. Mi azokra szoritkozunk, melyek az 1834-ik évi országgyűlés leírásában szemünkbe ötlöttek; — ex uno disce omnes.

Az országgyűlések tartásának 22 évig — jelesül 1812-től 1834-ig — tartott hosszu, mindenesetre nagyon alkotmányellenes megszakasztása után, mit a kormány eme kor veszélyes eseményeiben rejlett akadályokkal akart menteni, a nélkül hogy hitelre talált volna; — és miután egy ily abnormis állapottal — mely annyival kevésbbé volt normalis, mennyivel inkább

szükségelt korszerű kiegészítéseket és javításokat az igazgatásnak minden ága — egy ily abnormis állapottal való elégtelenség, a kormány rendeletei irányában Erdélyben ekkorig ismeretlen, de újabb időben a magyar ellenzék térfoglalásaival életre hozott és gyámolított ellenszegülés folytán naponként érellyesebben nyilatkozott: — elhatározta Erdélyben is — mint már előbb Magyarországon tevő — az alkotmányos utra visszatérni. Ezen irányban első lépésül, egy országgyűlést hívott össze, melynek feladata lett volna: a nem alkotmány szerint, hanem csak ideiglenesen betöltött hivatalokra a törvényszerű választásokat eszközölni, s új országgyűlési bizottmányokat nevezni, az igazgatás minden ágai fölött 1790 óta halogatott szervezési munkálatok kidolgozására, melyek között az urbér kidolgozását illetőleg, nevezett bizottmánynak leendett mindenek fölött kötelessége munkálataival sietni. Mennyiben ezen királyi propositiókhoz sem ujonez-, sem subsidiumbeli semmiféle követelés nem csatoltatott, a kormány remélte, hogy eme föladatak hamar meg fognak oldatni. Az ellenzék azonban ismerni tanulta erejét, és elhatározta arra használni, hogy jövőre törvényes korlátokkal lehetlenítse az alkotmány megsértéseit.

A föladat szerencsés megoldásának első föltételül tekintette az ellenzék a kormány organumainak el nem ismerését, melyeket ezen felül, mennyiben nem alkotmányszerűleg választottak, nem létezőkül nyilvánította, s azért nekik az országgyűlés megalakítására semmi befolyást sem akart engedni. A törvényszerű guberniumnak, mint az országgyűlést vezető legelőkelőbb elemnek, befolyását, az 1790: 11. t. cz. világos szavaiból kiindulva, nem is lehetett volna kétségbe vonni.

Ezen negatív eszközhöz, egy positiv eszközt is kapcsolt az ellenzék; t. i. a magyarországi kerületi ülések mintájára, melyek szinte csak az újabb időben nyerték határozó állásukat — a három nemzetnek előbb különválva tartott nemzeti gyűléseiből, egy közösen tanácskozó gyülekezetet teremtett, maga által választott elnökkel és három jegyzővel, minden nemzetből egyet véve.

Hibásan adja elő a „visszatekintések“ írója ezen esetet úgy, mintha a rendeknek két törvényszerűleg létezett tanácskozási mód között kellett volna választaniok: t. i. az egyes nemzeti gyűlések közös, vagy különválasztott tanácskozása között. Az 1834-ki országgyűlés előtt a három nemzet csak különválva tartott gyűléseket, és pedig az országgyűlésen előkerülő nem minden, hanem csak azon tárgyakra nézve, melyek által különösen érdekelve voltak. A három nemzet közös tanácskozására, s kivált hogy ez szükségkép előkészítse, vagy mértékét szabjon az országgyűlési tárgyalásoknak — 1834-ik évig nem volt eset, de ez még csak javallatba sem hozatott.

Épen ily kevéssé helyes ama megjegyzés, hogy a szász követek ezen tanácskozási móddal nem voltak megelégedve. Rajtuk állott volna beleegyezésöket, melyet sem törvénynél, sem gyakorlatnál fogva, követleni nem lehetett volna — megtagadni (mi későbbi országgyűléseken közbe is jött), és ezzel lehetlenné teheték volna az ellenzéknek, hogy a gubernium részéről nevezett elnöknek, és ideiglenesen kinevezett protonotariusoknak közbejötté nélkül is, külsőleg legalis alakot adjanak hivatalos kibocsátványaiknak; mert a szász nemzet birtokában volt azon három pecsét egyike, melyek bármely rendi fölterjesztés hitelességéhez okvetlenül megkivántattak; de a szász követek többsége akkor határozottan az ellenzékkel tartott, mely érdekében fekvőnek látta, hogy nekik mindenkép hizelegjen, és valamint már a productionale forum tárgyában védelme alá vette a szász nemzetet a fiskus követelései ellenében, úgy ezen országgyűlésen a szászok minden kívánatait és sérelmi panaszait támogatta.

Legelső volt, minek az országgyűlés feltartóztatását kellett előidézni, azon kérdés: vajon a rendek elnökének választásáig ki legyen elnök. A gubernium az 1790: 11. t. cikkre hivatkozva, kinevezte e végre a kincstárnokot (thesaurarius): — a nemzeti gyűlés elvéhez képest azt állítá, hogy ezen cikk a nem törvényszerű guberniumra nem alkalmazható, s jelen esetben a nemzeti gyűlésnek — mint mely a nemzetet képviselvén, most egyedül törvényszerű eleme az országgyűlésnek — van

joga elnökválasztásra. A választás rögtön meg is történt és okos kiszámítással ugyan azon egyénre esett, ki a gubernium által kiküldetett; mi azonban — az elv miatt — a királyi biztost még sem indította ezen választás elismerésére, de sőt a további üléseket a függő kérdésnek legfelsőbb helyen eldöntéséig megakasztotta. Ezen elhatározás lényegileg az ellenzékre ütött ki kedvezően, mennyiben a kormány e kérdést — eltekintve elvi fontosságától — nem tartotta elég fontosnak arra, hogy a választás érvényességére vonatkozó igénynek határozott visszautasítása által azon lehetőségig vigye a dolgot, mikép az országgyűlés már működésének megkezdése előtt szétoszoljék; de másrésről épen ily kevésbé akarta ezen igényt egy hivatalos okirattal elismerni, s megelégedett azzal, hogy a kincstárnokot rövid uton az elnökség átvételére fölhatalmazta, mi ellen a rendek azonban tiltakoztak, míg ki nem jelenté, miszerint „ülését ő felsége parancsára mint választott elnök foglalja el.“ Az ellenzék győzelmet ünnepelt; a kormány azt hitte, hogy a szóbeli válasz tekervényes kifejezéseivel tekintélyét megmentette.

Most az elnöknek és három jegyzőnek (mire törvény szerint a királyi tábla protonotáriusai voltak hivatva), az 1790-ben megállapított, és az azóta 1794-ben, 1809-ben és 1811-ben tartott országgyűléseken gyakorlott mód szerinti választásához fogtak, és sikerült az elnöknek, valamint a királyi tábla protonotariusainak annyi szavazatot nyerni, hogy őket a ternába (felsőbbi választás végett előterjesztett egyének nevei közé) föl kelle venni. Az absolut többség behozására vonatkozó indítvány nem ezen első választáskor tétetett, mint a „visszatekintések“ben hibásan mondatik, hanem később, mit az országgyűlési irományok tanusítanak, mennyiben az ezen választásokra vonatkozó jegyzőkönyvben vagy fölterjesztésben az absolut többség kérdése még említésbe nem jő.

Midőn a kinevezések nem az ellenzék kívánata szerint ütöttek ki, egy eszközt talált az előtte nem kedves kinevezetteknek hivatalaiknak elfoglalásában legalább egyideig akadályozására, hogy ezen időt működésének nemzeti gyűléskép folyta-

tására, tekintélyének megszilárdítására s az országban terjesztésére használhassa. T. i. egy új esküformát szerkesztett, melyet a kinevezettek elfogadni vonakodván, és az országgyűlésnek második, hosszabb ideig tartott felakadását vonta maga után.

A nemzeti gyűlés egy deputatiót küldött a császárhoz, mely rendi küldöttségkép állott elő, s testületileg nyert audienciát, mely alkalommal azonban a császár világosan kinyilatkoztatá, hogy nem úgy fogadja őket, mint rendi küldöttséget, hanem csak mint hű alattvalóit; egy a főherceghez egészen sajátkezűleg irt levelében azt mondja, mikép „nehány erdélyit fogadott el“. — Szóval előterjesztett kérelmőkre választ nem nyertek, hanem e részben a királyi biztoshoz küldendő leiratra utasítottak; az 1834. october 10-én kelt ezen leirat megdorgálja a rendeket idővesztegetésökért; megtagadja tőlök azon jogot, hogy egyoldalulag új esküformát állapíthassanak meg; és inti őket, hogy a fennálló forma szerinti eskütétel után semmit se gördítsenek utba, — azonnal további választásokra, ezek bevégezése után pedig a királyi propositiók többi pontjainak tárgyalására térjenek.

A fölesketés ekkor megtörtént ugyan, de egyszersmind egy új akadály találtatott fel. A rendek — követve az ellenzék, mely az újabb képviseleti alkotmányokat állítá példánykép maga elé — a rendi választások előtt még a követválasztások verificatióján akart átesni, mi ekkorig az országgyűlésen soha sem történt, és még nagyobb tekintetű ujitás vala, a regalisták névjegyzékének vizsgálásába bocsátkoztak, mely alkalommal ürügyöt találtak a guberniummal közlött névjegyzék valódiságának kétségbe vonására. Ezen egy feliratban, és nem mint a „visszatekintések“ írója mondja, ki nem vett magának fáradságot az illető jegyzőkönyvek elolvasására, s az új esküforma kérdésében nevezett küldöttséget fölçseréli a regalisták miatti lépésekkel, tehát nem mint az író mondja, egy küldöttség által előterjesztett kétségre minden haladék nélkül azon válasz érkezett, hogy az teljesen alaptalan, és a regalisták kinevezésének vizsgálatát illető merénylet, a királyi jogokba való avatkozás; a választások

további halogatás nélküli megejtésére vonatkozó emlékeztetés ismételve lőn.

A rendek ekkor hajlottak ugyan a választások megejtésére, de azt határozzák, hogy a választásokat a szabadelvű alkotmányosság elmélete szerint fogják megejteni. Az ellenzék legkitünőbb tagjainak egyike e czélból egy körülményes indítványt terjesztett elő, melynek főpontja az „absolut többség“ volt, egy a magyar koronához tartozó országok államjogában, — bármily őshagyományu — és gyakoriak voltak is az azokban előforduló választások, soha elő nem fordult, se nem igényelt választási mód.

Mig az új választási módszer fölötti terjedelmes tárgyalások folytak, a királyi biztos és a rendek közt kifejelett vita, mely egy tökéletes jegyzőkönyv kinyomatása miatt már előbb keletkezett, folyton növekedő elkeseredéssel folytattatott. Az utóbbiak azt állíták, miszerint egy oly, egyedül az ő ellenörködésük alatt álló jegyzőkönyv kiadatására ők vannak följogosítva, mivel ez az őket illető szabad tanácskozás kétségbe nem vonható jogából származik, valamint az e kérdésben, természetesen csak az újabb időben, a parlamentáris tárgyalásoktól elválaszthatlan nyilvánosság jogából is. A kir. biztos ellenben ezt ujitásnak tekinté, mivel egy ily tökéletes jegyzőkönyvről még eddig szó sem volt, s az előbbi országgyűléseken, melyeknek jegyzőkönyvei s okmányai egyébiránt csak 1790-től fogva jelentek meg nyomtatásban, a jegyzőkönyvekben csak a vitatkozások és határozatok említették meg röviden. Ezen ujitás annál gyanusbnak látszott előtte, mivel abban a censura kijátszását, s a sajtószabadság tényleges behozatalát szemlélte, mi utóbbi természetesen a rendek előtt úgy tűnt föl, mint a parlamentarizmus alkotmány természet szerű s szükséges corollariuma. A kir. biztos megtiltá a Napló czimű jegyzőkönyv kinyomatását, melyet a rendek már megkezdettek, s a már megjelent iveket zár alá vetette. A rendek ezen tilalmat az által tudták kijátszani, hogy szónoklataikat, mint: külön véleményeiket, óvástételeiket, nyilatkozataikat, — melyek ritka esetekben a régi jegyzőkönyvekbe is

fölvétettek — a jegyzőkönyvbe hagyák igtatni, mit nekik nem is lehetne megtiltani, vagy annyira akadályozni.

Wesselényi báró, ki az ellenzéknek nem annyira vezetője, mint inkább mindig előtte sietett, a viszálykodást törésre hozta. Megjelent egy környomott ívvel, saját kezének munkájával, megígérte „a Naplónak rendes folytatását ily alakban, s az általa szerzett könyomdai sajtót följajnlá, mint hazafiui áldozatot, a rendek használatára, melyben őket senki sem fogja korlátozhatni.“ Ezen ajándék kitörő örömmel fogadtatott, s elhatároztatott: „hogy ezen sajtó a rendek által kiadandó irományok nyomtatására fordittassék, még pedig minden korlátozás nélkül, egyelőre pedig a Napló nyomtatására, Wesselényi báró felügyelete alatt.“ Ezen gyűlésre utcai s esteli fáklyásmenetek következtek a tanulók részéről az ellenzék legkitűnőbb tagjai lakásaihoz, különösen Wesselényi báróéhoz, ki az utcán megjelenvén, „beszédet tartott az egybegyűlt sokasághoz, melyben a többi közt kiemelésre azon egyesülést, mely a tiara és diadema közt, a népek elnyomására már századok óta fönáll.“ A harsogó éljenek messze elhangzának az éj homályában, a csönd egyébíránt meg nem zavartatott; elővigyázatul azonban őrzáratok vonultak keresztül a városon.

Ez ülés azonban az utolsóelőtti volt ez országgyűlésen. A kir. biztos megszünteté a gyűléseket, s ez eseményt Bécsbe följelentette, honnan nem sokáig kellett várni a feleletre; s ez nem volt egyéb, mint a felosztatási leirat, 1835-diki január 29-dikéről, mely azonban már ezen események előtt készen tartatott, miután a kormány az országgyűlés menetéről az utóbbi időszakban azon meggyőződéshez jutott, hogy annak további folytatása egészen eredmény nélküli lenne, s csak arra szolgálndna, hogy az ellenzékkel törést s annak hatalmát kiterjeszse. Sőt ezt már akkor is oly tetemesnek tartották, hogy az országgyűlés felosztatását „nem a szokott“ ünnepélyes módon a k. biztos által — mit a „visszapillantások írója“ mint tényt ad elő — eszközölték; hanem — mintha csak közönséges tartalmu leirat lett volna — ugy adatot át az országgyűlés elnöke által a rendeknek, s a főjegyző által felolvastatott. És ezen meglepés

tökéletesen is sikerült, mivel a rendek nem is tartottak más felosztást lehetségesnek, mint a k. biztos által. A solvimus szó mint villanyos ütés hatott, s az ellenzék befolyását egyszerre megakasztá, mely most egyedül arra szoritkozott, hogy párthiveit az administratióban való részvétől visszatartóztassa. — Ezen — négy kinevezésen kívül — egészen eredmény nélküli országgyűlés — jöllehet többször félbeszakasztatott — 1834-diki május 24-dikétől, 1835. február 6-ig tartott; gyűléseinek száma összesen 67 volt.

II. Figyelmeztetés

az

„Észrevételek“

szerzőjéhez.

Midőn a Pesti Napló szerkesztőségének megigértém, hogy visszatekintéseket fogok Erdély multjáról és gróf Bethlen János politikai pályájáról írni, előttem a tárgyalás módjára nézve több ösvény volt nyitva.

Adhattam volna rövid chronologiai történetét Erdély közelebbi multjának, s jelesen azon országgyűléseknek, melyekben Bethlen János szerepet vitt, rendre elősorolván a tárgyakat, melyek szőnyegre kerültek, a határozatokat, melyek hozatának, a feliratokat, melyek Bécsbe indítottak, a rescriptumokat, melyek onnan leérkeztek, az alázatos észrevételeket, melyek a királyi leiratok tárgyában készült újabb feliratok anyagját tették, mindenik országgyűlés kinyitásától bezárásáig.

Hasonló modorban közölhetém vala a törvényhozás termén kívül előfordult nagyobb vagy kisebb súlyú tényeket.

Ezen rövid történetrajz, helyes kiszemelés és összeállítás mellett, kétségkívül — a maga nemében — czélszerű vállalat lehetett volna.

Elismerem érdemét az ily munkáknak, készítettessenek bár iskolák vagy művelt közönség számára.

Adjon akárki az erdélyi ügyekkel kevésbé ismeretes olvasóknak ilyet, nevezetes hiányt pótoland irodalmunkban, s én sietni fogok bokros érdemeit felmagasztalni.

De nekem nem tetszett ez alkalommal Erdély közelebbi multjáról kézikönyvecskét készíteni, sem a tanintézetek növendékei, sem az állam felnőtt férfja számára.

Nem akartam „Visszatekintéseimben“ történetrajzot adni sem emelkedett irmodorban, sem népszerűen; sem francia könnyűséggel, sem bírálómnak, az „Észrevételek“ szerzőjének, jegyzőkönyvi és lepegő stýljével.

Tiltakozom a „történetíró“ czim ellen, melyet nem kívántam megszerezni.

Tiltakozom önzésből; mert mihelyt „Visszatekintésem“ történetrajznak kereszteltetnék, azonnal egy árva sóhajtást sem érne.

Én t. i. igen nagy fontosságú tényeket, melyek a történetíratból ki nem maradhattak volna, mellőztem. Sőt vannak tények, melyeket említék ugyan, de csak végső stadiumaikon. Kezdetök, folyamuk el van hallgatva.

Példákat idézek.

Az 1791-ki törvényezikkekben rendkívüli súlyu a kormányzék viszonya az országgyűléssel szemben. E viszonyt nem hagyhatja említetlen a dieták történetírója. E viszornak kétszeres érdekekkel kelle birni előttem, ki, mint a bíráló mondja, „a szabadelvü alkotmányosság újabb elméletének egyoldalú barátja vagyok.“ Mert: minő helyzete volt a kormányzéknek a törvényhozás irányában? — A fontos kérdések vitatásakor tudtul adatta, hogy részt kíván a tanácskozásokban venni. Ekkor megjelent a teremben. A kormányelnök a házelnöki székbe ült, vezette a tárgyalást, elmondá s elmondották a kormánytagok az igazgatás nézetét a szőnyegre vont kérdésről. Szerepök tisztán

fölvilágosító volt — melyet, ha személyesen a gyűlésben részt venni nem akartak, izenet után, ugynevezett reflexiók által is teljesíthettek; — de nem vala eldöntő. Mert szavazniok törvény vagy legalább illedelem szerint nem lehetett, és a XI. cikkben világosan kijelentették, hogy a kormányszék beleegyezése vagy ellenzése a törvényhozás határozatait nem változtathatja.

Ily szerepről szabad ugyan azt is állítani — mert a fölfogástól függ — hogy az igazgatás ferulája alá veti a törvényhozó testet. De viszont akad „a szabadelvű alkotmányosság újabb elméletének“ elég oly egyoldalú barátja — s közējök számítom saját csekélységemet is — ki meg fogja vallani, hogy a kormányszéknek fölvilágosító szerepe az országgyűléseken lényegére nézve legalább oly szabadelvű parlamentaris kellék, mint a kormány biztosaié az 1848 előtti német chartákban. S Kossuth híres indítványa, melyből a párisi és bécsi forradalom hatása közt, a „független és önálló magyar miniszterium“ fejlődött ki, kezdetben nem épen arra vonatkozott-e, hogy a helytartótanács tagjai tolmácsolják az országgyűlésen a kormány nézeteit a szőnyegre jött kérdések fölött?

Birálóm tehát beláthatja, hogy a történetírónak, ha az 1791-ki diéta folyamát adná elő, nem lehetne mellőzni a XI. cikk ezen nevezetes pontját.

De én mellőztem.

Miért?

Mert nem hatott a későbbi idők politikai mozgalmainak szellemére. Nem készített légkört a pártusák elemei számára. Nem alakítá az események képét.

Más példát hozok fel.

A Leopoldi kötlevél és az 1791-ki törvények szerint a kormánytanács tagjai az országgyűlésen választatnak. De volt két egyén, ki vagy homályos és alaptalan okoknál fogva, vagy ellenmondó törvények miatt a kormánytanácsban székkal bírt; és viszont volt egy egyén, kinek széke, minden zajongás dacára, bár kétségkívül betöltendő volt, üresen állott. A helyetfoglalók egyike a katolikus püspök vala, kinek tanácsosságát

alig lehetett a kormánypártnak védeni; a másika a szász gróf, ki Szebenszék választott ispánja egyszersmind. Volt törvény, mely mondá, hogy ez ispán kormányzéki tanácsos; volt viszont sarkötörvény, mely rendelé, hogy csak országgyűlés választhat tanácsosokat. Mennyi vita folyt, mily szép szónoklatok tartattak, mily alapos feliratok készültek az 1838-ki dietán a katolikus püspök és a szász gróf ügyében! — Az üresen tartott szék a nemzeti hadak tábornokáé vala. Hogy e szék miért nem töltetik be? törvényes ürügyet sem lehetett kapni. A rendek küzdöttek 1809-ben s utóbb is a tábornok választásáért. De tábornokot végtére sem láthatott senki a kormányulésekben.

Kérdem: magokban nem jelentékeny tények-e ezek? s mellőzhető-e egy történetiró által?

De én nem emlitém.

Miért?

Mert a miattok támadt vita nem eresztett fonalszálakat az események gombolyogjában?

Nem lön általok terhessé a kor eszmékben és eredményekben.

Czélaim szerint tehát engemet nem érdekelhettek.

Használhatlan nevezetes anyagok valának.

A történetirónak szükségese; visszatekintéseim számára „pigra massák“, nem mozgathatók, nem alakító.

Mondám főnebb, hogy vannak jelentékeny tények, melyeket emlitétem ugyan; de csak végső stadiumaikon.

Erre is idézek egy példát.

Az 1834-ki irányok rajzában fölhoztam az országgyűlési nyilvánosság körüli küzdelmek utolsó mozzanatát, midőn t. i. Wesselényi Miklós, mint magánvállalatot kezdé könyomdáján kiadni a Naplót. Ellenben hallgattam a rendes nyomdák fáradalmiról, hallgattam az országgyűlés firmája alatt világra lépett jegyzőkönyvek sorsáról, melyeknek három alakban keletkezése és viszontagsága kétségkívül történeti érdekekkel bir. Nem fejtegettem, hogyan siklott a nyilvánosság kérdése. űzelve a nyílt helyekről Wesselényi Miklós szobájába. Csak azt beszélém el: mily alakkal csuszott megint vissza a törvény-

hozó terembe, hogy megjelenése által e terem ajtójának bezárását, s az ország közjogának felfüggesztését vonja maga után.

És miért valék hallgatag a többi momentumok iránt?

Mert azon tény, hogy Wesselényi a „lithographia“ új találmánya által hitte lehetségesnek a régi, az 1791-ki törvények homályos szavaiba burkolt censurától — melyet a kormány az országgyűlési közzétételek korlátozására is alkalmazandónak vélt — legkönnyebben menekülni, határozottan munkált Erdély sorsának megváltozására. Nélküle hihetőleg három évnek más alakja és a pártoknak más működési köre leend vala.

Elég példát idéztem — s tudnék még százat is — annak megmutatására, hogy „Visszatekintéseimben“ történetíró nem voltam.

S tehát mi?

Elmondom, bár munkám minden lapja constatirozhatná.

Vannak Erdély év- és történetlapjain tények — s melyik országében nincsenek? — vannak események, melyek végzetserű erővel bírnak, melyekre, mint a magköre, a lerakodások ügyfolyama közt, lassankint egész creatio épül.

Az ily tények uralkodnak az eszmék és szellemmozgalmak látköre felett, a pártok helyzetét kijelölik, határok közé szorítják az egyén függetlenebb törekvéseit, megszabják az elvek küzdterét, jellemet nyomnak a korra, és gyakran kimentik vagy felfoghatóvá teszik az államférfiak ballépéseit, melyek különben talányoknak maradnának.

E tények által válik érthetővé, hogy a mily könnyű bizonyos időszakban tévedni, oly könnyű, azon időszak sorompóin kívül állva, a tévedéseket észrevenni.

Czélom volt épen e tényekre vonni olvasóim figyelmét.

Czélom volt: föltüntetni, az előmbe tűzött időszak alatt, Erdély politikai történelmének szellemét, a változásokban az állandót, mely az eszméken és tetteken átfűzi magát, mely a pártok küzdelmeiben — midőn egydarabig ajultnak látszott — föléled, s mindaddig nem szűnik hatni és alakítani, mig az alapok, mely életbe idézte, elmállik, vagy leromboltatik, mikor aztán új korszak támad, s

„Novus ab integro saeculorum nascitur ordo.“ — Már, hogy érdemli-e a fáradságot oly munka, mely csak a jellemzőt keresi föl, és a jellemzőben az összefüggő kapcsokat, mely a tények chronologiai előadása helyett, inkább a tények bölcselével foglalkozik; — mely egy esemény valóságos magyarázatát, ha a hivatalnok előszobájában, vagy a pártfőnök íróasztalán leli meg, onnan veszi el, — hogy érdemli-e a fáradságot ily munka? azt vitatni és különbözőleg lehet eldönteni.

Én csak annyit tudok, hogy nem vala szándékom „Visszatekintéseimben“ másnemű munkát készíteni.

Minthogy pedig ez a tárgyalási modorból elég világosan átlátszott, okom volt hinni, hogy ha akadni fognak bírálóm, olyan neműnek tekintendik művemét, a mily neművé alkotám.

Vártam különösen, hogy a bírálók elmékedéseimet Erdély történeteinek szelleméről, nézeteimet a pártküzdelmek színezeteiről és befolyásairól az állami változásokra, egész totalitásukban itélendik meg, ha t. i. figyelemre méltónak tartják.

Nem vártam pedig, hogy Clionak valami téglavagy mészhordó napszámosa, műveim közepéből kifeszítsen néhány mozaik-darabot, s annak mérje meg súlyát, számítsa fel értékét, határozza el színét, hogy aztán a közönségnek kikiálthassa: lássátok, ilyen könnyű és csillogó darabokból készült az egész munka.

Ezen előbocsátás után áttérek a Pesti Napló május 8-kai számában közzétett Észrevételekre.

A kritikus ur „Visszatekintéseimből“ a VIII. szakasz végét, mely az 1834-ki országgyűlés medrén átviszi a párt- és eszmeküzdelmek folyamát, szigorú vizsgálat alá vonja.

Kettőt hitet el magával: hogy történetet irtam, s hogy az 1834-ki diéta rajza kikerekített egész akart lenni.

Meg kelle tehát azon ütköznie, hogy nálam sok tárgy említetlen maradt, sok alig érintve, vagy a chronologiai sorból kiszakítva volt.

Én t. i. egyenesen a tanácskozmányok közepébe csaptam.

„Havak folytak le — így kezdém — tusákban, melyek alatt a szónoklatok, mint árviz, elboriták az egész láthatárt, a

nélkül, hogy a süker reményének legkisebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb eredmény emelkedett volna föl, melyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánatok horgonyt vetni tudtak volna.“

Az Észrevételek írója a kinyitás és az előkérdések ily mellőzését szívére vévén, a főbb tényeket, melyek általam árnyékban hagyattak, hosszan elősorolja, és az 1834-ki országgyűlésnek chronologiai rajzát adja.

Czikke tehát csak mellékesen vegyül czáfolatokba s inkább önálló, rövid történetirat.

Legyen tehát szabad e szempontból — mely igaz, mig az ellenem használt szempont csalfa volt — szintén bírálat alá vetnem az ő munkáját.

Időszerinti rendben fogok haladni.

Az Észrevétel így szól: „A kormány elhatározta Erdélyben is alkotmányos útra visszatérni, s ily irányban első lépésül összehívta az országgyűlést.“

Néhány sorral utóbb pedig ez áll: „De az ellenzék ismerni tanulta erejét s eltökélette arra használni, hogy jövőre törvényes korlátokkal lehetetlenítse az alkotmány megsértését.“

Ime a bíráló szerint a pártok törekvése 1834-ben.

Mily öszhangzás!

A kormány alkotmányossá akar lenni.

Az ellenzék akarja, hogy a kormány azután későbbre is maradjon meg alkotmányosnak.

Czéluk tehát egybetalálkozik, s ha valahogy azon korlátok, melyek által az ellenzék lehetlenné kívánta tenni a törvények megsértését, nem lankasztják el az állami hatalmak erélyét: ha különösen nem ássák alá a monarchikus elveket, ha, végre „a szabadelvű alkotmányosság újabb elméletének egyoldalú szempontjából“ nem nyitnak tárt kaput a mindenfelől betolakodó demokratia számára: — ugy kétségkívül, huzalkodás helyett, a kormány és ellenzék közt bizodalmas együttmunkálásra, sőt oresztesi és pyladesi barátságra lehetett volna számítani,

Itt tehát minden a korlátoktól függött.

Lássuk, hogy az Észrevételek szerint, melyek voltak az erejét ismerni tanuló ellenzék által tervezett korlátok.

„A feladat szerencsés megoldásának — t. i. az alkotmány sérthetetlenségének — első föltételül tekintette az ellenzék a kormány organumainak el nem ismerését, melyeket ezenfelül, mennyiben nem alkotmányszerűleg választottak, nemlétezőkül nyilvánított, s azért nekik az országgyűlés megalakítására semmi befolyást nem akart engedni . . .“

„Ezen negatív eszközhöz, egy positiv eszközt is kapcsolt az ellenzék; t. i. a magyarországi kerületi gyűlések mintájára, a három nemzetnek előbb különválva tartott nemzeti gyűléseiből egy közösen tanácskozó gyülekezetet teremtett, maga által választott elnökkel és három jegyzővel, minden nemzetből egyet véve.

A hány állítás, majdnem annyi téveszme.

Bonczoljuk bár.

Az ellenzék az országgyűlés megnyitása előtt már három évvel kimondá, hogy a kormányzékot törvénytelennek tartja, és attól csak oly rendeleteket nem utasítand vissza, melyek nélkül az administratio fölakadna. A megyék ily értelemben jártak el többnyire, míg a horvát bán teljhatalmu szerepe a politikai viharokra szélszűnetet nem idézett elő. Midőn Wlassich báró távozása után csakhamar az országgyűlés kihirdettetett, maga a kormányzék sem vala többé azon hitben, hogy a törvényhozással szemben, provisorius állapotja alatt, oly vezetői hivatást vehetne igénybe, minővel a törvényesen választott kormányzékot ruházta fel az 1791-ki törvényczikk. Soha nem jelent meg testületileg a teremben. A mit Wesselényi mondott, hogy a dietával szemben ez idő szerint nem létezik a kormány, azt ez tetteivel vallá be. És így valamint nem új terve volt az ellenzéknek — mint Észrevételek gyanittatni akarják — a kormány el nem ismerése, szintűgy kétségtelen, hogy az országgyűlés megalakítására azon befolyást, melyet a személyes megjelenés szül, maga sem igen sürgette. — De sokról megfeledezett az Észrevételek írója, midőn képzei, hogy e kormányzék másként épen semmi hatással nem volt az országgyűlés

megalakítására, holott a tagok kétharmada, t. i. a királyi hivatalosok kara, az általa fölterjesztett egyénekből szemeltetett ki. És ezen regalistai kart, a nemzeti gyűléseken többséggel bíró ellenzék önszántából részeltette, a lajstrom vizsgálat alá vétele előtt, az elnök és ítélmesteri választásokban.

„Opportet esse memorem“ s oly írónak, ki mindössze is az apróbb historiai adatokkal bibelődik, különösen pontosnak kell a legkisebb részletek körül is lenni.

De ha azon állításom, hogy az ellenzék önként részt nyitott a kormányzéknek a dieta megalakítására befolyjni, sophisma volna, még azon esetben is bámulni kell az olvasónak az „Észrevételek“ íróján, ki — mint látszik — magával elhitette, miként az ellenzék ismerni tanulván erejét, azért teremte a közösen tanácskozó nemzeti gyűlést, hogy jövőre törvényes korlátokkal lehetetlenítse az alkotmány megsértéseit.

Nem mosolyogna-e Pesttől akár Kis-Kocsárdig — melyről még a török basa megmondá, hogy nem számára találták föl a belátást — nem nevetne-e minden írástudó magyar, ki a hazai ügyekről valaha gondolkozott: ha egy történetíró a közönséggel elhitetni akarná, miként az ellenzék a kerületi üléseket azért teremtette, hogy lehetetlenítse az alkotmány megsemmisítését, és hogy a késő idők számára törvényes korlátokat alkosson, melyeken az önkény többé ne diadalmaskodjék?

Pedig a kerületi gyűlések — melyeknek mintájára készült, az Észrevételek szerint is, a „Nemzeti gyűlés“ — lassu fejlődéseik alatt a törvényhozásnak valóságos tényezőit zárták ki a szavazásból, és a jelen nem levők képviselőinek, sőt a káptalani követeknek is háttérbe szorítására lényegesen befolytak.

De e hatás daczára is, az alkotmány oly garantiáinak, minőknek szokás az adó- és katonaaajánlást tartani, mindeddig senki sem hitte.

Ezek csak az előleges vitatások által a tárgyak érlelésére vezető intézkedések valának, s bár néha erkölcsi bilincset vertek az egyén szabad akaratára, néha a szenvedélyek melegével

mesterkélten érlelt közvéleményt léptettek a prosceniumra; mind a mellett sokkal szerényebb vala hivatásuk, mintsem bennök az alkotmány őrangyalait szemlélte volna a táblabíró-világ.

Igy van ez a „Nemzeti gyűléssel“ is.

Az ellenzék a nyilván és eszmeőszpontosítás érdekében sürgette a közös nemzeti gyűléseket, s midőn azok rendszeresen tartatának, még keményebb hadjáratokat tervezte a kormányszék ellen, mint tán különben teszi vala, de daczára ezen eredménynek, soha oly szűkeszű nem volt, hogy a „Nemzeti gyűlést“ — melyben a törvényhozás minden tagjának részt kellett venni — az erdélyi alkotmányos élet megóvtalmazójának tekintse csak azért, mert az öreg gróf Nemes János nem ül az asztalfőn.

S ha az Észrevételeknek eszébe jut vala, hogy később maga az ellenzék cserélte föl a nemzeti gyűléseket követi conferenciákkal; úgy talán az 1834-ki oppositio terveiről okoskodását, mely homokra épült és legkevesebb történeti valósággal sem bír, szilárdabb alapokra fektette volna.

Menjünk az elemzésekben tovább.

Az Észrevételek írója, mihelyt megmagyarázta az alap gondolatot, mely a nemzeti gyűléseket létre hívta, rögtön ellenem fordulván, így szól: „Hibásan adja elő a „Visszatekintések“ írója, mintha a rendeknek két törvényszerűleg létezett tanácskozási mód között kellett volna választaniok: t. i. az egyes nemzeti gyűlések közös vagy különválasztott tanácskozása között. Az 1834-ki országgyűlés előtt a három nemzet csak különválva tartott gyűléseket, és pedig az országgyűlésen előkerülő nem minden, hanem csak azon tárgyakra, melyek által különösen érdekelve volt. A három nemzet közös tanácskozására, s kivált, hogy ez szükségkép előkészítse, vagy mértéket szabjon az országgyűlési tárgyalásoknak — 1834-ig nem volt eset, de ez még javaslatba sem hozatott.“

„Épen ily kevéssé helyes ama megjegyzés, hogy a száz követek ezen tanácskozási móddal nem voltak megelégedve. Rajtuk állott volna beleegyezésüket — melyet sem törvénytől, sem gyakorlatnál fogva, követelni nem lehetett volna — meg-

tagadni (mi későbbi országgyűléseken közbe is jött), és ezzel lehetetlenné tették volna az ellenzéknek, hogy a gubernium részéről nevezett elnöknek és ideiglenesen kinevezett protonotariusoknak közbejötté nélkül is, külsőleg legalis alakot adjanak hivatalos kibocsátványaiknak; mert a szász nemzet birto-
kában volt azon három pecsét egyike, melyek bármely rendi fölterjesztés hitelességéhez megkívántattak. De a szász követek többsége akkor határozottan az ellenzékkel tartott, mely érdekében fekvőnek látta, hogy nekik mindenkép hizelegjen, és valamint már a productionale forum tárgyában védelme alá vette a szász nemzetet a fiscus követelései ellenében, ugy ezen országgyűlésen a szászok minden kívánatait és sérelmi panaszait támogatta.“

Több igénytelen észrevételeim vannak a tisztelt kritikus urnak mind előadására, mind pedig következtetéseire nézve.

Hadd vegyem sorban föl állításait.

Az Észrevételek írója hibáztat azért, hogy megjegyeztem, hogy a régibb dieták alatt is nem csak mindenik nemzetnek volt külön gyűlése; de még ezen kívül közös nemzeti gyűlés is tartatott. Tudom a vitát, mely 1834-ben már e kérdés fölött a pártok közt ingerültséget támasztott, és még a „lovardában“ folyt ülésekben megkezdették. A kormánypárt eleinte nem akart emlékezni ily közös nemzeti gyűlésekre; az ellenzék azok nyomdokait mutatá fel a jegyzőkönyvekből. Midőn az idézetek sűrűdni kezdettek, akkor lelték meg a kormány szónokai azon különbséget az új indítvány és a régi gyakorlat közt; miként hajdan, ha egy-két kiváló kérdés körül hirdettetett is közös nemzeti gyűlés, de legalább rendesen nem tartattak oly nemzeti gyűlések, melyeknek elébe kellett terjeszteni minden tárgyat, mielőtt országos ülésben vitattaték, s melyeknek határozatai megsabták — a pártok fegyelménél fogva — az eredményeket. — Ezen tusák közt történt, hogy a vizaknai követ a kedélyek kiengesztelésére javaslatba hozta, hogy a szembenálló követelések az által elégittessenek ki, hogy a mi napi rendre hozatik, előbb a három alkotmányos nemzet kü-

lön gyűlésein hanyassék meg, és csak miután már ott állapotások történtek, terjesztessék a közös nemzeti gyűlés újabb vizsgálata alá. Így remélte a vizaknai követ mind a külön nemzeti, mind pedig a közös hazai érdekek kielégítését eszközölhetni. Így hívé, hogy az országos üléseken a szenvedélyek éles összecsapása gyérülni fog. De indítványa, mely a szokatlan viszonyok közt nem vala minden érdemnélküli, kevés pártolókra talált, s csakhamar a kormány többsége is tetteleg megnyugodni látszott abban, hogy a közös nemzeti gyűlések legyenek oly módon, mint Magyarországon az egyesült kerületi ülések — a dietai tanácskozmányok előkészítői.

Igy áll a dolog, s nem mint az Észrevételek írója láttatni akarja az olvasókkal.

Hibámul rovatik föl továbbá: miért mondom, hogy a szászok ezen tanácskozási móddal nem voltak megelégedve.

Állításomra két okom van.

Először, mert Dinges és Regius urakon kívül rendszeren alig járt közölők valaki a nemzeti gyűlésre.

Másodszor, mert midőn az elégületlen töredékek a külön nemzeti gyűléseket hirdetni kezdék, a szászok legszorgalmatosabbak voltak az ilyenmü tanácskozások tartásában. Sőt ők még azután is, hogy a székely és magyar különgyűlések hire és hamva elenyészett, szakadatlanul folytatták saját összejöveleiket.

Birálóm e tényekkel szembe csak okoskodásokat hoz föl; de a melyek a szigoru logika diadalmas fegyverforgatását teljességgel nem éreztetik velem.

Bonczoljuk bár izekre érveit.

Az „Észrevételek“ logikája szerint a szászoknak meg kellett elégülve lenni az előkészítő és közös nemzeti gyűléssel, mert különben hozzájárulásuk ünnepélyes megtagadása által, elébe gátokat gördítettek volna.

Az ily okoskodások szomorú bizonyosságai a tisztelt cikkíró hanyag és fontolatlan előadási modorának.

Kérdem: a ki megelégedve nincs, azért ellentáll-e okvetlenül?

A békétlenség és az erély közt, mely egy merész föllépést idéz elő, még nagy hézag van, mit némely vérmérsék soha, más pedig csak a legnagyobb kényszerüségtől üzetve lép át.

S az „Észrevételeknek“ szükség lett volna előbb megmutatni, hogy a szászok jellemében fekszik, minden elégtelenségkor az ellenszegülés fegyveréhez nyulni, és csak midőn e lélektani tény constatiroztaték, akkor állíthatá vala: hogy a szászok a közös nemzeti gyűlések tartásával meg voltak elégedve, mert annak eleibe határozott föllépésök által gátokat nem gördítettek.

És itt fölmerül: vajon, ha szándékoztak is, volt-e kezökben mód a nemzeti gyűlés összejöveteleit megakadályozni? volt-e rendelkezésök alatt oly eszköz, melynek igénybe nem vétele már a dolgokkali elégteltséget mutatná?

A bíráló úr, mint láttuk, a kérdésre igennel felel; „mert a szász nemzet birtokában vala azon három pecsét egyike, melyet bármely rendi fölterjesztés hitelességéhez okvetlenül megkivántattak“, következőleg a szászoktól függött a pecsét megtagadása által lehetetlenné tenni az ellenzéknek, hogy külsőleg legalis alakot adhasson hivatalos kibocsátványainak.

Mennyi eszmezavar van itt összehalmozva!

Mellőzöm, hogy nem történetíróhoz — kinek komolyan és szabatosan kell beszélni — illő styl, az ellenzék kibocsátványait emlegetni akkor, midőn nem egy párt, de a gyűlés kibocsátványairól van szó.

Mellőzöm, hogy a szerző az előkészítő nemzeti gyűléseket, melyek Nopcsa ő nagyméltóságának fölesketése előtt és fölesketése után folyvást tartattak, teljesen összeolvasztja gondolataiban azon stádiumával az országgyűlésnek, melyben ez a kormánypárt nézete szerint a választások végrehajtásáig törvényesen kiegészítve nem volt.

Csak a főtételt vizsgálom.

Erdély pecsétje három darabból áll, s a három együtt foglal egy köriratot magában.

Údvarhelyszék, Szebenszék és Alsófehérmegye — tehát a három nemzet főhelyei — őrizék ezen egymást kiegészítő

pecsétet, melyek az országgyűlés hivatalos kibocsátványainak törvényes alakot adtak.

Már ily pecsétörzsből következik-e a pecsét megtagadásának joga?

Lehet-e mondani, hogy egy megyei főjegyző, ha aláírta a határozatot, meg volt elégedve azzal; s ha a többségtől különböző nézetben van, nem tartozik a határozatot aláírni, midőn aztán e hiány miatt legalis alakkal nem bír?

S nem hasonló állásban volt-e a pecsétre nézve Udvarhely vagy Szebenszék a dieta többségének ellenében?

És ha ez kétségbe hozatik, akkor az országgyűlésen, daczára az 1791-ki 11-dik törvényzikknek, a nemzetek curiatum votumának divatban kellett lenni; sőt akkor, Fehérmegye követei vagy Schreiber Simon úr s követtársa tetszésök szerint gyakorolhaták vala a veto-jogot, és Erdély a lengyel honygyűléseknél sajátosabb törvényhozással birt.

Nem nyom tehát az „Észrevételek“ azon állítása semmit, hogy a szászok meg voltak elégedve a „Nemzeti Gyűlések“ tartásával, mert különben a pecsétet bármely rendi fölterjesztéstől megtagadják vala.

Még kevesebb sulyt látok az ellenem felhozott másik okoskodásban, mely azon sarkallik, hogy a szász követek többségének a nemzeti gyűlés körüli kérdésben az ellenzékkel kellett tartani, azért is: mert e párt volt, mely a szász papságot a productionale forumokon védelem alá vette, a kincstár követelése ellen.

Nagy képzelődésre van szükség, egy rendkívüli törvényszéknél, mely birtokkérdésekben itél, megtalálni a birói köntös alatt a politikai pártokat, kivált, ha e pártok még akkor meg sem alakultak.

Hogy az olvasók, kik az erdélyi dolgok részleteivel ismeretlenek, megítélhessék az egész állítást, emlitenem szükség, miként a királyhágón túl a tiszta kamarai javak, sem adományozás, sem inscriptio által nem levén elidegenithetők, a kormány időnkint a főhivatalnokokból egy-egy törvényszéket gyűjtött össze, mely elébe idéztettek azok, kiknek birtokaik az

I. Rákóczy György alatt készült lajstromába a tiszta kamarai javaknak voltak följegyezve. E törvénytelen eredetű és népszerűtlen ítélőszéknél az állami főügyigazgató csak annyit tartozott kimutatni, hogy a pör alá vett birtok a lajstromba bejegyezve van; mire aztán a szorongatott alperesnek lőn kötelességévé, kimutatni a jogczimet, mely által a lajstromban álló birtok tulajdonosságához jutott. Ily pör leginkább fenyegette romlással a szász nemzetet, melynek gazdag papjai és falusi iskolái majd minden jövedelmeiket azon tizedekből s apróbb datiókból vonták, melyek a lajstromban a tiszta kamarai javak közé voltak igtatva. Valának azonban a rendkívüli törvényszék megbizottjai közt többen, kik e nemét a kincstár pénzszerzésének kárhóztatták, s ellenzékot formáltak mind az eljárás modora, mind pedig céljai ellen. Hogy az illetén birói oppositio a szászok tizedét oltalmazta, annál is inkább természetes volt, mert még a productionale forum elvei és kiindulási pontjai szerint sem vala a kincstárnak igazsága.

De ezen birák, bármily erélylyel védték a szászokat, a kormány és a törvényszékek emberei valának, kiknek semmi viszonyuk, semmi érintkezésök a politikai mozgalmakkal.

Közülök talán egyedül Zeyk Dániel vitt a megyegyűlésekben, mint ellenzék, szerepet; de ez is inkább 1834 után, midőn a kormánytanácsosságról lemondott.

Báró Kemény Simon, Székely Mihály, gróf Kemény Miklós, — a productionale forumoknak első rangu tekintélyei — már meghaltak, mielőtt a nemzet politikai aluszkonyságából fölébredett és az ellenzéki izgalmak elkezdődének.

Fölfogni sem lehet tehát, hogy a tized kérdésében tett szolgálatai egy Kemény Simonnak és a többi biráknak, mért ösztönözték volna a szászokat arra, hogy az ellenzékkel — melynek semmi köze a kérdésekhez — tartsanak? Fölfogni nem lehet, hogy még arra is bizonyítványul használtathassanak, hogy az 1834-ki nemzeti gyűlések tanácskozási módjával a szászok meg voltak elégedve.

Engedje meg az „Észrevételek“ írója, hogy — mig jobb érveket nem gyűjthet — ezentul is állithassam, hogy a szá-

szok — helyesen vagy helytelenül, hálásan vagy hálátlanul, de csakugyan nem örvendettek a közös nemzeti gyűlések dívatba hozatalának.

A szászok ellenzéki szellemének roszul talált rajza után csakhamar a választási kérdésre terjeszti ki figyelmét az „Észrevételek“ írója.

„Sikerült — így szól — az elnöknek, valamint a királyi tábla protonotariusainak annyi szavazatot nyerni, hogy őket a felsőbbi választás végett előterjesztett egyének nevei közé föl kelle venni.“

Ez — ha bir értelemmel — mást nem tehet, mint hogy azok már a kormány által ideiglenesen ki voltak nevezve, kikről említi a szerző, hogy nekik a megerősítés végett fölterjesztett egyének névsorába bemenni sikerült. — Mi az elnökre nézve teljességgel nem áll, s csak azt mutatja, hogy a szerző úr, ki Nopcsa Elek őnméltóságának multját kétségkívül ismerte, annyi figyelmet sem fordított „Észrevételeire“, mely megóalmazta volna őt, az általa ismert tények előadásában is a tévedésektől.

„Midőn — említi historiographunk kevéssel alább — midőn a kinevezések nem az ellenzék kívánata szerint ütöttek ki, egy eszközt talált az előtte nem kedves kinevezetteknek hivatalaik elfoglalásában legalább egyideig akadályoztatására, hogy ezen időt működésének nemzeti gyűléskép folytatására s az országban terjesztésére használhassa. T. i. egy esküformát szerkesztett, melyet a kinevezettek elfogadni vonakodván, ez az országgyűlésnek második, hosszabb időig tartó felakadását vonta maga után.“

A szerző úr rendkívül szerencsétlen a párttények indokainak meglelésében.

Az új esküformát az ellenzék azért sürgette, mert a régi esküben az alkotmány iránti kötelességek teljesítésére nézve kevés biztosítékot talált; ellenben igen sok ígéretet a föltétlen engedelmességből. Az oppositio hitte, hogy az alkotmányos tanácsadóknak, alkotmányos szellemű eskü által kell magokat hivatalok minden föladatának hű teljesítésére kötelezni. S mert

ezt, — helyesen vagy helytelenül, de csakugyan hitte, természetes vala, hogy a régi esküformát ujjal becsereálni örömet akarta.

Ehhez járult másodrendű indoknak, hogy az ellenzék a következetesség elvéből eredtnek vélte, miszerint a mely hivatalnokot ő választott, annak a kötelességeket ő jelelhesse ki és szabhassa meg az eskü szentsége által. Ily nézet — viszont nem szólva itt helyes vagy hibás minőségéről — megmagyarázhatóvá tevé az akadémikosságot is, melylyel a régi eskü szavai bíráltattak.

Harmadik oknak befogadhatjuk a huzást és halasztást, mely akkor a szönyegre jött kérdésnél általán kezdett mutatkozni, s melynek alapja azon félelemben feküdt, hogy a későbbi választásokban is vegyülhet minden 12 egyén közé valaki a törvénytelen helyzetű hivatalnokokból, és végtére a volt egyéneknek teljes számban megválasztatása által a régi eljárások ellen emelt kárhoztatások érve csökken.

Ily indokok mellett aligha jutott sok ellenzéki férfiúnak eszébe, az új esküformát csak azért pártolni, mert az e miatt támadt viták néhány napra gátolhatják négy választott egyének hivatalba lépését.

Ha pedig csakugyan akadt oly különös hajlamu pártember, ki épen a négy hivatalnok hátráltatásáért gondolta ki, vagy védte az új esküforma szerkesztését, még ez esetben is a józan értelem, és az észlelőtehetség rendes őszlete már nem engedte volna e pártembernek meg, hogy a négy hivatalnok várakoztatását az „Észrevételek“ nézponjjaiból eszközölje. Mert az 1834-ki szellem elborító és magával sodró ereje mellett, négy hivatalnok, ki addig is az országgyűlés tagja volt, de parlamentarizmus pályával nem dicsekedhetett, ha tisztébe rögtön beigtattatik vala, az ellenzékre nézve szintén féelmes nem lehetett. És megfogni alig tudom: mi szüksége volt az ellenzéknek az által, hogy a fölesketést halasztja, az országban tekintélyének megszilárdítására izgatni; holott e tekintélynek annyira birtokában volt, hogy a kormánypárt érdekébeni utasításokról többé már szó alig lehetett. Végre az „Észrevételek“

íróján kívül nehezen hiszem magyarázóra akadhatni, ki élénkbe tüntethesse azon erkölcsi resultatumokat, melyek az ellenzék tagjait oly reményre jogosították volna: hogy p. o. az ítélőmesterek késleltetett fölesketésével az ingatag párttekintélyt megszilárdítani, a csökkenő befolyást új erőforrásokkal emelni lehet.

Miután az „Észrevételek“ az october 10-kén költ leiratot, mely a dietát az idővesztegetésért megdorgálja, érintették, így folytatják az 1834-ki országgyűlés rajzát: „A fölesketés megtörtént ugyan; de egyszersmind egy új akadály találtatott fel. A rendek t. i. a választások előtt még a követek verificatióján akartak átesni, mi ekkorig az országgyűlésen soha sem történt, és még nagyobb tekintetű ujtás vala, a regalisták névjegyzékének vizsgálatába bocsátkoztak, mely alkalommal ürügyet találtak a guberniummal közlött névjegyzék valódiságának kétségbe vonására.“

Ne ütközzék meg a tisztelt cikkiró, ha emlitem, miként e szó „verificatio“ 1834-ben elő sem hozaték. Ez a magyar és erdélyi országgyűléseken csak az újabb időkben használt terminologia volt, melyet nekem, ki csupán szemlélődéseket tartottam Erdély eseményei fölött, a világosság kedvéért lehetett tollamra venni; de a historikusnak nem kellett volna e szó által magát tévutra vezetetni, s nem kellett volna a lajstrom kérdését úgy adni elő: mintha a dietai többség egyfelől a követek credentialisa fölött „a szabadelvű alkotmányosság újabb elméletének egyoldalú szempontjából“ kívánt vala bíraskodni, és a törvényhatóságok jogkörét keskenyíteni — mi a verificatio eszméjéből önként foly; másfelől pedig a királyi hivatalosok névjegyzéke körüli sérelmeit is orvosolni.

A dieta — mint a protocollumokból is láthatni — csak az utóbbik kérdés által érdekelteték, és az ellenzéknek eszében sem volt, a credentialisokra nézve a beadáson kívül egyebet követelni. Az író szerinti „nagyobb ujtás“ s az „eddigyi országgyűléseken“ példanélküli kivánság, t. i. a verificatio, mely a credentialisok beadásával meg nem elégszik, csak az „Észrevételek“ szerzőjének fejében fordult meg, nem pedig az országház szőnyegén.

Még csak egy botlást igazítok helyre; mert az időből kifogytam.

Az Észrevételekben, miután még egy újabb bécsi sürgetést felhoz, ez áll: „A rendek hajoltak ugyan a választások megejtésére, de azt határozzák, hogy a választásokat a szabadelvű alkotmányosság elmélete szerint fogják megejteni.“

Ugyan kérem: hallotta-e valaki ily hóbortos határozatnak hírért? Van-e a jegyzőkönyvben, melyet a czikkiró elég szorgalommal kutat, erről szó? Határozhat-e ilyesmit országgyűlés ép elmével? — A czikkiró ezen álmódott tényből következtetést is von; mert így szól: „Az ellenzék legkitünőbb tagjainak egyike e célból egy körülményes indítványt is terjesztett elő, melynek főpontja „az abszolút többség volt“.

Ha a vizaknai követ indítványa ily megrendelésre készült, akkor kérdem: miért történt, hogy az „abszolút többség“ eszméjét roszalta a kormánypárt, nem fogadta el az ellenzék, és visszautasította a dieta nagy többsége?

Gondolkozzék ezen bizarr eseményről a tisztelt czikkiró.

Én pedig, mielőtt tőle bucsút vennék, hódolva az igazságnak, bevallom három botlásomat, melyeket a „Visszatekintésekben“ elkövettem.

Elismerem, hogy az „abszolút többség“ iránti javaslat nem az elnök és ítélőmesterek választása előtt, hanem az után történt.

Elismerem, hogy „az esküformát“, nem pedig a „lajstrom feletti kétkedést“ használták a rendek ürügyül számos sérelmeiknek egy bizottmány által a trón elébe terjesztése végett.

Elismerem, hogy a „házelnök“ zárta be az országgyűlést.

